

ТЭРМАШЛЫ

Літаратура на-мастацкі і беларусазнаўчы часопіс

№ 3

Беласток

2000

Змест

- 3 Уладзімір Гайдук**
„Шчаслівым буду”. Прамінанне. „Што мне птушак...”. Валошка. Чароўная ружа. Ціхае – юбілейнае
- 7 Янка Брыль**
3 лірычных запісаў
- 18 Галіна Тварановіч**
Грабарка. „Разгорнуты лёсы народаў”. “Дзівосныя колеры...”. “Сам сабой спазнаны”. “Дзверы шукаць...”. “Душа ў абалонцы плоці”. “Не прапусціць...”. “На выспе міжчасавай”. “Запрошана была за стол”. “Падараваны мне ізноў”
- 23 Дзіна Дудзінская**
Вось стану Белым Ветрам
- 26 Альбіна Сямёнава**
“Я кварту восені вып’ю...”. Ілжэаповяд пра анты-Еву
- 34 Мікола Сянкевіч**
Мутанты
- 39 Анатоль Вярцінскі**
Крок за крокам, або ўрокі рускай мовы. Адно ўдакладненне. Чы-таю Гарэцкіх. Беларускі шлях. Пытанні. Вось дык пераможцы. Просьба да аднаго вядомага сацыёлага. Аднаму так званаму народ-наму пісьменніку. 3 нагоды адной пісьменніцкай заявы. Вось дык святасць. Пытанне да Радзімы
- 45 Алесь Пеграшкевіч**
Інтэрнацыянал па-беларуску. (Сатырычная камедыя)
- 79 Алесь Пашкевіч**
Пляц Волі
- 109 Ёзеф Ф. Эйхендорф**
Вясновае прывітанне. Ранішняя малітва. Песня ночы. Малітва Марыі. Малітва. У старым садзе. Шукальнік клада. Морская цішыня. Позняя вяселле. Гутарка ў лесе

115 Клеменс Брэнтана
Чуеш ты, як бруяць крыніцы? Адгук на музыку Бетховена. За прас-
ніцай. Вячэрні гарадок

118 Райнэр Марыя Рьльке
Часаслоў

Літаратуразнаўства

127 Пётар Буняк
Славiстычныя літаратуразнаўчыя даследаванні ў новым тысячагоддзі

136 Кастусь Цвірка
Паэма Адама Міцкевіча “Дзяды”

145 Зося Мельнікава
“Найбольш небяспечна смерць духу...”. “Нашаніўская” публіцыстыка
Змітрака Бядулі

154 Галіна Тычка
Шлях да беларускасці. Ад “Białorusina” да “А хто там ідзе?”

167 Ала Петрушкевіч
Ці з-пад Купалавага крыла?..

171 Данута Шпрынгман
Распарадзіцца сваім лёсам

180 Вераніка Стральцова
Аўтабіяграфічная проза

193 Мікола Мішчанчук
Хто сплюціць доўг? Перачытваючы даследаванне Яна Чыквіна “Далёкія і
блізкія”

199 Сярод кніг

219 Хроніка

Рэдактар
Ян Чыквін

Уладзімір Гайдук

* * *

Шчаслівым буду –
Калі натруджаны
І ў знямозе
Праменьчыкам душы
Валошку пацалую

Запаліць свечку
Маці – Беларусь

Што дзённа ж трэба
Крыж свой цяжкі здужаць
“ У імя Айца і Сына Неба
і Святога Духа...”

На інквізітараў кастры
Лірычных вершаў строфы

Прамінанне

Вып’ю чарку віна
Як ты са мною вып’еш
Атрутаю мне ягоная свежасць
Ты ў радасці затрыумфуеш і праклён на мяне кінеш
Бязлітаснай сястры
Ногі слязьмі абмыю

На разыходнай дарозе затрымаюся
З чыстым сэрцам
Я – старая жабрачка з кіем у руцэ
Вазьму ў вузлок жменю роднай зямлі
Пайду шукаць сваю смерць
Спакон вечны

О сястра злосная і злая
Імем маім запішаш сляды пакаленняў
Жывыя старонкі галінку аліўкавую нясуць
Мне сорамна глядзець у вочы тваім прыхільнікам
Аставайся ў краіне жыцця
Мой час – тваім часам

* * *

Што мне птушак голас звонкі,
Як няма маёй сяброўкі,
Яе пышных валасоў
І вачэй з адценнем сіні м.
Без яе не варта слоў
На паперу ў спешцы кідаць.
Так хацеў бы без канца
Стан яе ў руках трымаць,
Яе губы цалаваць
Да знямогі, ап'янення...
Аж упала б галава
З сэрцам звонкім і глухая...

Ах, каханьня страць ліхая.

Валошка

Як сімвал, валошка
У жыцце цвіце, –
Задуманы хлопец
Мяжою ідзе.

Чаму ж не нарваў
На букет для Марыны?
Відаць, шкадаваў
Пялёсткаў нявінных...

Відаць, шкадаваў
Далікатных пялёсткаў,
Каб вечна цвіла
Сінявокай валошка.

Вякі прамінулі –
Валошка цвіце.
Самотны зноў хлопец
Мяжою ідзе.

Чароўная ружа

Цябе ўжо няма ў жывых
Чароўная ружа
Згасла беспаваротна
Пакінула назавжды
Шчымлівы боль у маім сэрцы

Лёс усё ж дазволіў
Скласці мне верш
З яе калючак –
Думкі жывыя

Згушчаецца вакол прастора
Маўчаць дрэвы
Знямая зямля
Адчуваю дотыкам
Даўно ўбачаны
Жаданы колер –
Вобраз
Чароўнай ружы

Ціхае – юбілейнае

Я. Ч.

Ужо сорок гадоў
У нябыце канае,
А я з пацерак слоў
Думкі складаю.

Здзіўленне і жах
Агарнулі на момант,
Такі доўгі шлях –
А пачатак бы ўчора.

У тым падарожжы
Па жыццёвым моры
Шмат было гора,
Дый радасці божай.

Не знікла надзея,
Сумлення не страціў,
А ў што быў паверыў,
Пачне вось збывацца.

Таемны агеньчык –
Кветкаю першай.
Спеў ранняя пеўня –
Прысніліся вершы.

Уладзімір Гайдук

Фота Я. Чэрнякевіч

Янка Брыль

З лірычных запісаў

Купіў паштовак, каб імі павіншаваць сваіх нямінчанак з 8-м Сакавіка. На кожнай паштоўцы – незнаёмая красуня-птушка задумалася на пустой зімовай галінцы. І трэба кожнай адрасатцы нешта адрознае напісаць. Калі дайшло да Ніны Мацяш, у памяці ажылі радкі:

Siedzi ptaszek na drzewie
I ludziom się dziwuje,
Że najmędrzy z nich nie wie,
Gdzie się szczęście znajduje...

Памятаю, чыё гэта, але ж і заглянуў у багаты том “Księgi cytatów z polskiej literatury pięknej”. Так, гэта Аснык. Калісьці мне, вясковаму юнаку, верш гэты так спадабаўся, што я яго нават і пераклаў... на рускую мову. Тады, шукаючы сябе, я рыфмаваў на трох мовах: кніжна-рускай, школьна-польскай і навакольна-роднай, пакуль яна, свая, не выбралася канчаткова. Не вытрымаў, дастаў з антрасоляў папку з надпісам “Першыя творы. Вершы” і перачытаў той пераклад. Даволі прыстойна зроблены, і цалкам, усе васемнаццаць радкоў. А вось назаўсёды, як можна ўжо вельмі старому сказаць, запомніліся ў арыгінале першыя чатыры. Напісаў іх мілай Мацяшцы на адвароце паштоўкі, дадаўшы, што мы з ёю, Богу дзякаваць, ведаем, дзе яно, шчасце, – у працы, у дружбе, у радасці сказаць любімым пра гэта не толькі з нагоды святочнага дня.

Ніна мне адказала:

“Ваш ptaszek усё яшчэ siedzi na drzewie перад маімі вачыма і цешыць мяне kologem, Асныкам і Вашай сардэчнасцю. Не знайшла Асныка ў сваёй бібліятэцы, а захацелася пачытаць яго, так дакладна леглі на душу тыя, працытаваныя Вамі, яго радочки”.

Што ж, Асныка ў нас амаль зусім, а можна сказаць і зусім не ведаюць. Дый у Польшчы, багатай на сапраўдных паэтаў, ён далекавата не з першых. Аднак цытатаў з яго паэзіі ў вышэй згаданым анталагічным томе параўнаўча з іншымі паэтамі вельмі нямала. Прыемна помніцца мне, апроч ptaszka, агульналюдска-мудрае “Daremne żale, próżny trud” і дзве бліскучыя мініяцюры: “Gdym jeszcze dzieckiem był” і “Na szczytach Tatr”. Іх я, тры гэтыя рэчы, Ніне і паслаў, перапісаўшы, бо кніжак пана Адама цяпер у мяне, на жаль, дома няма, не пашлеш.

Наколькі лепшымі былі тыя вёсны, якімі захапляўся ў розныя гады, цяжка, а то і немагчыма сказаць, дый не так і патрэбна, – бо вось я, захоплены, зачараваны новай вясной, як быццам і безлічна даўняй, бясконца паўторанай, аднак і зноў незраўнана новай.

Кожны дзень хацелася б пачынаць, як малітвай, нейкай добрай справай, патрэбнай працай. А я апошнім часам, ды ўжо й даўнавата, толькі чытаю. Добра, што хоць сапраўднае (Бунін, Галстой), або патрэбнае (чацвёрты том Федароўскага, слоўнік Ластоўскага), пацяшаючы сябе тым, што хоць абы чаго ды абы як не пішу, шануючы свой, нялёгка набыты, узровень.

У маім цяперашнім, як быццам сонным, існаванні прыходзіць і такая думка, такія думкі, бо неаднойчы:

Ёсць нешта, што я павінен зрабіць, а не раблю, і прыйдзе той час, калі ўбачу, што іменна павінен быў зрабіць, а не зрабіў!..

Чалавек жыве, жыве, а потым памірае, як быццам і не падумаўшы, што гэта ж – назаўсёды.

Chociaż do pracy mało nas
Czas wszystko skończy, bo ma czas.

Гэтая школьная “гама туды і назад” раптам ажыла ў маёй памяці, калі думалася пра тое, што час і не спяшаецца, але ж і робіць сваё.

Я і раней быў не надта прыткі абараняць свае творы ад крытычных нападкаў у друку, у чытацкіх пісьмах і ў вусных або ў ананімна-запісачных пытаннях на літаратурных сустрэчах. Тым больш цяпер, калі ўжо я даўно бацька і даўнавата дзед, не толькі па-сямейнаму, але і ў літаратуры. І ў гэтым не толькі старэчая абыякаваць, але і нармальна стома ды адпаведнае справе жыцця рашэнне, – няхай яны, мае кнігі, і далей абараняюцца самі.

І на гэтай сустрэчы – на юбілеі сям’і Рэрыхаў – да мяне звярнуліся з мікрафоннай просьбай – раскажаць, пра што буду гаварыць у сваім выступленні. Тэлевізійнікі нашы, якім гэта зручней, чым крышку пазней запісачы выступленне, якое ў мяне не на паперцы, а ў памяці, да якога я рыхтаваўся ў думках, каб сказаць сваё адзің раз.

І гэта ўжо не ўпершыню, такая іхняя “прафесійнасць”, і кожны раз яно

абурае.

І день іде, і ніч іде.
І голову схапівшы в руки,
Дивуешся, чому не йде
Апостол правды і науки!

Так мог, за чатыры месяцы да смерці, пісаць палымяны пакутнік Шаўчэнка.

Лягчэй было б яму сёння, – падумалася, зноў прачытаўшы ў газеце праз’яўленне ў нас яшчэ аднаго апостала. Не праўды, не навукі, а нацыі, што, відаць, вышэй.

Бунін у сваім “Освобождении Толстого” (раздзел XV):

“Политика, говорил Гете, никогда не может быть делом поэзии.

Мог ли быть политиком великий поэт Толстой, душа, с детства жившая стремлением к “важнейшему”?”..”

Не смейцеся, я прымерваюся не да вялікіх, а да справы паэзіі, да найважнейшага.

...У Буніна, пасля Толстого, перайшоў на Чэхава. А там і тое, дзе нельга не засмяяцца:

“Есть большие собаки и есть маленькие собаки, но маленькие не должны смущаться существованием больших: все обязаны лаять – и лаять тем голосом, каким Господь Бог дал”.

Прачынаўся рэдка, і ўсё блытаўся то ў сне, то ў яве з гэтым і зусім нягэтым тэкстам, нібы маім і не маім, сам гэта бачачы нібыта збоку... Цяпер без чвэрткі пяць, і ўжо на даўжэй не засну. Толькі лягчэй, зноў жа то ў сне, то не ў сне блытаючыся ў тым дзесятку сшыткавых старонак, якія я, устаўшы, буду перадрукоўваць...

І не смешна мне гэта, і нібы зноў жа збоку бачыцца далейшае старэнне, без панікі і без завышаных прэтэнзіў успомніўшы славу тае: “Не мешайте. Павлов работает”.

У аповесці Барыса Зайцава “Голубая звезда” каторы ўжо раз называецца Звянігарад, у якім я ніколі не быў. Успамінаецца спалучэнне “звянігарадскія салаўі”, якіх я капісьці, больш за трыццаць гадоў таму назад, слухаў з пласцінкі “Голоса птиц в природе”. Але раней за тых, і сапраўды цудоўных салаўёў, успомніўся наш загорскі дзядзька Арсень Коцік (“кіслагубы Авос” у “Ніжніх Байдунах”), які ў тым звянігардзе быў салдатам, ці пры цары яшчэ, ці па

мабілізацыі 1944 года, пра што мне – таксама ўжо даўно – хваліўся летам у вёсцы, а яно вось і прыдалося. Як быццам у гэтым ёсць нейкі большы сэнс. А то і проста таму, што назва хораша гучыць, нібы нават узвышана.

...А ў Зайцава далей:

“Старый, маленький город Красивый издали, беспорядочный, растущий как Бог на душу положит; освященный древнею, благочестивою культурой”.

Ён у яго ў аповесці ўвесь час прыгожы толькі здалёк. А для мяне – з яшчэ большай адлегласці.

Сам шчасліва сямейны, а ў сваёй пароды на верш паэты, якой доля судзіла застацца самотнай, не вядома за што і навошта крыўдзіць яе кплівым перайманнем – за тугу па каханні?..

Наша ўсенароднасць юбілею Міцкевіча. Настаўніцы адной з мінскіх школ спатрэбілася нават... “отчество великого польского поэта”. Мне, ад яе імя, вёлівенька-нямела пазваніла пра гэта настаўніца маладзейшая, спыталася пазваяць.

Добрая, даўняя прыяцелька, зямлячка. Так рэдка бачымся, што, выпадкова сустрэўшыся на вуліцы, міжволі павіталіся з чмэкам.

Само так сказалася, апавядаючы пра гэта дома.

Дзеля лепшай rogody ducha перачытваў у першым томе двухтомніка “Толстой и зарубежный мир” дзённік і ўспаміны славацкага друга Льва Мікалаевіча Альберта Шкарвана. Перачытванне знаёмага з палавіны 60-х. З падсветкай успамінам пра падарожжае, позневячэрняе наведанне ў лістападзе 1979-га літаратурнага музея ў замачку Бразяны. Сюды калісьці ў аўстра-венгерскае магнацкае замужжа прышла адна з дачок Пушкіна. У музеі тым было экзатычна-прыемна пачуць, што Шкарванаў пераклад рамана “Воскресение” выйшаў кнігай раней, чым арыгінал у Расіі. Ды яшчэ ж без цензурных купорай!..

Шкарван вёў свае запісы на трох мовах: славацкай, рускай і нямецкай. Згадаўся магутны, на пяцьдзсят тамоў, збор твораў Івана Франко: на ўкраінскай, нямецкай, польскай.

Мая беларуска-руська-польская трасянка ў побыце і часткова ў нататках. А добра было б ведаць, ды грунтоўна, болей моў – з роднай у цэнтры.

Купіў у магазіне стужку да машынкi, а незнаёмы, вясёлы мужчына спытаўся:

– Мемарыялы будзеце пісаць?

Пра мемуары. Ведае, што ў модзе.

Нешта згубілася, і я шукаю яго, часамі доўга, а то і яшчэ даўжэй, то больш-менш спакойна, а то і нервуючыся, перабіраючы розныя варыянты згадак ды меркаванняў, дзе яно, тое нешта, магло прапасці. А потым яно – тая кніга, той аловак, тыя акулеры – ляжыць сабе ў найпрасцейшым варыянце, толькі сваім, адзіным і нібы хоча сказаць: “А дзе ж мне было ляжаць?”

Гэта ўжо я так думаю, а то і гавару, задаволены знаходкай.

– Ды я ўжо тую чарку і ў рот не бяру, – кажа па тэлефо не саракагадовая загладуха, якая неяк перад гэтым, пры сустрэчы, скардзілася на сваю печань.

Адказваю:

– А яе і не трэба браць у рот. Палажыла краёчкам на ніжнюю губку, а тады коўць – і па ўсім страху!..

Смяюся.

У сноўскай багатай аграгаспадарцы – галандская апаратура для гадоўлі на адкорм і продаж куранятаў. Карэспандэнтка абласнога радыё ў сваім рэпартажы захапляецца міжволі па-сучаснаму, па-хатняму:

– Жывуць кураняткі коратка, сорака пяць дзён, але ж прыстойна!..

Як пазайдросціла.

Здравенныя зады, размашыста-квяцістыя спадніцы і безаглядна гучная гамана цыганак у сталічным тралейбусе. А яшчэ ж і няўрымсліва-шчабятлівая чарнамазая малеча. І ўвайшлі ўсім гамузам на прыпынку, і выйшлі потым, на прывакзальнай плошчы, з тым самым бесклапотным гоманам.

А наша сухая, паджарыста-загарэлая вясковая цётка, стоячы побач са мной каля вагоннага акна, уздыхнула:

– Во як! А нам толькі ведай – пашы ды пашы!..

І слова не сваё пра ворыва – цяжкую ды бясконцую працу.

Проста бутэлька, невядома ад чаго. Яе, глядзі ты, яшчэ і не адмыеш. А то і з пашкоджаным рыльцам, на пункце не прымуць. Нехта шпурнуў яе понізам або і плазам пакаціў па лёдзе так удала, што ад рачнога берага яна няблізка... А можа, і добрая, што тут здалёк загадвацца, трэба зірнуць.

Трэба, дык трэба. Пайшоў. Адзін дагэтуль на паркавай дарожцы. І праваліўся, крыху не дайшоўшы да знаходкі, ужо на глыбокім. Аднак, на шчасце, дзірка-палонка ў даўнавата адліжным лёдзе аказалася вузкай ды круглай, толькі каб шухнуць туды старчма. А ён паспеў яшчэ распасцерці рукі, затрымаўся над лёдам галавой і плячыма. І дзіка закрычаў. Стараваты

пенсіянер, а можа і бомж які, каму таксама ж хочацца жыць.

Той, што падбег яго ратаваць, маладзейшы, здагадаўся абламаць нізка навіслую галіну дрэва, але на лёдзе яна аказалася закароткай, не даставала да крыкуна, і выратавальнік, прыгнуўшыся, асцярожна пасунуўся нагамі раз, яшчэ і яшчэ раз наперад, падсоўваючы туды і найпершае голле... Ды ўсё ж і ён праваліўся. На шчасце – не на глыбокім.

Над берагам гарадское ракі, над паркавым, яшчэ аснежаным адхонам – вышэй праходзіць аднабокая вуліца з паднебнай градою шматпавярховых дамоў. Яшчэ раз падкрэслію словы на шчасце, – праз акно ў безлічы вокан, што зверху глядзелі на раку і парк, нехта “спасены”, як сказала б мая маці, заўважыў тапельцаў, пазваніў у хуткую дапамогу, яшчэ лепш – пажарнікам.

Мокрых, азяблых, смяротна перапалоханых выцягнутлі на бераг (пажарнікі), узялі ў цяпло спецыяльнай машыны (медыкі) і паймчалі туды, дзе рагуюць далей.

Людзі, якіх тым часам паспела крыху сабрацца, спакваля, гамонячы, разышліся.

Не зусім. Бо калі я стомлена дайшоў сюды і прысеў на падсохлай за сонечна-ветраны дзень выгоднай лаўцы, на другім баку асфальтаванай алейкі, бліжэй да ракі, яшчэ стаялі дзве пажылыя жанчыны, трэба думаць, не ўсё дагаварыўшы. Потым адна з іх развіталася і пайшла ў свой бок, а другая накіравалася да мяне.

– Не прастудзіцеся, яна ж халодная, – сказала пра лаўку, нібы замест прывітання. І расказала, зусім незнаёмая, пра ўсё здарэнне. Нават прапанавала перайсці туды, дзе яны толькі што стаялі, і паглядзець уніз, на лёд.

Дзве нястрашныя зводдаль палонкі, ужо зацягнутыя лядовай крошкай. Тая галіна, што аказалася закароткай. А так – праплешыны шэрага, наздраватага лёду, а бліжэй да стрыжня – адкрытая вада, без толку і патрэбы ў пачатку лютага развяснелай ракі.

Пустое бутэлькі на лёдзе не было, – думай, што хочаш.

Яшчэ слухаючы гаманкую жанчыну, падумалася: а што каб гэта я нагадзіўся на першага крыкуна раней за таго, што з галінай, каб гэта мне, амаль бездапаможна цяжкаму ў доўгім кажусе, з непаслухмянымі нагамі, з ходу прыйшлося выбіраць паміж ганьбай страху, “разумнага разліку” і адчаем абавязку?..

Накінуліся на мяне за падкрэсліванне на палях чытаных кніжак то алоўкам, а то і шарыкавай ручкай, за такое іх забруджванне.

Спачатку я, забыўшыся, што ў гэтым мне даволі шчодро, нават з выразным падкрэсліваннем радкоў, дапамагалі студэнты, і свае, і кватаранткі-пляменніцы ды іхнія сяброўкі, апраўдваўся тым, што раблю гэта ўсё ж такі далікатна, амаль заўсёды алоўкам ды без націску, што такое падкрэсліванне ўваходзіць у маю работу, – дапамагае знаходзіць потым патрэбнае, што хочацца перачытаць або працы таваць у нататках.

А мог бы дадаць, што мне яшчэ і прыемна бывае сустрэцца з такімі паметкамі на палях, калі нешта з патрэбы або з ахвоты перачытваю праз сорак, трыццаць, дваццаць, а то і праз нейкіх дзесяць гадоў, прыймаючы як новае.

Славутыя словы Тургенева пра родную мову ніхто, наколькі мне помніцца, ніколі нацыяналізмам не называў. Яны толькі намі, беларусамі, згадваюцца часамі іранічна, з горкім падтэкстам, з болей даўно ды глыбока пакрыўджанай меншасці, якую ў гэтым крыўдзяць і цяпер, далей...

Русіфікацыя пад выглядам другое дзяржаўнае мовы – па праву двухгаловасці і надалей імперскага арла.

“Белорусский писатель, пишущий на русском языке”. Гэта якраз тое, чаго не толькі для нашай літаратуры, але і для ўсяго народа дамагаецца сучасная ўлада.

Пасля цікавай, шматлюднай сустрэчы з моладзю ў Купалавым музеі – “Кніжны клуб ТБМ”, – падумалася, што вертыкальныя культурнікі, трэба думаць, ужо даўно мяркуюць, як гэта знайсці спосаб больш падкантроліць нашы музеі, як падкантролілі Дом літаратара, у планавым заціску нацыянальнага, народнага, называючы яго толькі апазіцыйным, бэнэфаўскім, а то і фашысцкім...

Ох, хаця б не накаркаць!..

Галоўны рускі камуніст з крывой усмешкай радасці гаварыў днямі на каляровым экране, як гэта будзе добра, калі аб’яднаюцца Расія, “независимая Украина и самобытная Белоруссия”... Яшчэ не аб’ядналіся, а ўжо толькі самабытная. У складзе Расіі?..

Дык жа не ў адных нас, беларусаў, такая бядота з роднаю мовай. Вось прачытаў у татарскім квартальніку “Байрам” (1999 г., выпуск 2) пра курдаў у Турцыі:

“Улады вырашылі на тэрыторыі Малой Азіі склеіць усе этнічныя групы ў адзін турэцкі народ... Улады не ўлічылі, што адзін з гэтых народаў – курды – маюць уласную культуру, сваю мову. Улады вырашылі, што курды павінны быць туркамі і ўсё. Або наогул не павінны быць”.

На колькі гэта разлічана? І ў рускіх з намі таксама ж.

А жыць жа трэба!..

Нашы глядзелі ў купалаўцаў “Тутэйшых”, а потым задаволена здзіўляліся,

як рэагуе на спектакль зала, поўная моладзі, – і сцягі, і воклічы.

А потым я пачуў і смешнае. На спектаклі па “Раскіданым гняздзе” (у рускім тэатры – па-беларуску!), калі са сцэны пачулася: “Чаго сядзіце? Бацька павесіўся!”, моладзь гримнула смехам і воплескамі.

А яшчэ крыху пазней пачуў, што тое “чаго сядзіце?” і далейшае ў Купалавым тэксце... знята. Ці па загаду адных, ці з асцярогі або са страху ў другіх.

Па радыё “Свабода”, у нядаўняй Дубаўцовай “Вострай Бране” – слухная думка пра нашу нацыянальную культурную эліту, якую трэба рупліва ствараць ды ахоўваць, як народны скарб, падмурак самастойнасці. Ён спасылаецца на польскага спецыяліста па Беларусі, прозвішча якога я на слых не ўлавіў. А дадаў бы яшчэ і прыказку: “Najgorzej to, jak się dziady zaczęły chlebem bić”. А мы гэта ўмеем, і маладыя, і старэйшыя, даводзячы кожны толькі сваё.

Студзенская “Rzeczpospolita”, святочны дадатак “+ Plus - Minus”, фрагменты з дзённіка Анны Кавальскай:

“4. XI. 61. Żukrowski dixit. Broniewski chory na raka gardła otrzymał w Lecznicy od ministra kosz z sokiem pomarańczowym. Powiedział: Mam wszystko. Niech pan minister pośle to ode mnie Komackemu do więzienia”.

Ежы Карнацкі быў арыштаваны два месяцы перад гэтым. У яго забралі дзённікі. Кавальская трывожылася, што гэта пашкодзіць многім, каго ён там згадвае. І яе, і Карнацкага я, на жаль, не ведаю бліжэй. Мне толькі роднасна бліснуў здалёк Бранеўскі, – мужным характарам, звонкімі вершамі...

У Ластоўскага каменаклёў – майстар па выклёўванні надпісаў на валунах. Перакладчык з лацінскай мовы Шатон да месца і дасціпна карыстаецца словам святуля.

А ў Макаля – таксама ўпершыню сустрэтае – безвач.

Дзябёла-пануры дыктар ледзь не ўдушыўся словам фан-ду-мен-та-ліст, пераможна ўзяўшы яго з другога прыступу ды іменна ў такім гучанні.

...Даволі культурны каментатар стараецца ажно так: “Вера, надзея і каханне”. Як не ведаючы, што гэта ж яшчэ і імёны, дзе трэцяе – Люба, Любося, Любоў.

...Замест бізнесмэн у нашых рупліўцаў пра роднае слова ёсць двухмоўны новатар – бізнесовец. Не меней штучнае і вясковец, замест спрадвечна-традыцыйнага, проста-прыемнага сялянін. Нават і радыёперадача такая: “Для вяскоўцаў і пра вяскоўцаў” – зубное цаўканне кожную раніцу.

...Маладая дыктарка дробна ды ясененька чытае перакладзенае іншымі: “З-за гэтага каштавала туды паехаць”. У сэнсе рускага стоило.

...Зрэшты, і ў сталічнага карэспандэнта “Свабоды” неяк пачулася: “Тады яму апранулі кайданкі”. А потым – яшчэ лепш, ажно боязна, што можна і не паверыць: “Ён апрануў боты”... Усё роўна ж ад аднаго надеваць.

* * *

Увосень 1988-га, на адным з трыумфальных мінскіх канцэртаў Данчыка, у перапынку да мяне падыйшоў малады мужчына, сказаў, што ён вясковы настаўнік, сын Пятра Конюха, нядаўна быў у яго ў Канадзе. “Бацька вас памятае”, – дадаў з прасцяжка-шчырай усмешкай. А пра Данчыка пахваліўся, што з бацькам яны сябры, што Данчыку той памагаў ставіць голас.

“За польскім часам”, як у нас гаворыцца і сёння, з Пятром у мяне нейкай большай блізкасці не было. Ён нашмат старэйшы за мяне, хоць такая розніца ва ўзросце не перашкаджала мне сябраваць з некаторымі іншымі старэйшымі хлопцамі ў нашым мястэчку Турэц, аднак яны былі “кніжнікі”, чым Конюх, помніцца, асабліва не вызначаўся. Аднак я паслаў яму сваю новую кнігу “Ад сяўбы да жніва”, атрымаўшы ў яго сімпатычнага сына адрас.

Ці гэта таму, што Канада ўсё-такі далекавата, а мы ўжо былі старыя і тады, ён на дзевятым, а я на восьмым дзесятку, а з перапіскай не вельмі спяшаліся, наш кантакт наладжваўся з вялікімі паўзамі. Кнігу паслаў я напярэдвесні, ён напісаў мне пад восень. І прыемна было, што наш славуты ў замежжы спявак піша... ну, земляку-пісьменніку, што паміж намі, людзьмі роднай культуры, нарэшце пачынаецца нейкая лучнасць. Трохі дзіўным, нават і смешным здалося тое, што ў пісьмо, напісанае дасгаткова прыстойна па-беларуску, была ўкладзена дваццацідоларавая купюрына. Але ж і прыемна было, што там, у Новым свеце, мяне крыху ведаюць. Пятро спасылаўся на Вітаўта Тумаша, “каторы напісаў некалькі кніг аб Ф. Скарыне”, а да таго яшчэ “ён твае кнігі выкупліваў у савецкім магазіне ў Нью-Ёрку і многім беларусам высылаў...”

Пасля пэўнай паўзы я паслаў Пятру і альбом пра мяне, надпісаўшы, што гэта – “напамін пра нашы родныя мясціны”. Пасля ў Пятра была спроба пабудаваць сабе домік у родных мясцінах, і ён цераз сына звярнуўся да мяне па магчымую дапамогу. Я пачаў варушыцца, але, як неўзабаве аказалася, дарма, – неразбярыха старая змяшалася з новай... А тады наступіла яшчэ даўжэйшая паўза – да некралогу ў заакіяўскім “Беларусе”, падпісаным яшчэ адным земляком, маладзейшым за нас абодвух, Янкам Запруднікам, Сяргеем Вільчыцкім з Міра.

Дарэчы, у некралозе адна істотная недакладнасць. “У Італіі ён апынуўся, – піша Запруднік пра Конюха, – як шмат хто з колішняй Заходняй Беларусі, што былі ў 1940 – 1941 вывезены ў Сібір, праз маршрут Іран – Ірак – Палестына ды паходы польскай арміі генерала Андэрска”. Пятро Конюх не быў вывезены, ён дасканаліўся ў расійскім Ржэве на ільнаводчых курсах, жыву там адзін, без жонкі і дзетак, дзе і застала яго вайна. Як былы польскі жолнеж, здаецца, нават і капраль, трапіў да Андэрска, ну і гэтак далей. Я змалку ведаў гэту сям’ю. У школу хадзіў разам з Пятровым братам і сястрою, мой брат служыў у польскім даваенным войску з Пятром, які пасля ажаніўся з адной з маіх школьных сябровок. З ёю я сустракаўся ў пасляваенны, нялёгкі ў яе, бязмужны час. Бачыў і сына іхняга, ужо студэнта, што на “гулянні” ў нашым вясковым клубе ахвотна і хораша іграў на акардэоне, які яму, як з пашанай гаварылася, славуты бацька

прыслаў, здаецца, з Італіі.

Ад некралога спакваля, з лёгкім усмешлівым сумам, у памяці паўтарыліся некаторыя малюнкi школьнага маленства.

Як мы крыкліва-весела назіралі за спартыўнымі спаборніцтвамі пажарных камандаў з розных вёсак гміннага наваколля. Верхам на слізкім бярвяне, з мяшком у правай руцэ, на палавіну ці менш напоўненым сенам або саломай, – так збіваюць адзін аднаго з бярвяна. І ніводзін не мог утрымацца на ім – усіх збіваю дужы ды спраўны Конюх. Найлепш запомніўся мне толькі адзін са збітых. Вузкатвары ды белабрысы дзяцюк з недалёкай вёскі Лядкі, адкуль пасля, ужо ў савецкі час, нястомны ў сваіх фальклорных пошуках Генадзь Цітовіч вывеў у людзі “Лядкаўскую кадрылю”. Сустрэўшыся з тым лядчанінам у партызанах, я ажно засмяўся міжволі, як быццам зноў убачыўшы той жах на яго кадрыльнай белабрысасці пад сіняй канфедэраткай, у момант горкага падзення з бэлькі на траву...

Успомнілася таксама, як Пятро, для нас, падшыванцаў, быў найгалоўнейшым у нядаўна арганізаваным духавым аркестры пажарнай каманды – гарністам. На кожным з паньствоваў святаяў ён іграў на сваім горне збор на пачатак урачыстасці. Спачатку, пакуль ён няспешна ды важна зыходзіў з ганка Людовага дома, выходзіў далей на “места”, як называлі тады местачковую плошчу, спыняўся на пагорачку, мы, меншыя школьнікі суправаджалі яго захопленай чарадой. А пасля заміралі ў чаканні, калі ён уздымаў сваю ярка бліскучую трубку да прыкметнай таўстагубасці і – нарэшце! – іграў, заклікаў!..

І такое яшчэ. Не памятаю нават, ці я гэта бачыў ды чуў асабіста, ці ўяўляю з чужое падачы, з таго часу, калі ўжо ў царкву я сам, дастаткова крамольна начытаны, не заходзіў.

Як зноў жа Конюх, Пятро, яшчэ і найлепшы спявак у добра наладжаным царкоўным хоры, выходзіў з кліраса да аналоя, крыху не на самай сярэдзіне паўналюднай, ціхай царквы, і ўрачыста чытаў сваім магутным басам “Апостала”. Рэчытатыў быў такі, што вісолькі панікадзіла над чытальнікам дрыжалі, гайдаліся і крыштальна пазвоньвалі...

...Улетку 1998-га, калі ў нашых раённых Карэлічах святкавалася двухсотгоддзе Яна Чачота – таксама ж земляка! – Пятро па запісе спяваў нам велічна натхнённую “Магутны Божа”...

Што за дурны звычай – хваліць аднаго ў дакор другому, трэцяму, якія тут па сутнасці ні пры чым!.. Нібыта нам цесна побач.

А той, што хваліць, не надта і хавае, не можа схваць у падтэксе самога сябе. Я, маўляў, з тымі быў, што яго блізка ведалі, што хвалілі яго раней ды больш, чым усе іншыя!..

Перачытваю Рэнана, “Жизнь Иисуса”. Спыніўся там, дзе адна простая галілеянка, паслухаўшы маладога прапаведніка Ёсуа (Iosua), у захапленні сказала:

“Блаженно чрево, носившее тебя, и сосцы, питавшие тебя!..”

Мне жыва, сонечна згадалася раскошна лясная вясна 1950 года ў доме творчасці “Каралішчавічы”, тое застолле, калі Танкі святкавалі пяцігоддзе нараджэння сваіх дачушак-блізнят.

Тамадзіў тады яшчэ не стары Міхась Лынькоў, з яго адметным, злёгка духоўна-семінарскім гумарам. Так ён звярнуўся да абаяльна сціплай Танчыхі, таксама ж маладой:

– Любоў Андрэеўна, паколькі вы ўжо не корміце малютак бюстам, то, грэшным дзелам, можа-такі ўзялі б на радасць нам недастойным хоць адну, хоць найменшую чарчыну?..

Адгэтуль прыгадалася, як старэнькая Наталля Арсеньева ў сваім, нядаўна прачытаным мною, “Аўтабіяграфічным нарысе”, надрукаваным у кнізе “Беларуская мемуарыстыка на эміграцыі”, успамінае:

“Мы вельмі пасябравалі з Танкам і ягонай Любай”.

Гэта – працуючы перад вайной у вілейскай “Сялянскай газеце”. А пазней, вярнуўшыся з казахстанскай ссылкі:

“У Беластоку я адшукала Танка (ён, ня ў прыклад іншым, быў мне нават напісаў ліст у Казахстан, не пабаяўся, за што я была яму вельмі ўдзячная), і той уладзіў мяне на кватэру й на працу ў рэдакцыю газеты”.

Дзе тая Галілея, тая Беларусь, той Казахстан, тая Амерыка, дзе хто пра каго думаў, хто каму быў удзячны... А згадваючы такія “дробязі” – весялей, лягчэй на душы.

7. bez tytulu

Графіка Ежы Лянгевіча

Грбарка

I

Дрэвы крыжовыя
карэннем у сэрцы трываляцца,
а растуць на Грбарцы.
Знакамі Веры, Надзеі,
Любові людское абсаджаны Храм.

II

На Грбарцы пра Творцу гавораць
і ліпы, і сосны, і вольхі.
Неспазнанаю сілай святой
прасякнуты кронаў тут рух.
Іхняе сонца – Царква.
Святая Гара – зямны карабель.

2.06. 1997

* * *

Сярод дынарскіх плямён непасрэдна
пасля іхняга прыходу на Балканскі
паўвостраў называецца ў гістарычных
помніках племя драгавічоў.

Паводле Ёвана Цвііча

Разгорнуты лёсы народаў –
укладзены веды, акрэслены шлях.
Гісторыя мусіць патрапіць
падзеі ўцялесніць у час.

Гукае плямёны славянскія
абраная месцам здзяйснення
зямля ў асмужаных далях.

З зялёных азёрных краёў,
па-над прыпяцкіх вод і Дняпра,

уздоўж Віслы, Дунаю
ў мігценне таемных Балкан
спяшае адважна, напорна
асвоіць абсяг абяцаны
русявых драговічаў* гурт.

Сёння сумуе ўслед Беларусь –
сербы, сябры і радня...

** Рашаючую ролю ва ўтварэнні беларускага
народа адыгралі славянскія плямёны крывічоў,
орыгавічоў (драгавічоў) і радзімічаў.*

* * *

Ніне

Дзівосныя колеры, вабныя формы,
чмяліна-пч аліны аркестр
хата рупліва выседжвае,
нібы квактуха сваіх птушанят.

У клубнях прыснулая квецень –
абяцанне цяпла ў мароз –
штуршком адзавецца рукам.

Спеліць вясну пад масніцамі
жанчына вяргіняю-кветкай.

* * *

Сам сабой спазнаны,
ужо ў выбары ты вольны.
Табою не пакрыўджана –
дарма дапытваеш здаля.
Вярнулася наўпрост туды,
дзе мне й належыць быць.

Ад той сябе, што ў спеху
паперад шчасцю забягае,
цвіценне бэзу ды ясіну,
настаў час ратаваць.
Сам сабой спазнаны,
ужо ў выбары ты вольны.

* * *

Дзверы шукаць небяспечна ў сцяне,
за якою цябе ўжо н я м а.
Рака забыцця выхоплівае імкліва
і тутэйшае ў віры свае зглынае,
хоць бы і тупаў цень ўцялеснены побач...

Стань на шляху апошняга кроку –
боль, абьякавы плоці ўладар.
Ратунак.

* * *

Душа ў абалонцы плоці –
сама сабе выпадковасць,
пакуль не адшукана апірышча –
згода добраахвотная
пакутаваць.

* * *

да 12. 12. 1998

Не прапусціць, не зблытаць ані з чым
вывераны час дакладна іспыту –
запісана ад нараджэння быць
праверанай душы на вернасць
таму, пра што адно здагадваешся тут.

Боль абяжарыць ці аблегчыць плоць?..
Назад альбо ўперад стыхія панясе

бездапаможнага нявольніка выпрабавання?
А пры табе вясло тваё і лодка,
скарб сапраўдны ўвесь з табой.
Апала, што лістота ўвосень,
матэрыя, сабраная бышчём.
Вяслуй па бурных водах смела
альбо ідзі, калі ужо навучаны хадзіць,
услед за Тым, Якому шчыра абяцаў
яшчэ пры беразе народзін,
калі дамоўлена было й пра гэты міг і час –
заўжды, паўсюль быць верным абяцаў...

Вывераны час дакладна іспыту.

21. 04. 1999,
першы дзень па Раданіцы

* * *

На выспе міжчасавай –
чалавечага лёсу порамі,
прысела і аглядаю бязмежжа:
за цілікамі цярпення
красуюць півоні і бэз.
Над ганкам высокім хаты
у гуле святочным, пчаліным
заглядаюць у неба гонкія ліпы –
сведкі нашага штодня,
а ён – побач сваю часіну вычэквае...

Няйначай, прыгожы свет хоча яшчэ
праз нас, шчаслівых, папрыгажэць.

22. 02. 1999

* * *

Запрошана была за стол
падчас Успення Багародзіцы Прачыстай,
у ноч, калі Гасподзь сышоў узяць
Душу Яе – немаўля, народжанае
заступніцтвам і ратаваннем свету...
За стол прысела побач з мамай,
павіталася з дзядулем Аляксандрам.

Было тут шмат яшчэ знаёмых,
якіх не бачыла даўно
і нат не думала калі сустрэць.
На распыты іх гаварыла штосьці
у радасці ад мамінае радасці.
Цякла няспешная размова.
За сваю мяне тут прызнавалі.
Была ўжо я нібыта дома –
побач з мамай дом паўсюль...
Ды ўсё чамусь цясней, шчыльней
плячом ў плячо бяседнікі.
І месца ўжо бракуе мне.
Без ахвоты паднялася, ківаюць строга:
“Адведала радзіну і сяброў,
пагасцявала крыху й досыць.
Ідзі, сядай за і н ш ы стол.
Там чаша-чара ўжо твая сумуе
і верасы твае ліловай хваляй...”
Пайшла. Ў расплюшчаныя вочы
Успенне Багародзіцы
ранкам светлым уставала.

* * *

Падараваны мне ізноў
секунды, хвілі і гадзіны.
На кроснах лёсу час
снуецца мой яшчэ.
Ізноў зямны падворак,
расчынены гасцінна,
прыняць гатовы крок
і шлях – трываць далей.

22.02 1999

Дзіна Дудзінская

Вось стану Белым Ветрам

Бывае соладка
ісці па расе
у ранішнім лесе...
Бывае соладка
калі нехта
апісвае гэта
трапна-выразна
што чуеш водар і пах...
Бывае –
росныя хвалі
чыёйсьці узнёслай творчасці
нясуць водар майго
асабі стага натхнення.

Учора Тэрміны, як тэрміты...
Тэрміны, як міны...
Сёння Родны голас па тэлефоне:
“Дзіця, Госпаду давярай!”
Тэрміны, як тэрцэты!

Знаёма адтульным
мне падаўся твой
голос утэлефонны –

з-за парога душы,
дзе заканчваецца
яе тутэйшасць –
пачакай, утрымайся...

Шчыльная труна
падзей знешніх,
абставін унутраных.
Слухаю,
як забіваюцца
цвікі-дні-мае.
І там, пад
чорным векам,
я яшчэ жывая.

Вось стану
Белым Ветрам
і збягу
праз шчылінку ад
недакладна забі тага цвіка.

Упершыню сёння плакала
тваёю адсутнасцю.
Цябе мне вельмі не стае.
Уяўленне наперад,
як мне будзе тужліва,
самотна і распачна,
калі ты гэтак надоўга
пазычыш сябе адлегласці,
бясконца далёкае ад
насамрэч пражывання:
веданне вопытнае
невымерна і невыносна
большае...

Ты, што лекі, якія
прымаць трэба
па тры, чатыры разы –
кожны дзень.
І толькі тады
захаваеш сябе ад
хранічнага холаду свету.

З ціхай але пякучай
для пачуццяношы
прыязнасцю шлю
пульсарам душы
ў ноасферу
Вашай прасторы
паклоны
і лёгкія
какетлівыя
ці жартаўлівыя
(хто ведае як іх назваць?)
рэверансы...

“Я кварту восені вып’ю...”

Ілжаповяд пра анты-Еву

Калі б мог быць філіял раю на зямлі, ён месціўся б тут.

Да здзіўлення ўдалая задума натуры, надзіва таленавітае жытло чалавека.

Дзевяціпавярховы будынак на вузкім паску зямлі паміж морам і ракой. І некалькі ўтульных катэджаў.

Урачыстасць жыцця – у неабсяжным восеньскім небе ў залеве зялёнай з золатам лістоты, у шэраватым блакіце мора злева і ледзь бачнай стужкі ракі – з правага боку. Адчувалася нешта ад духоўнага ладу сусвету – не проста фізічная цішыня, а празрыста-звонны спакой мудрае прыроды. Гармонія фарбаў была такая неаспрэчная, што здавалася – сама рука Творцы ўчыніла ўсё гэта. Любасць яго да гэтага ўскрайку лёнду выявілася відавочна, зрокава.

Яна зведала менавіта тут нешта большае нават за шчасце: надзейнае суладдзе з прыродай, людскім атачэннем, з самой сабой.

Яна прыязджала сюды ўжо колькі гадоў. Кожную восень. Калі ўдзень лісце, здавалася, падала на зямлю проста з высокага, яркага неба. Надвечоркам сонца аплывала ледзь не ліпеньскай чырванню, далягляд мройна супадаў з вадой марской затокі. А пазней, калі запальваліся ліхтары, усё выдавала ірэальным, прывідным. Лісце на дрэвах лёгка шапацела, было ўражанне, што гэта не дрэвы нават, нешта трапяткое, няўлоўнае.

Удзень было цёпла, не было яшчэ прымаразкаў і ўначы. Туманы, слота не спяшаліся сюды. І яна не мысліла пра дажджы і мокры снег. Ёй было лёгка і злагадна ў гэтай восені.

Паўз мора на ўзбярэжжы можна было ісці доўга-доўга, не стамляючыся і ні пра што не думаючы. Толькі зазнаючы, як вецер свежыць твар, як лёгка ісці па вільготным, шчытным, зворным пяску, каля самай хвалі прыбою.

Яна нібыта станавілася часткай гэтай восені, жыла, адчуваючы кожны дзень, кожную хвіліну, кожнае імгненне. Асалодна ведаючы цану самых звычайных, будзённых праяў: прачынацца, стаяць пад душам, выходзіць ранкам у лоджыю. Урэшце – уваходзіць у вялізную светлую залу, дзе дзве сцяны былі з сучэльнага шкла. Тут адначасова спалучаліся ўтульнасць жытла і адкрытасць няхатняй прасторы. Памяшканне гэтае, паводле звычаю утылітарна-празаізаваанага дваццатага стагоддзя і падкрэсленай пралетарызацыі соцыумаў, у якіх даводзілася існаваць ёй, звалася сталоўкай, але найбольш для яго падышла б назва “трапезніца”, як да іх сняданкаў, полудняў, ввечэраў было б дарэчы слова “трапеза”. Не па тым, што і як яны ўжывалі, а па той атмасферы, што існавала тут. Асабліва для яе.

Яна сядзела за адным з апошніх столікаў і амаль не бачыла ні залы, ні людзей у ёй. Глядзела ў сваю восень. Пад вакном тут месціўся невялічкі басейн, у ім з трывучай абыякавасцю знікаючага хараства дажывала свой век апалая лістота.

Nazłociło się liści,
Że kosztami wynosić...

Ёй падабалася ўладкаванасць побыту і адначасовая адстароненасць ад яго.

Не было атрутнага занятку: кухарства. Яна ненавідзела рандэлькі, гаршчэчкі, місы. Шкварчэнне катлет на патэльні было гукамі пекла – inferno, хатняя катавальня! Не кажучы пра печыва – тут ужо здавалася, што зробленыя піражкі высмакталі з яе хвіліны, гадзіны – гады! – жыцця. Нямыты посуд уяўляўся варожым войскам – яго хацелася проста пабіць!

Магчыма, такое адчуванне было таму, што, заўсёды занятая на службе, яна хацела ўхапіць якую гадзіну для сябе, застацца сам-насам з мальбертам. Гэта ўдавалася толькі тут, на ўзбярэжжы... Кінуць невялікі, але пэўны заробак яна баялася. З многіх прычын...

Яна любіла кавярні: які-небудзь адметны інтэр'ер, чысты абрус, гжэчна-ўважлівыя афіцыянты...

На сняданак яна не хадзіла – ішла па ўзбярэжжы, дзе-небудзь у Дзінтары піла моцную каву з вяршккамі, купляла на тутэйшым кірмашы яблыкi, у кулінарнай краме – сякія-такія прысмакі. І рыбу – для бадзялых катоў Юрмалы.

Ёй падабалася, што ў тым Доме, дзе жыла яна, прадбачна зладавалі ўсё: утульныя, зручныя пакоі, бібліятэку, хаатычна-выпадковую, але з нечаканымі цікавымі знаходкамі, з абаяльнай бібліятэкаркай, часам – яе кампан'ёнкай за кубкам кавы або келіхам шампані. Гэтыя напоі можна было ўжываць у бары – насупраць сталоўкі. Завітаць туды не забаранялася і адной – гэта таксама ўваходзіла ў непазначаны статус мясцовых зносін. Яна любіла, сеўшы за столік, глядзець на ўправелы пагорак-дзюну, у які ўпіралася вакно бара, а недзе ўверсе высіліся ружаватыя ствалы соснаў і пышныя шаты-вярхоллі. І ўгадвалася мора.

І ёй прыходзіла на думку, што ў яе родным краі ўзгорак абавязкова прыбралі б, адчынілі “від на мора”. І нешта ў непадробнасці і натуральнасці пейзажа было б непапраўна страчана.

Як нешта зрушылася б у яе настроі, калі б яна пачала тут хадзіць у кіно або глядзець тэлевізар.

Яна аберагала сваю адзілоту. Хацела жыць толькі ўражаннямі восені. Прачынацца з імі. Мець асалоду цэлы дзень. Засынаць з імі. Бачыць іх у сне.

Ісці ў гэтую восень з эцюднікам. Шпацыраваць па парку каля Дома, па лесапарку, па ўзбярэжжы, ідучы ўбок Асары; там амаль нікога не было. Дзе-небудзь яна надоўга прыпынялася і пераносіла гэтую восень на палатно. Яна не занатоўвала пэўныя пэйзажы, не прадумвала кампазіцыю, цалкам аддавалася волі ўражання, настрою, уздзеянню фарбаў, пахаў. Мройлівае адчуванне восені – яно перавандроўвала на палатно і паперу.

Яна ведала, што пасля чарговай выставы будучь гаварыць і пісаць:

таленавіта, але занадта камерна, непраяўлена, мройна-туманна. Па-за часам. Амаль што па-за рэальнай прасторай.

Аднак яна ўпарта ставіла ля сцяны кардоны і палотны, дзе былі россыпы восеньскага лісця, мора – шэрае, сіняе, сіня-белае, зеленкавата-аквамары навае, жаўтавата-шэрае. І зноў – неба, мора, паласа ўздоўж берага, што прыцягвала сваёй незразумелай таемнай сілай: лес, дзюны, пясок, трывожна-малінавы захад сонца.

Ёй хацелася працаваць тут. І не з прычыны таго, што, акрамя тых, добразычліва-ўзнёслых, спагадліва-фанабэрлівых водгукаў, былі і іншыя: адчуваецца філасофскі грунт, зусім не хатняга, пакаёвага кшталту, ёсць лірыка, аднак прысутнічае і думка. Проста ёй было неабходна выявіць, пазначыць у канкрэтыцы фарбаў свой настрой, увасобіць у выявах гэты восенскі гіпноз.

Для яе існавала толькі гэтая восень. Гэты бераг. Гэтае мора. Гэты будынак на пагорку.

Непадалёк быў Дом мастакоў. Аднак яна кіравалася звычайна сюды. Каб існаваць адстаронена, засяроджана, на самоце. Хаця атачэнне Дома адчувала заўсёды. Атмасферу яго. Дзеля таго ёй не былі патрэбны асабістыя стасункі.

Гэтай парою сюды зазвычай прыязджалі адны і тыя ж людзі. Для кожнага, мабыць, восень у тамтэйшым кутку мела сваю акрасу.

Яна загадзя ведала, што сустрэне знакамітую перакладчыцу, сухаватую, высокую, без пачаткі свайго ўзросту, але з адбіткам існасці тых, творы каго яна перастварала з мовы на мову. Ведала, што сустрэне разумнага, іранічнага эста, што як добры дамавік атабарыўся тут. Чытаць яго – а нават у перакладах адчувалася непадробнасць яго голасу – было такім жа неад’емным заняткам у той восені, як ездзіць на вечарыны пры свечках у горад, каб паслухаць вершы на незнаёма-прыцягальнай мове аўтара “Эпіфаній” і “Курземітэ” ў выкананні самога паэта.

Увогуле паэты любілі гэты куток. Прыязджалі з таго горада, для якога ніхто і ніколі не шкадаваў высокіх назоваў: паўночная Пальміра, паўночная Венецыя, град Пятра... З’яўляўся з эстонскага горада Пярну, куды яго занеслі жыццёвыя пуцявіны, славыты масквіч. Рушылі сюды знакамітыя і менш вядомыя барды і менстрэлі. Журналісты. Акторы. Рэжысёры. Прызаякі і перакладчыкі. Проста людзі, якім імпанавала аўра гэтага Дома. Такою, “міжсезоннай” парой.

Атмасфера гэтага Дома была неад’емнай часткай яе восені. Яна віталася са сталымі гасцямі Дома, абменьвалася нейкімі словамі з суседзямі за сталом, віталася кіўком галавы з тымі, хто сядзеў паблізу. Аднак – яны былі неаддзельныя і неабходныя ў яе восені. Кожны сам-насам са сваімі высокімі турботамі. І – былі нібыта пейзажы на якой выяве: неабходныя для кампазіцыі, сюжэта, можа, для галоўнай задумы: аднак недзе на другім плане. У залаціста-зялёнай восені і цішыні.

Неяк з агульнай кампазіцыі, звычайнай і звычайнай, вылучылася адна постаць. Неўпрыкмет з’явіўся чалавек з тварам, на які ёй хацелася глядзець. Нават не ўсведамляючы гэтага, яна заўважала яго каля мора, на вуліцах, у бары, у сталоўцы. Высветлілася – яны жывуць на адным паверсе. Ён пачаў вітацца з ёю – лёгкі паклон моўчкі.

Ёй падабаўся яго твар – нешта ад старажытнага ваюра, нешта – ад

асветнікаў пачатку дваццатага стагоддзя. Падабалася, што ён вітаецца з ёю без слоў, у лепшых традыцыях гэтага Дома. Хаця тут былі гаваркія хаўрусы, якія шумліва, тлумна ўладкоўваліся за доўгімі сталамі пасярод залы. Тыя людзі таксама падабаліся ёй – здалёк. Яны не перашкаджалі існаваць яе зацішы.

Здавалася, час спыніўся. Так і будуць ісці дзень пры дні празрыста-святочныя будзённыя святы. І заўсёды яна будзе бачыць халаднавата-строгі твар мужчыны.

Яна не чакала ды і наўрад ці хацела, каб ён падышоў да яе, распачаў гаворку. З усімі насельнікамі Дома, у тым ліку з прадстаўнікамі моцнай палавіны роду чалавечага, у яе быў наладжаны стыль адносінаў прыязны і адстаронены.

Калі яна з’явілася тут першым разам, дык адчувала пошум цікаўнасці тутэйшых бывальцаў. Пазней эст-дамавік у гаворцы за кубкам кавы ў бары хітравата згадаў: спрачаліся, – ці маладая паэтэса, ці чья дачка. Жанкі назіралі – завядзе раман ці не? Яна не здаволіла іх цікаўнасці: дваццаць шэсць дзён і начэй на самоце. Не ведала – ці расчаравала наконт “маладой” і “дачкі”, але ўсё гэта не мела для яе значэння. Тады яна ўпершыню адчула выратавальную, гаючую абранасць гэтай мясціны. Восеньскай асалоднай адзіноты.

Пазней, калі ўзніклі “прапазіцыі”, яна ператварала захады патэнцыяльных кавалераў у жарт, а тыя, у асноўным занятыя працай за пісьмовым сталом, былі не супраць лёгкай інтрыжкі, аднак губляць час на доўгія заляцанні не збіраліся. Усё вярталася “на кругі свае”. Яна заставалася ў сваёй непарушнай кастэлі раўнавагі.

Ёй падабалася, што яна ўсё загадзя ведала пра сваё жыхарства ў восені. Як яна сядзе ў вагон з блакітнымі канапкамі, возьме ў горадзе таксоўку, прыедзе ў свой Дом...

Яна загадзя ведала, што, акрамя тых шумлівых гуртоў і заўсёднікаў-бывальцаў, абавязкова будуць прысутнічаць вальяжныя літаратурныя дамы і якая-небудзь з іх, дэманструючы сваю дасведчанасць і добрае стаўленне да “гэтых беларусаў”, прыліпне з пытаннем: “Скажыце, калі ласка, Уладзімір Караткевіч – геній ці не?”

Яна загадзя ведала, як сімпатычная доктарка, паслухаўшы і агледзеўшы яе, пагодзіцца з яе раскладам дня і не стане прапісваць працэдуры: “Гуляйце. І ў слоту таксама. Няма кепскага надвор’я. Ёсць кепскае адзенне”.

Яна была загадзя пэўная, што афіцыянткі – Надзя або Хельгі – знойдуць ёй месца за адным з улюбёных сталоў: тварам у восень і з людзьмі занятымі. Барані Божа трапіць у ласкавыя цянёты жонкі занятага мужа!

...Увогуле тут можна было пазбегнуць непажаданых асабістых кантактаў. Аднак існавала месца, дзе размінуцца было немагчыма: ліфт.

Яе выспартаванасці хапала на тое, каб ім амаль што не карыстацца. Аднак дзевяты паверх часам увадзіў у спакусу: адно імгненне – і ты на сваім гарышчы.

Адночы ў шчыльна замкнёнай прасторы ліфта апынуліся яна і адна з мясцовых дам біблейскага ўзросту – і ў апошні момант у ліфт заскочыў ён: мужчына з тварам вікінга. Дама была з тых, што прыязджалі сюды на некалькі тэрмінаў, прыхапіўшы ўвесь гардэроб, дэманстравалі шыкоўныя штучныя зубы, натуральныя кляйноты і – мелі схільнасць да французкай парфумы,

пагтаў срэбранага веку, а таксама кавалераў, што не мінулі яшчэ рамантычнай пары жыцця.

Нечакана дама капрызліва-млявым голасам шэмізеткі прадэкламавала, свідруючы позірам мужчыну:

Королева играла
В башне замка Шопена...

Дама відавочна замысліла будоўлю паветрана-мройнага палаца, з радкоў Севяраніна, іскрыстага бляску каменняў на пярсцёнках і замглёных поглядаў. Падобна, гэта асоба не адчувала, што пыл часу – не самы лепшы падмурак для збудавання, нават калі гэта паветраны замак.

Пакуль мужчына з тварам вікінга раздумваў, як яму, не пакрыўдзіўшы, зрабіць выгляд, што ён не падтрымлівае высілкаў дамы, яна, гледзячы на даму і падпарадкоўваючыся выключна нечаму падсвядомаму, рашуча разбурыла першыя зладаванні:

И под звуки Шопена
Полюбил её паж... –

і выслізнула з ліфта.

“Вельмі вам удзячны”, – пачула за спіной голас мужчыны з тварам вікінга.

...Назаўтра пасля выпадку ў ліфце яна вырашыла выправіцца ў горад: пахадзіць па старых вулках, завітаць у крамы, можа, набыць білет на канцэрт у знакамі тай бажніцы.

Упершыню за ўвесь час, што яна бавіла тут, апранула не світэр і штроксы, а сукенку, плашч, боты на высокім абцасе. Яна зрабіла гэта інстынктыўна. Але ж інстынкт, падсвядомасць падказвалі ёй і гэта: трэба пазбегнуць сустрэчы з ім – яе раўнавага была відавочна пад пагрозай. Першае, пра што яна падумала, прагнуўшыся: дзе цяпер ён.

Цэнтр горада яна ведала няблага, але звычайна прыпынялася ў скверы насупраць вакзала, каб удакладніць маршрут па схеме горада.

– Збіраецца заваўваць горад? Але я ўжо прынес ключы ад брамы, – пачула яна за сваёй спіной. Гаварылі па-руску, з ледзь чутным акцэнтам.

Ён!

Яшчэ не азірнула, не паглядзела, не ўбачыла – аднак ведала пэўна: ён.

– Бяру даніну характам, – усё яшчэ не гледзячы на яго, расцягваючы словы, адказала яна.

– А за вялікадушнасць – Вам частка даніны, – ён стаў на адно калена і працягнуў ружу – колеру золаку.

– “Я кварту восені вып’ю...” – распеўна згадала яна, узяўшы ружу.

І яны пайшлі скверам, не зважаючы на позіркі здзіўленых гараджан, якія спяшаліся па сваіх справах і не разумелі таго, што тут адбывалася. Будзённы дзень, раніца, восень – пара размеркаванага парадку дня, дзелавых сустрэч, цвярозых рашэнняў.

Гэтыя двое парушалі спланаваны пейзаж *darba diena*. Што за выявы ў

духу Вато? Ружа! Кавалер!

Неўзабаве яны сышлі з поля зроку занятых людзей. Выправіліся на спатканне з забудаванай прасторай – як на спатканне з жывой істотай. Хадзілі па вузенькіх вулках старога горада, і яна распавядала пра таго самага беларускага рыцара літаратуры, пра якога пыталася маскоўская літаратарка, пра рамантыка і рэаліста, пра тое, як ён любіў гэты горад, хадзіў па бясконцых Пілс-йела і збіраўся пажартаваць тут з самой пані смерці: хіба можна каго знайсці ў лабірынце бясконцых Замкавых вулак?! Іранічны рамантык...

Новы знаёмы веў гаворку пра “Сагу аб Фрыцьёфе” і пра яе аўтара, Эсайяса Тэгнера, пра тое, што збіраецца рабіць фільм. Праўда, яшчэ не вырашыў: толькі пра вікінга Фрыцьёфа ці, паралельна, пра аўтара сагі: паэта, вучонага, святара. Яе спадарожнік распавядаў пра ягоны, Тэгнеравы, і свой край – Швецыю, расказваў аб радзіме сваёй маці – Лапландыі.

Потым яны яшчэ вялі гаворку. Пра што – не мела значэння. Чыталі вершы: ён – па-шведску, яна – па-беларуску, і разумелі адно аднаго. Заходзілі ў нейкія кавярні, трапілі на выставу мастакоў...

Наступным днём выправіліся ў Тукумс, які нагадваў ёй горад яе дзяцінства, а яму – яго. Потым – у Сігулду, і абодвум здавалася, што яны ў царстве сапраўднага, дзе кожны з іх чуў галоўную мелодыю свайго жыцця. Трапілі яшчэ ў Рундале, прыгожы палац, збудаваны Растрэлі – на пляскатым, што блін, зямельным масіве.

Шпацыравалі ў бок Асары па ўзбярэжжы. Часам яна брала алоўкі і блакнот, ён кінакамеру або фотаапарат.

Яна затэлефанавала на працу і купіла пуцёўку яшчэ на цэлы тэрмін. А ён меўся быць тут ледзь не да самых Каляд.

Яны блукалі па ўзбярэжжы... І яна ведала, што ён таксама адчувае свята восені. Як і яна...

Пра спатканні не дамаўляліся, ён ведаў, што раніцай сустрэне яе, яна была ўпэўненая, што заўтра ўбачыць яго.

...Нейкім вечарам, толькі што развітаўшыся з ім, яна пачула стук у дзверы. Гэта быў ён. Яна не здзівілася. Так і павінна быць. І дарагое віно, і банбаньерка з цукеркамі – усё зразумела. Ну, не піва ж будуць ужываць абраннікі восені: толькі гэтае старажытнае, вытворнае ад вінаграднай лазы – лятарослі віннай. Ад віна патыхае сонцам, зямлёй, вясковай прасторай... Чуецца водар даўніны, чар мелодый патаемных сустрэч, угадваюцца фарбы дыстынктоўных гасцяванняў.

Ён прынёс нават прыгожыя келіхі – гэта яна таксама ўспрыняла як належнае: ну, не з гранёных жа шклянак піць такое віно...

Яны вялі гаворку – і словы зноў не мелі значэння. Часам яна ўлоўлівала нейкую канкрэтнасць, рэальнасць фактаў у прамоўленым ім.

“Мая сястра доўга жыла ў Італіі. Там аддаюць перавагу чырвонаму віну”.

“У Эсайяса Тэгнера я знайшоў цікавы ліст...”

“Мне падабаецца тут сыр. З кменам”.

Ёй здавалася, што яна чуе не толькі ягоны голас, але і гукі мелодый (Моцарта? Глюка?), вызнае нейкія мройныя таямнічыя знакі – не інакш як з самых высокіх сфер.

І выразна-будзённы, настойлівы стук у дзверы падаўся ёй

несправядлівым глупствам, нечым nelaгічным, недарэчным, як дробат барабана падчас самага спеўнага арпеджыё арфы.

Гэта была аматарка паэзаў Севяраніна:

– У вас няма кіпяцільніка?

– Не. У мяне тэрмас з кавай.

– Даруйце.

Дама імкнулася праслізнуць з калідорчыка ў пакой, але яна не запрашала суседку прайсці.

Праз некалькі хвілін аматарка паэзаў зноў пастукала ў дзверы:

– Ці не разжывуся на дымедрол?

– На бяссоніцу не пакутую. Наша доктарка раіць на такія выпадкі доўгія шпацыры.

Суседка знікла.

Ён засмяўся:

– Паліцыя маралі.

– Мабыць. Мясцовыя дабрахоты.

– Ну, сёння яна павінна ўжо супакоіцца.

– Наўрад. Вы кепска ведаеце жанчын...

– Трапная заўвага, – ён уважліва паглядзеў на гаспадыню пакоя і пачаў неахвотна развітвацца.

Яна ж, хаця і злавалася на суседку, не мела пэўнасці, што вечар сапсаваны. Хутчэй – адкладзены. І наперадзе – вечары, калі рэальнасць аказваецца большым цудам, як самы чароўны сон.

Спала яна моцна і прачнулася вельмі рана, з адчуваннем радасці. Яна бачыла і хацела ведаць толькі колер світанку сустрэчы. Пра фарбы фіналу не хацела згадваць.

Пра гэтыя фарбы ёй нагадаў твар жанчыны ў ліфце. Вядомая журналістка, яна летась такою ж парой гасцявала тут. З маладым, прыгожым чалавекам. Была яна вытанчана-элегантная, шчаслівая. Гэтым годам шчаслівая каханка прыгажуня не страціла сваёй зграбнасці і пекнаты, але журналістку нібыта попелам пасыпалі... Шэраватая, як нежывая...

Адна...

А шведскі вікінг сёння з'ехаў у горад, папярэдзіў загадзя.

Яна прайшла звычайна ўзбярэжжам у Дзінтары, выпіла кавы, доўга хадзіла паркам у Булдуры...

Да вячэры яна збіралася доўга, зрабіла некалькі выразных штрыхоў на твары: стрэлкі каля вачэй, ледзь заўважны тон на павекі... Паглядзела на сябе ўважліва ў люстэрка – здаецца, праходкі пайшлі ёй на карысць...

...Народу ў сталоўцы было мала – ці яшчэ збіраліся, ці вячэралі ў іншых месцах.

Яго не было...

Яна спакойна паднялася да сябе ў нумар. Села ў крэсла.

Вечар падлічваў хвіліны. Спакойна, мерна. Хвіліны нябачна пераўтвараліся ў гадзіны. Восем... Дзевяць... Дзесяць... Цішыня цяжка насоўвалася на яе. Адзінаццаць гадзін, поўнач, гадзіна апоўначы...

Урэшце яна накіравалася ў ванную і ўстала пад душ. Вада супакойліва цурчэла, у мыла быў водар вясны, шампунь ператвараўся ў пену. А што, калі

ўзяць ды падысці да яго дзвярэй; пастукаць... А другой гадзіне ночы?
“Женщина, ваше величество, как вы явились сюда?” Не. “Учитесь властвовать собою”!

Яна ціха і сціпла пойдзе спаць.

Яна старанна раскладвае канапу. Старанна адкусвае яблык. Чамусьці п’е каву. Кладзецца ў ложак – і бачыць, як халаднавата пабліскваюць шыбы вокнаў, стыне абьякавай канкрэтыкай стол.

Яна добра ведае гэтае катаванне чаканнем. Стрэлкі гадзінніка як замарожаныя. Усе рэчы зрабіліся варожымі: бяспрэчныя сведкі няславы расстання. Аграмадны пісьмовы стол, крэслы...

Яна ўстае і выходзіць у лоджыю. Застылыя дрэвы, цёмныя вокны дамоў, пустыя сцэжкі парка, пустыя тратуары – нібыта куток іншай планеты...

Рэальныя рэчы страчваюць сапраўдныя абрысы...

...Яна стаіць вельмі доўга, ні пра што не думаючы...

Потым рашуча зноў накіроўваецца ў душ, пускае халодную ваду, доўга стаіць пад ледзянымі стругамі.

Апранаецца, старанна зашпільваючы ўсе гузікі, акуратна завязвае вузел хустачкі на шыі. І таксама акуратна, педантычна пачынае збіраць рэчы.

Урэшце прыходзіць раніца. Ясная, чыстая, дабрамысная.

Яна спускаецца да мора, кідае рытуальную манетку і выпраўляецца ў Маёры, па таксоўку. Не, яна не аддасць свой зямны рай. Каб потым вяртацца сюды з шэрым, пашэрхлым тварам, маркоціцца ўспамінамі... Яна вернецца да цвярозай яснасці адзіноты і незалежнасці. Да высакароднага холаду адстароненасці.

Яна аддае ключы адміністратарцы, нешта мармычучы пра нечаканыя абставіны.

...Таксоўка мякка рушыць з месца.

На перакрываванні дарогі каля Дзінтары яна бачыць высокага мужчыну з цэлым бярэмам белых і чырвоных ружаў. Гэтага мужчыну яна пазнала б сярод тысячы.

– Спыніцеся! – сугаргава хапае яна кіроўцу машыны за рукаво, – і тут жа рашуча дадае. – Не! Едзем!

Яшчэ крыху – і яны выязджаюць на шашу.

“Ружы... У псіхалагаў гэта завецца: цукеркава-кветкавы перыяд,” – яна ўважліва глядзіць, як кіроўца машыны вырульвае на шашу.

Яе восень засталася там. На ўзбярэжжы. Разам з высокім мужчынам з тварам вікінга...

Як гэта?

Wypiję kwartę jesieni,
Do parku pustego wróce,
Na zimną, ciemną ziemię
Pod jasny księżyc się rzuce.

...Месяца не было. Узышло сонца. Лічальнік акуратна адстукваў кіламетры. Неўзабаве – вакзал.

“Я квартиру восені вып’ю...”

З цыкла “Genius saeculi”

Мутанты

Не зважаючы на даволі ранні час, людзей на пляжы было многа. Калі глядзець з маста ўніз на вузкую пясчаную касу – суцэльны паркет з чалавечых спінаў. Мікола, аднак, не губляў надзеі знайсці больш зацішнае месца. Ён мінуў кладку, перасек адзін астравок, уброд дабраўся да наступнага. Вось яно, тое месца. Некалі выратаваў тут васьмігадовага хлопчыка, убярог чалавечае жыццё. За паўтара дзесятка гадоў як падраслі алешыны!

Людзей на астраўку было няшмат. Мікола трохі паблукваў уздоўж прыбярэжных кустоў, стараючыся не перашкаджаць маладым парам, што хаваліся ад людскога вока, выбраў месца ля самай вады. Але няўдала. Праз некалькі хвілін пачуўся нечый перасыпаны лаянкай аповед, за ім рогат. Кампанія хлопчаў з розніцаю ва ўзросце гадоў у пяць-шэсць уладкоўвалася непадалёку. Мянюшкі – звярталіся па мянушках – здаліся знаёмымі. Мікола без асаблівых намаганняў пазнаў двух старэйшых: Найчук і Прыбытак, па-другому – Райкін і Лялік. Астатнія, зусім яшчэ падлеткі, былі незнаёмымі. Не дзіўна. Дзесяць гадоў назад, калі Мікола працаваў настаўнікам у прыгараднай вёсцы, яны, пэўна, у кароткіх штоніках пыл па вуліцы ганялі, а вось прозвішчы павадыроў у памяці заселі. Каторы вышэйшы, прыемны на выгляд, і ёсць Лялік. Да непрыстойнасці прыгожы твар, васільковыя вочы, ямачкі на пухлаватых шчоках, лёгкі румянец на далікатнай скуры, пры ўсім тым, настаўнікі лічылі святымі дні, калі Ляліка не было ў школе. Утварыўшы чарговую пакасець, ён нахабна ўсміхаўся ў твар даведзенага да апошняй мяжы чалавечага абурэння і гневу настаўніка. Пры гэтым адчуваў найвялікшае задавальненне ад разгубленасці і бездапаможнасці педагога. Прыйсці нападпітку, ікаць праз кожную хвіліну, кідаць неўпапад бязглуздыя рэплікі – усё гэта былі самыя звычайныя выхадкі былога вучня.

Райкін тады вучыўся толькі ў шостым. Малюзга малюзгой. Шыя доўгая, вушы адтапыраныя, бы нехта кулькі ўставіў па баках галавы. З’яўляўся ў школу ў адным і тым жа рудым свідры навырост, пракураны і неахайны. Баяліся яго, бадай што, адны пачаткоўцы. Прайсці міма малага і не даць яму пстрычку – такое было не ў звычцы Райкіна. Задзіра, ён нярэдка сам атрымліваў ад старэйшых. Не скардзіўся, зносіў усё моўчкі і яшчэ з большай жорсткасцю калаціў меншых і слабейшых. У размове з настаўнікамі Райкін зацята маўчаў, зыркаў з-пад ілба калючымі вачыма запраўленага ваўчаныці. Мікола Зіновіч, на той час малады настаўнік-стажор марна стараўся адагрэць хлопца. Аднойчы папрасіў застацца для шчырай гутаркі. А ў адказ: “Не застануся! Хоць забіце!” Так і не пераканаў вучня ў чыстасардэчнасці сваіх намераў. Найчукова “хоць забіце!” крыўдай і шкадаваннем адазвалася ў душы

маладога педагога. “Відаць, нямала табе дастаецца, – падумаў настаўнік. – Столькі нянавісці да ўсіх, столькі азлобленасці...” Адкуль было брацца той дабрыні. Рос без бацькі. У сям’і яшчэ двое малодшых. Маці – вядомая ў акрузе сваімі далёка не цнатлівымі паводзінамі Райка. У доме бруд, чужыя мужчыны. Малога спачатку ахрысцілі Генікам Райчыным, а пасля проста Райкіным. Праз Ляліка Райкін сышоўся з мясцовай хеўрай. І пайшло-пакацілася. Дзіцячы пакой міліцыі, школа-інтэрнат, умоўная судзімасць...

Адпрацаваўшы належны тэрмін у школе, Мікола – а ён не адчуваў у сабе вялікіх педагогічных здольнасцей – уладкаваўся на працу ў газету, абзавёўся сям’ёю, паваяваўшы, атрымаў кватэру і, прызнацца, не часта ўспамінаў райкіных ды лялікаў. І вось такая непажаданая сустрэча...

Лялік амаль не змяніўся. Мо трохі папаўнеў. На твары тая ж задаволенасць і замілаванасць сабою. Лязо да гэтага часу па-сапраўднаму не датыкалася да прыпухлага падборodka. Найчук, відаць па ўсім, толькі што звольўся з войска – у джынсах, але ў форменнай кашулі.

– Так і ёсць. Тады яму было трынаццаць. Якраз восьмы год пайшоў, – прыкінуў Мікола. Было заўважна, як літаральна заглядваюць у рот малодшых свайму куміру. Нібы той з другой планеты вярнуўся. А ён трымае дыстанцыю. Адным “салагам” налівае толькі на самае дно, другім не налівае зусім – замнога гонару. І яны, пятнаццацігадовыя, па-халуйску смяюцца з кожнага прымітыўнага жарту ўчарашняга байца.

У які раз закурылі, і Райкін, ён прыкурваў апошнім, шпурнуў карабок з запалкамі ў кусты.

– Белы, да мяне! – Райкін лыпнуў вачыма на белабысага падлетка. Той падышоў, нясмела выпрастаўся.

– Прынесці! – загадаў Райкін.

Бялявы на хвіліну завагаўся.

– Аглух? Не разумееш, што табе бацька кажа? – павольна выпадзіў Лялік.

Хлопец, угнуўшыся, пабрыў за карабком, падабраў яго, вярнуўся і кінуў на траву.

– Не так, – паблажліва павучаў Райкін. – Туды і назад бягом. На поўную сілу. Не дабягаючы пяці метраў пераходзіш на страявы крок і дакладваеш: “Таварыш Райкін! Ваш загад выкананы!”

Райкін зноў шпурнуў карабок у кусты.

Бялявы подбегам паўтарыў папярэдні шлях, сумеўшыся, прыклаў руку да скроні:

– Таварыш Райкін!..

– Дурак! – перабіў яго Райкін. – І чаму цябе толькі ў школе вучылі? Да пустой галавы рука не прыкладваецца. Паўторым яшчэ раз.

За чацвёртым разам настаўнік застаўся задаволеным.

– Вучыць вас, салажно, трэба. Некалі дзякаваць будзеце. Гэта я яшчэ так... пойдзеце праз тры гады службы, там вам хутка мазгі ўставяць!.. Цяпер грэй! – успомніў Райкін яшчэ адзін “дзедаўскі” ўрок і выставіў перад самым носам вучня кулак.

– Трэба падысці, з усяе моцы трэснуцца ілбом аб кулак і падзякаваць дзядулю за навуку, – падказаў Лялік.

На гэтым заняткі закончыліся, і падлеткі, якія ўсё ж добра струхнулі, былі велікадушна дапушчаны да картачнай гульні.

Міколу стала не па сабе. Ён ведаў, што цяпер доўга не зможа супакоіцца. Бязглуздыя выхадкі падпітага нягодніка міжволі абудзілі ланцуг успамінаў. Памяць настойліва вяртала ў тую зіму...

Пэўна, адзіны са свайго прызыву Мікола не зробіў дэбельскага альбома. Пачаў было. Але розум заўпарціўся: навошта? Добрае яно і так запомніцца. Але побач з ім было многа бруду, глумлення над чалавечай годнасцю, пачварнага і нізкага. Дахаты Мікола вярнуўся без рэгалій, усе значкі раздарыў малодшым сябрам, праўда, камсамольскі, на закрутцы, усё ж пакінуў сабе.

Семнаццаць гадоў прайшло, палова ягонага жыцця. І ўсе гэтыя семнаццаць гадоў ён не можа глядзець фільмы і тэлеперадачы на вайсковыя тэмы.

Райкін – нікчэмнасць. Але колькі людзей страцілі веру ў справядлівасць за час ягонага “дзедаўства”!.. Для колькіх падараванае Богам жыццё ператварылася ў жывёльнае існаванне... Як цяжка было потым аклямацца адным, і з якой жорсткасцю паўтаралі ўрокі сваіх папярэднікаў другія.

Адслужыўшы, Мікола вярнуўся на свой курс універсітэта. Калі выкладчык часам называў яго на “вы”, хлопец адыходзіў убок і зіраўся, яму здавалася, што зяртаюцца да некага іншага, хто стаць за спіною, а не да яго.

Адна за адной паўставалі ў памяці Міколы постаці “дзядоў” узору канца сямідзесятых. Хаця асабліва крыўдаваць на лёс і не выпадала. Іншым перападала куды больш. Можа, Міколава бяда ў тым, што ўспрымаў ён усю дурноту бліжэй да душы.

“Вучэбка”, вучэбнае падраздзяленне, як тады казалі, адзінае месца ва ўсіх узброеных сілах, дзе поўнасцю выконваецца вайсковы статут. Яны – васемнаццацігадовыя навабранцы. Пашанцавала ім. Камандзір аддзялення за паўгода да звальнення “забіў на службу”, пачаў рыхтавацца да “дэбеля”. Больш за ўсё Пятроўскі – так яго звалі – клапаціўся пра нервовую сістэму. Прачнуўшыся, ён у помачах доўга прагульваўся па роце, няспешна галіўся складной брытваю, якую перад тым доўга вастрыў. Пятроўскі здаваўся самым цывільным чалавекам у казарме. Падначаленыя па чарзе глянцавалі таварышу старэйшаму сяржанту боты, дакладвалі штовечар, колькі дзён засталося да “дэбеля” і, дачакаўшыся, калі камандзір засне – ні ў якім разе не раней – укрывалі яго паверх коўдры яшчэ двума шынялямі. Сваю просьбу ў надзвычай тактоўнай форме Пятроўскі не забываў паўтараць перад кожным адбоем. Яшчэ ён любіў чытаць, і кожную нядзелю два-тры курсанты, атрымаўшы адпаведны інструктаж, вышуквалі на стэлажах кнігі, якія б маглі задаволіць эстэтычны густ камандзіра.

Малодшы сяржант Койпаш, камандзір другога аддзялення, быў поўнай супрацьлегласцю Пятроўскаму. Сутулы, вышэй сярэдняга росту. Нейкі сіношны і вузкапечы. Ногі настолькі доўгія, што, здавалася, папруга перацягвае гімнасцёрку недзе пад самымі лапаткамі. Койпаш увесь час мітусіўся, загадваў, лямантаваў, налева і направа раздаваў зубатычыны.

– Што, курсанцік, служба медам здалася? Дык я табе дакажу, што гэта не так! – вяршчаў ён.

Біў Койпаш па-жаночаму, з шырокім размахам, адкрытай даланёю і, амаль заўсёды, па твары. Гваздануць бы такога пад дыхавіцу. Але ж паспрабуй.

Горш за ўсё на палігоне. Дзень, калі ў раскладзе заняткаў стаяла ваджэнне баявых машын, быў чорным днём для ўсіх, хто ведаў тэхніку на адлегласці. Да слова сказаць, у вайсковым білеце аднаго курсанта значылася нават “артыст эстрады”. Калі механік, хвалючыся, замест другой хуткасці ўключаў чацвёртую, у час начнога ваджэння збіваўся з маршруту, не мог выбрацца з абледзянелага супрацьтанкавага рова, глушыў рухавік на пад’ёме, своечасова не дабавіўшы абаротаў, – усё гэта для яго канчалася блага. Жах апаноўваў бедалагу. Нервовы інструктар не прамінаў прабрацца ў адсек механіка і садануць абцасам – так лягчэй дацягнуцца – між лапатак, або надаваць грымакоў у патыліцу. Нават і шлемафон не ўратае. А каму паскардзіцца?! Сведкаў не было. Ды і ў твар не бачыш таго, хто “вучыць”. Круціцца, тузаш рычагі і чакаеш удара ззаду.

Другія паўгода службы прайшлі ў лінейным падраздзяленні.

Не, не спяшаецца памяць пазбавіцца ад непатрэбнага другу. Мурдаян, Мірзаян, Маскалёў... Колькі іх было!..

Радавы Мурдаян. Кандыдат у майстры па боксу. Шырокія пакатыя плечы, сціснутыя вузкаватай гімнасцёркай, бычыная шыя. Твар не помніўся, мо па той прычыне, што “гвардзейцы” баяліся падняць вочы на гэтую гару. Кулак у Мурдаяна быў зубаскрышальны. Палову службы правёў кандыдат у майстры на “губе”, а мо і большую палову. Але аднойчы... Аднойчы радавы Мурдаян быў прызначаны старэйшым на земляныя работы. Цяжка сказаць, з якой нагоды закарцела яму “атрымаць ачко”. Мо зарабляў звальненне, мо хацеў загладзіць грахі перад ротным.

Мурдаян пастроіў асабовы састаў, за выключэннем сяржантаў і стараслужачых. Па-расейску ён амаль не размаўляў:

– Паўгадзіна пахаеце, пасля дзесяць хвілін аддыхаць! Зразумела?

Дзе толькі браліся сілы?! (Рота рыхтавала пляцоўку для пасадкі верталётаў). Рыдлёўкі мігцелі шпарчэй, чым у фільмах пра першыя пяцігодкі. Калі рух запавольваўся, Мурдаян клікаў да сябе перапалоханага на смерць “гвардзейца”, браў яго за гузік і знішчальна глядзеў у твар. Гэтага было дастаткова.

– Падай! – камандаваў Мурдаян праз паўгадзіны. Паўтара дзесятка разгарачоных потных целаў падалі на зямлю, цяжка дыхаючы. Дзесяць хвілін адпачынку праляталі імгненна.

Камандзір роты, калі прыехаў пад вечар ад здзіўлення схапіўся за галаву. Чатырохдзённая норма была выканана за дзень. Стомленыя салдаты ледзьве ўскараскаліся, памагаючы адзін аднаму, у кузаў аўтамабіля. Абышлося без тумак. І ўсё ж іх сталёвую моц Міколу адчуць давялося, і па сёняшні дзень, калі расхвалюецца, у вушшу звініць.

Неяк раніцой – рота тады праходзіла вучэнні, – ідучы да возера ўмывацца, Мурдаян успомніў, што забыў у палатцы ручнік. Першым, хто трапіў яму пад руку, быў радавы Зіновіч.

– Адзін мінута, – паказаў Мурдаян на гадзіннік.

Калі малады салдат вяртаўся з ручніком, галінка вербалозу балюча секанула па вачах. Набегла сляза. Мікола, не думаючы, інстынктыўна

даткнуўся ражком чужога ручніка да твару. Што было потым – успамінаць цяжка. Мурдаян заўважыў небывалую дзёрзкасць. Куды ўцячэш? Ногі не слухаліся, халадзела ў грудзях – ахвяра набліжалася да месца расплаты.

Прытомнасць вярнулася да Зіновіча хвілін праз дзесяць.

Яфрэйтар Маскалёў... Нізкарослы, прамы. Магутны мясісты шнобель на невыразным твары. Рота едзе на палігон. Маскалёў прабіраецца да лаўкі, дзе прыціснуліся адзін да другога навабранцы, косіць вочы на кабінку (там сядзіць ротны) і нязграбнымі, але дастаткова моцнымі ўдарамі пачынае нізаць у твар маладога салдата, выпускніка універсітэта:

– Маўчыш два месяцы! Думаеш, разумнейшы за іншых? Дык вось табе! Вось табе! (Зыркае на кабінку). Атрымоўвай! Атрымоўвай! Распусцілі вас, “салаг”!..

Дванаццатая гадзіна ночы. Стомлены “баец” засынае раней, чым галава дацькаецца да падушкі. Кавалак паперы між пальцаў ног. Агонь апякае скуру. Атракцыён “палаючы знішчальнік” атрымаўся. Нічога не разумеючы, бядак скочваецца з другога яруса, разгублены зыркае па баках.

– Нешта прыснілася? – як ні ў чым не бывала цікавіцца Маскалёў.

Плылі і плылі балючыя і прыкрыя ўспаміны.

Адкуль брала пачатак гэтае дзікуства ў тых дзевятнаццаці-дваццацігадовых? – пытаў у сябе Зіновіч. – Яны ж не глядзелі ні “Рэмба”, ні яшчэ чаго “крцейшага”. І толькі нямногіх з іх напаткаў лёс Райкіна. Адкуль яна, мутацыя здаровай чалавечай душы, найпершае прызвание якой – любіць? А зараз вось гэтая гульня ў “дядоў”... Ніводная гульня не мае такіх жорсткіх правілаў. У пяцідзсятыя – бацька расказваў – такога не было. Адкуль гэтае, даведзенае да абсурду, самалюбаванне?.. Нельга маладым заходзіць у пакой для ўмывання, калі там “дзяды”. Нельга часта мыць гімнасцёркі, бо інакш цяжка будзе адрозніць “дзеда” ад “салагі”. Нельга выканаць практыкаванні на “выдатна”, калі ў “дзеда” “тройка”. І яшчэ нельга, і яшчэ... Цэлы кодэкс забаронаў – жорсткіх, бесчалавечных, неразумных. Але пачынаецца ўсё значна раней, ой як раней. Прыгадалася, як на мінулым тыдні здзівіла дачка, прыйшоўшы са школы:

– Тата! Сёння ў нас цікава было! Аднаму хлопчыку сем гадоў адзначалі. Мы па чарзе яму жадалі ўсяго. Вера Іванаўна папрасіла, каб шчыра, што думаеш, тое і гавары. А Марынка кажа: “Жадаю, каб ён праваліўся”. Было так смешна!

Дзіцячая шчырасць, ад якой ніякавата.

З цяжкай галавою вяртаўся Зіновіч да аўтобусага прыпынку. Людскі паркет на пясчанай касе стаў яшчэ шчыльней. То там, то тут купкі адпачываючых выпівалі і закусвалі на капах пад парасонамі. Малыя чатырох-пяці гадоў сядзелі на каленях у мілавідных паўнеючых матуль. Успомнілася – “сябруюць сем’ямі”...

Па аўтобусным прыпынку вецер перакідаў шматкі засаленай паперы. Мікола ўціснуўся ў перапоўнены аўтобус.

– Мамачка! Прыбярэ гэтых людзей, яны мне на ногі наступаюць, – істэрычна енчыў чырванашчокі бутуз гадоў пяці. – Я іх зараз усіх павыкідваю!

Ехаць заставалася яшчэ чатыры прыпынкі.

Анатоль Вярцінскі

Крок за крокам, або ўрокі рускай мовы

*Паводле кнігі ўспамінаў пра Саюз
Беларускіх Патрыётэў, што выйшла
ў выдавецтве “Наша ніва”.*

Яшчэ раз перачытаў
гаркотныя ўспаміны і развагі,
якія склалі кнігу “Гарт”
(другая назва “Прысягнулі Беларусі”),
і падумаў, што самы кароткі пераказ
яе асноўнага зместу,
а заадно і самая лаканічная
рэцэнзія на яе
могуць быць пададзены
наступным чынам:
Уварваўшыся падчас урока ў клас,
дырэктар загадаў усім выйсці на калідор,
пастроіцца ў лінейку
і грозна скамандаваў:
“Кто не жаеаеа заниматьса
на русском языке –
шаг вперед!”
Мы дружна зрабілі крок наперад –
наш апошні добраахвотны крок.
Потым... Потым з’явіліся
узброеныя людзі,
сталі правяраць дакументы
і безапеляцыйна – злавесным тонам
прапанавалі: “Пройдемьте с нами!”
Мы мусілі пайсці з імі,
мусілі зрабіць першы панявольны крок.
Першы крок.
Першы ўрок.
Урок рускай мовы...
Ведучы нас па вуліцы,
Канвойныя папярэджвалі:
“Не останавліватьса!
Не смотреть по сторонам!”

Мы спатыкаліся,
мы з цяжкасцю перастаўлялі ногі,
але, вядома, не спыняліся,
але, вядома, неяк крочылі.
Крок за крокам.
Урок за ўрокам.
Урокі рускай мовы...
На этапах, на перасылках
нам часам дазвалялі спыніцца.
Але тут мы чулі:
“Не спать! Стоять по стойке смирно!”
Альбо: “А ну встать!”
І яшчэ гучалі знявагі, лаянка, мат.
Крок за крокам.
Урок за ўрокам.
Урокі ўсё той жа мовы...
Цягам усяго таго шляху
нас суправаджала яшчэ пагроза:
“Шаг вправо, шаг влево –
считаю побегом
и стреляю без предупреждения!”
Мы не збочвалі
ні направа, ні налева,
мы крочылі прама,
“прямо в светлое будущее”.
Крок за крокам.
Урок за ўрокам...
Хця – не.
Мусім аддаць належнае
некаторым гулагаўцам,
тым, што светлую будучыню нам,
сябрам Саюза Беларускіх Патрыётаў,
не абяцалі, а казалі адкрыта:
“Здесь вам не исправительный лагерь,
а лагерь карательный.
Вас привезли сюда карать,
а не воспитывать”.
І яшчэ ўдакладнялі з прастай,
вартай лепшага ўжывання:
“У вас теперь две дороги.
Вот сюда – сквозь проволку, – на работу,
А вон туда, за сопку, – с биркой на левой ноге”.
Вось так мы і хадзілі,
так мы і крочылі:
на працу – правай, правай!
за сопку, у магілы, – левай, левай!
Крок за крокам.

Урок за ўрокам.
Урокі ўсё той жа мовы.
Той мовы, якую класік назваў
“вялікай, праўдзівай і свабоднай”
і пра якую сказаў,
што яна была для яго
“падтрымкай і апорай
у дні сумненняў і цяжкага роздуму
пра лёс яго радзімы”.
Так, мабыць, сапраўды
была для рускага класіка
менавіта такой яна,
сапраўды вялікая, магутная і праўдзівая,
насамрэч цудоўная руская мова.
Але якім бокам паварочвалася,
чым рабілася яна
для нас, беларусаў,
для нас, сяброў
Саюза Беларускіх Патрыётаў,
для нашай Радзімы?
Яна рабілася прыладай гвалту,
мусіла быць на службе
гвалтаўнікоў і катаў.
Крок за крокам.
Урок за ўрокам...

Адно ўдакладненне

*Васілю Гроднікаву, аўтару артыкула
“Асцярожна: “пятая калона”!”*

Дзякуй, калега, за публікацыю!
За мужнасць, за мудрасць, за ясную рацыю.
Цудоўна пішаш ў сваіх Мазалях
пра беларускі цяжкі шлях.
Думаеш добра, пішаш плённа...
Значыць, “пятая калона”?
Нажаль, такая існуе.
Але... Тут ёсць адно “але”.
Тут трэба зрабіць удакладненне
наконт яе месца і наймення.
Калі меркаваць, што наша “пятая” –
не класічная, агульнапрынятая,
у франкісцкім сэнсе яе, –

а мае адметнасці свае;
што наша сябе не канспіруе,
не маскіруе – адкрыта шчыруе,
уголас свой абвяшчае намер:
“Назад у імперскі СССР!”
Калі мець на ўвазе, што наша “пятая”
грыміць па тэле і па радыё,
тут манеўруе звідна да цямна,
то, мабыць, не пятая яна?
Калі мець на ўвазе яе дыспазіцыю,
яе амбіцыю і амуніцыю,
то, зноў жа, пытанне паўстае,
ці слушна “пятай” зваць яе?
Яна не пятая ў нас, а першая...
На гэтым мог бы і скончыць верш я.
Ды вось міжволі да нябёс
я вочы з малітваю узнёс:
“Памажы нам, Божа Прасветлы,
справіцца з калонай гэтай.
Ну, а з астанімі чатырма
справіцца, можа, краіна сама.
Справіцца можа...
Памажы, Божа!”

Чытаю Гарэцкіх

Чытаю Гарэцкіх.
Максіма. Гаўрылу. Радзіма...
Вось дзіўнае дзіва!

Чытаю Гарэцкіх.
Гаўрылу. Радзіма. Максіма...
Вось слова! Вось сіла!

Чытаю Гарэцкіх.
Радзіма. Максіма. Гаўрылу...
Божа, памілуй.

Чытаю Гарэцкіх.
Тут лучацца слова і дзея.
Чытаю Гарэцкіх.
Тут нашыя боль і надзея.

Чытаю Гарэцкіх.

Тут нашыя сёння і ўчора.
Чытаю Гарэцкіх.
Тут нашыя радасць і гора.

Чытаю Гарэцкіх.
Максіма. Гаўрылу. Радзіма...
Гучаць трыадзіна!

З кнігі “Асобныя радкі”

Беларускі шлях

Беларускі шлях.
Пыл і пот,
стогн і страх.
Колаў скрып у каляіне.
Птушкі посвіст на каліне.
Гацім гаць:
“Га-а-а-х!..”

Беларускі шлях.
Бліскавіц
зіг-заг.
Неба сіль ды хлеб надзённы.
Хто вядзе, а хто вядзёны?
Гацім гаць:
“Га-а-а-х..!”

Пытанні

А Марк Аўрэлій “не еўрей ли”?
А грады марэнныя – не канцар агенныя?
А беларусы высокай пробы – не русафобы?
А той, хто гаворыць на мове чыстай, – не нацыяналісты?
І гэтак далей.

Вось дык пераможцы

Скажыце, з якой гэта пары
слывуць пераможцамі махляры?
Трыумфатарамі – фальсіфікатары?

Ліха іх матары...

Просьба да аднаго вядомага сацыёлага

Так, павучальныя ўсе твае выбаркі.
Справу тваю лічу карыснай.
Але папулісцкія трукі і выбрыкі
не называй, калі ласка, харызмай.

Аднаму так званаму народнаму пісьменніку

Ты кляўся раней, што служыш Айчыне,
што служыш народу ды ідэі.
Што з гучнымі клятвамі тымі? Дзе яны?
Ты спраўна служыш зграі злачыннай.

З нагоды адной пісьменніцкай заявы

Між падпісантаў я ўбачыў нат
калегу па прозвішчу Ганад.
Звычайная справа – свой манкурт.
Але каб быў манкуртам курд?
Гэта штось новенькае... Гэта –
і сапраўды сканчэнне света.

Вось дык святасць

“Інтэграсты” не пасуюць.
“Федэрасты” прагрэсуюць.
Учора адзін з кампаніі той
справу сваю назваў .. святой.
На свеце хапае розных уладаў,
але каб святой называлі здраду...

Пытанне да Радзімы

З трывогай пытаюся у Радзімы:
“Твой хлеб надзённы – не хлеб адзіны?
Ды хай і адзіны нават, але ж
не хлебам адзіным ты жывеш?

Алесь Петрашкевіч

ІНТЭРНАЦЫЯНАЛ ПА-БЕЛАРУСКУ

(Сатырычная камедыя)

Дзейныя асобы

Іван Іванавіч – пан дырэктар
Тарас Тарасавіч – пан акалотачны
Юзэф Тадэвуш – пан гіцаль
Янкель Янкелевіч – пан залатар
Ахмет Ажгірэі аглы – пан гандляр
Янка-нямко – ніхто

Дзея дзеецца на пляцоўцы буйнапанэльнага многоквартирнага дома Рэспублікі Беларусь у эпоху пераходу ад сацыялізму да капіталізму.

Дзея першая

Пляцоўка перад шасцю дзвярыма многоквартирнага дома. Па сярэдзіне пляцоўкі жэрдка, якая выкарыстоўваецца як флагшток. Да яе прымацаваны кацялкі, на якія нацягнуты іншур з прычэпкамі. Каля жэрдкі – абдзёрты стол. Сцены і дзверы аблеплены самай неверагоднай рэкламай, якая красамоўна сведчыць пра “пераходную эпоху”. Тут жа каля сцяны стаіць вялікі ліст фанеры.

З першых дзвярэй выходзіць Янка-нямко, забірае фанеру, нясе яе ў кватэру і вяртаецца. На ім гумовыя боты, фуфайка і шапка-аблавуха. Узрост не акрэслены, бо чалавек даўно не голены. Ён абходзіць усе дзверы – у адны стукае, у другія звоніць – цярліва чакае, прысеўшы на стол. У руках у яго вялікі ірлафанавы мех. Не вельмі ветлівыя гаспадары кватэр выстаўляюць за дзверы хто ведры са смеццем, хто смецце ў скрутках газет, а найбольші бутэлькі і адразу ж знікаюць за дзвярыма. Янка нават не паспявае з імі паздароўкацца. Ён толькі скрыгоча зубамі, мычыць і нават скуголіць, як многія глуханямья. Спачатку з радасцю збірае бутэлькі ў мяшок і нясе ў сваю кватэру, а потым ужо выносіць смецце.

З наступных дзвярэй выходзіць замурзаны, абшарпаны і зарослы шчэціцу алкаш пасля перапою. Акрамя падраных штаноў, бруднай майкі і апоркаў ад валёнак на ім нічога няма. Гэта пан Юзэф Тадэвуш. Пад пахаю ў яго такі ж, як ён сам, замурзаны і абшарпаны гармонік. У руцэ ўслончык. Ён ставіць яго каля стала, а той не хоча стаяць на трох нагах, завальваецца і раз, і другі, і трэці.

ЮЗЭФ (злуецца). А-а-а, псякрэв, тваю маць!.. (Шгурхае ўслончык нагою, адзявае рамень гармоніка на плячо, задумваецца, потым рэзка расцягвае і паволі сціскае мяхі. Яны выдыхаюць папулярную ў народзе мелодыю “златых гор”). Спявае.)

Когда б я имел златые горы
И реки полные вина,
Всё отдал бы за ласки-взоры,
Что б ты владела мной одна.

(Паўтарае два апошнія радкі з нейкім асаблівым надрывам).

Адкрываюцца яшчэ адны дзверы і на парозе з'яўляецца Янкель Янкеlevіч. Ён у піжамных штанах і чорнай шляпе. У руцэ зэдлік, а над пахай вялікая скрынка з шахматамі. Не малады ўжо.

Ляхаім гэрцум, пан гувняж!

ЯНКЕЛЬ (і асуджальна, і спачувальна). Пасматрыце на яго пажаласта! Пан Юзэф Тадэвуш зноў хоча апахмяліцца на дурніцу і збірае інтэрнацыянал на апельпляц. (Ставіць свой зэдлік да стала, спрабуе паставіць Юзэфаў услончык, але намарна.)

ЮЗЭФ (грае і спявае).

Я хмяліўся чамярыцай –
Апынуўся ў бальніцы.
Усю ноч да петухоў
Вымывалі з трыбухоў.

ЯНКЕЛЬ (уздыхнуўшы). Ой, пан гіцаль, пан гіцаль, што б вы былі здаровы і жылі багата...

ЮЗЭФ (грае і спявае).

Добра жыць на Беларусі,
Так і хочацца спяваць!
Не ляцяць сюды ўжо гусі,
Бо тут нечага кляваць.

З наступных дзвярэй выходзіць Ахмет Ажгірэі аглы з крэслам і нейкай торбачкай у руках. Ён у нацыянальным халаце і цюбіцейцы. Даволі сталага ўзросту.

АХМЕТ. Селям алейкум, спадар Янкель Янкеlevіч! Селям алейкум, пан Юзэф Тадэвуш! (Складае далоні, кланяецца).

ЯНКЕЛЬ. Шалом алейхем.

ЮЗЭФ (грае і спявае).

Што дзень дзівіцца народ:
Не дзяржава – азярод!
Што ні вугал – то ларок,
А ў ларку Ахмет – царок.

АХМЕТ. Садзіся, дарагі, побач, вучыся рынку – кунаком будзеш. Татары не ляхі, што ўсё жыццё жывуць у крэдыт, які ніколі нікому яшчэ не аддавалі. (Ставіць сваё крэсла да стала, спрабуе паставіць і Юзэфаў услончык). Які гаспадар, такое і сядала. Месхаралык! (Вяртаецца ў сваю кватэру).

ЮЗЭФ (свадома не заўважае абразы, грае і спявае).

Розных “марсаў” да халеры,
А народ вучыць пара,
Як варыць абед з сякеры,
А вячэру з тапара.

Выходзіць Тарас Тарасавіч з крэслам-круцёлкай. Ён у ботах, міліцэйскіх галіфэ і сарочцы-вышыванцы. Вусы пышныя і віслыя. Сярэдніх гадоў і добрага здароўя чалавек.

ТАРАС. Здравія жалаю, шанюўныя саседзі! (Ставіць сваю круцёлку да стала. Юзэфу.) А ты разьві не страйкуеш, не бастуеш?! (Штурхае нагою ўслончык).

ЮЗЭФ (грае і спявае).

Стала модна баставаць,
Мне таксама хочацца,
Ды не знаю, як пачаць
І чым гэта скончыцца.

ТАРАС. Чым скончыцца? Прыдзёт АМОН і страйкам – гамон! (Рагоча).

Янка-нямка прыносіць новы ліст фанеры. Адкрываюцца апошнія дзверы і на парозе з’яўляецца дарагое мяккае крэсла на колцах. У яго садзіцца сам Іван Іванавіч. Бародка і вусы ў яго аля Бабурын. Сарочка чырвоная, пояс з кутасамі, штаны спартыўныя з лампасамі, на нагах хатнія тапачкі. На грудзёх дэпутаткі значок. Янка кідае фанеру, бяжыць да слугі народа і падвозіць яго да стала. Слуга ў поўным росквіце сілаў і здароўя.

ІВАН (на маршы ў крэсле вітае прысутных ручкаю, як гэта рабілі да яго вядомыя “вожлі”). Уважаемому “спадарству” наше ніжэйшае с кисточкой! (Нечакана і даволі гучна). Жывёт Беларуссія!..

ЮЗЭФ (грае і спявае).

Адзін – гаў! Другі – кусь!
І ўсе на Беларусь.
А таго не ўбачылі,
Што ўсё прысабачылі.

ІВАН. Вёсё юродствуеш?

ЮЗЭФ (выцягнуўшыся як на пляцы). Юродствую. Жэчывісьце естэм дурнем, ясьне вельможны пане товажыш секретаж партыйны і наш дорогой

слуга! (Імітуе юродзівага з “Барыса Гадунова”). У юродивого отобрали копеечку... Царь Иван, вели их зарезать, как они зарезали Станислава Пушкевича!.. (Вельмі сур’ёзна). Між іншым, зарэзалі за два цвікі, як іншыя курвішоны тым часам у народа лёс укралі...

ЯНКЕЛЬ. О, божа, зноў палітыка! Нідзе няма паратунку ад палітыкі, нават за партыяй у шахматы.

ІВАН. О партиях пока помолчим. Они скоро сами за себя скажут. А тебе, юродивый, замечу, что ты очень серьёзно начал юродствовать. С чего бы это?! А от бродячих собак, между прочим, прохода нет.

ЮЗЭФ. Псы – не людзе. Не загрызом.

ІВАН (да ўсіх). И всё же я его где-то по-человечески люблю, пшека окоянно. И компанию нашу, так сказать, первичную ячейку многонационального интернационала он, как словянин, дополняет, как нельзя лучше.

ЮЗЭФ. Кумпанія, як у Польшцы кажучь, не велька, але ж бардзо пожондна: (На Івана Іванавіча). Пан дырэктар! (На Тараса Тарасавіча). Пан Паліцыянт! (На Ахмета). Пан спекулянт! (На Янкеля Янкелевіча). Пан гувняж, пшэпрашам, залатар! (На сябе) І ваш “покорный слуга” пан гіцаль. Нам бы до купы ешчэ мою жону та чтэры ваши курвы. О то быў бы сапраўдны інтэрнацыянал!

ТАРАС. Абайдзётца без наших. (На Янку). Этат абарыгэністы аўтахтон, у смысле беларуса, любую курву заменіць і молча.

ЮЗЭФ (грае і спявае).

Цёмны сам і белы вус...
Пазнаю, што беларус.
Не гавораць яго вусны
Мовай маці-беларускі.

ІВАН. Пожалел волк овцу... Полнарода ополячили, окатоличили, а чуть что, кричат о москалях, о российском империализме! Клеймят Суворова...

ЮЗЭФ. А Суворов – стара дупа, псякрэв, холера москальска!

ІВАН (даволі дабразычліва). За Суворова мы еще с тебя спросим. А вот представителя коренной нации не обижай, а то мы вас, осадников, “бардзо добже” знаем...

ЮЗЭФ. Абарыген, проша пана, ніц не чуе і ніц не разуме. А каб і зразумеў, то ніц не скажа.

ТАРАС. Каб ён шчэ і аслеп, вот для інтэрнацыяналу буў бы сапраўдны абарыгэн. (Рагоча).

ЯНКЕЛЬ. Вы ўжо скажаце, таварыш маёр, такое, што хоць святых вынасі. У габрэяў бы вам павучыцца, як сваю нацыю шанаваць...

ТАРАС. Шучу я, браты, жартую з юмарам.

ЯНКЕЛЬ. Каму смех, а каму – гелэхтэр...

ІВАН. Неуместные “жарты”. Отключаю микрофон.

ТАРАС. А дземакрація дзе? А плюралізм з канцэпцыяй?

ІВАН (злосна). На плошчади! У Дома правительства “дзерьмокрація” (Да прысутных). Выходим сегодня после заседания сессии, – депутаты, члены

правительства, руководство и прочая элита, – а десять тысяч глоток, а может и двадцать, орут как одна: холоуи! холоуи! холоуи! А батальоны милиции стоят и лыбятся...

ТАРАС. А разве заарыштуеш дваццаць тысяч?.. Я ў сваім акалодку і тысячы ўзяць не можу.

ІВАН. Вот изберём генсека, восстановим райкомы, соберём учетные карточки, возродим ум, честь и совесть, тогда я посмотрю, как ты у меня запоёшь. Или думаешь, я до пенсии на спиртзаводе кантоваться буду?! (Нечакана камандуе і даволі гучна). На торжественную линейку-у-у в одн-у-у шерен-гу-у ста-но-вись!

*Усе звыкла, а таму і хутка выстрайваюцца перед
флажштокам. Янка-нямко скідае фуфайку, адкручвае з свайго
голага цела бел-чырвона-белы сцяг і мацуе яго на шнуры,
уважліва сочыць за Іванам Іванавічам, чакае яго каманды на
пад'ём сцяга. Прыбягае Ахмет з эдлікам, прыстройваецца да
шарэнгі.*

АХМЕТ (вінавата). Бачъзышланъыз! Афу эгінъыз!

ІВАН (камандуе). Смир-р-р-но-о-о! (Адштурхоўвае Янку-нямко, зрывае бел-чырвона-белы сцяг і разрывае яго на кавалкі). Возьмите на память! Мы сегодня и власть, и знамя заменили! (Вымае з-пад азадка бэсэсраўскі сцяг і кідае Янку-нямко). Цепляй и поднимай! (Янка-нямко чапляе сцяг). А ты, шляхтич недобитый, подыграй интернационалу. Я плачу! (Запявае).

Мы, беларусы, з братняю Руссю
Разам шукалі к счасцю дарог.
У бітвах за волю, у бітвах за долю
З ёй здабывалі мы сцяг перамог.

Тарас, Янкель і Ахмет падпяваюць.

Нас аб'яднала Лені на імя,
Партыя к шчасцю вядзе нас у паход.
Партыі слава! Слава Радзіме!
Слава табе беларускі народ!

ІВАН. Воль-но-о!.. Прошу занять места. Заседание, как тот говорил, продолжается, господа присяжные избиратели. Что сегодня внесём в повестку дня?..

Янка-нямко выходзіць.

ТАРАС. Я думаю, што на фоне абшчэпаліцічаскіх дзэбатаў шашкі ўнясём. (Вымае з кішэні і кладзе на стол невялічкую скрыначку з шашкамі).

ІВАН. Он думает!.. Мыслитель нашелся. Лишь бы придавить малые народы. Что ни хохол, то националист махровый.

ТАРАС. Абы не моржовы... Да таго ж я не хахол, а паляшук, а тачней – яцьвяг. Яцьвяг я!

ІВАН (вельмі мірна). Ладно, не обижайся, яцьвяг. Я тоже “жартую”. Вноси, реб Янкель, предложение от своей бундовской фракции и правоулацкога уклонна.

ЯНКЕЛЬ. Госпадзі Божа мой! Дзе ён бачыў той бунд з “укломон”? Хоць

я і ўношу шахматы – старая габрэйская гульня, і можа таму вашаму Карпаву так трудна.. Але ж чым мы можам дапамагчы? У рускую галаву габрэйскі розум не ўкладзеш..

ТАРАС (з папрокам). А старую рускую ігру он унесці не можат! Вуй і хітрушчы народ! Так і цэліць, каб падкузміць ды падкалоць вялікую рускую нацыю.

ЯНКЕЛЬ (апелное да ўсіх). Агіцал фаравоз! І как вам гэта нравіцца?..

Янка-нямка нясе ў сваю кватэру яшчэ адзін ліст фанеры і вяртаецца.

ІВАН. Ты, Янкель, не забывай о пятой графе и не задавай лишних вопросов, когда говорят от имени великого народа. А ты, Ахмет Ажгирей Бут-Гусаим Хусеин Кончак Александрович оглы, не отмалчивайся, если хочешь, чтобы ваше татаро-монгольское племя когда-нибудь реабилитировали.

АХМЕТ (разгублена). Калі ўносіць нешта старое і рускае, то лато! (Трасе торбачкай). Ёкь ол, сені сасыкь шейтан алсын!

ІВАН. Лато – не то, “спадар” фундаменталист. И попрошу по-татарски не матюкаться.

ЮЗЭФ (вымае з кішэні карты). Карты!.. У рускага падкіднога. І весела і інтэлектуальна. Тут не тое што Карчной ці Фішар, сам Энштэйн не ўстаіць!

ТАРАС. Змоўкні, іудзейска-мусульманьскае падпавала. А то я табе такую Катынь устрою, што і касцей не збярэш.

ЮЗЭФ. Новы кат Катыні, курва пшэклента!

ЯНКЕЛЬ. Вот вам і яшчэ пажаласта!

АХМЕТ. Не капайце палячку на балячку.

ТАРАС. Ізвіні, Юзэф Тадэвуш, пажартаваў я. У вас Катынь, у нас – Хатынь да Курапаты.

ІВАН. При чём тут Курапаты?!

Янка-нямка разумее, пра што спрэчка, ківае галавою, мычыць.

ТАРАС. Маладца, тутэйшы... (Дае Янку цыгарэту).

ІВАН. Не понимаю, почему московские дерьмократы не принимают их в нашу российскую зону...

ТАРАС. А ім, недавяркам, всё адно, якая зона: руская, польская ці нямецкая...

ЮЗЭФ. Пане коханы, была ў іх ешчэ і партызанска зона.. І ты, калабарант яцьвяжскі, про то не забывай...

ІВАН. Не будем намекать относительно колаборантов... Он что, один колаборантствует?! Возражений против домино нет?.. Принимаем консенсусом и переходим к разному. (Да Янкі). Займись, немко, делом. (Паказвае на дзверы сваёй кватэры.) Там всё в баре и холодильнике. (Б’е касцяшкай па стале). Один – один!

Нямко ўсё разумее і знікае за дзвярыма кватэры Івана Іванавіча.

АХМЕТ. Бір-алты! (Б’е касцяшкай).

ІВАН. Скажу честно, товарищи, если бы не домино, наши дружеские стычки и обсуждения разного, которое лучшим образом подсвечивает положение в обществе...

ТАРАС. Шьсьць-чатыры!

ІВАН. ...то дажэ я, как дэпутат, сідел бы на тэх сессіях такой же чушкой, как і ўсе астатнія народныя абраннікі.

АХМЕТ. Крыўдзіш, начальнік. Бу пек яман. Нядобра гэта.

ЮЗЭФ. Чтэры-пуста.

ІВАН. Не панял я..

АХМЕТ. Мы ж вас русацяпамі не называем, а вы пры мусульманіне – чушка! Яраббім! Сен мені багъшла. Ды даруе мне Валлаг!

ЯНКЕЛЬ. У беднага габрэя нават проста-проста няма.

ІВАН. А вот вам і проста-проста. (Б'е касцяшкай). Ты, Ахмет, не обижайся. В чушке нет национального вопроса. Я имел в виду...

ТАРАС. Проста-два!

ІВАН. Я имел в виду чушку не в смысле свиньи, которую вы, как и иудеи, нутром не переносите, а в смысле чугунной неотесанной заготовки, а точнее крыцы. Что иной депутат, что крыца – без разницы, хотел я сказать. Понял?

АХМЕТ. Якши! Мен білем! Экі-беш! (Б'е касцяшкай).

Паўза ў гульні.

ІВАН. Не спи, католицко-римский экспансионист. Твой ход!

ЮЗЭФ. Хвілечкэ... Едын-чтэры.

ІВАН. Или, может, уже в унияты перекрасился?

ТАРАС. Чатыры-чатыры! І нічаво дурнога, между протчым, не бачу ад уніятаў. На Украіне імі хоць грэблю масці. І ў нас на Палессі будучь... Вам, маскалям, на зло.

ЯНКЕЛЬ. Чатыры-тры. Голькі для вас, Тарас Тарасавіч.

ТАРАС. І калі ты, Іван Іванавіч, сваімі выпадамі міня дапячэш да краснага, то зарубі сібе на носі, што я некалі выйду з тваёй недалугай парціі і падамся да уніятаў. Мне, яцьвягу-патрыёту, ціраць нечава.

ІВАН. Извини, дорогой. И не спи в шапку. Три-два.

ТАРАС. Бо з такой парціяй, як твая, дапрэш калі не да цормы, то да сумы.

АХМЕТ. Учъ-учъ, тры-тры, дост Тарас! (Б'е касцяшкай).

Янка-нямко вывозіць рэстаранны столік на колах. На ім дзве бутэлькі гарэлкі, чаркі, каўбаса, агуркі і іншая закусь. Усе прысутныя, акрамя Юзэфа, ажыўлена ўспрымаюць гэта відовішча. Тарас Тарасавіч з задавальненнем пацірае рукі. Гульнія ў даміно прытыняецца. Янка-нямко выходзіць.

ІВАН. Аля фуршэт, господа, паны, спадары і товарищи! (Разлівае гарэлку па чарках).

АХМЕТ. Дзіўны вы чалавек, Іван Іванавіч. Самі дырэктар спіртзавода, а гарэлку ў маім камку купляеце. І не дзеля сябе асабіста, а дзеля нас грэшных. Гэта цяпер так рэдка бывае, каб хто каго пачаставаў за так. Людзі халкълар кійік азвярэлі, а свет дунья делірді...

ТАРАС. Так вы ж яво радныя выбаршчыкі, а он сацыялісіціскага не крадзёць. (Рагоча). І яшчо он как слуга пана Юзэфа Тадэвуша, не можэт яво бачыць не апахмэленага. Такая ўжэ чулая парційна-наменклатурная душа ў нашава дарагова суседа. (Бярэ чарку). Што б яго доля яго не цуралася! Паднялі і здрыгануліся!

ЯНКЕЛЬ. Ня можна нам габрэям. Пост у нас.

АХМЕТ. А нам, татарам, бай іш – арам ве ясакъ – наогул ня можна.

Янка-нямко нясе ў сваю кватэру яшчэ адзін ліст фанеры.

ІВАН. Для нас, православных, рэлігійныя і нацыянальныя чувства маладзых братъев прывыше всего. Рвани, пан Юзэф за троих! Выручи малыя народы!.. Пока Польшка не згінела..

ЮЗЭФ (як закліаце). Я, патомны гербавы шляхціц Юзэф Тадэвуш Пшэляхавіцкі, проша пана, завязаў з раницы і на вечны часы. І як раз дзеля таго, каб Польшка не згінэла, калі ўжо Беларусі кранты.

Усе рагочуць. Чуваць, як Янка-нямко нешта пілуе нажоўкай.

ЯНКЕЛЬ (вельмі сур'ёзна і сардэчна). Ой вэй! Якая радасць! Ляхаім і яшчэ два разы ляхаім, пан Юзэф Тадэвуш, што па-вашаму азначае будзь здароў! І няхай будуць ляхаім усе твае сваякі. Можна цяпер і пані Лёдзя і дзеткі вернуцца, калі ўжо ты завязаў на вечны часы.

ІВАН. Интересно, что он будет делать “вечны часы”, если пить перестанет?

ЮЗЭФ. У рэкіцеры падамся. Рабаўнікоў, псякрэў, і жываглотай, проша пана, рабаваць буду. Почонтковы капітал вэдлуг Маркса-Энгельса збераць бэндэ.

Усе зноў рагочуць. З кватэры Янкі-нямко далятаюць даволі гучныя стукі малатком.

ЯНКЕЛЬ. А я яго, кажучы па руску, очань дажа панімаю. Паўжыцця пражыў чалавек у гэтай дурной дзяржаве, якая і сама не гам і другому кукіш з маслам і нават без масла. Толькі што скажа пані Лёдзя, каб яна была здарова і каб да яе не прыходзілі госці кожны дзень.

ЮЗЭФ (чытуе).

Бойся Бога, скажа Лёдзя, –
Не крадзі, бо быць бядзе.
Я скажу, што я не злодзей –
Тых трасу, хто сам крадзе.

ТАРАС. Юмарыст! Проста Тарапунька са Штэпсалема. Але сядзець давядзецца табе, а не Штэпсалею. І тут мы з ласкі верцікальнага правіцельства парупімся, што бы цібе ўкаталі на поўную катушку.

ЮЗЭФ. Маючы пінёнзы, я куплю цябе, маёр, першага, потым куплю суддзяў і пана пракурора, потым стану карумпірам, дэпутатам, міністрам і можа нават самім панам прэзідэнтам, калі ён не акажацца большым злодзеям за мяне. (Бярэ гармонік, грае і спявае, кіруючы ў сваю кватэру).

Павітаўся са мной Клінтан,
Я рукі не мыў сем дзён.
Толькі нюхаў – пахла рынкам,
Сніўся долараў мільён.

(Зачыняючы за сабою дзверы). Господа, купите себе немного олби! Первый ваучерный всегда первый! Инкомбанк... Империял... МММ!.. БББ... (Знікае за

дзвярыма).

Вельмі гучна стукае Янка-нямко.

ТАРАС. Такі гэкнўся пан Юзэф! Што ён там стукае? Што ён там шморгае? (Ідзе ў кватэру Янкі-нямко і вяртаецца з ім).

ІВАН. Юзэфа будзем лечить. Дело не новое. А пока выпьем за его здорывё.

ЯНКЕЛЬ. Сахарам на душу...

Чокаюцца, выпіваюць. Янка цягнецца да закускі.

ІВАН. Не торопись, Янка. Выпей еще за пана Юзэфа. (Падае яму чарку, той выпівае). Молодец! А теперь за господина Ахмета. (Падае чарку, той выпівае). И вот эту за спадара Янкеля. (Падае чарку, той выпівае).

ЯНКЕЛЬ. Які жа я спадар? Знайшлі спадара! Можна падумаць, што ў гэтай стране нехта, акрамя акупанта, можа стаць спадаром...

ІВАН. Вот народец! Вот крутожопная нация! Сколько мы ее не били, а она опять же и за тем!

ЯНКЕЛЬ. Вот вам зноў пажаласта! А кажуць, што ў гэтай стране няма антысемітызму... (Падае Янку-нямко закусць).

ТАРАС. Памалчы, Янкель! Не пра тваю паршывую нацыю разгавор. Он про этого Пілсудчыка, няма на яго Будзённага. А вас другія білі.

АХМЕТ. Можна падумаць, што нас, татар, не білі... Бізім халкьны дага насыл ура эділер – ды яшчэ як білі...

ТАРАС. Тутэйшых абарыгенаў шчэ не так білі, а ане скромно маўчаць, бо талерантны, а не такія, як вы, нахалюгі... (Падае Янку-нямко закусць).

ІВАН. А били потому, что не было интернационалу и исторического материализму с диалектикой. (Падае Янку-нямко чарку).

ТАРАС. І еслі мы будзем wspomінаць, хто каго калі і как бід, то інтэрнацыонал нашага пд'езду распадэцца і не бюджет з кем ні чарку выпіць, ні казла забіць.

АХМЕТ. Я згодзен з вамі – мен разым.

ІВАН. Кстати о козле! Хватит объедаться, Немко! Бери костяшки – за пана Юзэфа будешь. Один-два!

Янка-нямко садзіцца за стол, але Юзэфаў услончык перакульваецца. Усе рагочуць, а Янка-нямко атрымлівае падзатыльніка ад Тараса. Ён і смяецца, і скуголіць, але бярэ касцяшкі.

АХМЕТ. Учъ-беш, або тры-пяць!

ЯНКЕЛЬ. Пяць-шэсць!

Янка радасна б'е сваёй касцяшкай аб стол.

АХМЕТ. Алты-алты ў няшчаснага...

Паўза зацягваецца.

ІВАН. Чей ход?!

ЯНКЕЛЬ. Усё, Іван Іванавіч...

ІВАН ІВАНОВІЧ. Что значит “усё”?!

АХМЕТ. Проша пана, як той Юзэф кажа, але ж вы сен-эчкісінь, казёл! Натуральны казёл!

ЯНКЕЛЬ. Пад стол, Іван Іванавіч, пад стол...

ТАРАС. Іван Іванавіч не можэт быць “казлом”! І пад стол слуга народу

не палезет, бо это знэважыло б не толькі вялыку націю, але і сувэрэнну, нэзалежну і нейтральну беларуську дзержаву.

АХМЕТ. Тады алчакьгоньюльліміз сам лезь!

ТАРАС. У міня таксама за спіной десяць мільёнаў ісцінна-рускіх патрыётов і процівавадушны шчыт ад Рыгі да Адзесы!

ЯНКЕЛЬ. А ў нас правы чалавека!..

ТАРАС. От як мы з вялікім рускім народам паддержым Садата-Арафата, от тагда вам і будуць правы чалавека!..

Янка-нямко разумее сэнс сутычкі “інтэрнацыяналістаў” і дабраахваотна лезе пад стол.

ІВАН. Поистине Немко – единственный из СНГ, кто цементирует наш интернационал. (Падае Янку-нямко яшчэ адну чарку).

ТАРАС. Усёраўно яво гарэлка не бяроць. (Устае з крэсла). Садзісь, Нямко, я цябя покручу, што б ты хоць раз захмялеў ды закайфуваў панастанаяшчаму.

Іван Іванавіч штурхае Янку ў крэсла, Тарас раскручвае яго. А калі спыняе, той устае і, трымаючыся за сцяну, брыдзе ў сваю кватэру. Яго ванітуе.

ІВАН. Как мало надо человеку для полного счастья?!

ЯНКЕЛЬ. Во ўжо сапраўды, каму смех, а каму гелэхтэр...

ІВАН. Один знаменитый философ сказал: хочешь быть счастливым – будь им! Белорусы умеют быть счастливыми...

АХМЕТ. А беларусам усё адно – што акупацыя, што інтэграцыя...

ЯНКЕЛЬ. Дай ім, Бог, здароўя і нам не будзе горш за тое, што мы маем...

Тым часам гульцы зноў разбіраюць касцяшкі.

ТАРАС. Одын-одын! (Стукае касцяшкай). Прощу, канешне, ізвініць, але ў нас атрымоўваецца какой-та б... інтэрнацыянал...

ІВАН. Один-два.

АХМЕТ. Бір-экі, догмуш начальнік.

ІВАН. Интернационал не может быть б... Интернационал может быть только пролетарским и коммунистическим.

ТАРАС. Або першым, другім, трэцім ілі паследнім...

ЯНКЕЛЬ. Адзін-чагыры, пажалста!

ІВАН. В данном конкретном случае мы имеем интернационал по-белорусски. И я бы хотел...

Янка-нямко зноў стукае.

ТАРАС. Прашу ізвініць, но ты, Іван Іванавіч, такой пралетар, як мы з Янкелем мільянеры. Одын-пяць... (На стук Янкі-нямко) Каб ён галавою стукаў!

ІВАН. Я – пас.

ТАРАС. А які ў нас пралетар Ахмэт, хай он сам скажэт.

АХМЕТ. Ахмет – пас. Мы, татары, народ алчакьгоньюльліміз сціплы, а вось Іван Іванавіч няхай скажа.

ЯНКЕЛЬ. Янкель таксама – пас.

ІВАН. Фаршмак! В смысле рыба. (Раскідае касцяшкі).

АХМЕТ. Тым больш, хацелася б перад новымі выбарамі паслухаць біяграфію акьыдды мудрага суседа...

Янка-нямко выходзіць з кватэры і знікае.

ІВАН. Да, я не такой уж пролетарий, как бы некоторым хотелось. (Разлівае гарэлку ў чаркі). Но и не миллиардер, от чего вы все лопнули бы от зависти. Но морально я богат. Как-никак, а я – слуга народа, сенатор і параллельно, фактически подпольно, руководящая и направляющая сила или, как говорили раньше, ум, честь и совесть нашей эпохи на общественных началах. Или вам показалось, что став директором, я перестал быть секретарем?.. И если вы – народ, то я с народом... Но в первую очередь с коренным, аборигенным, а не с нацменьшинами, которые должны знать своё место перед „старшим братом”. А то на вас понадеешься, а вы однажды хвостами накроетесь и кто в Крым, кто на Палестине, а кто и в землю обетованную. “В истории мы тьму примеров слышим, но мы истории не пишем, а лишь о том, что в сказках говорят”.

Янка-нямка цягне ў кватэру бярэма драўляных рэек.

ТАРАС. Намёк поняли. (На Янку-нямку). Што ён там будует, этот прыдурак?

ІВАН. Тогда по маленькой под рыбу (выпівае сваю чарку) и в соответствии с регламентом переходим к прениям. А за одно и в дурачка перекинемся. (Вымае з кішэні карты і пачынае раскідаць іх на чацвярых).

ЯНКЕЛЬ. Даруйце, але Янкель не можа. Бо сказана ў пісанні: “начав падать не остановишься”. А карты такое дзела...

АХМЕТ (адсоўвае ад сябе карты). Тут мы, мусульмане, з іудзеямі за адно... Валлаг коре ве, Валлаг не даруе.

ІВАН (Тарасу). Тогда давай с тобой, потенциальный униат, а эти штрейкбрехеры пушай посмотрят, кто из нас умней. (Пераздае карты). Прения по текущему моменту – параллельно игре в дурачка. Кто выступит первым? Только коротко и умно, а не так как некоторые в парламенте и по телевидению... Так кто – умно и кратко?..

Гульня ў падкіднога ідзе паралельна размовам. Гручоца Янка-нямка ў сваёй кватэры.

ЯНКЕЛЬ. У гэтай стране любога дурня могуць назваць вумным, таму няхай першы пра свой гецефт скажа Ахмет, а я пасля скажу пра сваю каналізацыю.

АХМЕТ. Калі б вашы былі разумныя, то даўно б вярнулі нашым дурням не толькі Галандскія вышыні. І ты б не сядзеў на сваёй каналізацыі, а твой камок стаяў бы побач з маім дзе-небудзь у Ерусаліме ля самай Камароўкі... Можа мы, як кажуць, нічому не навучыліся, але ж нічога і не забыліся. Мой дзед гандляваў салодкімі пеўнікамі, а я, ды даруе мне Усявышні, гандлюю рускай горкай, прападзі яна прападам.

ЯНКЕЛЬ. Вось за гэту вашу дурацкую памяць і доўкі язык вас і не любяць ў Тэльавіве. У тутэйшых, у тутэйшых, дарагі мой, трэба вучыцца. У іх ужо даўно адабралі ўсё, што яны толькі мелі, а няшчасныя ўсё адно, як той Нямка, і прызныя, і дабразычлівыя, і талерантныя. А паслухай, як стукваюць і пілююць! Трудаголікі! І маўчаць як рыба аб лёд. А ты ўсё вякаеш і вякаеш за іншых...

ІВАН. Реб Янкель, ты политизируешь аудиторию и занимаешься популизмом. А здесь тебе не парламент и не синагога. Потому я тебя отключаю, а Тараса Тарасовича включаю.

ЯНКЕЛЬ. Канешне, беднага габрэя вы маглі адключыць і на раньшэ.

Янка-нямка выходзіць з кватэры і знікае.

ІВАН. Пререкания со спикером у нас не допускаются!.. Доложи, товарищ майор, что у вас там в силовых структурах...

ТАРАС. Не бяруся сказаць за структуру ў цэлым, а па маеі епархіі ўсё ў абажуры. І ва ўсех закутках ціха, как на кладбішчы. Крадзяжу аніякага, разбоі і грабляжы ўпалі да нуля, бо ўсё даўно расправацізіравана, разграблена, раскрадзена і за Смаленск вывезена. А каго каму трэба было забіць, таго даўно забілі ці зарэзалі, У ГАІ таксама ўсё у парадку. Ні сутычак машын, ні нарушэнія руху, бо на запраўках не толькі даўно не цячэ, але і не капае. Праізьвосьцьвеннага траўматызму – ні працэнта, бо ўсе фабрыкі і заводы запушчаны і ... даўно стаяць дзеўбам. А бэзработныя выехалі ў тую ж Польшчу на спекуляцыі. Бяздомныя і старцы даўно паўміралі, бо нет у каго прасіць. Пахаронная каманда гарвыканкому работает, как у войну. Інваліды і пенсіянеры, каторыя шчэ жывыя, таксама на вуліцу не выходзяць, бо па такой пенсіі, як яны палучаюць, здаровы і малады ног не павалачэ. Бабы таксама больш не ражаюць, бо мужыкі па такому харчу больш не могуць. І здаецца мне, уважаемы Іван Іванавіч, што гэта і прыйшоў якраз тот самы полны і развіты капіталізм, ад какага пара вазвращацца к сацыялізму, хоць бы і недаразвітаму.

Янка-нямка цягне ў сваю кватэру яшчэ адно бярэма рээк.

ІВАН. Но это еще вопрос, куда нам “виртацца” – в империалистический капитализм или в социализм рыночный.

ТАРАС. І каб нашы сілавя структуры аканчацельна не разлажыліся і не пратухлі, седзячы ў абароне парламэнту і ўраду, я думаю вам, как дзепутату, нада було б даць савет генерал-губернатару кінуць іх проціў таго электарату, каторый галасавал проціў... Спасіба за уніманіе, шаноўны наш голова, Іван Іванавіч.

ІВАН. Я должен сказать, что где-то в чем-то честно, умно, но длинно. Третий микрофон. Слово представителю малого народа Ахмету Ажгирею Бут-Гусаиму Хусеину Кончаку Александровичу Оглы.

АХМЕТ. Мы, татары, не лезем у палітыку. Мы ўзялі патэнт і гандлюем толькі тым, што нам паслаў шаноўны Іван Іванавіч. Я скончыў. Шчырае вам дзякуй і тешекюр па-татарску.

ІВАН. И что, никаких вопросов?..

АХМЕТ. Ёкь! Ёкь!.. Хіба толькі адзін. Нам, гандлярам, вядома колькі тутэйшыя і рускамоўныя п'юць. Але мы зусім не ведаем, чым яны цяпер закусваюць. Я зноў скончыў. Дзякуй, што і нам, татарам, слова далі, а мы яго па-тутэйшаму казалі, бо нашу мову ў нас адабралі яшчэ раней, чым у іх.

ЯНКЕЛЬ. Што б вы казалі, калі б у вас адабралі тое, што ў свой час адабралі ў нас?..

ІВАН. Кто прошлое помянет, тому глаз вон... кто бы он не был!

ТАРАС. А хто саўраменнае памянёць, таму – два. (Рагоча).

Грукоча Янка-нямка. Ахмет зачыняе яго дзверы. Іван Іванавіч і Тарас Тарасавіч актыўна гуляюць у карты.

ІВАН. Первый микрофон. Говори, реб Янкель, а то ты всё шумишь, права человека качаешь, что тебе демократии мало, что страна не та...

ЯНКЕЛЬ. Можна падумаць, што наш Ахмет такі ж наіўны, што не ведае, чым народ закусвае. Калі па-конску піць і па-свінячы закусваць, а свіння нам, іудзеям, такая ж багамерская, як і братам-мусульманам, то гэта яшчэ не голад. І суседу Ахмету, як і суседу Тарасу не варта згушчаць фарбы і лезці ў капіталізм, калі нас і з сацыялізму яшчэ ніхто ў шыю не гоніць.

АХМЕТ. Ахмет мен разым і не пярэчыць.

ІВАН. Короче!

ЯНКЕЛЬ. Калі “короче”, то голад, паверце майму слову – гэта калі павукі заплятаюць чалавеку тое месца, куды ён павінен клізьму ставіць. А ў нас да гэтага, слава Богу, яшчэ не дайшло, хоць пры такой бязглуздай уладзе да вясны, кажучы, дойдзе.

ІВАН. И чего же вы хотите, реб Янкель?

ЯНКЕЛЬ. Пры такім сабаччым жыцці, якое вы стварылі для беларускага інтэрнацыяналу, я проста не ведаю, чаго і хацець.

ІВАН. Значит и у тебя никаких вопросов?

ЯНКЕЛЬ. Чаму “никаких”? Ужо скоро сем гадоў, як я думаю, калі ўжо скончыцца бардзель у нашай дзяржаве і калі нашы вертыкальныя і гарызантальныя слугі, як тыя старыя прасцітуткі, хоць каму-небудзь прададуцца за добрыя грошы, каб, падзяліўшы, ўсім хапіла.

ТАРАС. Можна падумаць, што ў нас толькі слугі прадаюцца. У нас уся дзяржава прадаецца, ды нікто купляць не хочэ. Я бі сам даўно прадаўся, але ж каму?.. А з цябе, Янкель, я возьму не толькі падпіску аб нявыездзе, але і атпячаткі пальцаў (Кідае апошнюю карту). Бо ты есць адпеты агент уліянія... Туз бубновы, казырны!

ІВАН (незадаволена). Ну, и что ты со своим тузом?..

ТАРАС. О, мамо рідна! У мяне паследняя карта, а ён шчэ не разумее, што не толькі казёл, але і дурань! За што па старой квоце палагаецца дэсяць удараў картаю па носе. І дэпутацтва тваё тут сілы не мае, хоць ты і персана нонграта з імуніцетам.

ЯНКЕЛЬ. Дай, Боже, мне не хуже, як сказана ў пісанні. Але калі трэба, то мы паклічам Нямка?..

ТАРАС. Трэба, Янкель, дужа трэба. Якім бы дурнем Іван не буў, але ж падстаўляць свой рукаводзяшчый нос пад эту паршывую карту, значыць, пакалебаць не толькі яго дэпутацкую недатыкальнасць, но і сувэрэніцет нашай незалежнай і нейтральнай, якая ў канцы канцоў далжна зліцца-склешчыцца з яго вялікай і недзялімой..

ІВАН. Спасибо, друг! Спасибо, брат!

Янкель Янкелевіч ідзе ў кватэру Янкі-нямка.

АХМЕТ. А мне шкада гэтага няшчаснага. Для маскаля ён – недапечаны рускі, для яцвяга – абарыген, для ляха – быдло, а габрэі – самі народ богаабраны. Толькі мне беларус – уайкен ага, брат ды яшчэ і старэйшы, бо на зямлю сваю блаславенную нас, татары запрасіў і па-людску жыць даў. І тое сваё, што татары даўно згубілі, у брата нашага на нашых жа вачах адымаюць, ды яшчэ картамі па носе б’юць.

ІВАН. Чево-чево?

АХМЕТ. Достулюкь, мусавійлік, бірадерлік – дружба, кажу, роўнасць і братства... Інтэрнацыянал, словам...

ТАРАС. Відалі, які філосаф?!

Янкель прыводзіць Янку. Ён становіцца на калені перад Тарасам Тарасавічам. Той бярэ некалькі картаў і пачынае біць імі тутэйшага на носе. Чым мацней экзэкутар б'е, тым гучней астатнія рагочуць. Пры першых ударах смяецца і Янка. Ад наступных яму не да смеху. Зусім нечакана з сваіх дзвярэй выходзіць Юзэф Тадэвуш. Ён у шыкоўным гарнітуры-тройцы. Пры белай сарочцы чырвоная "бабачка", на галаве капялюш, як у самога дзядзькі Сэма. У адной руцэ парасон, у другой – бялюткія пальчаткі. Заместа калматай нячэсанай барады – шыкоўныя бакенбарды і модныя вусікі. Такое ўражанне, што гэты джэнтэльмен выйшаў не з сваёй каморкі, а з квіно дзе-небудзь у Манака ці на Канарскіх астравах. Ашаломленыя суседзі не толькі здзіўлена разглядаюць франта, але і абмацаваюць яго. Ачомаўшыся Янка-нямка паўзе на каленях да Юзэфа Тадэвуша. Здзіўлена енчыць.

ТАРАС. О, то фраер! О, то да! О, то дзіва дзіўнае! (Ідзе вакол Юзэфа).

ЯНКЕЛЬ. Каб я быў жыў, калі гэта не пан Юзэф Тадэвуш Пшэляхавіцкі?!

ЮЗЭФ (забірае з рук Тараса Тарасавіча карты). Даю табе волю, спадар Янка, (за каўнер паднімае яго з калень) на падставе Дэкларацыі аб правах чалавека, якую наш пан дэпутат даўным даўно ратыфікаваў. (Да ўсіх прысутных.) Для задавальнення ж вашых высокіх інтэлектуальных патрэбаў прапаную пралетарска-буржуйскую гульні ў "дваццаць адно". (Кладзе на стол пачак грошай.) Стаўлю 100 мільёнаў! (Кідае карту Ахмету Ажгірэю аглы.) Пан дробны гандляжу, чэкам тваю стаўку.

АХМЕТ (не думаючы). Стаўлю пяць мільёнаў!

ЮЗЭФ (бярэ сабе карту). Трымай карту, галгане!

АХМЕТ (падглядае карту). Яшчэ! Яшчэ!.. Алах акбар! (Хапаецца за галаву). Эгер чокь олса – джуонь олур! Перабор, трасца яго матары!

ЮЗЭФ. Грошы на бочку, спадар Ахмет. (Да Янкеля Янкелевіча.) Паспрабуй шчасця, пан гувняж!

Ахмет накіроўваецца да сваёй кватэры па грошы.

ЯНКЕЛЬ. Ой вэй, адкуль у беднага гувняжа такія грошы? Быць панам гувняжом – гэта не тое, што быць панам гідлем, у якога што ні сабака, то мільён. Хіба рызыкну толькі за кумпанію, як вы кажаце, на адзін мільёнчык, бо ворагі мае і так пасінеюць ад зайздрасці, калі я выйграю.

Юзэф Тадэвуш кідае Янкелю карту і бярэ сабе.

ЮЗЭФ. Адну?.. Дзве?..

ЯНКЕЛЬ. Янкель – сціплы чалавек. Янкелю хопіць і дзвюх. (Са страхам правярае карты).

ЮЗЭФ. Не бойся, Янкель, з дзвюх карт больш дваццаці аднаго не будзе!

ЯНКЕЛЬ (з сумам). А Янкель і не баіцца, бо ў Янкеля якраз дваццаць адно і ёсць.

Прысутныя бурна рэагуюць на чужую удачу.

(З жалем). Во каб ведаць, бедны Янкель меў бы зараз кучу грошай, а не шыш без масла. (Адлічвае свой мільён і хавае пад капялюш).

ЮЗЭФ. Жычэня складам, але не зайздошчэ... (Да Тараса). Пан акалотачны?!
ТАРАС. На ўсё!

Юзэф Тадэвуш бярэ сабе і кідае карту партнёру.

ТАРАС. Шчэ адну! (Падглядае карты. Задаволена). Сабе, пан Пілсуцкі...

ЮЗЭФ (бярэ сабе, хітра пасміхаецца). Адкрывай, пан калабарант.

ТАРАС (як пераможца). Дваццаць! Можаш убядзіцца...

ЮЗЭФ (паказвае карты). Проша пана, дваццаць адно...

ІВАН. Я сейчас! (Знікае за дзвярыма сваёй кватэры).

ТАРАС (крычыць). Іван, прыхапі мне ў доўг! (Са страхам). Прахвост! Што ж міне жонка скажа?!

Юзэф Тадэвуш кідае Тарасу ў твар пальчатку. Той нічога не разумее.

А што гэта ты тут абноскамі кідаешся? Бо я магу і ботам запусціць!..

ЮЗЭФ. За прохвоста будзем страляцца на дуэлі!

ТАРАС. Гэта што, як Пушкін з Лермантавым? І з чаго ж ты будзеш страляць, галацыца?! (Глядзіць у канец Юзэфавага парасона.) Прахіндзей ты, Пшэляхавіцкі. Каб страляцца, трэба як мінімум мець дула, а ў цябе там шпунт. (Вяртае парасон).

Вяртаецца Іван Іванавіч і кідае на стол дзесяць пачак грошай і яшчэ адлічвае чатыры мільёны.

ІВАН. Это за Тараса.

ЮЗЭФ. Ваша стаўка, пане товажыш секретаж партыйны.

ІВАН. Я же русским языком сказал, банкую! На двести восемь миллионов иду...

Твары карцёжнікаў выцягваюцца. Напружанне дасягае апагею. Іван Іванавіч забірае ў Юзэфа Тадэвуша карты, тасуе калоду, зноў вяртае яе Юзэфу. Той просіць Янку-нямко зняць калоду. Янка здымае і аж вішчыць ад нецярпення. Юзэф асцярожна, нібы яна шкляная, кладзе карту перад Іванам Іванавічам, бярэ сабе.

Карту!.. (Правярае, думае.) А-а-а! Трусы в карты не играют! Давай еще одну! (Правярае. Спакойна і нават абыякава.) Перебор, но я игру не кончаю. (Адлічвае дваццаць восем пачак і яшчэ восем мільёнаў).

Вяртаецца Ахмет і кідае на стол пяць пачак. Юзэф Тадэвуш парасонам падграбае грошы да кучы. Усім адняло мову, як таму Янку, які беге вакол стала і вераішчыць ад здзіўлення і задавальнення. Ён нават разрывае адну пачку грошай і глядзіць кутюру на святло, ці ёсць на ёй вадзяныя знакі.

ЮЗЭФ. У банку пяцьсот кавалкаў. (Да Янкі). Ну, Нямко, паспрабуй жа і ты сваё тутэйшае шчасце назло яцвягу і маскалю!

ТАРАС (амаль крычыць). Ты за каго нас дзержыш, палячок?! Гэны Нямко голы, як бізун! А ты яму – банкаваць?! На такую суму?!

ІВАН. Действительно!

ЮЗЭФ. А я закладваю за Янку далярамі па курсу! (Вымае з кішэні грошы, але не кладзе на стол.) Банкуй, няшчасны! (Глумачыць на пальцах, каб той ставіў на ўвесь “банк”).

Янка і верашчыць, і мычыць, і стогне. Юзэф дае яму карту і бярэ сабе. А ён просіць яшчэ адну, другую і трэцюю. Нейкую хвіліну лічыць ачкі, потым ускоквае з-за стала і пачынае кожнаму тыцкаць картамі пад нос.

ТАРАС. У яго ж дзейсцьцельна дваццаць адно!

ЮЗЭФ. Забірай, Нямка, дурныя грошы!

Янка губляе прытомнасць і навалі падае на падлогу. Раптоўна гасне святло. І адразу ж пачынаецца нейкая валтузня, сапенне, візгат, бы сабакі грызуцца. Чуваць асобныя рэплікі.

ІВАН. Кто вырубил свет?!

АХМЕТ. Кімде сернік бар? У каго ёсць сернікі!?

ЯНКЕЛЬ. Сапраўды цёмна, як у негра ў ...

ТАРАС. А дзе гарэлка?!

АХМЕТ. Дык і грошай няма!.. (Крычыць.) Манча бурджуньы! Няверныя, заклінаю імям Валлага, вярніце мае грошыкі!

ЯНКЕЛЬ. Ой вэй! Ой вэй! Кто ў сапог, а хто ў галёшы!

Адны за другімі хлопаюць дзверы, на імгненне асвятляецца сцэна і ўсё заціхае. З'яўляецца слабое святло. Яно і высвечвае на сцэне толькі Юзэфа Тадэвуша і Янку-нямка. Юзэф стаіць бы манумент самога Монтэ Крыста. А Нямка ёсць Нямка. Ён і разгублены, і раздушаны яшчэ адной магчымасцю разбагацець, якой не суджана было збыцца. З носу ў яго цячэ кроў і ён далоняй размазвае яе па твары.

ЮЗЭФ (голосам манумента). Не журыся, спадар Нямка. Я кампенсую табе няўдачу. Там тэго заінцэго гувна до холеры. (Глядзіць на няшчаснага.)

Святло навалі згасае.

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Раніца. Тая ж пляцоўка. Янка-нямка мые падлогу. Галава яго праз лоб абвязана бел-чырвона-белай стужкай ад паранага ў першай дзей сцяга. З сваёй кватэры выходзіць Тарас Тарасавіч. Ён у афіцэрскай міліцэйскай форме пры маёрскіх пагонах. Пры ім дубінка, зброя, мабільны міліцэйскі тэлефон.

Ідзе да дзвярэй Янкеля Янкеlevіча, рэжа стукае ботам, хоць ёсць кнопка ад электразванка. З'яўляецца перапалоханы гаспадар у споднім.

ЯНКЕЛЬ. Ой, дарагі таварыш маёр, шолам алейхем, але ці ж так можна палохаць суседзяў?! У мяне ж не толькі музыкальны слых, але і музыкальны званок. (Націскае на кнопку – чуваць мелодыя: “Люблю наш край, старонку гэту”.) Я не думаю, што вам гэта не нравіцца...

ТАРАС (строга і сурова). Бяры зэдлік, музыкант, і садзіся напроціў. Я цібя дапрашываць буду, афіцыйльна і беспрыстрасна!.. Кацігарычаскі!..

ЯНКЕЛЬ (не вельмі спалохаўшыся). Што-небудзь сур'ёзнае, ці зноў будзеце куражыцца з беднага габрэя, хоць я вашы мільёны не браў, а свой апошні згубіў. А калі проста так, то сёння вам не тья часы, калі бралі габрэя і садзілі на зэдлік, які стаяў уверх ножкамі...

ТАРАС. Не губляй врэмя, бо я сказаў, што не ў дамыно гуляць прыглашаю. (Садзіцца на сваю круцелку і круціцца, як касманаўт на

трэніроўцы).

Тым часам Янкель ідзе ў сваю кватэру, вяртаецца апранутым і з эдлікам у руках. Садзіцца насупраць Тараса Тарасавіча, чакае, пакуль той уважліва разглядае яго, нібы першы раз у жыцці бачыць.

ЯНКЕЛЬ. Не трэба Янкеля разглядаць, як карціну. Янкель даўно зразумеў ваш антысемеіцкі погляд. І калі на Янкеля нехта нешта зноў наклепаў, гэта зусім яшчэ не азначае, што ён вінаваты і што яму трэба рабіць чарговы савецкі пагром.

ТАРАС. Мне паказалася, што на гэты раз Янкель сам наклепал на саседа.

ЯНКЕЛЬ. Гэта яшчэ трэба даказаць.

ТАРАС (дае Янкелю паперку). Вось гэты данос бэз подпісі я звернуў з вашай заявай на антысемеіта з пятага пад'езду. Почырк сходзіцца как дзве кроплі гарэлка. Так што не саветую атпірацца. Ты ў мяня ў торбе, яку асталася толькі завязаць.

ЯНКЕЛЬ (вяртае паперку). А што, габрэй ўжо не можа напісаць заяву на антысемеіта? Між іншым, той самы антысемеіт, не глядзячы на штраф, які вы да гэтага часу з яго не спагналі, пры сустрэчы, як і раней, заўсёды кажа: здравстві, жыдок Янкель.

ТАРАС. Он і далей будзе так здаровацца, бо то расейскі, а не тутэйшы антысемеіт. І ты, будзь ласкавы, не адхіляйся ад цемы, а атвечай как перад судом: чаму не падпісал ананімку на сабакара Юзэфа Тадэвуша Пшэляхавіцкага?

ЯНКЕЛЬ. Таму, што ён мне, як, між іншым, і вам сусед, друг, таварыш і брат... па інтэрнацыяналу. А калі б я падпісаўся, то стварыў бы сам сабе яшчэ аднаго антысемеіта. Гэта вам, не габрэям, лёгка пісаць ананімкі. Вам ніхто не скажа: здравстві, жыдок Янкель. А Юзэф Тадэвуш жыве не па сродках і гэта відаць апошняму ёлупу, не кажучы ўжо пра вас. Піць кінуй, сабак лавіць перастаў, вярнуў жонку, дзеці ходзяць у школу, адзеўся з іголачкі, сцены абвешаў дыванамі, падлогу ўслаў паласамі, збіраецца купіць машыну. Гэта што, нармальна?! Каб пан гіцаль пералавіў і пералупіў усіх сабак не толькі ў нас, на Мар'інай горцы, але і ў самім Мінску, яму б не хапіла заробку, каб так жыць і так гуляць у карты, як вы самі бачылі на тым тыдні. (Дражніць.) Банкуй, Нямо, на пяцьсот мільёнаў!.. У мяне заінцэго гувна до холеры!..

ТАРАС. І как ты думаеш, дзе он бяроць гэна заячае гувно?

ЯНКЕЛЬ. Мая справа прасігналіць знізу. Ваша справа разабрацца зверху. Дзе бярэ? Можа рабуе, можа забівае, можа крадзе ў той самы час, калі чэсныя грамадзяне гэтай дурной краіны дайшлі да апошняй мяжы і ў хуткім часе тыя самыя павукі пачнуць заплятаць тое самае месца. Клянуся скруткамі тары, Янкель не мог больш цяпець гэту несправядлівасць да нашага інтэрнацыяналу.

ТАРАС. Маладзец! А січас погулай хвілыну, але з хаты не выходзь. Лічы, што я ўзяў з цябя падпіску о невыездзе.

Янкель Янкелевіч ідзе ў сваю кватэру, а потым вяртаецца. Янка-нямо ідзе ў сваю кватэру і пачынае выносіць нейкія дзіўныя рамы і квадраты, і прамавугольнікі, і трохвугольнікі.

ЯНКЕЛЬ. Таварыш Тарас Тарасавіч, вы ўжо Юзэфу наконт майго

сiгналу... А за мною не заржаве... Янкель умее аддзячыць добрага чалавека... калі ёсць за што.

ТАРАС. Калі ты будзеш правільна сябе вясці, то Тарас – магіла! Інтэрнацыянал Тарасу дарагі не менш, чымся цібе. Без інтэрнацыяналу са старшым братам і нам, і вам – хана перад ліцом міравога капіталу.

Задаволены Янкель Янкелевіч знікае за дзвярыма Тарас Тарасавіч грукоча да Юзэфа Тадэвуша. Выходзіць гаспадар. Ён у дарагім замежным халаце. Спыняецца ў дзвярах, нешта ляніва жуе, з пагардаю ўсміхаецца.

ЮЗЭФ. А-а-а! Пан паліцыянт... Бардзо проша да гарбаты... (Запрашае шырокім жэстам).

ТАРАС. За гарбату дзенькую, а за паліцыянта ты ў мяне атрымаеш асобна і па ўсёй форме. Маёр Тарас не прашчае абраз. А зараз бяры свой храмы ўслончык і гэць бардзо за этат стол. Будзет возбуждзеніе крымінальнай справы і дапрос как паложэна!

Юзэф забірае з сабою Янку-нямка і захопвае дзверы перад носам Тараса Тарасавіча. Той настойліва грукоча ў іх нагою. Дзверы зноў адчынаюцца. Янка вывозіць Юзэфа ў дарагім крэсле.

ЮЗЭФ. Слухам пана акалотачнага...

ТАРАС (гучна). Я і акалотачнага цібе не забуду! (Садзіцца на сваю круцёлку, заплюшчвае вочы і круціцца. А калі адплюшчвае вочы, то бачыць перад сабою дарагі тугфель Юзэфа, бо ён дужа высока закінуў нагу за нагу. За спіной у яго ў ліўрэі паверх фуфуйкі стаіць Янка). Ух, і наглая парода... (Бярэ са стала паперку.) Гэта бланк ордэра на арэст з подпісам самога пракурора. Калі будзеш пагана сібя вясці, упішу сюды тваю фамілію і пазаву канвой. (Паказвае на тэлефон).

ЮЗЭФ. Вшыстко розумем, товажыш пан маёр.

ТАРАС. Людзі пішуць, што не па срдэствам жывёш, пан сабакар. Ды і сам віжу: не п'еш, не апахмяляешся, дом – полна чаша, жынка, гаварыць, вярнулася, дзеці ў школу пашлі... не нармальна ўсё гэта! Падазрыцельна! А калі кароча, то адкудава ў цібя грошы, харч харошы і протчая раскоша. (На Янку.) І гэны паслугач у форме? Гэта не нармальна, што б у наш час у простага чалавека – хай он акадэмік, хай он гіцаль, буў харч ды шчэ і харошы. Я сам без малага падпалкоўнік, а харчуюся гаўном усякім. Гэта к слову... Так будзьма гаварыць, ці адразу вызываць “варанка”? (Бярэ тэлефон.) Алё, алё, Тарас Голапузінскі гаворыць... Прыём, прыём... Як чуеце?.. Добра чуоць...

Юзэф Тадэвуш паднімаецца і ідзе ў сваю кватэру. За ім, як целаахоўнік, ідзе Янка. Вяртаецца з партфелем. Вымае з яго пачку грошай і кідае на стол.

Как гэта прыкажаце разумець, шаноўны сасед?

ЮЗЭФ. Можна разумець як лапувку. (Глумачыць.) Як хабар, пане паліцыянт.

ТАРАС. Купляеш вертыкальнага савецкага чалавека пры іспалненні?

ЮЗЭФ. За мільён купляю зэ вшысткімі внэнтшносямі. З усімі вантробамі.

ТАРАС. За мыльён слаўны васпітаннік слаўнай савецкай мылыці не

прадаёцца.

ЮЗЭФ. Паложылэм ешчэ пенць кавалкув. (Кідае пяць пачак).

ТАРАС. Кладзі дзесяць! Можа і згаварымся, у прыныцпе.

ЮЗЭФ (Кідае яшчэ дзесяць пачак). Падавіся, смроднэ быдло!

ТАРАС (хаваючы грошы ў сумку). Ад мафіозі чую! Бо зароботаць сваімі рукамі грошы невазможна. Дарэчы, пакажы мне свае мазольныя рукі.

Юзэф Тадэвуш наказвае далоні. Тарас Тарасавіч імгненна і прафесійна зашчоўквае на іх наручнікі.

Абвіняю цібя па савакупнасці стацей крымінальнага кодэксу за акалотачнага, за паліцыянта, за быдло смярдзючае і за дачу служэбнаму ліцу хабару в крупном памеры. А шчэ падазраваю ва ўсім тым, што следства падцьвердзіць. Словам, сядзець цібе, Юзя, да прышэсця таго прэзідэнта, які аб'явіць амністыю. (Заглядвае ў партфель Юзэфа.) Ого! (Кідае ў партфель хабар.) Усё канфіскую!..

ЮЗЭФ. А калі я раскалюся адразу і падзялю з табою се вшысткім, што маю ў другім партфелі?

ТАРАС. А багата маеш?

ЮЗЭФ. Я не лічыў, але думаю, што бардзо богата.

ТАРАС. Во жывуць людзі, трасца іх мацеры!

ЮЗЭФ. Здымі бранзалеты, пойдзем лічыць.

ТАРАС. Можэ і здыму, але што б усё было по-чэснаму, як у песьні: цібе палавіна і міне палавіна...

ЮЗЭФ. Слова гербавага шляхціца! Але шукай панятога. (Садзіцца ў крэсла).

ТАРАС. А што яго шукаць? Янка-нямко і будзе панятым. (Рагоча.) Гэны бюджет надзейны: нічога не чуе, нічога не бачыць, нічога нікому не скажа. (Хавае ў сумку ўсе паперкі, тлумачыць Янку, каб вёз Юзэфа ў кватэру. Усе трое знікаюць за дзвярыма).

З сваіх дзвярэй выглядае Янкель Янкелевіч. Потым асцярожна выходзіць і звоніць у кватэру суседа. З'яўляецца Ахмет Ажгірэі аглы.

ЯНКЕЛЬ. Шолам Алейхем!

АХМЕТ. Селям алейкум, дарагі сусецька! Як амонлыкзмы?

ЯНКЕЛЬ. Чуў? Акалотачны такі, здаецца, узяўся за гэтага недабітага шляхціца, як той выхрост Жырыноўскі любіць сказаць пра тутэйшых каталікоў. Скажу табе як брату: на яго нехта ананімна капнуў. І як табе гэта нравіцца?

АХМЕТ (набожна складае рукі). Не капай, Амане, ямы Мардахею, бо сам можаш трапіць в ню, сказана ў святым Каране.

ЯНКЕЛЬ. Я не разумею, пры чым тут ваш Каран, калі гэта сказана ў нашым Старым Запавеце.

АХМЕТ. Якая разніца, дзе сказана? Абы было мудра сказана.

Нечакана ад Юзэфа Тадэвуша выходзіць Тарас Тарасавіч з даволі вялікай торбай. За ім выходзяць разняволены Юзэф Тадэвуш і Янка-нямко ў наручніках. Ахмет Ажгірэі аглы паспявае знікнуць за сваімі дзвярыма, а Янкель Янкелевіч затрымліваецца. Янка-нямко закутымі рукамі надзявае сабе на шыю рамы і некуды выносіць іх.

ТАРАС (саркастычна). Янкель падслухоўвае. Янкель непакоіцца. Янкель знаць хочэт рэзультаты шмона ў гербавага шляхціца Пшэляхавіцкага.

ЯНКЕЛЬ. А чаму б Янкелю і не ведаць, хто ў яго спіць за сцяною, калі мы жывем інтэрнацыяналам і робім раўненне на мусульманскі сцяг. А час такі, што трымай вуха вострым, а порах сухім. Бо свет зусім скурвіўся і не ведаеш ад каго чакаць ліха...

ЮЗЭФ. Не бойся, пан гувняж. Пасля таго, як пан акалотачны зрабіў у мяне вобвыск і набіў гэтую торбу грашыма, табе пагром не пагражае...

Тарас Тарасавіч падносіць да Янкеля Янкелевіча торбу, каб той заглянуў у яе.

ТАРАС. Ну, як, нішто сабі ўлоў?! (Узважвае на руцэ пачак грошай.) Шго ні шчупачок, то мільён! І не адзін...

ЯНКЕЛЬ. Ой вэй! Ой вэй! Шго робіцца! Што дзеецца. Бедны залатар, асенізатар і вадавоз, сантэхнік і вадаправодчык, пралетар і гегімон Янкель перабіваецца з квасу на ваду ў той самы час, як іншыя прапойцы спяць на мільёнах, вяртаюць беглых жонак і таргуюць “Запорожца”. І я пытаюся, я крычу нема: дзе праўда?! Дзе справядлівасць і правы чалавека ў гэтай, прасціцца за выражэнне, стране?! Я пытаюся, навошта мы толькі кормім такі нямоглы сенат і паліцыю з амонам, калі яны нічога не робяць з тымі, хто нічога не робіць, а захлынаецца ад багацця!

ТАРАС. Яны чакаюць, пакуль ты сам не кінеш лозунг-заклік у шырокі масы: залатары ды гіцлі ўсяго свету, гэць да купы! (Рагоча).

ЯНКЕЛЬ. Улада рагоча. Улада рада... А каб у Янкеля сёння запыталіся, чаго ён больш за ўсяго хоча, то Янкель сказаў бы, што ён хоча, каб мама нарадзіла яго яшчэ раз у тым самым эсэсэры, дзе быў хоць нейкі парадак. Бо каб мой фатэр Янкель аджыў і глянуў, як жыве яго зон Янкель-малодшы ў гэтай зоне, у гэтым беларуска-расейскім гетта, ён бы памёр зноў і адразу. І я пытаюся ад імя і, можна сказаць, па даручэнню таго самага гегімона, хто ў гэтай стране урэзоніць прахвостаў, зладзеяў, жывадзёраў і сабакароў?! І гэта ў той момант, калі мы збіраемся выбіраць прэзідэнта чорт ведае з каго, чорт ведае з чаго і навошта?! У той самы момант, калі наша незалежная і суверэнная, як старая курва, шукае, каму б яшчэ аддацца хоць за так...

ТАРАС. Заткніся, апазіцыйная контра!

ЯНКЕЛЬ. Ад калабаранта чую!

ТАРАС. Не пылі, Янкель! У Юзікавай торбе твае грошы...

ЯНКЕЛЬ (збянтэжана). Як гэта ў Юзікавай торбе могуць быць мае грошы ды яшчэ столькі?..

З’яўляецца Янка-нямко са скруткам брызенту.

ТАРАС. Нямко, патлумач таварышу сіяністу...

Янка-нямко просіць зняць наручнікі. Потым падыходзіць да сцяны, вычэрчвае пальцам невялікі квадрат, паказвае, як Янкель Янкелевіч гэты квадрат выбівае пры дапамозе зубіла і малатка, бярэ грошы і нібы кладзе іх ў нібыта выбітую нішу.

ТАРАС. Зразумеў?.. А калабаранта я табе шчэ прыпомню.

Відаць, што Янкель Янкелевіч пра тое-сёе здагадваецца, але адмоўна ківае галавою, бо голас яму ўжо адняло.

Пан Юзэф Тадэвуш, перавядзі гэтаму Ротшыльду, каб усё было ясна.

ЮЗЭФ. Калі ў сцяне, што нас падзяляе, пан Янкель выбіваў зубілам цагліны, каб зрабіць сховішча для грошай, я толькі слухаў і глядзеў, як з майго боку адна цагліна выперлася і ледзьве не вывалілася. Пасля праз гэтую дзірку да мяне і пачало “звяр’ё” скакаць: і вавёркі, і зайцы, і бабры, і ваўкі, і ласі, а найчасцей мядзведзі з зубрамі і нават з тэатрам оперы ды балету.

*Янкель неверагодна губляецца і апускаецца ў крэсла-круцёлку.
Тарас Тарасавіч надае яму паскарэнне.*

ЯНКЕЛЬ (калі крэсла спыняецца). Ой! Ой! Ой!.. Вады!..

ТАРАС. Вады грамадзяніну Янкелеўскаму Я.Я.

Янка-нямко бяжыць у сваю кватэру, прыносіць кварту вады, а сам разгортвае брызент, накладае на яго рамы і нешта мяркуе. На яго ніхто не звяртае ўвагі.

Хопіць скавытаць. Обрыдла! Раскалвайся адразу, а то хужа будзет...

ЯНКЕЛЬ. „Всяк чаловек лжив”, сказана ў пісанні, але ж гэта зусім не азначае, што Янкель будзе ілгаць любой уладзе, прэзідэнтавай вертыкалі і следству, бо ён ведае што такое наш суд – самы дэмакратычны ў свеце... І я не сказаў бы, што з боку майго дарагога суседа пана Юзэфа Тадэвуша Пшэляхавіцкага тут нейкія козні ягіпецкія. І якой бы мярзотнай не была яго лічнасць і вера, але ж справядлівыя словы яго, хоць мне гэта зусім не нравіцца. Але я дужа рады, што нарэшце ўсім нам па-чалавечы вельмі пашанцавала, хоць мы і розным багам молімся... А мамона – яна не пахне... яна не трайны адэкалон.

ТАРАС. Не цяміні, Янкель, а кажы і быстра, што міне з табою рабіць, бо, як я панімаю, пан Юзэф краў крадзёну мамону. (Трасе торбу з грашыма).

ЯНКЕЛЬ. Што рабіць, што рабіць?.. Яхлайку, таварыш маёр, яхлайку будзем рабіць, што па-вашаму азначае падзелімся на траіх па-брацку, пакуль сюды не прыехаў у сваім крэсле наш старшы брат, як той нязваны татарын. (Ківае на дзверы Ахмета).

ТАРАС. Ніякага яхлайку не будзе! Па абавязку стража сацыялістычна-кірмашовай маёмасці ўсё гэта (трасе торбаю) апыраходую і здам у камерцыйны банк. А ў цябе зараз жа вазьму адбіткі пальцаў і падпіску аб нявыездзе, а пад дзвярыма пасаджу АМОН.

ЯНКЕЛЬ. Ой вэй! Які выезд?! Куды выезд?! У цябе зараз мая торба, ты і выязджай разам з панам Юзэфам. А можаце прыхапіць з сабою і гэтага тутэйшага. Няхай свет і на яго падзівіцца. А я ўжо застануся тут у гэтай прыдуркаватай стране з яе АМОНам і дарагой, залатой, нашай міліцыяй...

Янка-нямко рэжа брызент на кавалкі і накладае на рамы.

ТАРАС. Называй саобшчыкаў і прозвішчы тых банкіраў ды кааператараў, якіх вы абрабавалі і забілі або зарэзалі. Чыстасардэчнае прызнанне зменшыць віну. (Дае паперы, аловак). А я пачынаю пісаць пратакол ды ордэр на арышт... (Па тэлефоне). Алё, алё, я –Тарас Голапузінскі... Прыём, прыём... Як чуець?.. Тады будзьце на гэтай хвалі!

ЯНКЕЛЬ. А пана Пшэляхавіцкага, выходзіць, вы ўжо дапыталі?

ТАРАС. Грамадзянін Пшэляхавіцкі Ю.Т. пра сваю антынародную, антыдзяржаўную дзейнасць сам усё напіша, а не напіша, то будзе сядзець у карцэры ў наручніках на двух з табою.

ЯНКЕЛЬ. Вам бы толькі палохаць ды пісаць, пісаць ды палохаць. Што за

страна?! Шго за народ?! Хлебам-маслам не кармі, віном-гарэлкай не паі, дай толькі папалохаць і напісаць. Шго за свет, што за людзі. Шго ні начальнік, то пісацель. Усе пішуць, усе даносяць, усе палохаюць барацьбой са зладзеямі заместа таго каб рабіць дзела і грошы. Перапісалі ўсю паперу. І вертыкаль, і гарызанталь да ветру з голымі рукамі ходзяць. Бо ў кожнай газеце нейчы партрэт.

ТАРАС (строга). Грамадзянін Янкелеўскі, я прашу без дэмагогіі і негілізму адносна партрэтаў вождзей у тувалетных газетах.

Янка-нямко нацягвае і прыбівае брызент на рамы.

ЯНКЕЛЬ. Паглядзіце, пажаласта, на іхную маёрскую светласць! Калі Янкель быў партнёрам іхнага блугародзія па даміно і дурня ў карты, яно не саромелася запрашаць яго па-суседску прапхнуць запруджаны маёрскім золатам той жа ўнітаз, замяніць смярдзючае бідэ і паставіць казённы пісуар ва ўласнай ваннай. А калі Янкеля абадралі як ліпку, калі ён стаў голым і бедным як царкоўная мыш, то ён ужо больш не таварыш Янкелеўскі. Ён ужо проста, прасціця пажаласта, грамадзянін.

ТАРАС. Янкель – царкоўная мыш! Бачылі фрукта?! (Амаль крычыць). У нас увесь электарат ходзіць і свеціць голай с... У нас дзяржава пабіраіцца па беламу свету. Сувэрэнну і незалежну расцягалі, распрадалі і зайцоў на даляры прамянялі, а ён мне, службовай асобе, пра сваіх царкоўных мышэй, панімаеш!.. (Стукае кулаком па сталe). Або зараз жа прызнаешся, дзе ўзяў гэта “звяр’ё” (трасе торбай), або збірай сухары, а я вызываю “варанка”. І не артачся! Павучыся сябе паводзіць у грамадзяніна Пшэляхавіцкага Ю.Т. Уліп пан і цяпер сядзіць ціха, бы ўмазаўшыся. Хоць і ўкраў крадзенья мільёны... Або той жа Янка! Маўчыць і чакае свайго. (Надзявае на Янку наручнікі).

ЯНКЕЛЬ (паднімае і кідае на стол торбу). І гэта ён называе мільёнамі?! Сірочыя слёзы, а не мільёны. Каб гэта былі сапраўдныя мільёны, а не паршывыя “кебічы”, вы, таварыш маёр Тарас Тарасавіч, па-сяброўску, па-суседску даўно ўзялі б іх як сціплы падарунак ад удзячнага Янкеля і яго дарагога суседа Юзэфа ў гонар для вашага ангела і свята Вялікай пралетарскай сацыялістычнай Кастрычніцкай рэвалюцыі. (Глядзіць на чырвона-зялёны сцяг, апушчаны да стала).

Янка-нямко спрабуе забіць цвікі ў раму закутымі рукамі.

ТАРАС. Калі я правільна панял, то хочаш павярнуць сканфэскаваныя “кебічы” на хабар дзяржаўнай асобе пры выкананні?!..

ЯНКЕЛЬ. Скажыце, пажаласта, можна падумаць, што “дзяржаўная асоба” не чалавек... Агіцал фаравоз! Нібы іншыя не бяруць...

Янка-нямко злуецца ад няўдачы ў рабоце.

ТАРАС. Паўтараю ў апошні паследні раз: альбо назавеш саобшчыкаў экспрапрыяцыі “звяр’я”, альбо я нясу гэтую торбу галоўнаму банкіру Рэспублікі Бэлорусь і хай ён гэтым гаўном obleпіць сцены свайго кабынэту і тувалэту.

ЮЗЭФ. Не буйсь, пан гувняж! Нікуды далёка ён гэта “звяр’ё” не панясе. Некалькі хвілін таму я купіў яго на вечны часы. А гэту торбу ён возьме ў прыдачу. У яго таксама сцены абш арпаны, а шпалеры ў дэфіцыце. І далікатную мясіну ён выцірае тымі ж партрэтамі, калі не наждачнай паперай... Кат! Здымі ж ты кандалы з этага трудаголіка!.. (Ківае на Янку-нямко).

ЯНКЕЛЬ. Што ён хоча ад нас яшчэ?..

ЮЗЭФ. Тарас Тарасавіч, як ліцо гасударсцьвеннае, хоча быць трэцім у нашым дзеле.

ТАРАС (абурана на Юзэфа Тадэвуша). Не, вы хоць колі бачылі такога нахалюгу?! А з другога боку, чаму б мне і не быць трэцім?! Вам палёгка на катарзе, а мне хоць які, а навар... (Здымае кайданы з Янкі-нямко, які знікае за дзвярыма свайго пакоя).

ЯНКЕЛЬ (да Юзэфа Тадэвуша быццам і не чуючы Тараса Тарасавіча). Паглядзіце, пажаласта, на гэтага пана рабацягу. Не ўдарыўшы палец аб палец, ён праз дзірку ў сцяне цягае мае мазольныя і яшчэ лічыць, што разам са мною робіць “дзела”!

ТАРАС. Выходзіць, рэб Янкель, ты супраць трэцяга?

ЯНКЕЛЬ. Ніхто такога не гаворыць. Але калі я вазьму трэцяга, то нада вельмі падумаць, што рабіць з чацвертым, бо без яго на гэтай торбе ўсё наша “дзела” і скончыцца.

ТАРАС. Значыць, у вас тут групавое?! Як там у кодэксе сказана: “Прочно сложившаяся преступная группа”.

Янка-нямко выносіць некуды ліст фанеры.

ЯНКЕЛЬ. Навошта плявузгаць абы што і выдумляць нейкую “групу”? Калі я і “сложился прочно”, то не з нейкай там групай, а з адным харошым чалавекам. І няхай ён жыве ўсе 120 гадоў на радасць сваім родзічам і нашаму інтэрнацыяналу.

ТАРАС. Хто такі?! І пры чым тут наш інтэрнацыянал?! Або я запаўняю ордэр на твое імя і адзяваю наручнікі, або...

ЯНКЕЛЬ. Каб я так быў жывы і здароў, як тое праўда, што ты вынясеш гэта (паказвае на торбу) смецце з нашага інтэрнацыянальнага пад’езду. Які бы ты маёр ні быў, але ж і табе трэба неяк жыць у гэтым кручаным свеце з інфляцыямі, дэвальвацыямі, дэнамінацыямі і навацыямі з індэксацыямі.

Янка-нямко вяртаецца ў свой пакой.

ТАРАС. Кажы, з кім злажыўся або давай рукі пад бранзалеты! (Вымае з сумкі другія наручнікі).

ЯНКЕЛЬ (хавае рукі за спіну). Ну, з кім яшчэ можа злажыцца праведны габрэй, як не з прававерным мусульманінам. (Глядзіць на дзверы Ахмета, праз якія той увесь час падслухоўвае размову астатніх).

АХМЕТ (выходзіць з дзвярэй). О, няверны! О, баязлівец! Хаін! Саткьын! Яму толькі паказалі бранзалеткі, а ён ужо раскалоўся, як той грэцкі арэх, што перазімаваў пад снегам! Масхаралык! І ён яшчэ хоча, каб нашы пагадзіліся з іхнімі на тых клятых Галандскіх вышынях!

ТАРАС. Будзь добры, дарагой сусед, сесці за стол насупраць власці і хвіліну памаўчаць.

Янка-нямко нешта пілуе ў сваёй кватэры.

АХМЕТ. Саць слуньыз! Шчыра дзякую, пастаю.

ТАРАС. І то праўда, бо шчэ насядзішся (ківае на Юзэфа Тадэвуша і Янкеля Янкелевіча). З гэтымі рабаўнікамі працоўнага люду. Грамадзянін Янкелеўскі, што ў твайёй шайцы робіць гэты чумазлай? (Ківае на Ахмета).

АХМЕТ. Прашу сведак запомніць, як гэты член інтэрнацыяналу абразіў мае нацыянальныя пачуцці і асабісты чалавечы гонар!

ТАРАС. Помоўчы, няшчасны, з гонарам хоць до того часу, як цябе повязуць одсюль “дорогой длинною да ночью темною”.

АХМЕТ (дзёрзка). Далей Крыму не павязуць. Не тыя часы! А будзеш пагражаць, то ведаеш, да каго я збягу?..

ТАРАС. Ах, ты злодзей! Ах, ты баявік! Ах ты, спекулянт няшчасны! Ах ты, татарская фізіяномія! (Шгурхае Ахмета ў сваё крэсла-круцёлку і пачынае раскручваць яго).

АХМЕТ (пасля таго, як яму ўдаецца выскачыць з круцёлкі). Ахмет Ажгірэй Бут-Гусаім Юсуф Кайдан Канчак Аляксандравіч аглы мае гонар, як і гэты пан Юзэф, заявіць, што ён зусім не тое, чым вы яго абазвалі, паважаны акалотачны, як той жа Юзэф кажа. І я настойваю на тым, каб вы запомнілі, што Ахмет Ажгірэй Бут-Гусаім Юсуф Кайдан Канчак Аляксандравіч аглы сумленны і пакуль яшчэ савецкі працаўнік гандлю сатыджы, які мае законны патэнт на продаж тавару.

Янка-нямка выносіць некуды невялікія лісты фанеры.

Грамадзяне судзі, я сказаў калі не ўсё, то тое, што хацеў сказаць!

ТАРАС. Выходзіт, што ты закупаеш, а он прадаець?.. А барышы.. Куды барышы?!

ЯНКЕЛЬ. Пароўну. І каб нам навару не мець, калі гэта не так.

АХМЕТ. І каб нам да раніцы збанкрутаваць, калі мы з дапамогай Івана Іванавіча, як дэпутата, не пасадзім цябе на лаву падсудных за рэкет сярод белага дня і знявагу нацыянальных і рэлігійных пачуццяў прадстаўнікоў малых народаў гэтай недапечанай Рэспублікі.

Тарас Тарасавіч і Юзэф Тадэвуш нават губляюцца ад такога напору Ахмета Ажгірэя аглы. Гэта і надае рашучасці апошняму.

Рэб Янкель, забяры ў рабаўніка свае капейкі і занясі іх на захаванне хоць у ламбард да “Радзівіла” (на Юзэфа Тадэвуша), каб гэты прапойца з табой больш не дзяліўся!

ЯНКЕЛЬ. Брат мой, Ахмет, не думай што Янкель такі дурны, каб несці свае капейкі ў збанкрутаваныя банкі збанкрутаванай дзяржавы. (Працягвае руку да торбы з грашыма).

Янка-нямка вяртаецца ў сваю кватэру.

ТАРАС (са здзекам). Не спяшайся, Янкель, з козамі на торг, як казаў мой дзед. Потым, скажу вам шчыра, мне очань брыдка і абідна, што вы самога Тараса Тарасавіча, васпітанніка найлепшай пажарнай акадэміі за такога нэхлемяжнага дурня дзержыця... А я – сышчык-прафесіянал. Я за вярсту чую, гдзе пахне смажаным. Я ж наперад, як разбіраць данос грамадзяніна Янкеля Янкелевіча на пана Юзэфа Тадэвуша, прасачыў не толькі за імі, але і за табою, спадар Ахмет аглы. Правёл, так сказаць, прэдварыцельнае следства. Па-нашаму гэта дазнааннем завецца. Дакладна ўстанавіў і зафатаграфаваў, што Янкель, з адной стараны, не купленую гарэлку перадае Ахмету, а Ахмет, з другой стараны, прадае не купленае Янкелем... прэступна адлітае з дзяржаўнай бочкі. А найбольш, што мяне здзівіла, дак гэта тое, што татарын – прававерны мусульманін – прадаець гарэлку, што кацегарычаскі забаронена Каранам. Я яшчэ неяк магу зразумець іўдзее – яны з прадвеку задавальнялі нашы нужды ў гарэлцы. Але каб гэтым займаўся мусульманін, проста не чуў. Гаргаваць

пеўнікамі – то іх нацыянальнае дзела.

ЯНКЕЛЬ. Калі часна, то мы з Ахметам такія іудзеі і мусульмане, як вы хрысціяне. Ды даруюць нам багі нашы.

АХМЕТ. Ён ужо забыўся, што бальшавікі зрабілі і з нашымі верамі, і з нашымі багамі, і з нашымі мовамі, кнігамі, храмамі... Фіннары фіссекары і агонь пякельны!

ЯНКЕЛЬ (перахоплівае). І з намі самімі. Ім што габрэй, што татарын, што паляк, што беларус, што хахол – адзін быдлічы інтэрнацыянал.

Янка-нямка выносіць некуды невялікія лісты фанеры.

АХМЕТ. Таму і кіруемся вашай прымаўкай: як не даясі, то і святых прадасі. І калі ўжо на божай ніве колас веры больш не расце, то і нам, татарам, усё адно, што калым, што Калыма. Даруй мне, Валлаг Усявышні!

ТАРАС. Ого, як вы разгаворыліся!

ЮЗЭФ. Калі пераказаць нашаму дарагому товажышу секретажу партыйнаму – не пав ерыць.

АХМЕТ. А мне пляваць на іхняга “секретажа”. Цяпер у нас сорак партый – да якой захачу да такой і далучуся. І табе, таварыш маёр, не ўдасца абвінаваціць двух сумленных гандляроў у спекуляцыі, бо такога артыкула, як спекуляцыя, у законах суверэйнай і незалежнай, на шчасце, няма.

ЮЗЭФ. Чым у свой час вельмі ганарыўся адзін разумны і шаноўны спікер.

ТАРАС. Ну, што ты вытыркаешся? Што вы мяне перапыняеце? Тут жа вам не парламент, не кагальная сходка, не байрам-курултай! Я ўзяў слова як следчы. А следчы ўстанавіў, што залатар Янкель зусім не залатар, а агент уліянія па забеспэчанню гандляра Ахмэта крадзеным дзяржаўным спіртамысрцом з таго самага заводу, які вазглаўляе наш дарагі сусед і вечны слуга народу, той самы “товажыш секретаж партыйны” Іван Іванавіч Іваноў.

Вяртаецца Янка-нямка.

АХМЕТ І ЯНКЕЛЬ (амаль разам і вельмі абурана). Паклёп! Хлусня! Антысемітызм! Таталітарызм! Дзе правы чалавека?!

ЯНКЕЛЬ (спакойна). І яны хочучь, каб у нас пасля гэтага не было дэсідэнтаў?..

ТАРАС (моцна б’е кулаком па сталу і дужа ціха і спакойна просіць). Нямка, будзь ласкавы, скажы ты гэным зладзюгам, каб хвіліну памаўчалі, бо ад іх нахабства дыхаць няма чым... Так я і скажу, што вы, Ахмэт ды Янкель, прысабачылі да Іванавай цыстэрны са спіртамы трубу, вывелі яе пад зямлёю за агарожу прама ў каналізацыйны калодзеж і паставілі там на гэту трубу кран... (Да прысутных). Бач, як стала ціха?.. Дак вот, два разы на нядзелю Янкель на сваім паганым “Запарожцы” падкатвае да калодзежа, налівае чатыры каністры спірту, закручвае кран і вязе гэты сырэц да Ахмэтавага шалману. Ахмет у сваю чаргу разводзіць напой да кандыцы, разлівае у пляшкі, што збірае цэй Нямка, лепіт дзяржаўныя этыкеткі і прадаёт гэты “рояль” тудзясчым масам. А тыя дурныя масы ад той атруты мруць, как мухі. (Надзявае наручнікі на Янку-нямка).

АХМЕТ. Можна падумаць, што тыя масы да нас не мёрлі... ці пра гэта начальства не ведала.

ТАРАС. Ведала ці не ведала, но ад гэтага дня вашай трубе – труба!

ЯНКЕЛЬ. Госпадзі, божа мой! Можна падумаць, што там сапраўды труба! А там жа вось такенечкая трубачка. Там нават не трубачка. Там піснючык немаўляткі. Тры бітых гадзіны сядзіш у тым клятym смярдзючым калодзежы, пакуль яно накапае. Задыхаешся ад смуроду, дражыш ад холаду, дражыш ад страху...

АХМЕТ. Дражыш за пакупніка, які з усходу сонца дражыць каля майго шалманчыка, як вы кажаце, каб апахмяліцца з перапою яшчэ вечарам. А іншы яшчэ і з прэтэнзіяй. У цябе, Ахмет, маўляў, гарэлка атручаная. Дзве бутэлькі выпіў, а мяне званітавала.

ЯНКЕЛЬ. Скажы, пан Юзэф Тадэвуш, што таварыш Ахмет не хлусіць. Скажы за якасць нашага “раялно”, ты заўсюды быў чэсным чалавекам і акрамя нашага, нічога іншага не піў!

ЮЗЭФ. Я разумем пана, пане гандляжу. Напой, што трэба. Бардзо добрыя напоі. “Раялно” не раўня. І фірма надзейная. “Іван, Ахмет, Янкель і кампанія”.

ЯНКЕЛЬ. Не разумео, навошта такая доўгая фірма? Куды карацей было б: “Тарас і кампанія”. А яшчэ карацей: “Тарас і К”.

ТАРАС. Так сказаць, капэратыўнае прэпрыяціе з неабмежаванай безадказнасцю. (Рагоча.) А калі ўсур’ёз, то мо я і погаджуся, калі ты, Ахмет аглы, пойдзеш зараз да хаты і прынесеш мне вось такую ж торбу грошай, як першы ўзнос на заснаванне фірмы. А ты, Юзэф, нясі сваю талыянку.

Ахмет Ажгірэі ідзе ў сваю кватэру, а Юзэф Тадэвуш у сваю.

ЯНКЕЛЬ. Калі ў вашай пажарнай акадэміі ўсе такія таленавітыя выхаванцы, як вы, дарагі Тарас Тарасавіч, то скажыце: ці ж мы зможам напаіць усіх абарыгенаў праз мой піснючык, каб кліент не скардзіўся?

ТАРАС. Пачакай, дарагой Янкель Янкелевіч, да твайго піснючыка мы шчэ вернемся, калі фірма складзецца.

ЯНКЕЛЬ (задаволена). Разбі мяне пярун, але я да гэтага думаў: там, дзе сядзіць габрэй, няма чаго рабіць татарыну. Аказваецца, там дзе сядзіць яцьвяг, не толькі габрэю з татарынам, але і паляку рабіць няма чаго, не кажучы ўжо пра гэтых без’языкіх і бязмозглых тутэйшых. (Пахлопвае па плячы Янку-нямко).

Тарас Тарасавіч рагоча. З’яўляецца Юзэф Тадэвуш з гармонікам, а Ахмет Ажгірэі з кейсам.

АХМЕТ. Бяры, сасык шейтан алсынъ!

Тарас забірае кейс, адкрывае, пераконваецца, што там грошы.

ТАРАС. Якшы! (Камандуе.) На ўрачыстую прэзентацыю фірмы “Тарас і К” под знамя пролетарыяту ста-но-вы-ы-сь! Смірна!.. Тры-чатыры...

Усе спяваюць гімн БССР. Юзэф акампаніруе. З свайй кватэры выязджае ў крэсле Іван Іванавіч. Да яго паслужліва кідаецца Янка-нямко і падвозіць да самага стала. Іван Іванавіч рукою вітае прысутных нібы той вертыкальны свой любячы электарат.

ІВАН. Ну што, друзья-товарищи, сегодня тоже погоняем дурачка, обсудим международно е, обговорим внутреннее, обменяемся о текущем? (Тасуе карты).

ТАРАС. Не, шаноўны Іван Іванавіч, ганяць дурачка не будзьмо. Така мая прапазіцыя...

ІВАН. Тогда останься в меньшинстве, а я решу этот вопрос

подавляющим консенсусом на базе плюролизма мнений. И не я буду, если электорат не поддержит своего сенатора...

ТАРАС. Пры чым тут я, калі гэтыя (паказвае на прысутных) мілыя суседзі цябе удзелалі і держат за дурня з першага дня маскоўскага путчу, а тачнее з таго часу, как ты з райкому перасеў на спірт.

ІВАН (злуецца). А короче и точнее ты бы мог, а то я что-то не врубаюсь?..

ТАРАС. Не тарапісь – урубішся.

ЯНКЕЛЬ. Вы думаеце, ён бы сам без нас урубіўся?..

ТАРАС (Янкелю Янкелевічу). Памаўчы, падсудны! (Івану Іванавічу). А я магу сказаць точно, коротка і пратакольна ясна.

ІВАН. Ну-ну...

Янка-нямка ніяк не можа ўзяць скутымі рукамі раму, абцягнутую брызентам і скуголіць перад Тарасам Тарасавічам.

ТАРАС. Грамадзянін Янкель мае свой спіртавод з твайго завода ў камок гражданіна Ахмета аглы. (Здымае з Янкі-нямка кайданы). Апошні разводзіць яво да кандыцыі і разлівае у тару, якую збірае на сметніку спадар Нямка, калі яго можна назваць спадаром. Ёсць і такая версія, што яны прысабачылі сваю трубу да тваёй цыстэрны з тваёй жа згоды, і ты ёсць галоўны карумпір і тайны агент уліяння.

ІВАН. Вот как?! И что же дальше?..

Янка-нямка выносіць некуды рамы.

ТАРАС. Дзіўнае пытанне... Але калі ты не ў курсе, то я паясню. Гэтая спіртвая мафія задавальняе нужды таго люмпену, які ходзіць на мітынгі і крычыць за савецкую ўладу, ПКБ і асобую зону суверэннай Беларусі і Расіі. А гэта ўжэ дзяржаўная здрада, хоць ты і сенатар з мандатам.

ІВАН. Со мной не торопись! А с этими троими мне ясно. Но роль пана Юзефа прошу пояснить.

ТАРАС. У яго найлепшая роль. Он рабуе нарабаванае...

ЯНКЕЛЬ. І яшчэ як рабуе...

ТАРАС. Памаўчы, Рокфэлэр! У паследнім слове на судзе скажаш... пасля шаноўнага Івана Іванавіча... Он бюджет гаварыць першы як асноўная крымінальная фігура.

Янка-нямка вяртаецца.

ІВАН. А ты, дорогой, часом не шутишь под первое апреля?

ТАРАС. Ды ўжо такія шуткі, што проста не знаю, што і рабіць. Але ж як бы не былі мне гадкія вашы злодзейскія рожы, усё адно вы мне – дарагія суседзі. І маёру Тарасу Галапузінскаму не з рукі выносіць мусар з нашага інтэрнацыянальнага пад'езду, бо што за Бугом скажут, калі рускоязычны сенатар акажацца галоўным зладзюгаю, а я завяду крымінальную справу на нацыянальныя меншасці?! Хоць на карэннага тутэйшага (ківае на Янку) я мог бы і завесці гэту справу, бо калі б гэты Нямка не забяспечыў вашу мафіёзную банду тараю, ёй не было б у што разліваць. І калі ты, наш дарагі народны слуга і партайгеносэ, не ў курсе гэтага спіртаводу або маеш алібі, то кажы сваю дзяржаўную прапазіцыю, а я гэтым зладзюгам зраблю хоць шокавую тэрапію, хоць шок без тэрапіі.

ИВАН (рашуча). Я скажу! Уж им я скажу!.. (Ускоквае з крэсла, амаль крычыць). Воры! Подлецы! Живоглоты! Нувариши! Лицемеры! Змеи подколодные, а не соседи! Банда, а не пролетарский интернационал! (Б'е Нямко па шчацэ. Распаляецца яшчэ больш, бегае вакол стала.) В тот самый момент, когда страна на грани краха, беспредела, когда народ обнищал до всякого возможного предела, когда несчастная партия перебивается из кулька в рогожку, когда ветеран ветерана похоронить не может, а кандидаты в президенты, как вороны, друг дружке глаза выклёвывают, когда население больше вымирает, чем рождается, когда всё, что можно было разворовать, разворовано и распродано, когда своё правительство на четвереньках, на животе ползает перед российским гаспромом, выпрашивая на пропитание, когда мы, сенаторы и наши вожди вынуждены, как старья проститутки, искать, кому продаться хоть за “деревянные”, когда народ готов в любую зону, а Позняк в президенты, эти сволочи, эти мерзавцы, эти мародеры, эти подпольщики, конспираторы и леваки, эти... (Захлынаецца ад абурэння, закашліваецца).

Нямко бяжыць за вадою, а Тарас Тарасавіч таўчэ Івана Іванавіча ў плечы.

ТАРАС (з абурэннем да злодзеяў). От, прахіндзеі, да чаго давялі партыйна-дзяржаўну наменклатуру!..

Вяртаецца Янка-нямко з кубкам вады.

ИВАН (адпіўшы вады і адкашляўшыся, вельмі ціха і дужа спакойна, але цвёрда і выразна). В тюрьму всех четверых! На кагоргу! В Сибирь! На Колыму!

ЮЗЭФ. Заткнися, Ваня! Я ж табе не бедны габрэй, не затурканы татарын і не знямелы тутэйшы! Я естэм поляк! І мне до дупы, якая курва ў якой зоне збіраецца аддацца маскалам за драўляныя ці за так. Мая праграма мінімум, як, між іншым, і праграма пана акалотачнага, калі я правільна яго зразумеў, зрабіць цябе шостым у нашай не велькай кумпаніі. Пшылончайся, стара курва, до млодэй банды нуворышув.

ИВАН. Ну и нахалюга!

ЮЗЭФ. Абрядла быць ахвярай нахалюг. Умовы такія: вы ў пецяхрох праз тую Янкелеву трубу будзеце даць родную незалежную і суверэнную, а я ў сваю чаргу буду даць вас. Пана акалотачнага мы ўжо далучылі да цёплай справы добрым хабарам.

ЯНКЕЛЬ. А вам і хабар не трэба. У вас у самога ў руках мільярды, трыльёны, калі ўлічыць, як п'юць рускамоўныя з тутэйшымі.

ИВАН. А если Тарас Тарасович всё-таки доведёт вас до жесткой скамьи?..

АХМЕТ. Сядзем мы, сядзе і Тарас Тарасавіч. Яхшы сядзе!

ЯНКЕЛЬ. Каб мне “воли не видать”, як сядзе. Гэта я вам, як стары дэсідэнт, кажу.

ЮЗЭФ. А на судзе, дарагі Іван Іванавіч, мы вас агаворым...

АХМЕТ. Са згоды дырэктара, скажам, мы да той цыстэрны прысмакталіся. Беднаму фуркьяре татар бір шей джоймаз нечага губляць.

ИВАН. Как это всё понимать?!

ЮЗЭФ. Перад табой, Ванёк, не проста “прочно сложившаяся преступная группа”, а нармальная камерцыйная рыначная структура пераходнай эпохі ад кірмашовага сацыялізму да нармальнага капіталізму.

ЯНКЕЛЬ. Далучайцеся да нас, Іван Іванавіч, а то вам няёмка будзе, калі стане вядома, што мы нібыта з вашай згоды да той цыстэрны, як ён кажа, прысмактался.

ІВАН. Вы, оказываецца, не проста воры, а яшчэ і шантажысты?! Грэйсэр мошэннікі?!

ЯНКЕЛЬ. Очань інцярэсна, што б вы самі рабілі, калі б грэйсэр машэннікі заціснулі вас, як ён (ківае на Тараса) заціснуў нас?

ТАРАС. З вышыні яго дэпутацкага ды дырэктарска-сакратарскага трону я найперш папытаў бы вас, какой талшчыны трубу вы прысабачылі да яго цыстэрны. А шчэ, Іван Іванавіч, табе даўно стоіла бы знаць свой крэдыт-дэбіт і асабліва сальда таго спірту. Бо праз тваю трубу он наліваецца, а праз яго (ківае на Янкеля) – выліваецца. Такая задачка...

ІВАН. Кстаті о трубе, а точнее о цистерне, из которой выливается... А яшчэ точнее – я хотел бы знать, каков диаметр, через который выливается?..

ЯНКЕЛЬ. Пабойцеся бога – які там “диаметар”?! Там капельніца, а не “диаметар”! Гадзінамі сядзіш крукам у той яме, пакуль яно накапае. Іншы раз думаеш: ой, доннэр вэттэр цум тойфель, што па-вашаму азначае: гары яно ўсё гарам к чортавай мацеры...

ІВАН. Не уклоняйся и отвечай, как на суде перед помилованием! Сколько крадешь в сутки и как давно, чтобы я мог вывести то самое сальдо?

ЯНКЕЛЬ (да прысутных). Как вам нравіцца такой вапрос? Можна падумаць, што я краду адзін і больш за іншых... Як той казаў, вашы б турботы ды на маю галаву. І не трэба думаць, што Янкель напіханы грашыма. Каб нешта, не дай Бог, зноў здарылася і Янкелю зноў бы давялося ўцякаць, то ўсе яго бэбіхі змясціліся б на багажніку ровэра пана Юзэфа.

ЮЗЭФ. Не чапай Юзэфа, ён да вашай маліны ні фармальна ні юрыдычна не належыць. У яго блгародны статус савецкага рэкіштра. Фактычна сярод вас я проста Робін Гуд. А ты лепш гавары, пра што ў цябе дзяржаўны чалавек пытаецца. І не траць часу.

ЯНКЕЛЬ. Навошта я буду гаварыць пра тое, пра якое ў мяне нават сам таварыш маёр не пытаўся?.. От як ён падшмуруе мае моэсы, па-вашаму падлічыць мае грошыкі, а ты прызнаешся, колькі ў мяне нацягаў, тады няхай ён вам і скажа...

ІВАН. Лично я тебе не майор! Я у тебя “хабара” не брал! Я раскалю тебя, как Бог черепаху! Дай мне наручники, майор!

ЯНКЕЛЬ (хавае рукі за спіну). Дажыў Янкель убачыць грошы і вот табе, пажаласта... “Дай мне наручники, майор!”

ІВАН. Или руки на стол или ответ на вопрос: сколько сырца берешь в день?!

ЯНКЕЛЬ. Бачыць Бог – удзень ні кроплі, як сцямнее – чатыры каністрачкі ў тыдзень нацэджваю.

ІВАН (здзіўлены). Сколько, сколько?..

ЯНКЕЛЬ. Ну, скажы ты яму, Ахмет...

АХМЕТ. На дзве соценькі паўлітэрак, калі вытрымліваць градус якасці...

ІВАН. Торгуете без выходных?..

ЯНКЕЛЬ. Без...

ІВАН (падлічвае). Двести поллитровок на восемь и пять нолей в уме.

Пятьдесят две недели на шестнадцать – и семь нулей в уме. На троих?!

ЮЗЭФ. Проша пана, на дваіх! Я і моя жона Лёдзя естесьмы людзі шляхетні і бралі з пячуркі па-малу і толькі апошнім часам!

ІВАН. (нечакана і з абурэннем). Крохоборы! Старцы! Портачи! Халтуршчыкі! Сто шэсцьдэсят мільянонаў в неделю чэрэз капельніцу?.. Бездэльнікі!!!

ТАРАС. Не праз капельніцу, а праз пісюнчык немаўляткі, як Янкель паказаў раньшэ!

ІВАН. Вы што, господа хорошие, настоящего писюна никогда не видели?! Или только обрезанные?

АХМЕТ. Відзелі мы ўсякія... І абрэзанія і надточанія.

ЯНКЕЛЬ. Толькі навошта нам большы. Вы думаеце, вялікая радасць цягаць гэтыя каністры, як той дурань дзверы?..

ІВАН (да Тараса). У них что, своей машины нет?..

ТАРАС. Была ў собаці хата...

ІВАН (абурана). Разявы! Кустари-одиночки без мотора! Нэпманы паршивые! Напасть на такую жилу и так испохабить идею перестройки и первичного накопления, программу рыночных отношений и маркетинга с ускорением. С вами, недотепами, не только в капитализм не вращесть, но и в феодализм стыдно сунуться. Первобытно-общинный строй...

Усе здзіўлены і ніхто нічога не разумее.

Янкель, друг мой ситный, скажи, как на духу, ты можешь припать к моей цистерне хотя бы вот такую трубу! А лучше вот такую! (Паказвае, якой таўшчыны). Ну, такую, чтобы в нее, скажем, голова пролезла, как в ствол орудия “Авроры”. А еще лучше, чтобы ты сам через нее пролезть мог. Чтобы ее не запрудило до полного и окончательного перехода от недоразвитого социализма к процветающему капитализму, а там и до феодализма с железным веком рукой подать!

ТАРАС (насярожана). Іван Іванавіч, можа, нам другую часць нашай сесіі за зачыненымі дзвярыма, так сказаць, конфендэнцыяльна правесці? Без прэсы... Але пры ўдзеле Нямка, які хай бы тым часам папільнаваў коспірагатыўную нараду.

ІВАН. Правільна.

ЯНКЕЛЬ (разгублена). Мы любую трубу можам прыварыць, але навошта ж дамаўляцца пры зачыненых дзвярах ды яшчэ пад наглядам Янкі?

АХМЕТ. Іншыя вунь цэлыя фабрыкі і заводы крадуць, а вы з намі жартуеце...

ІВАН. “Жартую”?! Это вы со мной “жартавали”. А я человек серьезный, и вы меня заделали! Ты, Тарас Тарасович, неотложно, как в условиях чрезвычайного положения, ищешь соответствующие трубы, а я даю бульдозер и сварщиков и мы тянем подземный спиртопровод от завода до Ахметового “комка”.

АХМЕТ (узнімае рукі). Валлаг Усявышні! Мен разы дегілім. Не згодзен! Што я буду рабіць з вашым спіртаправодам. У мяне ж ні плошчы для разліву, ні шклатары... А браткі-беларусы не ўсе яшчэ глуханямья.

ТАРАС. Не пары гарачку, Іван! І не тарапысь да капіталізму, бо можаш трапіць у “Мінскую цішыню” на Урыцкага яшчэ да пучку. Ахмет мае рацыю,

бо ў яго з Янкелем, як мне здаецца, усё добра накатана і дае гаранціраваны навар, хоць і не очань вялікі.

ЮЗЭФ. Гя сваё ад навару, проша пана, не хацеў бы губляць.

ТАРАС. Вось бачыш?.. А таму няхай пака ўсё застаецца як было. Але Янкель замяняе поўдзюймовы пысюнчык на добры пысюн і ставіць на яго заглушку ад пажарнай кішкі. Мы ж з табою, Іване, купляем стары аўтагаўнавоз і ён будзе састыкоўваць тую кішку з кранам і адпампоўваць спірт бы тое золата. Не хітры, не заметна і не дорага.

ІВАН. Интересная мысль.

ТАРАС. Шоферам гаўнавоза, даруіце, спіртавоза прызначаем того ж сантэхніка Янкеля.

ІВАН. Разумно. Смело! Дело! Принимается консенсусом.

ЯНКЕЛЬ. Во ужо сапраўды: што габрэю – капут, то рускаму – шчасце...

АХМЕТ. Што труба, што гаўнавоз не гадзяцца. Нярко ўсё роўна столькі тары не збярэ. І этикеткі – па сто за штуку!.. (Катэгарычна). Ёкь! Ёкь! Мен разы дегілім!

ІВАН. Дети! Ей богу, несмышленные дети!.. Вас не только в капитализм, вас в социализм возвращать нельзя. Никакой инициативы! Никакой творческой фантазии, никакого нового перестроечного мышления! Развиваю мысль... Ты, реб Янкель, меняешь трубу на пожарную кишку. Тарас Тарасович покупает гавновоз. Я приватизирую ресторан “Аврора”. Там, в подвале, развертываем печатный цех этикеток и цех разлива с транспортёром прямо в зал питейного заведения. А в последующем возьмём траншы, кредиты, инвестиции, дотации, создадим филиалы, абшорную зону, тресты, синдикаты и кортели...

ТАРАС (як пры азарэнні). Слухай!!! А мо лепш прыватызаваць спіртзавод і не паскудзіцца з гаўнавозам і з інвестыцыямі?!

ІВАН. У вас что, все такие дебилыные в пожарной академии?.. Приватизировать завод, чтобы красть у самих себя. Это же тебе не при развитии социализме!.. Ни при советской власти!..

ТАРАС. І нічога такога. Кралі мы ў сябе семдзесят гадкоў без перадыху і не плоха жылі. (Злуецца). У канцы канцоў, махвія мы чы не махвія?!

АХМЕТ. Делілар ідыёты! Яланджы явур! Не будзе вам раю – санья дженнет олмаз...

ІВАН. Стоп! Стоп! Стоп! Это уже не для печати, не для трансляции и я тоже настаиваю на закрытом заседании при ограниченном круге участников. Микрофоны отключить, прессу и публику удалить!

ТАРАС. Эта тычыцца зладзюг і рэкіціра. Так што ўсе гэць да хаты. Прыйдзе час – пазавём. Наглядальнікам пры перамовах з правам дарадчага голасу акрэдытуую толькі спадара Нярко. Хай наглядае, слухае і моўчыць у трапачку. (Рагоча).

Юзэф Тадэвуш, Ахмет Ажгірэй аглы і Янкель Янкелевіч ідуць у свае кватэры. Іван Іванавіч паказвае Янку, каб той прынёс бутэльку. Янка хутка выконвае даручэнне. Іван Іванавіч налівае каньяк у два фужэры і закідае ногі на стол. Стол занадта высокі і поза дзядзькі Сэма яго не задавальняе. Ён паказвае Тарасу Тарасавічу, каб той прыгнуў Янку да падлогі. Янка разумее, што ад яго хочуць і становіцца “ракам”. Іван

*Іванавіч мае магчымасць пакласці свае ногі на спіну небаракі.
Як кампенсацыю за “паслугу”, падае яму келіх каньяку, але
той адмаўляецца.*

ІВАН. Тарас, ты мне друг, но я делаю тебе официальное замечание, как Платону, за недержание речи. Запомни – я это по парламенту знаю, – великое искусство выступить, но удержаться от выступления – еще большее. А ты, понимаешь, заладил как попугай про свою “махвыню”. Застукал двух наших и алкаша и у него уже “махвия”! Вот создадим настоящую козаностру из хозсовпартактива, тогда и хвастаться будем. А теперь, как говорится, надо красть железо пока горячо. Во-первых, приватизация завода совсем не исключается, но всякому, как говорится, овощу... Во-вторых, прежде, чем завод приватизировать, его надо отжать как лимон, а точнее, откачать через Янкелеву трубу столько, сколько стоит сам завод и еще немножко. И это будет по Марксу-Энгельсу и рыночному социализму. Таков закон накопления. В-третьих, надо создать банду диллеров, киллеров, броккеров, рокеров, маклеров и прочих рекитиров, которые отмоют спиртовые „зайцы”, чтобы их можно было перевести в СКВ и вложить, как минимум, в швейцарский банк. И приватизацию завода надо рассматривать не как самоцель личного обогащения. Спиртзавод – это трамплин в большую политическую жизнь и на Канарские острова, если не в Дрозды. Так я понимаю. Это стартовая площадка, с которой мы должны взлететь на орбиту державы и состыковаться там знаешь с кем?..

ТАРАС (разгублена). Не...

ІВАН. Не... Слепцы, а не мафіози!.. Слушай сюда вніматэльно... К очередным президентским выборам мы должны сколотить такую сумму, какой сегодня и нацбанк не имеет, не говоря уже о красных феодалах и черни из БНФ. Мне, как всякому кандидату в президенты, на взятки и подкуп чиновников потребуются такие куски, какие тебе и во сне не приснятся. А личная гвардия, а охрана, а шпики-сексоты?.. А подкуп тутэйшого электората?! Потом техника подслушивания, группа умыкания неудобных и прочее. Но если я стану президентом, а я им рано или поздно стану, ты у меня знаешь кем будешь?

ТАРАС. Не...

ІВАН. Завхозом всей державы. Сам флаг и герб нарисуешь. Наш. Новый. Бутылка на фоне земного шара в обрамлении колосьев и бульбы с капустой.

ТАРАС (ашаломлена). О, цэ діло! О, цэ сусід! О, цэ голова! Як Яцьвягі кажуць. (Здымае з нагі Івана Іванавіча пантофлю і цалуе яе тройчы).

ІВАН. А ты думал, если Иван, так обязательно дурак?! Если державой управляют конохи, то почему ею не может управлять директор-секретарь с пожарником?! А поджоги будут. Это уж непременно... На переходном этапе.

ТАРАС. А што мы пасля выбараў будзем рабіць з гэным дробным жулём? Яны ж і закласці могуць, і па машыне стрэльнуць, і лобу сцюардэсу з правадніцай прыдумаць... Няўдобна будзет...

ІВАН. Всякое мелкое жульё изолируем или ликвидируем как класс. (Б’е нагою пад зад Янку, той адлятае ў бок). Для алкашэй и психов создадим концлагеря, нищих выдворим за пределы державы, а ветераны сами вымрут. Демократическая держава не может позволить, чтобы всякие дестабилизирующие элементы расшатывали устой... и крали наше достояние.

Янка-нямко брыдзе ў сваю кватэру.

ТАРАС (у захапленні). Геніяльна!.. От так жывеш па суседству, гуляеш у карты, ганяеш “казла” і думаеш, што он звычайны вахлак-намэнклатура, а он як павернецца да цябе другім задам, то і выходзіць, што он не чым не горшы за цех, што сёння табуном пручь да верцікальнай улады... (Цалуе Івана Іванавіча ў засос).

ІВАН. Между прочим, ещё Владимир Ильич как-то говорил, что у нас каждая кухарка может стать президентом. А у меня за спиной, как-никак, а кулинарный техникум и два курса ВПШ.

ТАРАС. А ўзяць того ж спікера... Ён, як і я, буў звычайным пажарнікам...

ІВАН. Как говорится, есть альтернатива и нет вопросов...

ТАРАС. Вопроса, можэт, і няма, но маленькая просьба е...

ІВАН. Ну?..

ТАРАС. Скажу тебе як другу: мне не вельмі хочацца заўхозам, хоць сімволіку я табе намалую і гэную парву... (Глядзіць на сцяг). А пасля ўсёроўна турнуць, а то і пасадзяць...

ІВАН (незадаволена). Очень интересная постановка вопроса после того, как я открылся тебе в самом, можно сказать, сокровенном...

ТАРАС. Зразумей міня правільна, но баюся я, што на заўхозавым месце будут з мяне смяяцца, как з недапечага. У міне, як і ў многіх, белоруська мова не вельмі чыстая... Дажа больш гразная, чым у дыктараў тэлевізіі.

ІВАН. Для меня она совсем собачая и то ничего.

ТАРАС. І ўсё адно сарамата, як по тэлевізару паказуюць. Інтэлігенцыя рагоча і плюецца... Не могу ж я садзіцца ў першы клас мовы вывучаць. Хопіць і таго, што я вам, маскалам, прадался і сваіх душу... І бясплатна.

ІВАН. Так куда же мне тебя?..

ТАРАС. Як пагомнага і карэннага яцьвяга можно було б і на Паліссе генерал-губернатарам кінуць... Аўтаномна і незалежна...

ІВАН. Так на Полесье же этот ятваг-писака претендует...

ТАРАС. А цёму пысаку мы дамо під сраку. (Рагоча). Тым больш, што він не такі чысты яцьвяг, як я. І колы ты маю просьбу падтрымаеш, будзьма мы з тобою, Ваня, сядзець як тыя магнаты княства Літоўскага; ты – як Радзівіл у Мыньську, а я – як Сапэга ў Пыньську.

ІВАН. Замётано! Но это дело еще, как говорится, надо переспать... Будь здоров! (Разварочвае крэсла).

ТАРАС (камандуе). Нямко, завязі прэзідэнта да рэзідэнцыі! А потым дап’еш нашы недапіткі.

Янка-нямко не адклікаецца, тады Тарас Тарасавіч сам штурхае крэсла да дзвярэй Івана Іванавіча, а прыкрыўшы іх, знікае ў сваёй кватэры. З’яўляецца Янка-нямко з вялізным фанерным прапелерам у руках, ставіць яго каля дзвярэй Юзэфа і націскае на гузік званка. Дзверы адчыняюцца і прыкрываюць прапелер. На парозе – Юзэф Тадэвуш.

ЮЗЭФ. Ну, што табе, “безъязыкое долгошеее пресмыкающеся”?

Янка наказвае на пальцах, як граюць на гармоніку.

Разумем... Ты хцэш граць на гармоніцы? Хвілечкэ. (Знікае і тут жа вяртаецца з гармонікам). Прэзентую сардэчна, грай вечна. Я ж цяпер, псякрэў, курва іх

маць, на іншых струментах папілікаю. (Аддае гармонік Янку).

Янка-нямко адмоўна круціць галавой, не бярэ гармонік, распраўляе рукі як крылы і кружыць на пляцоўцы, бы той самалёт. Юэф нічога не разумее. Тады Янка-нямко паказвае яму прапелер.

Разумем. Значыцца, і ты, нябога, злятаеш, як той птах па восені. Ну, ну! Глядзі толькі, не абледзяней у паветры – на зямлі нашай ужо ўсе абледзянелі... хто ад страху, хто ад нахабства.

Янка-нямко згодна ківае галавою і просіць Юэфа сыграць на гармоніку.

Разумем. Адходную просіш?

Янка радасна скуголіць і ківае галавою. Юэф расцягвае мяхі. Спачатку праігрывае мелодыю, а потым спявае.

Эх, думаў я, думаў і ўсё перадумаў,
І думаў, і думаў, і думаў быў я.
А як зноў падумаў “дык чым жа я думаў?”
“Эх, лепш бы не думаў” падумаў быў я.

Янка-нямко не задаволены. Ён адмоўна круціць галавой, нават спрабуе напамніць Юэфу нейкую мелодыю.

Ну, што табе – “Летят перелётные птицы”?

Янка зноў імтуе матыў. Юэф здагадваецца.

Разумем, Янка, разумем...

Мелодыя гармоніка перарастае ў музыку сімфанічнага аркестра. Прасторы запаўняе паланэз Агінскага “Развітанне з Айчынай”. Янка-нямко спачатку стаіць скамянела і бязгучна плача. Паціху прыадчыняюцца ўсе дзверы пляцоўкі. Гаспадары кватэр у здзіўленні прыслухоўваюцца да мелодыі. Янка-нямко паволі брыдзе да жэрдкі-флагштока, рукі яго паволі паднімаюцца ў неба. Звычайна якатанне перарастае спачатку ў сціснуты стогн, а потым – у тужлівы і безнадзейны крык спакутаванай Беларускай Душы. Постаць яго нагадвае вядомы дарэвалюцыйны плакат “Голад”. Рукі небаракі намацаваюць жэрдку-флагшток, бо ногі больш не трымаюць Чалавека. Ён паволі, пад апошнія акорды паланэза, спаўзае на падлогу і ад бяссілля і распачы пачынае грызці жэрдку.

ЮЭФ. Бог пазбавіў тутэйшага мовы, але на пакуту пакінуў яму слых і вочы, (да суседзяў), пра што вы і не здагадаліся...

Адны за другімі захлопваюцца дзверы на пляцоўцы буінапанэльнага многакватэрнага дома Рэспублікі Беларусь. Янка-нямко бярэ прапелер і выходзіць.

ЗАСЛОНА

1994 г.

ПЛЯЦ ВОЛІ

Прапаную «Тэрмапілам» фрагменты рамана-дакумента «**Пляц Волі**», які дапаўняе нацыянальна-вызвольныя старонкі гісторыі Беларусі 1916–1946 гадоў – часоў малавывучаных і прыцемненых савецкімі вульгарызатаршчыкамі. Першая кніга рамана («*І дам табе вянок жыцця*») распавядае пра Слуцкі антыбальшавіцкі збройны чын 1920 года і яго ўдзельнікаў, другая («*Хто волі прагне*») – пра беларускі нацыянальны грамадска-культурны рух і барацьбу за беларускую незалежную дзяржаву падчас рэвалюцый і сусветных войнаў. Героямі рамана сталі вядомыя дзеячы беларушчыны, пісьменнікі і навукоўцы – змагары за Бацькаўшчыну, іх сябры і ворагі...

Аўтар

Зямля пад лёдам

Яшчэ ўвечары была адліга, а ноччу падмарозіла, пасыпаў снег – і не сунімаўся й раніцай. Па сумётах шырокай Захараўскай ісці цяжка, а тут – і студзеньскі вецер ледзь не збіваў з ног, меў белае пухавінне да бліжэйшага валка-сумёта, пераскокваў віхурай праз яго – і зноў заграбаў снежную пацяруху.

На ўзгорку побач з Юбілейным домам сыйшла з рэк конка. Людзі неахвотна выходзілі з вагона, хтось спрабаваў ляцца.

– Далей не паедам! Замёты. – Стары вазніца пачаў рассупоньваць коней. – Рэк нават не відно...

Езавітаў пакрочыў шпарчэй. Тры разы абганялі рамізнікі на санях – вось каму ў такі час заробак!

У «Беларускую хатку» ён прыйшоў першым.

– Калі ласка, пане Кастусь, да печкі, грэйцеся, – запрасіла старэйшая Сівіцкая.

– Баіцеся, што мая барада не растане? – Езавітаў усміхнуўся, ацёпаў з шапкі і каўняра снег, распрануўся, каля люстэрка прыгладзіў бараду: – А што, нашых «калядоўшчыкаў» яшчэ няма?

– І ня дзіва. Так мяце, што і ўблускаць можна...

Праз хвілін дзесяць з'явіліся Раман Скірмунт, Язэп Варонка, Рак-Міхайлоўскі. Апошнімі прыйшлі Аркадзь Смоліч і Ядвігін Ш.

– Вы, браткі, не думайце, што гэта я заспаў, – Ядвігін Ш. падштурхнуў Смоліча, усміхнуўся. – Я гэта во касалапу праз гурбы перацягваў...

У сталоўцы паставілі самавар, зачынілі дзверы – і ўраз усе пасур`езнелі. Паседжанне пачаў Скірмунт:

– Ну што ж, спадары, да справы. Перш-наперш, як і дамаўляліся, неабходна вызначыцца з усімі ранейшымі беларускімі нацыянальнымі арганізацыямі...

– Так, сфармуляваць іх адносіны да Рады. – Варонка расклаў паперы – зрыхтаваўся пісаць.

– А што тут думаць? Усе датушнія арганізацыі трэба лічыць улітымі ў Раду, – прапаноўвае Ядвігіна Ш. Яе ахвотна падтрымалі.

– Асобна мусім гаварыць пра фінансы, якіх... – Варонка ўздыхнуў, адклаў асадку. – Першае паступленне, праўда, маем. Пазаўчора Бабруйскае павятовае ўправа дала камітэту тры тысячы рублёў, паставіўшы варункам, што грошы гэтыя павінны пайсці на скліканне другога ўсебеларускага кангрэса... А яшчэ сябры з украінскага генеральнага сакратарыята пагадзіліся зрабіць дваццацітысячную пазыку*.

– А як з Беларускай вайсковай радаю? – спытаў Езавітаў. – Мэтазгодна было б надаць ёй асобны статус і акрэсліць яе непасрэдныя мэты. І акрэсліць найхутчэй...

– А мэты тут відочныя – падрыхтоўка да здабыцця ўлады ў краі. – Рак-Міхайлоўскі выглядаў хоць і стомленым, але рашучым.

– Толькі так! Самі ж пераканаліся, што сіле супрацьстаяць можна толькі сілай. Таму найперш, маеце рацыю, трэба пачаць фармаванне свайго войска, а дзеля гэтага сцягваць у Менск вайсковыя адзінкі, скамплектаваныя з беларусаў. – Варонка агледзеў прысутных і штось пачаў спешка запісваць.

Абудзіўся Смоліч, прыгладзіў, раскладваючы ў прабор, непатрэбныя валасы, паслабіў гальштук – і прапанаваў:

– Бальшавікі збіраюць Чырвоную армію. Не сакрэт, што агітатараў у іх – не раўняць з намі. І каб выйграць час, чаму б не павесці з імі перамовы пра стварэнне... Беларускай нацыянальнай чырвонай арміі? Скажам, са штабам Заходняй арміі, з тым жа галоўным «вайскаводцам» Крыленкам.

– У нашым становішчы мы мусім распрацоўваць усё магчымае. – Рак-Міхайлоўскі задумаўся. – І хоць у поспех прапанаванага верыцца слаба, паспрабаваць трэба... Як і звязана з прадстаўнікамі іншых вайсковых арганізацый: у Менску ж нелегальна дзейнічаюць Украінская вайсковая рада Заходняга фронту і Татарскі вайсковы камітэт. І яшчэ... Рада павінна мець у сваім падпарадкаванні мабільную адзінку – тут, у Менску. Па маіх звестках, можна дамагчыся пераводу ў горад 289-га рэзервовага пяхотнага палка, які на семдзесят працэнтаў складзены з беларусаў.

– А касцяк, як і планавалі – збіраць у Бабруйску? – голас Езавітава загучаў басавіта.

– Так.

– І не забыць паведаміць пра гэта ў Кіеў Алексюку. Хай і той пастараецца, – нагадаў Ядвігін Ш., і ўсе разам пачалі складаць тэкст адозвы, у якой Рада Усебеларускага кангрэса абвешчала сябе адзіным паўнапраўным носьбітам улады на Беларусі.

* Грошы былі перададзены з Кіева ў Менск праз аднаго дзяржаўнага «дзеяча» (сведчылі на Паўла Алексюка), але ў касу Выканкама не трапілі.

Вялікі люты

У лютым 1918 года немцы распачалі хуткае наступленне, за дзень займаючы па некалькі беларускіх гарадоў. Расійскі фронт разваліўся.

На той час, калі на сценах менскіх дамоў расклеіваліся адозвы аб тым, што Савецкая ўлада застаецца ў горадзе, бальшавікі спешка складвалі свой набытак у машыны – адна за адной яны ад`язджалі да чыгуначнага вакзала.

Зрання 10 лютага ў «Беларускай хатцы» сабраліся прадстаўнікі Выканаўчага камітэта і Беларускай вайсковай рады. Нечакана ў «Хатку» забег узрушаны матрос Васіль Муха (ён з яшчэ пятнаццацю таварышамі з крэйсера «Пётр Первый» далучыліся да палка беларускага гарнізона).

– Камісары пакуюцца ў цягнік! – бухнуў, не прывітаўшыся.

Навіна – нечаканая. Езавітаў, Краўцоў і Мамонька адразу ж выправіліся ў адну з менскіх казармаў – пасля ўзбуджанай прамовы Мамонькі ўзбунтаваліся два бальшавіцкія батальёны. Камітэт той вайсковай часткі выслаў варту, каб арыштаваць «сабатажнікаў», але салдаты раззброілі варту і арыштавалі сам камітэт. Муха застаўся ў казарме беларускім «прадстаўніком».

Калі вярталіся да «Беларускай хаткі», за спіною пачулася вуркатанне матора, а затым – глухі грукат. Азірнуліся: самаход з салдатамі імчаў па Захараўскай, па кабіне таўклі прыкладамі, крычалі... А з Захараўскага завулка нязграбна выпаўзаў насустрач другі самаход... Шкло кабін заледзянела... І раптам – скрып, стук... Самаходы сутыкнуліся, пад колы аднаго з іх (што вёз салдат) пацякла вада, раз`ядаючы лапкі снегу... Усчалася лаянка. Большасць салдат, злосных і хмурых, далей пацягнуліся пешкі – да вакзала.

Тут-сюд па горадзе чуліся стрэлы. Пад вечар страляць пачалі часцей: здавалася, кожны жыхар горада намагаўся выпхнуцца за брамку і колькі разоў гохнуць угору са свайго самапала... На вуліцах завязваліся дробныя сутычкі.

Праз дзень у Менску быў сфармаваны асобны батальён, які падпарадкоўваўся Беларускай вайсковай радзе. 18 лютага частка батальёна акружыла Губернатарскі дом, які яшчэ дзень таму займаў Савет народных камісараў, частка накіравалася да гатэля «Еўропа», дзе месцілася штаб-кватэра галоўнага камісара «Заходняй вобласці» Ландэра.

– Угадайце яму і пра разгон кангрэса! – Варонка моцна абняў Езавітава.
– Ягоны ж быў загад...

– Товарищ комиссар! Дальше оставаться небезопасно! – да Ландэра ўваліўся камендант выканкама Савета народных камісараў Пятроў, узмакрэлы, з пухлінамі пад вачыма. – Дом губернатара окружён...

– И куда?.. – Ландэр, здавалася, яшчэ не паспеў усвядоміць свайго становішча.

– Собирайте, что можно, и давайте за мной, на станцию.

Яны толькі-толькі паспелі чорным ходам выціснуцца з гатэля, як на прыступках галоўнага ўвахода з`явіліся жаўнеры, паперадзе якіх быў палкоўнік Езавітаў...

Калі камісарскі цягнік рыхтаваўся да адпраўкі, узбунтаваліся рабочыя-чыгуначнікі. Машыніст Домскі першым убег у дэпо і забасіў:

– Драпаюць, а хто ж нам за тры месяцы пенсію заплочіць?!

– І праўда...

– Не пушчаць іх!

Чыгуначнікі кінуліся да саставаў:

– Нікуды цягнік не кранецца!

– Давай галоўнага!

Ландэр выйсі на сустрэчу адмовіўся. Супакоіць рабочых паспрабаваў камісар унутраных спраў:

– Товарищи! Я, комиссар Резовской, призываю вас проявить революционную сознательность! Деньги вам будут выданы позже...

– Рэзаўскай, ты нам цяпер давай, а то так урэжам!..

Салдатам нават загадалі выкаціць дзве пушкі. Адно нацэлілі на дэпо, другую – на рабочых, але тое яшчэ больш узлюціла...

Спрэчкі доўжыліся да ночы. Частка чыгуначнікаў разышлася, і тады трое салдат Ярашэвіча (каторы арыштоўваў Беларускаю вайсковую раду) захапілі Домскага і яшчэ аднаго машыніста і, пагражаючы зброяй, змусілі вывесці цягнік з горада. Раззлаваныя машыністы знарок не зменшылі хуткасць на павароце – і састаў сыйшоў з рэк, некалькі вагонаў перакулілася. Домскі з таварышам паспелі саскочыць у ноч, у снег*...

Хто ацалёў з «камісарскага цягніка», дабіраліся да Барысава пешкі. Ранкам 20 лютага з Беларускай вайсковай рады ў Воршу накіравалі тэлеграму – ротмістру беларускага эскадрона кавалерыі Якубеню: «Арыштаваць па дарозе народных камісараў, што ўцяклі з Менску». Бальшавікі тэлеграму перахапілі – і арыштавалі самога ротмістра...

Менск на некалькі дзён стаў вольным. «Камісары» ад'язджалі далей – у Смаленск. Апошні баяздольны бальшавіцкі атрад быў разбіты пад Асіповічамі. Немцы захапілі Маладэчна – і ішлі на Менск з двух бакоў. З Бабруйска сунуліся часткі польскага корпуса. «Гонар» менскага савета – Першы рэвалюцыйны полк, сфармаваны ў кастрычніку 1917-га з «палітычных», арыштаваных пры Керанскім злачынцаў, удзельнічаў цяпер у аблозе Кіева. Праз колькі месяцаў салдаты гэтага палка ўварвуцца ў кіеўскі шпіталь, з якога, як падасца ім, нехта страляў, і выкінуць у вакно параненага ў сваім першым баі дзесь пад Горадняй Льва Багдановіча, Максімавага брата, які не захацеў зняць з сябе форму афіцэра царскай арміі...

19 лютага Выканаўчы камітэт Усебеларускага кангрэса выдаў загад пад №1:

Выканаўчы камітэт Савета Усебеларускага кангрэса ўзяў уладу ў свае рукі.

Для наладжання парадку ў гор. Менску назначаны Комэндант г. Езаяў.

Прапануецца салдатам, якія знаходзяцца ў гор. Менску, і ўсяму начальніцтву трымаць самы строгі парадак.

* І праз чатыры гады Карл Ландэр не забудзе тых падзей. «В городе началось движение «белорусов», готовивших выступление против нас. На улицах начались мелкие стычки, раздавались выстрелы.<...> На станции нас всякими способами старались задержать, науськивая на нас рабочих-железнодорожников, и наконец произвели крушение поезда – два вагона перевернулись, мой сошел с рельсов», – напіша ён у першым нумары часопіса «Вперед» за 1922 год. Сёння ж адна з вуліц сталіцы Беларусі носіць імя Ландэра – чалавека, які слова беларусы дазваляў сабе пісаць адно ў грэблівым двукосі.

Усім арганізацыям, якія ўзялі на сябе ахову асобных частак гораду, зварацаца да Комэнданта: **Пляц Волі**, дом б. Губарнатара.

Гор. Менск-Беларускі

Язэп Мамонька зачытаў загад з балкона былога Губернатарскага дома.

І беларускі камэндант пачаў дзейнічаць. У 9. 20 вечара быў заняты Дом губернатара, знята чужая варта, а на балконах і на Пляцы Волі выстаўлены кулямёты. Цэнтральная тэлефонная станцыя народнага камісарыята пераназвалася цэнтральнай тэлефоннай станцыяй Беларускай рады. У 9. 25 Езавітаву паведамлілі пра заняцце гатэля Еўропа, дзе знаходзіўся штаб Чырвонай арміі і штаб змагання з контррэвалюцыяй – ЧК. Захапілі вялікую колькасць вінтовак, кулямётаў і патронаў, а яшчэ праз некалькі хвілін падалі весткі пра захоп будынка «Губернатарскага прысутства» і вайсковага арсенала. На Пляц Волі прыехала першае аўто – з паведамленнем аб здабыцці гарадскога гаража. У 10 гадзін вечара камэндатура Езавітава перабралася з прыватнага дома ў Дом губернатара. На Пляцы Волі да Выканаўчага камітэта перайшлі ўсе будынкі. У 10. 15 па горадзе раз'ехаліся патрульныя аўтамабілі, з якіх гарадчукам паведамлялі аб пераходзе ўлады да Выканкама Рады Першага ўсебеларускага кангрэса.

А 11-ай вечара беларускай уладзе паспрабавалі супраціўляцца аддзелы польскага легіёна Доўбар-Мусніцкага, царскага генерала, якому Керанскі дазволіў фармаваць нацыянальнае польскае войска з палякаў-вайскоўцаў царскай арміі. Польшча была пад нямецкай акупацыяй, і генерал базаваў свае аддзелы на Беларусі... Да 2 гадзінаў ночы супроцьстаянне польскага легіёна было зліквідавана, а горад ачысцілі ад выпадковых частак, што спрабавалі на некаторых вуліцах наладзіць пагромы.

Ранкам у 4 гадзіны Менск супакоіўся. Езавітаў – узрушаны, не адчуваючы стомы, выйшаў на Пляц Волі, зірнуўся наўкол і на поўныя грудзі ўдыхнуў свежага марознага паветра. Вецер крануўся валасоў, і ён узняў галаву – над пляцам з балкона Губернатарскага – у былым – дома лёгка і свабодна крылялі два бел-чырвона-белыя сцягі...

Праз сем месяцаў у кастрычніцкім нумары часопіса «Варта» Езавітаў надрукуе свае ўспаміны, і ў іх абзацах застанецца і перажытае-адчувае вось зараз: «Лёгка перадсвятальны ветрык ласкава варушыў палотнішчы двух нашых нацыянальных сцягоў, што разьвяваліся на бальконе дому губернатара. У сьветлым змроку, на велізарным палотнішчы аднаго зь іх, я прачытаў лезунг, за якім ішлі ўсе нашыя жаўнеры: «Няхай жыве Вольная Беларусь!» На другім палотнішчы – маленькім і сьціплым, ледзь віднелася значна магутнае, сьмелае, гатовае на самаадрачэнне й самаахвярнасьць, – чым жылі й дзеля чаго ўсё прыносілі ў вахвяру сябры Беларускае Цэнтральнае Вайсковае Рады: «За родны Край, за Вольную Беларусь!».

На другі дзень Выканаўчы камітэт, адпрацаваўшы ўсю ноч, скончыў сваё паседжанне ў доме № 10 на Садовай вуліцы (на кватэры Гутмана) прыняццем першай Устаўной граматы да народаў Беларусі. Позна ўвечары ейны тэкст быў памножаны ў вядомай (па выданні беларускіх кніг) друкарні Грынблята, уладальнікамі якой быў калісьці Іёкель Дворжэц. Адначасна на Скобелеўскай на кватэры Аляксандра Уласава і Ядвігіна Ш. сабралася Вайсковая рада.

– Справа беларускага нацыянальнага войска павінна вырашацца сёння, – Езавітаў быў усхваляваным. – Асновай менскага гарнізону становіцца зборны батальён частак бальшавіцкага войска, які колькі дзён таму перайшоў на наш бок. Узрадавала і Беларуская вучнёўская грамада, гурток нашай моладзі, які, стыхійна ўзброіўшыся, папоўніў беларускую гвардыю...

– Так, я й сёння, як сюды йшоў, бачыў іх, – сказаў Макар Краўцоў. – Атачылі новую рэзідэнцыю Выканаўчага камітэта ў Губернатарскім доме... У некаторых нават па дзве вінтоўкі на плячах было... А тут – адкуль толькі ўзяўся! – самаход з польскімі жаўнерамі. Гармазнуў на пляцы, паўзіраліся на хлопцаў палякі – і далей пагазавалі. Што й казаць – верныя старажы!

– Яно то добра, ды... Ты б, Макар, папекаваўся за імі. Не для вайны яны йшчэ як-ніяк... – затрывожыўся Ядвігін Ш.

Абмеркавалі бліжэйшыя планы, і Ядвігін Ш. усміхнуўся і кіўнуў Мамоньку:

– То ты, Язэп, раскажы ўсё ж нам, як партфель у Рэзаўскага адабраў!

Усміхнуўся і Мамонька:

– Губернатарскі дом камісары вызвалілі неўзаметку – і зніклі. Я з хлопцамі, значыцца, у кабінет камісара ўнутраных спраў... Шыльда яшчэ засталася... А там рэзрух, анікога. А на стале – партфель сімпатычны. Раскрылі – а там чыстыя блянкеты замежных пашпартоў, пратаколы, выпіскі. Ну не бегчы ж мне за гаспадаром, каб аддаць...

Тымі ж кароткімі днямі склаўся і беларускі ўрад. Выканаўчы камітэт, папоўнены кааптацыяй у яго склад сяброў Цэнтральнай беларускай вайскавай рады і некаторымі прадстаўнікамі нацыянальных меншасцяў, стаў першым беларускім «міністэрыюмам» – кабінетам міністраў. Новы дзяржаўны орган вырашылі назваць **Н а р о д н ы м с а к р а т а р ы я т а м**. Ягоным старшынёй застаўся Язэп Варонка. «Міністэрыюм» склалі пятнаццаць «народных сакратароў», сярод іх – Аркадзь Смоліч (сакратар земляробства) і Кастусь Езавітаў (сакратар вайсковых спраў). Паведамленне ад Народнага сакратарыята аб пачатку выканання ім сваіх абавязкаў 21 лютага распаўсюдзілі тэлеграфам – з пазнакай «Усім, усім, усім».

У той жа дзень была аддрукавана першая пастанова Народнага сакратарыята Беларусі:

Находящиеся на территории Белоруссии казенные имущества, учреждения, капиталы и ценности в них находящиеся и составляющие народную собственность, объявляются достоянием народов Белоруссии и переходят в ведение и распоряжение Народного Секретариата БЕЛОРУССИИ.

Временный Председатель... **Іосіфь ВОРОНКО.**

Управляющий Делами **Л. ЗАЯЦЬ.**

Тадышні будынак Губернатарскага дома на былым Верхнім рынку, на сённяшнім Пляцы Волі нагадаў, здаралася, кірмашовыя сутарэнні: невядома адкуль зносіліся сюды скрыні шакалады, цукар, шынялі, у вялікай колькасці вайсковыя дзяпі, кулямёты. Перад прыступкамі стаялі нават два навюткія матацыклы...

– Хутка дом так закладуць, што й ня выйдам, – засяродзіў старшынёву ўвагу на гэты гармідар Макар Краўцоў, а Варонка адно развёў рукамі:

– У расейскую рэвалюцыю Чхэйдзэ ў Таўрыдскім палацы быў завалены яшчэ больш – туды нават акрываўленыя галовы рэзанай жывёлы звозілі, так што, выходзячы, ён і праз іх мусіў перадзыгаць...

Тут, у былым кабінэце губернатара (ён быў пазначаны дзесятым нумарам), а цяпер старшыні беларускага Народнага сакратарыята, узбуджаны памочнік гарадскога каменданта Васіль Муха адшукаў Езавітава і, не аддыхаўшыся, заспяшыў:

– У арсенале грабёж! Палякі цягаюць на вазы зброю...

– Дык там жа Гайдук! – не ўцяміў Езавітаў.

– Гайдук не пярэчыць...

– Давай хутчэй – у двары самаход!

– А можна з вамі? – не стрываў Макар Краўцоў.

– Хадзем...

Перад арсеналам – менскім складам зброі – і насамрэч стаяла некалькі падводаў, ужо амаль цалкам нагружаных вінтоўкамі і патроннымі скрынкамі.

– Хто старэйшы? – па-польску, саскокваючы з самахода, грозна выкрыкнуў Езавітаў. Жаўнер, што трымаў каня першай падводы, ураз абмяк і няпэўна кінуў на склад. Насустрэч выбег Гайдук і «старэйшы».

– Я камендант горада палкоўнік Езавітаў. Уладай Народнага сакратарыята Беларусі загадваю перанесці зброю назад. Краўцоў, Муха, ахову – у арсенал!

З кузава самахода пасаскоквалі жаўнеры першага беларускага палка – чалавек з трыццаць. Са складовай вартай сабралася поўных два ўзводы. Перад такою сілай жаўнеры Доўбар-Мусніцкага мусілі скарыцца.

– Што ж, пададзімся пазычаць у бальшавікоў, – адгаворваліся, носячы зброю назад.

Езавітаў строга агледзеў Гайдуга (той паспеў начапіць навіоткія пагоны штабс-капітана), уздыхнуў незадаволена:

– Табе, як сябру Вайскавай рады, перш-наперш не пра пагоны, а пра скарб радны думаць належыць!

Польскія жаўнераў у горадзе большала. Легіянеры генерала Мусніцкага ноччу паралізавалі беларускія добраахвотніцкія пасты перад будынкам пошты, забралі трынаццаць мільёнаў рублёў, разрабавалі касы штаба міліцыі, некаторыя харчовыя склады, паранілі міліцыянера і жаўнера – і, дачуўшыся пра ўваход у горад нямецкіх войскаў, заціхлі.

Вечарам Езавітаў падпі саў новы загад:

Приказ № 3 по гарнизону города Менска 22 февраля 1918 года

1. Немцами занят Минск. Предлагаю гражданам воздерживаться от каких бы то ни было враждебных выступлений и сохранять полную лояльность...

Далей загадам усе вайсковыя часткі, што знаходзіліся ў горадзе, – акром польскага корпуса і нямецкіх частак, – аб’яўляліся беларускімі, а іх маёмасць і склады – уласнасцю беларускага народа. Асобна адзначаліся незаконныя польскія канфіскацыі:

5. Реквизиции, которые сделал польский корпус, прекратить. Всё реквизированное должно быть упорядочено, описано и представлено в белорусскую комендатуру для санкции.

6. А также, кто не имеет ордеров от белорусского коменданта на реквизицию, будет задерживаться, как мародер...

Першы нямецкі вайсковы аддзел на вакзале вітаў-сустракаў – са сваёй прыватнай ініцыятывы – Раман Скірмунт. «Памочнікам» пры ім быў Павел Аляксюк. З тыдзень таму з прапановы Езавітава яго выключылі з Вайсковай рады, але пры кааптацыі Аляксюк патрапіў у пашыраны склад Выканаўчага камітэта – і адразу ж прапанаваў уключыць у выканкам... усю Раду польскую зямлі мінскай. У той жа дзень Аляксюка выключылі і з Выканаўчага камітэта...

Раніцай 25 лютага Пляц Волі патанаў у тумане. Мокры шэры снег ліпнуў да ботаў, ападаючы з колаў гармат (з аграмаднымі – метраў на тры – стваламі), забіваўся на восі, раставаў, зноў патрапляў на колы і бруднымі камякамі пырскаў на штаны жаўнераў, – па два на гармату, адкінуўшы карабіны за спіны, мусілі падпіхваць жалезныя цяжэрыны, падсабляючы мокрым натомленым коням.

Немцы рыхтаваліся да парада. Яны спакойна прайшлі па Захараўскай, не здзівіліся (здалося, нат не заўважылі) вайскоўцам беларускага палка – аддзелу коннікаў са стрэльбамі за плячыма.

Некалькі кайзераўскіх калонаў вышыхціліся перад Губернатарскім домам, афіцэры коратка адрапартавалі худому вусачу ў зіхоткім шлеме з вострай пікаю ўверсе і заліхвацка, чвакаючы лёгкімі – хоць і да каленяў – скуранымі ботамі па раскіслым снезе, прамаршыравалі да сваіх узводаў. З Губернатарскага дома выйшлі яшчэ тры афіцэры... Мінулай ноччу з яго нямецкі камэндант выселіў Народны сакратарыят і канфіскаваў ягоную касу – каля 300 000 рублёў, большай часткай у думскіх білетах. Варонка са Скірмунтам і Езавітавым раніцай наведалі капітана фон Пільца – і ўся канфіскацыя была аддадзена назад. Немцы не распусцілі беларускага ўрада, але ізалявалі яго ад усялякіх сувязяў з правінцыяй. І Народны сакратарыят вырашыў разам з Гарадскою думаю і Менскай губернатарскай земскай управай склікаць у сакавіку агульны сход.

Вусач кіўнуў аднаму з афіцэраў, з залатым пенснэ на вострым носе (як потым высветлілася, нямецкаму камэнданту горада), «пенснэ» коратка гергетнуў штось свайму даўгалыгу-ад’ютанту – і той торапка ўбег у Губернатарскі дом і праз хвілю з’явіўся на балконе, на якім ужо тыдзень лунаў вялікі бел-чырвона-белы сцяг. Як толькі даўгалыгі ад’ютант пачаў адрываць сцягавое дрэўца, на балкон выбег Апанас Новік, юнак з Беларускай вучнёўскай грамады, – і каршуком да немца:

– Ня руш!

Даўгалыгі напачатку нават знікавеў. З пляца – усё было навідавоку – дакаціліся вокрыкі, хтось з жаўнераў тыкаў на іх пальцам... Даўгалыгі зноў ірвануў сцяг, і тады Апанас наскочыў на яго і хапіў за рукі...

Спадужнікі былі няроўных сілаў, і яшчэ праз хвілю Апанаса ўжо цягнулі да задняга выхада Губернатарскага дома.

Сцяг сарвалі і скінулі на снег*.

– А з гэтага малога можа атрымацца добры салдат, – нібы сам сабе пратараторыў нямецкі камендант, лена працёр шкельца свайго пенснэ і выкрыкнуў да худога вусача: – Пачынайце парад!

Начальнік Беластока

Міністэрства беларускіх спраў, якое толькі пачало працу пры літоўскім урадзе, мусіла пакінуць Вільню і перабрацца ў Горадню. Паміж Віленскай беларускай радай і літоўскай Тарыбай яшчэ ў лістападзе 1918 года было заключана пагадненне аб тым, што беларускія горадзенскія землі з Беластокам і Бельскам на правах аўтаноміі ўвойдуць у Літоўскае Гаспадарства, дзяржаўнай мовай створанай аўтаноміі будзе беларуская, усталюецца беларуская школьная інспекцыя, беларускім прадстаўнікам у Тарыбе будзе прапанавана чвэрць месцаў, а ў літоўскім урадзе створыцца асобнае міністэрства.

Шэсьць сяброў Віленскай беларускай рады – Ластоўскі, Луцкевіч, Станкевіч, ксёндз Талочка, Фалькевіч і Сямашка – 27 лістапада ўвайшлі ў склад Тарыбы, літоўскай дзяржаўнай рады, а былы старшыня Рады Першага ўсебеларускага кангрэса Язэп Варонка з 1 снежня 1918 года стаў міністрам беларускіх спраў літоўскага ўрада.

Міністэрства беларускіх спраў прапаноўвала сваіх кандыдатаў на пасады павятовых і гарадскіх камісараў у Горадзеншчыне, а таксама прадстаўнікоў міністэрстваў народнай асветы, справядлівасці, земляробства, дзяржаўнай маёмасці, прызначала сваіх суддзяў, следчых, ляснічых, школьных інспектараў. Напачатку яно не мела ў Вільні свайго будынка і месцілася ў «Новай Устэрыі» на Вялікай вуліцы, затым пераехала на Юр'еўскі праспект – і заняло асобны пакой у будынку літоўскай Тарыбы. Міністэрства беларускіх спраў распачало і перамовы аб стварэнні ў Вільні беларускага войска. Віцэ-міністрам краёвай абароны Літвы стаў запрошаны з Менска генерал Кандратовіч (міністрам быў сам літоўскі прэм'ер Вальдэмарыс).

З-пад Дзвінска і Менска на Вільню пачалі наступ бальшавікі, і Кандратовіч разам з кабінетам Вальдэмарыса папрасіў адстаўкі. Другі кабінет міністраў, які ўзначаліў Шылінгас, напрыканцы снежня эвакуяваўся ў Коўна, а міністэрства беларускіх спраў пастановай ад 19 снежня пераехала ў Горадню. Ад пачатку студзеня 1919-га да канца красавіка яно мусіла прадстаўляць у краі і ўвесь ўрад Літоўскага Гаспадарства, – паколькі не было зносінаў з Коўнам, – і бараніць беларускія паветы ад наездаў польскіх жаўнераў.

Былі тэрмінова прызначаны беларускія камісары ў Беласток, Саколку,

* Пра гэтае ганьбаванне нацыянальнага беларускага сцяга Народны сакратарыят абуральна выказацца ў сваім Мемарандуме ад 28 лютага, накіраваным прадстаўніку вышэйшай нямецкай акупацыйнай улады.

Белавеж, Бельск, Дзятлава, Крынкі, Плянты і Ліду (у Ваўкавыск і Ашмяны камісарамі накіравалі літоўцаў).

Камісарам – «начальнікам горада» – з Горадні выехаў у Беласток Кастусь Езавітаў.

Яго зачараваў гэты старадаўні памежны горад – чыгуначны вузел пяці дарог ва ўсе бакі свету, цэнтр прамысловай вытворчасці сукна, скуры, лесу – на шасці з паловай сотнях фабрык працавалі каля дзесяці тысячаў работнікаў. Дні праходзілі ў гарадскіх клопатах, а вечары й ночы Езавітаў праводзіў у бібліятэцы, што месцілася неўздалёк ад ягонага камісарыята, з другога боку Ратушы з заўсёдна дакладным гадзіннікам, дзвюма зялёнымі купалкамі-стрэшкамі (адна большая, другая – зверху – меншая, – на ёй узвышаўся крыж).

Езавітаў пачаў вывучаць гісторыю Беластока. І адразу ж – неспадзеўка: праз год гораду споўніцца 600 гадоў! Заснаванне Беластока ў 1320 годзе прыпісвалася князю Гедыміну, у часы якога над прытокамі Супраслі – рэчкай Белай – была толькі маленечкая вёска. Беласток пачаў хутка развівацца. Напачатку ён дастаўся земскаму чыноўніку беларусу Весялоўскаму. Пры Яне-Казіміры, польска-беларуска-літоўскім каралі, места было падорана ваяводзе Стэфану Чарнэцкаму – за заслугі ў вайне са шведамі. Ад Чарнэцкага Беласток у спадчыну перайшоў да Браніцкага, які ў 1749 годзе ад караля Аўгуста III-га дамогся для Беластока гарадскіх правоў. Браніцкія пабудавалі ў горадзе вялікі мастацкі палац, які – як пачалі гаварыць і пісаць паўсюды – па прыгажосці на той час не ўступаў знакамітаму Версалу. Напрыканцы ХVIII стагоддзя да самай смерці ў Беластоку жыла сястра караля Станіслава-Аўгуста Тышкевічова, якая таксама спрыяла росквіту горада.

Пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай Беласток адышоў да Прусаў і быў выкуплены з прыватнага валодання. У 1807 годзе пасля заключэння ў Тыльзеце міру горад далучыла да сябе Расія. З 1808 года ён стаў цэнтрам Беластоцкай вобласці, якую скасавалі ў 1842-ім – і Беласток пачалі лічыць павятовым горадам Горадзенскай губерні. Цэнтрам павета ён быў ажно да 1915 года, пасля чаго – пры нямецкай уладзе – стаў галоўным горадам Упраўлення Беласток-Горадня...

Здаралася, Езавітаў выходзіў з бібліятэкі, а на Ратушы гадзіннік адбіваў сем разоў. На сон часу не заставалася, і начальнік горада паволі накіроўваўся да белай царквы і касцёла з вострай гатычнай вежкай над франтонам (царква і касцёл месціліся насупраць Ратушы), штоў, бадзёра ловячы марозныя подыхі ветру, да рынка (ён яшчэ не пачынаў працы) і, сустракаючы заспаных дворнікаў, якія адкідвалі з тратуараў начны снег, вяртаўся – ужо шпарчэй – назад у свой кабінет...

Прамысловасць у горадзе развівалася паспяхова і не патрабавала асаблівых высілкаў камісарыята, і Езавітаў імкнуўся найперш актывізаваць у горадзе культурнае жыццё. Пачалася распрацоўка мерапрыемстваў па святкаванні 600-годдзя Беластока – з удзелам грамадскіх дзеячоў, харавых і драматычных гурткоў (Езавітаў хацеў запрасіць трупы Францішка Аляхновіча). Па школах прайшлі гістарычныя чытанні – у гонар 170-годдзя ад часу надання Беластоку гарадскіх правоў. Беласточчына, здавалася, абуджалася ад няпэўнасці.

А ў лютым 1919-га у горад увайшлі жаўнеры легіёнаў Пілсудскага. Езавітаў мусіў пакінуць горад. Па даручэнні міністэрства беларускіх спраў ён прыняў ад камісара Іваноўскага Плянтава-Шчучынскі павет, а праз два месяцы вярнуўся ў Горадно.

Камендант Горадні

Пасля пераезду з Вільні ў Горадно фармаванне беларускага палка замарудзілася. Выправіў становішча Кастусь Езавітаў, якога Рада прызначыла камандзірам Горадзенскага гарнізона. Праз два тыдні з падтрымкі Антанты ён атрымаў зброю і першую фінансавую дапамогу на ўвесь полк. Да Езавітава ў Горадзенскую камендатуру пачалі наведвацца прадстаўнікі замежных місій. Падчас прыезду адной з іх, ангантаўскай, усе разам – Езавітаў, французскі і амерыканскі афіцэры – сфатаграфаваліся перад дзвярыма камендатуры, – у шыкоўным адкрытым самаходзе...

Кастусь Езавітаў не толькі ўзначальваў беларускі полк, але і выконваў абавязкі міністра беларускіх спраў (міністр Варонка часта выязджаў у Коўну і на правінцыі), кіраваў арганізаваным у Горадні культурна-асветным таварыствам «Бацькаўшчына» і выдаваў беларускую газету з такой жа назвай.

У сакавіку 1919 года намаганьнямі Езавітава ўтварыліся не толькі беларускі полк і батальён жаўнераў пры беларускай камендатуры, але і кавалерыйская частка. Далейшае фармаванне беларускага войска з ініцыятывы Езавітава распачалі ў Коўне – праз месяц і там узніклі-склаліся пяхотны (пад ачолом Станіслава Новіка) і артылерыйскі аддзелы, а таксама атрад кавалерыі.

18 красавіка начальнік Горадзенскага гарнізона ў беларускай камендатуры сустрэўся з прадстаўнікамі літоўскай і французскай місій.

«Рабочы абед» расцягнуўся на некалькі гадзін. Галоўная прапанова была выказана літоўскімі прадстаўнікамі. Першым агучыў яе доктар Шаўліс, былы пасол Літвы ў Берліне:

– Вы, панове, ведаеце аб тым, што Польшча вядзе наступленне на бальшавіцкую Расію. Папярэдне ўсе мы выказаліся за неабходнасць напружана распытаць польскае кіраўніцтва пра яго палітыку ў адносінах да нашых дзяржаў – Літвы і Беларусі. З французскага боку падтрымаць нас у перамовах пагадзіўся пан палкоўнік Рэбоул.

– Гэта вельмі важна, паколькі Польшча мусіць выступаць ледзь не марыянеткай Антанты, – дадаў былы міністр абароны Літвы палкоўнік Велікас. – І таму пачынаць адстойваць сваю незалежнасць і непадзельнасць перад ёй мы павінны ўжо зараз – калі вызваленне толькі чакаецца.

Езавітаў, які таксама атрымаў ад беларускага ўрада ў Коўне наказ ехаць у Варшаву, бачыў, што аніякіх разыходжаньняў у падыходах літоўцаў і беларусаў не было, але ўсё ж вырашыў удакладніць:

– А калі Польшча запатрабуе адначаснай мабілізацыі на незанятых бальшавікамі частках Літвы і Беларусі?

– Можам на гэта пагадзіцца толькі з адной умовай – кожнае войска дзейнічае на тэрыторыі сваёй краіны. – Доктар Шаўліс, пэўна, абдумаў ужо і такую перспектыву.

– А вы не выключаете магчымасці падпісання праз некаторы час паміж Польшчай і Расіяй нейкай дамовы? – Езавітаў вырашыў «узважаць» усе варыянты.

– Маеце на ўвазе падзел «франтавых» раёнаў? – уважліва зірнуў на беларускага палкоўніка Шаўліс. – Тады ўжо сёння мы павінны нагадаць Пілсудскаму пра магчымасць канфедэрацыі Літвы і Беларусі. Прыклад аўтаномнай беларускай Горадзеншчыны ў складзе Літвы яго павінен насцярожыць...

У Варшаву вырашылі ехаць неадкладна. Дэлегаты аб'яднанай літоўска-беларуска-французскай місіі выйшлі сфатаграфаванца на балкон беларускай камендатуры. Езавітаў, сябра дэлегацыі ў Варшаву, стаў злева, побач з ім – камэндант Горадні падпалкоўнік Дзямідаў, далей – сябры дэлегацыі: доктар Шаўліс, палкоўнік Велікас, палкоўнік-colonel (вусач у навіюткай форме) Рэбул, беларускі вайсковы аташэ пры французскай місіі ротмістр Рыхтэр. За Езавітавым – яго плац-ад'ютант Апанас Новік. Пасярод балкона вялікі шчыт з надпісам «Упраўленьне вайсковага начальніка Гродзенскага вобласці. Камэндант г. Гродно» і герб «Пагоня» – пад сцягамі: нацыянальным літоўскім (жоўта-зялёна-чырвоным), дзяржаўным Літоўскага Гаспадарства (чырвоным з белай «Пагоняй»), беларускім бел-чырвона-белым, знізу – французскі і англійскі сцягі (фо таздымак потым надрукуе газета «Беларускае Жыцьцё»).

У Польшчы ж – назаўтра яна адваіце ў Чырвонай арміі Вільню, – як выявілася, у знешне-палітычных пытаннях не было згоды. «Эндэкі» (нацыянал-дэмакраты) прапаведвалі ў адносінах да Беларусі і Літвы захопніцкія планы. Левыя ж дэмакраты запэўнівалі ў падтрымцы суседзяў. Пазіцыю апошніх 22 красавіка (на другі дзень пасля звароту Езавітава ў Горадню) выказаў у адозве да жыхароў былога Вялікага княства Літоўскага сам Пілсудскі: «...Стан беларускай няволі, які я, радзіўшыся на гэтай няшчаснай зямлі, добра ведаю, павінен нарэшце быць знішчаны і ўжо раз і назаўсёды ў гэтай быццам праз Бога забытай старонцы павінна запанаваць свабода і права вольнай нічым не звязанай гутаркі аб сваіх патрэбах...»

Такое не магло не ўразіць, не магло не падкупіць...

...І як гром з пасвятлелага неба – польскі загад аб раззбраенні Першага беларускага палка. Уноч 28 красавіка палякі занялі Горадню, напалі на полк і інтэрнавалі яго – амаль усіх салдатаў і афіцэраў раззброілі і вывезлі ў лагер на тэрыторыю Польшчы. На вызвалены ад бальшавікоў землях абвешчалася мабілізацыя ў польскую армію.

Гэтыя весткі сустрэлі Езавітава перад Гораднёй, пасля ад'езду місіі з Варшавы. Міністэрства беларускіх спраў мусіла пераязджаць у Коўну і мець з Гораднёй толькі нелегальныя сувязі. Праз некалькі дзён Езавітаў быў у Вільні, каб на месцы разабрацца ў палітыцы беларускіх «прапольскіх» дзеячоў, якіх ачольваў Павел Аляксюк – і пачынаў усё часцей выказвацца супраць «палітоўца» Варонкі...

1761-дзённая Сусветная вайна адыходзіла ў нябыт. У віленскіх Базыльянскіх мурах на Вострабрамскай (дом № 9), з якіх яшчэ перад прыходам немцаў эвакуявалася літоўская духоўная семінарыя, працавала беларуская

гімназія (дзеінічалі два падрыхтоўчыя і сем вышэйшых класаў). У тым жа гімназічным будынку месціліся і Беларуская рада, і Беларускае выдавецкае таварыства.

Напрыканцы чэрвеня 1919 года бургмістр Вільні паслаў усім кіраўнікам аддзелаў Магістрата і гарадскіх устаноў паведамленне аб тым, што ўсе дакументы і просьбы, якія падаюцца на імя Магістрата, могуць пісацца «ў якой-будзь з мясцовых моваў (польскай, беларускай, літоўскай, жыдоўскай). Расейская і нямецкая мовы не прызнаюцца краёвымі, і дзеля гэтага ані просьбы, ані ніякая карэспандэнцыя па-расейску або па-нямецку не прыймаецца».

Перахварэўшы вясной на беспрацоўе, летам Вільня ўбіралася ў сілу. Тэхнічная секцыя пры Магістраце падрыхтавала праект, паводле якога тысячам ахвотнікаў прапанаваліся занятак. Былі запланаваны зямельныя работы па «ўрэгуляванні» вуліц у Звярынцы і на Салтанішках, улады выказваліся за правядзенне новай вуліцы, якая мелася злучыць Пагулянку з Юнкерскім завулкам. Планаваліся «рэгуляцыі» берагоў Віліі – ад Антокальскага моста да шпіталю Святога Якуба (на ўсё Магістрат запатрабаваў у генеральнага камісара паўтара мільёна марак).

У горадзе заклалі фабрыку бетона, з якога пачалі рабіць тратуары, – драўляныя ўшчэнт знасіліся. Домаўласнікаў абавязвалі класці бетон і ў сваіх панадворках. Цэмент на фабрыку прывозілі чыгункай з Польшчы, жвіру ж хапала і свайго.

Вырашылі пракласці ў горадзе і водаправод. Матэрыялаў на ўсё пакуль не хапала. У Бернардынскім садзе на Буфаловай капалі вадаёмы. Пад Віленскай і Нямецкай пачалі рабіць мураваны сток для каналізацыі – спатрэбілася 120 000 вялікай цэгля...

Не хапала рэльсаў, каб чыгункай вазіць на гарадскія работы зямлю і матэрыялы – і даўмеліся выкарыстоўваць «нямецкія»: немцы, калі падчас вайны высякалі ў краі лясы (і перавозілі да сябе), пакінулі сотні кіламетраў рэльсаў і шмат вагонаў, – і яны цяпер спатрэбіліся віленчукам.

Адкрыліся танныя страўні-сталоўкі – па горадзе тулялася шмат жабракоў, сярод іх часта патрапляліся дзеці... Запрацавала хуткая дапамога – за месяц адзначалі па 120 выездаў «карэтки». Зменшылася колькасць захворванняў на плямісты тыф. Пачысцелі двары – Магістрат штрафаваў неахайных домаўладальнікаў.

Пачалі дзейнічаць віленскія банкі, ды ўсёроўна на рагу Завальнай і Рудніцкай раніцамі гудзела «чорная гелда», дзе «піжоны» ў кепках і модных сплюснутых капелюшах, з гальштукамі і без мянялі валюту. Іхнія вокрыкі часта перабівалі тарахценне па брукаванцы сялянскіх вазоў...

У ліпені камісар Віленскага вокругу пан Недзялкоўскі сваім загадам устанавіў новы курс грошай: 100 царскіх рублёў прыроўнівалася да 200 думскіх ці 115 «остмарак» (столькі каштавала бутэлька гарэлкі з «прыкускай»).

Пасля гэтага зніклі цэннікі на таварах, у крамах запатрабавалі толькі царскія рублі – разрахунак на пфенігі рабіць не маглі, бо не хапала «драбязь». Цана хлеба маркамі ўзрасла неадпаведна да змены курса рубля, у некаторых гандляроў тое, што прадавалася ў марках, стала – у тых жа лічбах – прадавацца за «цяжэйшыя» царскія рублі...

Віленскія газеты пра «грашовы» загад пісалі:

«Камісар вокругу ня мае права даваць загад... Усялякія датычна грошы загады маюць гэтак вялізарнае значэнне, што могуць іх рэгуляваць толькі агульна-дзяржаўныя органы... Думаем, што апавяшчэнне п. Камісарам Вокругу выйшла з якогась непаразуменьня і чакаем, што хутка яно будзе адменена».

Аніякіх «адменаў» не было, адно камісар вокругу дазволіў віленскім габрэям гандляваць і ў нядзелі...

На Вялікай Пагуляныцы запрацавала «Беларуская кааператыва». Магістрат увёў па горадзе падаткі на нерухомасць, рэстарачыі і гасцініцы, а таксама на... коней, веласіпеды і сабак. Ад кожнага веласіпеда – 15 рублёў і 2 рублі 50 капеек за «значок», за кожнага сабаку – 10 рублёў і 50 капеек за «значок», за каня – 80 рублёў у год.

13 ліпеня адкрыўся тэлеграф і для цывільных, рыхтавалася да адкрыцця фабрыка мармелада – падобная да той, што была ў часе нямецкай акупацыі. У Антокальскім лесе адвялі месца пад вайсковыя могілкі...

У ліпені патаннелі харчовыя прадукты. Фунт хлеба прадавалі за 3–4 рублі, мяса – за 7–8, сала – 11–12, масла – 14–15,5 (у чэвені гэта каштавала адпаведна 5–6, 10–12, 13–16, 16–18 рублёў. Кварту малака ў чэрвені куплялі ў Вільні за 2,5–3 рублі, дзесятак яек – за 12–18 рублёў, а ў ліпені плацілі адпаведна па 2 і 10 рублёў..

Вільня, здавалася, зноў паверыла ў сваю шляхетнасць – і бадзёра ўбіралася ў пахкую ліпнёвую квецень.

Новаабраны старшыня Цэнтральнай беларускай рады Віленшчыны і Горадзеншчыны Клаўдыюш Дуж-Душэўскі* яшчэ ў чэрвені выехаў у Варшаву – каб паклапаціцца пра арыштаваных польскімі ўладамі беларусаў і азнаёміцца з поглядам дзячоў левага накірунку ў польскім Сейме. Ён сустрэўся з прадстаўнікамі Польскай партыі сацыялістычнай (ППС) і «Польскім стронніцтвам людovým», якія шчыра падтрымалі ідэю існавання незалежнай беларускай дзяржавы і абяцалі спрыяць беларусам. Добразычліва глядзелі на справу адраджэння сваёй усходняй краіны-суседкі і некаторыя іншыя партыі Гуртка народных паслоў Сейму (разам з ім ППС і Народны гурток работнікаў мелі ў Сейме 180 галасоў).

Быў Клаўдыюш Дуж-Душэўскі і на аўдыенцыі ў Начальніка Польскай Дзяржавы Язэпа Пілсудскага. У выбарах у Віленскую гарадскую раду маглі ўдзельнічаць толькі тыя, хто валодаў польскай мовай. Пра гэтае нераўнапраўе і загаварыў напачатку Дуж-Душэўскі – Пілсудскі загадаў абмежаванне зліквідаваць. А вось пра арганізацыю беларускага войска Начальнік Польскай Дзяржавы тады не сказаў нічога пэўнага.

Польскія войскі ўжо занялі Маладэчна і Вілейку і працягвалі

* Яго абралі і старшынёй Таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны (першымі старшынямі былі Вацлаў Іваноўскі і Антон Луцкевіч). Віцэстаршынёй таварыства стаў Янка Станкевіч.

наступленне на Менск, з якім, як і з усёй усходняй Беларуссю, ужо два месяцы не было зносінаў. На літоўска-беларускім фронце Чырвоную армію адкінулі ад рэчкі Мядзёлка. Атрады генерала Макжэцкага занялі Ганцавічы...

Бачачы, што польскія войскі ўсутыч падыходзяць да Менску, бальшавікі вялікімі сіламі контратакавалі пад Маладэчнам і Вілейкай – з падтрымкай артылерыі, двух бронецягнікоў і некалькіх аэрапланаў, – і зноў былі вымушаны адысці. Не зважаючы на вялікія страты, праз некалькі дзён Чырвоная армія распачала новы наступ з паўночнага ўсходу ад Радашковіч і Вілейкі. Штодня праз Смаленск і Полацк на беларускі фронт бальшавікі перавозілі па пяць тысячаў салдат – перакідвалі з Уральскага фронту (Калчак чырвонай сталіцы ўжо не пагражаў). Камісары змаглі б сабраць пад Менскам і большае войска, калі б не поспехі Дзянікіна...

– Калі палякі злучацца з Дзянікіным – бальшавікам загуба, – гаварыў Аляхновічу Езавітаў. – Будзе адрэзана Украіна! Бальшавікі адчуваюць гэта, і таму так люта б'юцца за Менск...

Падмацаванія рэзервовымі аддзеламі, палякі зноў прарвалі фронт і з 4 на 5 жніўня занялі Слуцк. Адбіўшы некалькі контратак, захапілі Клецк, Нясвіж і Мір. Атакі распачаліся ў накірунку Койданава і Менска, які высланая на Смалявічы кавалерыя адрэзала ад Барысава. Пасля шостага гадзіны раніцы 8 жніўня ў пятніцу злучэнні Чырвонай арміі пачалі адступленне, а ў дзесяць вечара польскія жаўнеры ўвайшлі ў Менск...

А справы на беларускім нацыянальным фронце не абнадзейвалі: Цэнтральную беларускую раду Віленшчыны і Горадзеншчыны ахапіў крызіс. Яе сябры пачалі прапаводаваць адрозныя ідэі наконт будучыні беларускай дзяржавы. 16 ліпеня старшыня рады Дуж-Душэўскі склаў свае паўнамоцтвы. За старшыню прэзідыум рады абраў кандыдата філалогіі Браніслава Тарашкевіча (праз некаторы час выбары мусіў пацвердзіць агульны сход рады).

Браніслаў Тарашкевіч з дэлегацыяй выехаў у Варшаву – на перамовы з польскім урадам. Галоўным клопатам дэлегацыі мелася стаць пытанне аб стварэнні беларускага войска.

Тарашкевіч перадаў Пілсудскаму заяву:

«<...>Асновай нашай працы ёсць утварэнне незалежнай і непадзельнай Беларускай Дзяржавы. <...> Беларускі народ ... мае права існаваць самастойна, і <...> не зрэалізаваць ідэю незалежнасці беларускага народу было б гістарычнай абмылкай, якую людзі ў будучыні быць можа былі б прымушаны адкупіць ракой крыві. <...> Мы верым, што <...> нашы братнія народы пададуць рукі, каб разам памагаць сабе і згодна жыць у будучыні» .

Падпісалі заяву Тарашкевіч і – як сябры дэлегацыі – Аляксук, Кахановіч і Кушнеў.

Адбылася сустрэча віленскай дэлегацыі з Беларускім камітэтам у Варшаве, прэзідыум якога складалі архітэктар Лявон Дубейкоўскі, паэт Гальяш Леўчык, Язэп Арбуз і іншыя. Камітэт працаваў на Наваградзкай вуліцы ў доме № 58 (кватэра 11). Тарашкевіча найбольш уразіла тое, што ў Беларускім камітэце ў Варшаве можна было набыць усе беларускія кніжкі і чытаць усе

беларускія газеты...

Праз некалькі дзён Пілсудскі зноў прыняў дэлегацыю Цэнтральнай беларускай рады Віленшчыны і Горадзеншчыны на чале з Тарашкевічам, які азнаёміў Начальніка Польскай Дзяржавы з новай дэкларацыяй (якую, пэўна, за гэты час і «распрацоўвала» дэлегацыя):

«<...>Прызнаньне беларускага народу правоў на незалежнае быцьцё і падтрыманьне польскай дэмакратыяй для абодвух народаў прынясе толькі карысьць, бо паложыць цвёрды фундамент для будучага згоднага жыцьця і прыязнага збліжэньня. <...> Рада зварачаецца да Вашае Міласьці з просьбаю падтрымаць стварэньне збройнае сілы, як вядомага знаку імкненьня беларускага народу да волнага і незалежнага жыцьця.

З свае стараны Рада лічыць магчымым тварэньне беларускага войска на такіх асновах:

1. Беларуская Рада Віленшчыны і Горадзеншчыны выдзяляе Вайсковую Камісію з месцам быцьця пры Галоўным Камандаваньні Польскага Войска. <...>

2. Камісія кіруе нацыянальным гадаваньнем беларускага войска і канцэнтруе ўсялякую працу, што датычна падмогі беларускаму салдату беларускім грамадзянствам.

3. Беларуская Вайсковая Камісія разам з Галоўнаю Польскаю Камандаю ўстанаўляе форму Беларускага Войска.

4. Беларуская Вайсковая Камісія безадкладна назначае камісію дзеля апрацаваньня статутаў службы. <...>

5. Беларускае Войска можа ваяваць толькі на беларускім фронце і ня можа быць вывядзена з тэрыторыі Беларусі».

Падпісалі дэкларацыю старшыня рады Тарашкевіч і яе сакратар Сянкевіч.

«Дай то Бог нашым цяляткам воўка з'есці, – сказаў пасля прачытання гэтай дэкларацыі Езавітаў – у рэдакцыі «Беларускага Жыцьця», калі Аляхновіч рыхтаваў дакумент да публікацыі. – Уражанне, што нашы пасланцы самі яшчэ не вераць у тое, чаго дамагаюцца... Беларускае войска – то з маленькай, то з вялікай у іхнім тэксце скача...» Сам жа ён не верыў у поспех распачатай ад імя Цэнтральнай рады Віленшчыны і Горадзеншчыны справы – не мог забыць, не мог дараваць раззбраенне і інтэрнаванне (па-сутнасці – паланенне) з вялікімі цяжкасцямі сфармаванага ім Першага беларускага палка...

Пілсудскі ж з уважлівасцю выслухаў дэкларацыю (яе зачытваў Тарашкевіч), затым пачаў казаць пра свае клопаты і распытваць пра жыццё на Віленшчыне. Напрыканцы сустрэчы (аўдыенцыя доўжылася сорак хвілін) узрушана запэўніў беларусаў:

– Прыкладу ўсе сілы, каб здаволіць усе думкі беларускага народа аб незалежным існаванні. З ідэй сваёй адозвы да народаў Вялікага княства Літоўскага не сыйду ніколі і буду абараняць іх пры ўсялякіх варунках. – І затым, калі пасланцы ўсталі, каб развітацца, дадаў-запэўніў: – Што тычыцца войска – зараз дам мясцовым вайсковым уладам загад, каб згаварыліся з Беларускаю радаю і заняліся арганізаваннем беларускай збройнай сілы...

Для беларускай дэлегацыі Польска-беларускім камітэтам быў наладжаны абед у гатэлі «Еўрапейскі», на якім прысутнічалі і некаторыя члены польскага

Сойму. Тарашкевіч выступіў з прамовай.

Праз два дні 1 жніўня дэлегацыя вярнулася ў Вільню. У Варшаве застаўся адзін Тарашкевіч – заняцца, як казаў, доляй ваякаў-беларусаў, што апынуліся ў Варшаве – «каб уцягнуць іх у работу пры арганізацыі беларускага войска».

З самае раніцы 1 жніўня на віленскім вакзале збіраўся натоўп – чакалі прыезду ў горад Начальніка Польскай Дзяржавы і Галоўнага камандуючага польскім войскам Язэпа Пілсудскага. Вільня – вымеценая і вычышчаная – рыхтавалася прыняць пашанотнага госця. Паўсюдна гірлянды кветак, сцягі...

Цягнік спазніўся і марудна ўпоўз, пыхкаючы парай, на разагрэты сонцам вакзал а палове другой дня. Пілсудскага закідалі кветкамі, затым на легкавіку без варты ён паехаў у біскупскі палац, дзе яму падрыхтавалі рэзідэнцыю.

3 Пекла – у Радасць?

2 жніўня, чакаючы пачатку паседжання Цэнтральнай рады Віленшчыны і Горадзеншчыны, Аляхновіч узбуджана расказваў пра пазаўчарашні (даведаўся са спазненнем) сход Расійскага праваслаўнага камітэта. На даклад ягонага старшыні аб становішчы расіян у Вільні генеральны камісар пан Асмалоўскі адказаў, што расійскае насельніцтва Віленшчыны не можа разлічваць на матэрыяльную падмогу ўрада, але абяцаў пастарацца зрабіць для ўсіх ахвочых прапускі... на выезд у Расею.

– Такія заявы я чуў ужо з месяц таму. І вось тады некаторыя з расійцаў пачалі заяўляць сябе беларусамі! – не супакойваўся Аляхновіч. – Больш таго – пачалі ўлазіць у нашыя арганізацыі і нават уваходзіць у прэзідыумы. Гэтыя новыя «беларусы» гаварыць па-беларуску, вядома, не ўмеюць, адно заяўляюць аб сваіх добрых хаценьнях вучыцца нашай мовы, а пакуль што, кажучь, не паспелі...

– То што ж тут кепскага? – адразу не зразумеў сябравага абурэння Езавітаў.

– Х-ха! Руку блуднаму падаць заўсёды трэба... Але ж трэба быць і асцярожнымі, трэба сцерагчыся ваўкоў, што апранаюцца ў беларускую скуру, ваўкоў, якія могуць апаганіць тыя нашы арганізацыі, куды яны ўшчаміліся...

Беларуская рада пачала сваю працу паведамленнем старшыні Браніслава Тарашкевіча і выбарамі Вайсковай камісіі, якой, як сказаў старшыня, рада даручыць увайсці ў кантакт з адпаведнай уладай у справе фармавання беларускага войска. У Беларускую вайсковую камісію ўвайшлі Павел Аляксюк, Янка Станкевіч, Аляксандр Галавінскі, Францішак Кушаль і Бондар Нарушэвіч, кандыдатам – Леў Зубец.

Напрыканцы паседжання разглядалі школьныя і культурніцкія справы. Францішку Аляхновічу рада даручыла арганізацыю беларускага тэатра...

Вільня рыхтавалася да новых зменаў – у назвах сваіх прамянёў-вуліц. Магістрат прыняў адпаведнае рашэнне ў сярэдзіне ліпеня. Беларускі нацыянальны камітэт прасіў гарадскія ўлады пераназваць Малую Пагулянку ад Віленскай да Зактэтнага леса на праспект або вуліцу доктара Францішка

Скарыны, а былую Андрэеўскую (Аўгусціянскую) на Мамонічаўскую* вуліцу, і – да ўсяго, – «каб на табліцах з найменнямі вуліц на другім мейсцы былі памешчаны назовы вуліц у беларускай мове рускімі літэрамі».

Больш месяца віленскі Магістрат апрацоўваў прапановы па пераназове вуліц і аддаў матэрыялы на зацвярджэнне камісару горада. Арэнбургская, Бухарская, Каўказская, Полацкая, Суздальская, Цараградская ператварыліся адпаведна ў Сміглава–Рыдза, Слізкую, Славацкага, тракт Баторага, Кракаўскую, Слуцкую; Віцебскі завулак стаў Свянцянскім, Сербская – Касцюшкі, Юрская – Міцкевіча, Булгарская – Сыракомлі, Гогаля – Крашэўскага, Радунская – Пілсудскага; Біскупская пераўтварылася ў Мокрую, Жыдоўская ў Школьную, Карная ў Пустую, Суздальскі завулак – у Сляпую, Пекла – у... Радасці. На былой Фабрычнай з'явілася шылда «вул. Ф.Скарыны», а на былой Яснай – «вул. Мамонічаў»... Толькі віленчукі яшчэ доўга будуць блытаць новыя назовы са старымі, адчуваючы, што іхні горад нечакана ўдвай пабольшаў...

Беларускі нацыянальны камітэт пастанавіў прасіць у каталіцкага біскупа адкрыцця ў Віленскай духоўнай семінарыі катэдры беларускай мовы, літаратуры, гісторыі і геаграфіі Беларусі, а таксама таго, каб у віленскіх касцёлах з казаннямі і чытаннем Евангелля па-польску былі зацверджаны казанні і чытанні і па-беларуску – асабліва ў час прыходу багамольцаў з Кальварыі і Вострай Брамы – бальшыней беларусаў – у Вострабрамскім і Боніфратэрскім касцёлах.

8 жніўня менчукоў разбудзіла страшэнная кананада. А шостаі раніцы на ўскрайку горада ўсчалася кулямётная страляніна, якая паступова перакацілася на гарадскія вуліцы. Пасыпаліся шрапнелі, цэнтр горада скаланулі гарматныя выбухі, затым да Віленскага вакзала прагізавала кавалерыя. І раптам усё адіхла – чырвонаармейцы выйшлі з Менска.

А чацвёртай дня гараджане пачалі выходзіць на вуліцы і з цікавасцю разглядаць польскіх жаўнераў...

Першыя дні Менск здаваўся пусткай – замкнутыя крамы, бітыя вітрыны. Перад адступленнем чырвонаармейцы вывозілі хто што хацеў і мог: крэслы, шафы, канапы... Чыгуначнікі зноў намагаліся не даць цягнікоў – іх «угаварылі» кулямётамі.

Ніхто не ведаў курсу грошай, і гандляры пачалі браць «на вока», канешне ж, не ў чужую карысць. Хлеб каштаваў у Менску 5 рублёў на царскія, а сала – 12–20. За 15 царскіх рублёў можна было паабедзець у таннай сталоўцы (праўда, калі мець з сабой хлеб). Махляры нажываліся на «бальшавіцкіх» грошах, абдурваючы рабочых. Падарожаў хлеб, і спекулянты намерыліся вывозіць муку з Вільні, – цана на хлеб узрасла і там. Уладам давалося забараняць спекуляцыю, а на станцыях Ліды і Баранавічаў рыхтаваць два цягнікі з прадуктамі для Менска (балазе ўраджай на Беларусі быў добры).

* Браты Мамонічы заснавалі ў Вільні першую дзяржаўную друкарню Вялікага княства Літоўскага і ў 1588 годзе выдалі ў ёй першы Статут княства – па-беларуску. Тая друкарня, як сцвярджалі віленчукі-беларусы, месцілася ў квартале паміж касцёлам Казіміра і царквой Святога Міколы.

Магілы на Камароўцы, Койданаўскім тракце, у Лошыцы...

Яшчэ пасля здачы палякам Маладэчна ў Менску ўзлюцілася гарадское ЧК, якое мела 1 800 агентаў. Падзеленая на пяцёркі, «чрэзвычайка» магла зрабіць за ноч да тысячы вобыскаў. Некалькі дзён у горадзе «абшуквалі» тых, хто меў хоць нейкае дачыненне да «польскасці» ці «беларускасці». Менчукі, ратуючыся, пачалі ўцякаць у прыгарадныя мястэчкі – далей ад чыгункі, дзе не было ні камісараў, ні чырвоных атрадаў. Многіх арыштоўвалі. «Камітэт абароны» Менска, каб «узмацніць тыл», прыняў нават пастанову аб узмацненні тэрора.

Праз месяц пасля заняцця горада польскім войскам з ініцыятывы амерыканскай місіі ў Варшаве была створана міжнародная камісія па вывучэнні бальшавіцкіх злачынстваў у Менску. У ёйны склад увайшлі кабета-палкоўнік амерыканскай арміі (яе прозвішча не дайшло да нашых дзён), доктар Рогаўскі, доктар Міраслаў Абэцэрскі (прозвішча сустракалася і ў іншым напісанні: Абэзэрскі), старшыня Польшка-беларускага таварыства, і сябра польскага суда Мурзіч. За некалькі дзён камісіяй было выяўлена і эксгуміравана шэсцьдзесят магілаў – у кожнай па пяць-шэсць трупаў, трапілася і па трыццаць... У многіх ахвяраў – рукі звязаны дротам. На сямі целах не было ні знакаў ад куль, ні ад катаванняў: бедалаг закапалі жывымі... Астатніх расстрэльвалі. Большасць – цывільныя людзі, толькі ў адным паховішчы знайшлі трох польскіх уланаў.

Сведкі (дочкі лесніка, на чыёй тэрыторыі выявілі магілу) казалі, што месяц таму тыя ўланы прыязджалі да іх у леснічоўку, а затым былі схоплены чырвонаармейцамі.

У адной з магіл адкапалі труп менскага адваката Елеца, сваяка Антона Луцкевіча, – яго пахавалі жывым. Твар абгніў, і пазналі адваката па шлюбным пярсцёнку, на якім меўся надпіс... Каштоўнасцяў у ахвяр не забіралі: ці не было недахопу, ці не хапала часу...

Знаходзілі трупы, звязаныя па некалькі. Усіх закопвалі неглыбока, і некаторыя трупы выгравалі сабакі і надгрызалі... У магіле на Койданаўскім тракце адкапалі дваццаць шэсць трупаў – ва ўсіх паламаны рукі і ногі...

Падобныя магілы выявілі на Камароўцы ў лесе Ваньковіча і каля Лошыцы (маёнтак Любаньскага), – тры вярсты ад Менска*.

Многія магілы дапамаглі адшукаць гараджане і сяляне, міжвольныя сведкі забойстваў. Жанчына з прылошыцкага хутара раніцай збірала грыбы. Раптам – гыркатанне самахода. Яна з дарогі – пад яліну, прыцішылася. А самаход, як на тое, тармазнуў побач. З кузава выскачылі тры вайскоўцы, паселі

* Эксгумацыя ахвяраў ЧК праводзілася на той час не толькі ў Менску і не толькі на Беларусі. Да прыкладу, у сваіх лістах да камісара народнай прасветы Луначарскага пісьменнік Уладзімір Караленка згадваў пра раскопкі агульнай магілы бальшавіцкіх ахвяраў у Палтаве (Украіна): «...выпащили из общей ямы 16 разлагающихся трупов и положили их напоказ. Впечатление было ужасное...» Пра тое, што на Камароўцы, сёння – самым ажыўленым месцы Мінска, бальшавікі забіралі і закопвалі сваіх ахвяр і пасля 1919 года – у другой палове 30-х, у згадваў і Міхась Кавыль, беларускі паэт-эмігрант: «*Успомнілася, як мы – Сяргей Астрэйка* (тажэнавігы беларускі паэт, арыштаваны бальшавікамі-камуністамі ў 21 год і ў 1937-м расстраляны. – А.П.), *Гінтаўт, Русаковіч – бадзяліся ўначы на лесе каля саўгаса «Сцяпанка», куды былі пасланыя на «прарыв», і падледзелі расстрэл. Як падаў на калені няшчасны чалавек і ўздымаў у неба рукі, як пасля стрэлу кульнуўся ў яму...»* («Народная Воля», 1999, 14 верасня).

неўздалёк. Закурылі, загаварылі. А раніца ў ліпеньскім лесе росная, звонкая, рэха далёка коціцца!

– А я, – узгадвала жанчына, – і дыхаць перастала... А мужык адзін... зарыштаваны на кузаве сядзелі... і кажа ім хрыпотна: «Не мучайце больш, забівайце!..» А той, у хворме, што бліжэй сядзеў, усміхнуўся крыва й бухнуў: «Паспееце!» Дакурылі яны, значыць, цыгаркі свае і мужыкоў тых – чацвёра было – па адным і пастралілі... Перад гэтым яшчэ рыдлёўкі далі, каб магілу сабе выкапалі. Як першы стрэл ляснуў, у мяне, здалося, штось і абарвалася ўнутры. Хацела наўцёкі кінуцца, ды ўсё ж стрымалася... І ногі як ватныя... А то і мяне б...

«Чрэзвычайнікі» забівалі сваіх ахвяраў не толькі ў прыгарадных урочышчах і лясх – некаторых стралялі ў лёху ЧК на Петрапаўлаўскай вуліцы, дзе і сядзелі арыштаваныя – і праз сценку чулі стрэлы і крыкі...

Пра ўсё гэта з беларусаў адным з першых давед аўся напрыканцы жніўня 1919-га Францішак Аляхновіч – на той час ён ужо быў у Менску: наладжваў дзейнасць сваёй тэатральнай трупы. У Менску пачала друкавацца і ягоная газета «Беларускае Жыццё», у адзінаццатым нумары якой – за 31 жніўня – і будзе змешчаны матэрыял пра бальшавіцкія злачынствы. Засведчаць іх і два жудасныя фотаздымкі пад публікацыяй: на першым – раскапаная ў Камароўскім лесе магіла, каля трупаў ахвяр – члены камісіі па вывучэнні бальшавіцкіх злачынстваў (Рогаўскі, Абэцэрскі, Мурзіч і жанчына-палкоўнік), на другім – дзесяткі эксгумаваных трупаў з магілы каля Койданаўскага тракта. Яшчэ не абгніла вопратка, некаторыя ахвяры босыя, побач з магілай – тры танклявыя бярозкі, а за імі – раўнюткае поле з акуратна састаўленымі ланцугамі бабак – жыта 1919 года паспелі ўжо зжаць...*

«Мы ўсе яшчэ ў няяснай мгле»

Езавітаў, папрацаваўшы ў Коўне, выказваў – дыпламатычна – шмат нязгодаў і літоўскім урадоўцам, асабліва ў замаруджванні фармавання беларускага войска, – і, урэшце, перад ад'ездам у Латвію папрасіў адстаўкі з літоўскай арміі. «Літоўскі бок пакуль не выканаў падпісаных Віленскай беларускай радай і Тарыбай дамоў, – сказаў ён на развітанне міністру краёвай абароны Літоўскага Гаспадарства. – Спадзяюся, што ўсё ж вы паправіце становішча»... А сам – ужо ў Рызе – не без добрых спадзевак назіраў за фармаваннем беларускага войска ў Менску Беларускай вайсковай камісіяй, якую пачаў ачольваць Алесь Гарун. Беларускія газеты знаёмлілі з новымі адозвамі:

«...Молоддеж, наша краса і надзея!
Завём цябе ў беларускае войска! Бацькаўшчына наша заве сваіх
верных сыноў!..»

Праўда, не магілі не насцярожваць выпадкі некаторых польскіх шавіністычных выданняў. «Gazeta Warszawska» пісала:

* Менскія «першакурапатэ» 1919 года вымагаюць больш скурпулёзнага вывучэння, найперш – росшукаў архіўных матэрыялаў дзейнасці міжнароднай камісіі па вывучэнні бальшавіцкіх злачынстваў у Менску (балазе прозвішчы амаль усіх сяброў камісіі вядомы).

«...Няма гэткай дзяржавы на свеце, якая б дазволіла на сваёй тэрыторыі клікаць ахвочых у чужыя арміі. Чаму і дзеля чаго ў нас робіцца інакш? Дык жа ўсходнія землі, хаця фармальна яшчэ не прылучаны да Польскай Дзяржавы, але далі ўжо шмат доказаў, што гэтага далучэння чакаюць ад Польшчы...»

Вось так... Беларусь – усходняя тэрыторыя Польшчы, а беларускае войска – чужое...

Не зважаючы на палітычныя рознагалосці, супроцьстаяння ў творчых і грамадскіх стасунках – не было. Здвоены нумар «Часопісі» за лістапад-снежань (№ 3-4) «пралітовец» Язэп Варонка адкрываў вершамі «прапольскага» Алеся Гаруна «Трохлінейка-магазынка» і «Паходная» – і на паўстаронкі падаваў фотаздымак паэта: з бадзёра ўзнятымі ў акуратнай прычосцы валасамі, у кашулі народнага крою з высокім каўняром, з бел-чырвона-белым значком на лацкане пінжака.

Вершы Алеся Гаруна разыходзіліся на той час і са старонак сяброўскай «Беларусі» (з ейным рэдактарам – Лёсікам – іх аўтар пазнаёміўся яшчэ ў сібірскай высылцы), і на балонках Аляхновічавага «Беларускага Жыцьця» (рэдакцыя якога, перабраўшыся з Вільні ў Менск, заняла пакой у доме № 5 на Архірэйскай вуліцы).

У Гаруновых вершах пульсавалі магчымы ваяцкасці, і болі, і неспакою, і смутку, і ўпэўненасці:

...Будзем мы ваяваць
Для народу,
Бараніці наш край
І свабоду...

...Мусім народ абудзіці,
Голасна мусім пазваць:
Гэй, хто работнік? Хадзіце
Новы ўсім лад будаваць!

...Але, ну так, але, але, –
Мы ўсе яшчэ ў няяснай мгле,
Наперад глянуць, – далі там
Няма, здаецца, жаднай нам...

Глядзі: ідзём мы не адны, –
Шукаць добра для стараны, –
За намі рушылі яны –
Зямлі радзімае сыны!

12 кастрычніка 1919 года Пілсудскі даў згоду на скліканне Рады БНР. Антон Луцкевіч пасля сустрэч з Начальнікам Польскай Дзяржавы ў Варшаве прыехаў у Менск. Большасць «старых» сяброў Рады вырашыла не прызнаваць новыя мандаты віленскіх эсэраў, «мабілізаваных» Вацлавам Ластоўскім.

– Новых сяброў Рады павінна зацвердзіць мандатная камісія. Толькі тады яны змогуць удзельнічаць на паседжанні, – выказваўся і старшыня

прэзідыума Рады Язэп Лёсік.

– Я меўся зрабіць справаздачу аб сваёй палітычнай дзейнасці за мяжой...

– Антон Луцкевіч, было заўважна, хваляваўся. – І зрабіць гэта магу толькі на закрытым паседжанні Рады, без пастаронніх на галёрцы...

У адказ пачулася некалькі пярэчанняў.

– Тады я, – Луцкевіч азірнуўся на прэзідыум, – пакіну паседжанне...

Прэзідыум, акрамя Пётры Крэчэўскага, і частка Рады перайшлі пасля гэтага на кватэру Аляксандра Уласава. Большасць прысутных на паседжанні засталася ў зале Беларускага-Юбілейнага дома і, працягнуўшы працу сесіі, абвясціла сябе Народнай радай БНР. У прэзідыум абралі Крэчэўскага – старшынёй, Захарку, Мамоньку і іншых. Прэм’ер-міністрам прызначылі Ластоўскага.

14 снежня Народная рада БНР пацвердзіла вернасць Трэцяй устаўной грамаце аб абвясчэнні поўнай незалежнасці Беларусі і, выказаўшы прагэст супраць польскага гаспадарання, прыняла праграму ўсенароднай партызанскай барацьбы супраць акупантаў.

На кватэры ж Уласава тады, 12 кастрычніка, заслухалі даклад Антона Луцкевіча і вырашылі часткова перадаць паўнамоцтвы Рады абранай там жа Найвышэйшай радзе – прэм’ер-міністрам Луцкевічу, Іваноўскаму, Лёсіку, Серадзе, Рак-Міхайлоўскаму, Уласаву і Цярэшчанку.

Дачуўшыся пра «мяцежны» сход Народнай рады, палякі «за ўзурпаванне не належачых паўнамоцтваў» распусцілі Народную раду БНР, а некаторых сяброў яе прэзідыума разам з Ластоўскім кінулі ў турму.

Луцкевіч з Цвікевічам зноў выехалі ў Варшаву – і атрымалі аўдыенцыю ў Пілсудскага. Наконт «менскіх» падзеяў тэўнай пазіцыі той не выказаў, нават абнечаканіў:

– Мае адносіны да Беларусі будуць абумоўлены тым, што стане з Літвой і Украінай. – Затым памаўчаў, падправіў вус, бліснуў карычневымі зрэнкамі. – А наогул, я вас не разумею... Хочаце атрымаць уладу – ну і бярыце! Не хочаце – не перашкаджайце іншым...

Цені

Алесь Чарвякоў выходзіў на працу а сёмай раніцы. Каля дома яго і сустрэў Францішак Аляхновіч.

– О-о! Бацька нашай сцэны! Здароў будзь, – першым прывітаўся Чарвякоў. – Маеш што?

– Прышоў вось да бацькі ЦВК прасіцца...

– Пра што?

– З’ехаць хачу з Менска.

– А што здарылася? – Чарвякоў адвёў Аляхновіча ад вокнаў дома – туды, дзе пачынаўся яшчэ голы пасля зімы парк.

– Цесна мне стала... Тут і таварыша Ждановіча дастаткова. – Аляхновіч хітравата прымружыў вочы.

– А сур’ёзна? – нахмурыў лоб Чарвякоў.

– А сур’ёзна – не магу...

Чарвякоў уздыхнуў, прайшоў углыб парка – за ім і Аляхновіч. Затым,

пэўна, штось вырашыў, спыніўся:

– Значыць, сабраўся ў Вільню... Сям`я там?

– Там.

– Пасля абеда прыйдзеш да мяне... Што-небудзь скумекаю. Па ўсім, твае «Птушку шчасця» і «Цені» без цябе ставіць будучь...

У той дзень Чарвякоў выпісаў Аляхновічу камандзіроўку ў Радашковічы – «наладжваць тэатральную справу на раёне».

Аляхновіч напачатку завітаў на мігаўскі двор Уласава.

Дзень цёплы – і дзверы з сенцаў у хату адкрыты насцеж. Пасярод пакоя самаробны стол. На стулах – Уласаў з жонкай. Аляксандра Паўлаўна торапка круціла ручку швейнай машынкi. Аляксандр Мікітавіч сядзеў насупраць жонкі, штось пісаў у тоўстым сшытку. Малыя – Дзіма й Алег – таксама былі пры занятку: адзін пілаваў дошку, другі біў па ёй малатком...

Аляхновіч нават знікавеў: не хацелася перарываць сямейную ідылію. Гаспадыня перапыніла работу, паправіла на плячах хусціну, пазнала Аляхновіча – і ўсміхнулася.

– Вось гэта госць! – узрадаваўся і Уласаў – з аграмаднай копкай чорных вусоў, падстрыжаны «пад нуль», у шырокім зрэбным касцюме. Агледзеў Аляхновіча (з чамаданікам, цёплае паліто, зіхоткія чаравікі). – Давай бліжэй, і табе месца хопіць, – і паказаў на лаву. – Куды гэта так выхранціўся? Во каму дома не сядзіцца!

– Так-так, дома добра... – выдыхнуў Аляхновіч і стомлена сеў. – Ды яшчэ з такімі памочнікамі! – і кіўнуў на малых.

– Зразумеў... – Уласаў бліснуў шкельцамі пенснэ. – Сабраўся ляцець...

Аляксандра Паўлаўна схавала машынку, пачала збіраць на стол пачастунак:

– Во, як і ведалі... З абедам прыпазніліся. А што гэтым часам у Менску чутно?

– Калі вы пра харч – усе крамы адчынены, ды ў іх адно хлеб, квас і «сітро»... – Аляхновіч памаўчаў і сказаў да Уласава: – А на Камароўцы ЧК зноў страляе... А ў вас?

– А ў нас бальшавікі пакуль толькі збожжа забіраюць...

Ноччу Аляхновіч нелегальна перайшоў пад Радашковічамі мяжу – дзе гэта лацвей было зрабіць, падказаў Уласаў.

– Трымайцеся там... – сказаў ён, выпраўляючы госця. – Нешта будзе... А дарогай – на вось, прачытаеш... – і запіхнуў Аляхновічу ў кішэнь складзеную старонку газеты.

Яе Аляхновіч разгарнуў ужо ў «Польшчы», калі перайшоў мяжу, – газета (назвы на адарванай старонцы не было) перадрукоўвала Мемарыял Найвышэйшай рады БНР польскаму ўраду:

«<...> у імя <...> будучыні і каб паправіць старыя абмылкі і завязаць з Беларускім народам вузлы прыязні, Найвышэйшая рада Беларускай Народнай Рэспублікі звачаецца да Ураду Найяснейшай Рэчыпалітай Польскай з просьбай зрабіць вось якія пастановы:

1. Пярэдняе незалежнасць Беларусі ў яе этнаграфічных граніцах і ў цеснай эканамічнай сувязі з суседнімі дзяржавамі, якія ўтварыліся з былой Расейскае імперыі.

2. Форму дзяржаўнага ладу, а таксама дзяржаўную і палітычную сувязь з суседзямі разрашыць Беларускай Устаноўчы Сход, які будзе скліканы тым часовым Урадам Беларускай Народнай Рэспублікі.

3. Усялякія акупацыйныя войскі павінны быць выведзены з беларускай тэрыторыі, а ў пераходным часе пратэктарат над Беларуссю павінна ўзяць з рукі Лігі Народаў адна з дзяржаў, незаінтэрасаваных у Беларусі тэрытарыяльна.

Апрача гэтых асноўных пунктаў Найвышэйшая рада БНР просіць прыняць свайго прадстаўніка ў склад польскай дэлегацыі на мірныя перагаворы з Савецкай Расеяй».

Пад Мемарыялам стаялі прозвішчы прадстаўнікоў Найвышэйшай рады Іваноўскага, Цярэшчанкі і Дубейкоўскага. Аляхновіч захавае тэкст Мемарыяла і праз некалькі тыдняў перадрукуе яго ў № 2 свайго новага часопіса «Беларускі Звон» ад 3 красавіка 1921 года. Аднак перамагла «эндэцкая» палітыка і ейны сцяганосец Грабскі. Незалежнасць падзеленай Беларусі так і засталася «папяровай»...

«Злосны» выкладчык

На пачатку сакавіка ў Вільні Аляхновіч сустрэўся з Тарашкевічам – абгаварыць навіны і, асобна, перадаць «галубіную пошту» ад Уласавай пляменніцы Веры (а ўжо ведаў, што Браніслаў з Верай даўно знаюцца).

Тарашкевіч жа нечакана агаломшыў:

– О! Добра, што цябе ўбачыў... Ты вельмі патрэбны. Будзеш вучыць польскай мове і літаратуры ў нашай гімназіі.

– Як гэта? Я ж не патраплю. Мову яшчэ так-сяк... А літаратуру?

– Выйсця няма. Ранейшая настаўніца з'ехала ў Коўну. Нікога не падабраць: не пачатак жа года... Словам, ідзі да Кахановіча, пагавары з ім.

Аніякіх планаў Аляхновіч яшчэ не паспеў скласці, і капейчына ад настаўніцкага заробка не стала б лішняй. Але ж і настаўнікам быць ніхто не вучыў...

А Кахановіч – дырэктар Віленскай беларускай гімназіі – яшчэ больш азадачыў:

– Вучні слаба ведаюць польскую мову, а польскія школьнікі ўлады патрабуюць заканчэння курса навучання па агульнай для ўсёй Польшчы праграме. Інакш усе гімназісты застануцца ў сваіх класах на другі год. Выручай!

Часу ж на падрыхтоўку лекцый не было. Аляхновіч пастараўся выбраць найбольш кідкія і цікавыя матэрыялы з гісторыі польскай літаратуры і «бліснуць» імі перад аўдыторыяй – каб, крый Божа, не расакрэцілі такога «прафесара». Адно добра: да заканчэння школьнага года заставалася некалькі тыдняў...

Першая лекцыя – у восьмай класе. Абазначыў тэму: «Вільня і пачаткі польскага рамантызма». Аляхновічу яна падалася найцікавейшай: у Вільні, у тых жа Базыльянскіх мурах, адбываліся сцэны Міцкевічаўскіх «Дзядоў»... Лекцыю заканспектаваў, у партфель склаў кнігі – каб зачытваць цытаты, перад сабой на сталае паклаў гадзіннік – каб «укласціся» ў сорак пяць хвілін...

Стараўся – як ні на кожным сваім спектаклі. Адгаварыў з палову лекцыі, паспрабаваў выклікаць у сваіх чытачоў смех – і толькі нудныя міны..

Мароз прабег па скуры. «Няўжо яны расшыфравалі мяне?! Няўжо такія відочныя мае недахопы?!»

Нарэшце – званок. І Аляхновіч насмеліўся на шчырасць:

– Ці ўсё было зразумела?

Маўчанне.

– Мо хто з вас мае нейкія запытанні?

У адказ – выбух смеху.

Зніякавелы, збянтэжаны, Аляхновіч сеў і, чырванеючы, нясмела запытаў у дзяўчатак з першага раду:

– Што здарылася?

Тыя разам і пратараторылі:

– Выбачайце, пане вучыцель, але мы нічога не зразумелі...

– Як?

– Мы не разумеем па-польску...

Папярэдніца Аляхновіча ўсім – не зважаючы на паспяховасць – ставіла пяцёркі. Аляхновіч жа, разважыўшы, пачаў «разбаўляць» пяцёркі чацвёркамі: не ўсе ж вучацца аднолькава.

І вось аднойчы на яго кватэру прыйшлі дзве гімназісткі восьмай клясы – гадоў па восемнаццаць.

– Калі ласка... Сядайце... – Аляхновіча, папраўдзе, іхні візіт крыху здзівіў.

Адна намагалася штось сказаць, а другая нечакана заплакала... Прычына – настаўнік паставіў ёй сёння чацвёрку, а ўсім – пяцёркі...

І мусіў Аляхновіч прасіць у дзяўчат прабачэння, частаваць іх цукеркамі і лікёрам.

– Не гневайцеся, – на развітанне шляхотна пацалаваў ім ручкі...

А на экзаменах яго зноў перастрэў Тарашкевіч:

– Ну, як жа там?

– Зусім кепска... Нават мовы польскай не ведаюць... – Аляхновіч казаў, як было.

– Якое выйсце? – Тарашкевіча гэта не надта занепакоіла.

– Адно... З твайго згоды пастаўлю ўсім пяцёркі, – Аляхновіч па-блазенску прымружыў вока.

Больш на выкладчыка Аляхновіча аніхто крыўды не меў...

Праз паўтары тыдні пасля свайго настаўніцкага дэбюта Аляхновіч пачаў збіраць матэрыял для свайго новага літаратурна-грамадскага часопіса «Беларускі Звон» – яго першы нумар выйшаў 22 сакавіка 1921 года. Выкладчыцкі клопат разбаўляўся выдавецка-рэдактарскім – і меў, трэба думаць, лепшы плён. ««Звон» згуртаваў каля сябе лепшыя беларускія публіцыстычныя і літаратурныя сілы. Орган гэты зьяўляецца цяпер у Віленшчыне праўдзівым выявіцелям беларускай грамадзкай апініі», – напіша пазней пра часопіс Францішка Аляхновіча ковенскі «Беларускі Сьцяг».

З агня – у полымя

Па календары яшчэ мусіла паўнапраўна панаваць зіма, але днём пачынала адліжыць, і каля вокнаў апошняга паверха Юбілейнага–Беларускага дома раслі аграмадныя ледзяшы. Пад абед яны ўжо не маглі стрымаць свой цяжар – адрываліся і з гохкатам біліся аб выступ падмурка.

У рэдакцыі на той час сабраліся амаль усе супрацоўнікі: Янка Купала, рэдактар літаратурна-мастацкага часопісу «Вольны Сьцяг», Язэп Лёсік, Змітрок Бядуля – сябры рэдкалегіі.

Чарговы нумар быў амаль падрыхтаваны. А палове першай дзверы расчыніліся і, колка бліснуўшы шкельцамі пенснэ, у пакой увайшоў Цішка Гартны, скупа прывітаўся, зняў паліто, шапку – паклаў на падаконне, сеў каля Купалы, падсунуўшы да ног партфель (свежыя матэрыялы газеты «Савецкая Беларусь», рэдакцыю якой узначальваў, заўсёды насіў з сабой), – і наструнена агледзеў прысутных.

Бядуля скрыпнуў услончыкам, на якім сядзеў, павярнуўся да госця і не без весялінкі пачаў з пытання:

– Што, Зміцер, прынёс нам новага?

– Новага? – Гартны нібыта абудзіўся. – Але, прынёс... – Зняў пенснэ, хацеў працерці запацелыя шкельцы, але не знайшоў у кішэні насоўкі і зноў паднёс да вачэй (так і глядзеў праз затуманеныя лінзы): – Навіна вось якая... – Голас выдаваў усхваляванасць. – На гэтыя часопісы, што вы друкуеце, больш грошай адпускаць не будуць...

Усе доўга маўчалі – ажно пакуль з паддашка зноў не адарваўся і з гохкатам не разбіўся ледзяш.

– Друкарні яшчэ аплоцяць работу за апошнія нумары, а далейшае выданне іх спыняецца... – датлумачыў Гартны.

І зноў ніхто не прамовіў у адказ.

– Пачнуць выдавацца іншыя часопісы, савецкія. – Гартны бубніў у нос. – А вам трэба пераключыцца на новы стыль работы... І яшчэ скажу: справы нашы пачынаюць ускладняцца...

– Ты толкам раскажы, адкуль навіны прынёс, а не загадкі строй, – не стрымаўся Лёсік і адкінуў стары часопіс, які гэты час перагортваў.

– Пастанавілі так у Агітпропе. Заміж «Вольнага Сьцяга» будзе выдавацца часопіс «Полымя Рэвалюцыі»...

– Дык гэта вы ўжо там усё ў сваім Агітпропе абмазгавалі? – выкрыкнуў Лёсік. – Выглядае, што так усё й будзе. Але ж часопісы засноўваюцца на дзесяткі, соткі гадоў, а рэвалюцыю ж вы гэтак доўга рабіць не будзеце! Прайшла ж яна! Дык якое – «Полымя Рэвалюцыі»? І за мяжой яго браць у такой шапцы не будуць... Каб хоць «Полымя»...

Гартны перапыніў Лёсіка – пачаў доўга гугнявіць пра тое, што рэвалюцыя не спынена, пераскочыў на звычайную прапаганду: «Сусветная рэвалюцыя... пабудова камунізму... самы раздзел на ўвесь свет...»

– А я на гэта гляджу інакш, – Гартнаму не даў дагаварыць Купала. – Ні «Полымя Рэвалюцыі», ні «Полымя» без «рэвалюцыі» зместу нашай дзейнасці не выяўляюць. Не задавальняе мяне і назой часопіса, які я рэдагую. Нам такі назой трэба, каб – запраўды як сцяг – справу нашу вянчаў... І мне здаецца, –

Купала крыху памаўчаў, – што найлепшым назовам будзе «Адраджэнне».

Лёсік устаў, прайшоў да вакна:

– Гэта хлапчукоўства... Ніхто дазволу на гэта не дасць.

– А што тут надзвычайнага? – абараняўся Купала. Яго падтрымаў і Бядуля:

– Браткі, паслухайце. «Адраджэнне» – назоў рэвалюцыйны, і па часе, і зместам беларускі. Я б яшчэ заместа «Пралетарыі ўсіх краёў, злучайцеся!» лозунгам да яго даў: «Адраджэння зара над народамі блісне!» Уявіце, як гучаць! І Заходнюю Беларусь мы гэтым узрушым!

Гартны наструніўся зноў. Дастаў з партфеля тоўсты чырвоны блакнот і пачаў шпарка штось запісваць. Было бачна, што Бядуля з «Адраджэння зарой» – цытатай з яго, Гартнага, – патрапіў глыбока...

Цішка Гартны ўсё ж дамогся ў Агітпропе выхаду новага літаратурнага часопіса «Адраджэнне». Летам 1922 года ён і з'явіўся – але яшчэ ў друкарні загадалі павыразаць з яго некаторыя старонкі: верш Купалы «Перад будучыняй» і рэцэнзію Лёсіка. А затым зліквідавалі і ўвесь тыраж.

Праз тыдзень пасля гэтага на Захараўскай – цяпер ужо Савецкай – Купала нечакана сустрэў Гартнага, спыніў і не прывітаўшыся агаломшыў:

– Ну то з якім полымем цябе наноў чакаць?!

– Ты, Янка, не наскоквай... – Гартны выглядаў стомленым. – Гэта з Масквы прыйшоў ліст аб тым, што «Адраджэнне» – назоў буржуазны і антырэвалюцыйны. Я ж дамогся быў назваць так!.. Дзень у Агітпропе праседзеў!

Купала змуліў вусны – і не стрымаўся:

– Ды ты хоць у іхняй жопе сядзі, а не ў Агітпропе! Помніш, як у Смаленску скакаў перад абвяшчэннем Бэсэсэры? Ты ж на гэтае адраджэнне яшчэ тады яму выкапаў! Сагналі з паўсотні салдат-беларусаў, камісарамі – ад латышоў да палякаў – разбавілі: і БССР абвесцілі! Хто з Беларусі вас тады пасылаў?! А тым, хто пярэчыць пачынаў, рот закрывалі!

– Каму закрывалі? – узяў Гартны чорныя бровы.

– Забыў, як сам да Палуты Бадуновай, якая пратэставала... пра ўжо створаную Беларускаю Народную Рэспубліку гаварыла, ледзь не біцца лез?! Вось і маем, што маем... – Купала памаўчаў, магнуў рукой і, крыху адышоўшы, дадаў: – А ты службы. Служы панам верна, яны ў адказ перднуць...

Вясной па Меншчыне пракацілася хваля новых арыштаў сярод інтэлігенцыі. Зняволілі – за пашырэнне беларускага руху – каля трыццаці чалавек, некаторых засудзілі на цяжкія работы, некаторых трымалі ў сутарэннях ГПУ – «Госполитуправлениі», якое стала прадаўжальніцай спраў ЧК. Без суда расстралялі Ганну Бруевіч, Петухоўскага, іншых, прозвішчы якіх – як і целы – схаваў нябыт...

Вайна на Беларусі не перапынялася. Рэспубліка-буфер спешна ўмацоўвалася бальшавікамі: уздоўж ракі Случ на адлегласці пяць вёрстаў ад поймы ўстанавілі драцяныя загароды; Слуцк – «памежны» горад – умацавалі дзвюма лініямі акупаў, акопы вырылі таксама і каля вёсак Ісерна, Нежаўка, ад новага моста перад вёскай Цароўка лінія акупаў ішла да шасэйнай станцыі Сенніца, адтуль – да Сёмкава Гарадка. На «польскай» мяжы на ўскрайку Філіпавіч (дваццаць вёрстаў на захад ад Слуцка) збудаваў каменныя дзоты.

Акопы і драцяныя загародкі рабілі і вакол Менска: іх першая лінія ішла ўздоўж граніцы – у трох вярстах ад станцыі Радашковічы, другая – праз Сёмкаў Гарадок і Ракаў, трэцяя – на вярсту ад Менска; ад Дзвіны і далей па граніцы – па лініі Арэхаўка–Ілля–Радашковічы – таксама пралеглі акопы; пад інструктажам нямецкіх спецыялістаў умацоўваліся гарады Барысаў, Ігумен і Бабруйск; на Беразіне, Пцічы і Дняпры папраўлялі масты, уздоўж Беразіны вырылі акопы і ўзвялі драцяныя загароды...

«Свабоды дзень крывёй купіць»

Кроў не пераставала ліцца на беларускай зямлі. Знясіленыя бяспраўем і здзекамі, сяляне з усходу і захаду Беларусі ўсё часцей пакідалі свае гаспадаркі, падаваліся ў лясы і стваралі «зялёныя» атрады – каб са зброяй адстойваць свае правы. 3 вясны 1922 года распачаўся стыхійны антыбальшавіцкі і антыпольскі партызанскі рух.

Сялянскія выступленні жорстка караліся ўладамі. 6 траўня два палкі рэгулярнага польскага войска, жандармерыя і паліцыя акружылі частку Белавежскай пушчы, дзе месціўся беларускі партызанскі штаб, і паланілі дзевятнаццаць партызанаў. Пашэнціла Васілю Муху і групе «скамарохаўцаў», якая з тыдзень таму выбралася на Горадзеншчыну...

24 траўня ў Беластоку адбыўся суд. Сялян, якія верылі ў тое, што беларусы павінны быць народам незалежным, а край іхні – дзяржавай «самаістай», выраклі да растрэла – пяцёх, аднаго – да пажыццёвай катаргі, рэшту – да дзесяцігадовага зняволення.

У другім нумары «Беларускага Сьцяга» ў артыкуле «Над свежай магілай» Вацлаў Ластоўскі падаваў новыя звесткі пра белавежскіх паўстанцаў:

«...Абаронца тэлеграфаў Начальніку Польскай Дзяржавы Пілсудзкаму, просячы ўласкаўленьня для засуджаных. Пілсудзкі «ўласкавіў» толькі аднаго П. Нічыпарчука, з увагі на яго моладасьць (19 гадоў)».

Вось і ўся ласка таго, хто збіраўся змагацца «за нашу і вашу волю»...

Пад тым жалобным артыкулам у «Беларускім Сьцягу» быў выдрукаваны і верш Ластоўскага – узнёслы рэквіем у памяць барасьбітоў за народную волю, ягоны другі паэтычны выступ:

Благаслаўлён сын,
які за Маці чэсьць
гатоў да бітвы стаць нябарна:
свабоды дзень для ўсіх
сваёй крывёй
купіць ахвярна...

Благаслаўлён будзь, каторы
адплату кроўную дасьць за кроў
і ворага прымусіць
імя Беларусі
чціць...

Хай прыйдзе ён, як Бог,
адзет у помсты тучу:
пад громаў гук, маланак блеск,
пад славы песьнь пявучу!

А сёмай гадзіне ўвечары ў сераду 24 траўня ў Беластоку па брукаванцы вуліцы Сянкевіча тарахцела ў накірунку да Палескай станцыі шырокая калымага, а на ёй – пяць суспеш збітых з негабляваных дошак трун-скрынак. За калымагай зморана крочылі ўзброеныя жандары. Паглядзець на жудаснае відовішча з рэстарачый і крамак выходзілі гарадчукі.

– Гэта расстраляных сёння бандытаў вязуць... – мовіў даўгавязы дзяцюк з кароткімі вусамі.

– Якія бандыты? Яны ж свайго дамагаліся... – ціха абурылася жанчына ў вылінялай вясковай хустцы, яшчэ раз зірнула ўслед працэсі і схавалася ў дворык.

Аднаго з паўстанцаў-партызан – Тамаша Баброўскага, які цудам выжыў пасля пажару ў Горадні і, толькі ачуныўшы ад апёкаў, напросіўся на новае заданне – забілі апошнім і адразу ж уклалі ў дамавіну. Куля разарвала Тамашу сэрца; кроў праз шчыліны ў дошках – якраз калі калымага праязджала перад крамнымі лаўкамі – пачала капаць-сцякаць на брукаванку.

– О Матка Боска! Кроў! – піснула нейкая кабета і закрыла даланей вочы...

На другі дзень у беластоцкай «Свободной мысли» відаводца карнай працэсі пісаў:

«Каму і навошта трэба было дэманстраваць гэтае жудаснае відовішча на многалюднай вуліцы, сярод белага дня... Кроў – заўсёды кроў. Яна п'яніць, як відно, яна аглушае, яна палюхае, яна расхітвае натоўп. І не трэба паказваць яе дарэмна».

Праз некалькі дзён польская паліцыя схапіла раённага атамана паўстанцаў Тамашука, які дзейнічаў пад псеўданімам Андрэй Пятрэнка. Прыкладамі яму пераламалі некалькі рэбраў, затым прывязалі пад калені палку і білі па пятах – пакуль не пачало адставаць ад касцей цела... Абвязвалі праколатым цвікамі й шпількамі поясам і білі па ім, клалі на раскаленае жалеза.

– Гіну, але мае браты-беларусы... – сабраў усе сілы і выкрыкнуў Тамашук, – ...прагоняць вас са сваёй зямлі і ўбачаць незалежную Бацькаўшчыну!

Гэта пачулі не толькі жаўнеры, але й іншыя палоненыя партызаны.

– Ubачаць, атаман! – адказаў Тамашуку селянін з разбітым носам. Адзін з сепачоў падскочыў і адсек яму вуха.

– Каб менш слухаў! – злосна рыкнуў...

Арышты пашыраліся. Да партызанскага атамана Скамароха прыйшла яшчэ адна жудасная вестка: схапілі бацьку – Дзям'яна Шыманюка. Скамарох сабраўся ісці дамоў – ратаваць бацьку. «Яны ж мяне шукаюць», – абураўся. Ледзь адгаварылі яго: ці выправіць гэтым што?

Пасланцом у ягоную вёску Грабавец напросіўся Васіль Муха – каб даведацца пра ўсё на месцы. Вяскоўцы стоена распавядалі, як білі Дзям'яна

Шыманюка: «Галава ўся ў ранах была, ногі страшэнна пакалечылі – паламалі на пятах косці...»

Калі ж 19 чэрвеня выпушчаныя з турмы Дзямян разам з нявесткай дабраліся да Грабаўца, суседзі, гледзячы на іх, плакалі: Барбара была ўся ў сіняхах, пераламаная рука падвязана да шыі шнурком... Дзямян жа пазіраў наўкол і ўсміхаўся – не стрываўшы пакутаў, дзед звар`яцеў.

Ад Скамароха прыхваць такое было немагчыма. Атаман хацеў застрэліцца – не далі сябры...

Сучасныя Робін-Гуды

Але здзекі адно распальвалі ў сялян прагу помсты...

14 чэрвеня польскі ўрад дамовіўся з англійскай прамысловай кампаніяй аб продажы Белавежскай пушчы. Англічане абавязаліся на працягу дваццаці гадоў «эксплуатаваць» Белавежу, плацячы Польшчы пэўную суму за кожны «штандарт» распілаванага матэрыяла англійскай валютай. У карыстанне англічан пераходзілі ўсе існуючыя на тэрыторыі пушчы будынкі і каля пяцісот кіламетраў чыгункі. Дзеля вывазу драўніны польскі ўрад забавязваўся даваць штодзённа па сто вагонаў. Аднак ужо з першых дзён пасля заключэння дамовы прамыславікоў чакалі неспадзеўкі. На пачатку ліпеня ў Белавежскай пушчы за тры дні беларускія сяляне спалілі пяцьдзесят гектараў высечанага лесу [50]. Белавежскія паўстанцы ўводзілі ў паніку «мясцовых» палякаў і з`арганізавалі напад на Бельск, а ў Беластоцкім, Бельскім і Пружанскім паветах «зялёныя» на польскіх урадавых сцягах сістэматычна рабілі надпісы «Б.Н.Р.».

Уцекачы з Горадні і пасланцы Васіля Мухі паведамлялі, што ў Лідскім павеце выбухнула новае паўстанне беларускіх сялян. У некаторых мясцовасцях абстралялі дробныя вайсковыя аддзелы. У ноч з 7 на 8 ліпеня з`явіліся паўстанцкія атрады па пяцьдзесят і сто чалавек, знішчылі некалькі сем`яў польскіх перасяленцаў, з імі – капітана рэзерва Рэтрыкоўскага. Праз два дні напад паўтарыўся на чыгуначную станцыю Арэхава.

Партызанская барацьба разгаралася і на тэрыторыі падсавецкай Беларусі, і пра яе замежная перыёдыка пісала з большай ахвотай. Англійская газета «Таймс» ад 17 чэрвеня 1922 года надрукавала артыкул свайго спецыяльнага карэспандэнта пра тых, каго савецкі ўрад называў зялёнымі партызанскімі бандамі:

«...Цяпер у Беларусі пачаўся новы сялянскі рух. Усюды, куды я ні заглядваў, я знаходзіў арганізаваныя мясцовыя гурткі антыкамуністаў. Ноччу яны збіраюцца ва ўмоўленым месцы, каб неўспадзеў напаці на бальшавіцкага зборшчыка падаткаў або на невялікі аддзел чырвонаармейцаў, а на другі дзень ізноў косяць і аруць»

Карэспандэнт дзівіўся, што ў Англіі так мала ведаюць і пішуць аб гэтых «сучасных Робін-Гудах». А іхнія чыннасць пашыралася з кожным днём. Напады рабіліся на вёскі і гарады. Партызаны каралі тых, на каго паказвалі пакрыўджаныя сяляне...

Ёзеф Ф. Эйхендорф
1788 – 1857

Паходзіць з старога дваранскага роду, пачатна баварскага складу. Апошняе адганіванне гэтага роду ў 17 стагоддзі апынулася ў Сілезіі. Тут у замку Любовіц, акружаным спрадвечным лесам, і нарадзіўся Эйхендорф. Знаўцы яго творчасці гавораць, што шум лесу і плынь, подых ракі Одэр чуецца ва ўсёй лірыцы Эйхендорфа. У Брэслаўлі Эйхендорф скончыў Каталіцкую гімназію. Вучыўся ва універсітэтах у Гале, Гейдэльбергу, Берліне, Вене. Падчас паходу Напалеона на Прусію на заклік прускага караля пайшоў добраахвотнікам у армію, але ў бітвах удзелу не браў.

Крытыка залічае Эйхендорфа да найбольш папулярных нацыянальных нямецкіх рамантыкаў. Нацыянальнасць, народнасць творчасці Эйхендорфа палягае ў песеннай стыхіі, у чысціні, праўдзівасці і прастаце фальклорнага пачатку. Даследчык творчасці Эйхендорфа Конрад Нусбэхер зазначае, што Эйхендорф не гэтэўлькі рэаліст, колькі (і перш за ўсё) – летуценнік і музыкант. У сваёй зродненасці з вобразамі свету і ў сваім адчуванні існасці свету Эйхендорф стаўся інструмантам і выказнікам боскай існасці свету. Ён то голас народу, то кудзеснік і маг, але перш за ўсё веруючы, пілігрым, жабрак. Гэтыя на першы пагляд розныя функцыі ягонай лірыкі твораць эстэтычнае адзінства, твораць напружанасць у адзіным арганізме ягонай творчасці, сцвярджае Нусбэхер. Блізкія паводле тону і духу народнай творчасці, некаторыя лірычныя песні Эйхендорфа вярнуліся ў тую творчасць амаль ананімна. Той жа Нусбэхер бачыць у творчасці Эйхендорфа тры галоўныя матывы. Гэта характэрны для рамантыкаў матывы “страчанага раю”, “залатога веку”, разбуранага шалёным часам рэвалюцыяў і розных узварушэнняў. Другі – гэта матывы ночы, начнога боку Прыроды, і нарэшце матывы тугі па радзіме.

Эйхендорф, як гаворыць Нусбэхер, верыў у зварот часу “чыстай магіі паэта”.

М.С.

Вясновае прывітанне

Палымнее гара да аблокаў,
узыходам сонца гарыць.
На скале гары высока,
гледзячы ў поле, хваінка стаіць.

Я стаю на вяршыне гожай
побач хваінкі і гляджу на свет:
Госпадзі, які прыгожы,
які прыгожы свет!

Ранішня малітва

О, цудадзейная, зварушлівая ціхасць!
Такое ціхасці шчэ не было здавён!
Лясы сваё чало схіляюць ціха,
як праз палі праходзіць Ён.

Народжаны як бы нанова
я ў гэтай ранішняй цішы.
Азвалася жыцця аснова
лагоднай цеплынёю у душы.

У свеце, шчасце дзе і сум нароўні,
я не чакацьме на адхлынь –
нібы праз мост, занураны вандроўнік,
я да Цябе сягну праз часу плынь.

Мой спеў! На баламуцтва свету
Цярпеннем ціхім адкажы.
І будзь заўсёды верным Запавету
Таго, хто быў распяты на крыжы.

Песня ночы

Дзень скончыў свой святляны крок,
званы пачуліся здалёк.
Ноч за свой доўгі ночны час
з сабою забярэ кагосьці з нас.

Дзе тая радасць буйная цяпер,
сяброўства шчырага давер,
каханай заварожаны пагляд?
Чаму сабе ты сам не рад?

На свеце ж ціха, і скрозь каламуць
над полем хмары зніклыя плывуць.
Ні дрэвы, ні палі не знаюць саматы, –
О, чалавек, чаго ж баішся ты?

Не пабаюся цемры наступу з нізін,
калі мне будзе верны хоць адзін,
хто будзе падзяляць са мною радасць і бяду,
таго ніколі я не падвяду.

Спявай жа салавейка! Лес, ручай
цудоўным сваім спевам асвячай!
Хвалу Ўсявышняму складацьме, дружа мой,
да сонца ранішняга будзем мы с табой.

Малітва Марыі

У навальніцу страшна чалавеку –
глушыць гром з вышы крутой.
Ды пагрозлівую небяспеку
адхіляеш Ты малітваю святой.

І калі у непагадзі золкай
поле цямынее у журбе,
бласлаўляеш поле Ты вясёлкай –
Маці, колькі любасці ў Цябе!

А калі у горах паямнее,
вечар холадам атуліць нас,
саграв ае нас надзея –
з намі Ты у кожны час.

І калі пакункі за плячыма
несці больш не будзе сіл, ані,
мяне, стомленага пілігрыма,
зорнаю апраткай ахіні.

Малітва

Госпадзі, хачу маліцца шчыра,
ды вобразы жыцця зямнога
заўсёды паўстаюць між мною і Табой.
Душа мая заўсёды мусіць
глядзець на свет, нібы у бездань.
Суровы Бог, баюся я Цябе.

Ах, вызвалі мяне ад путаў!
Каб выратаваць нас, смяротных,
пайшоў Ты на пакутлівую смерць.
Прад самымі варотамі у пекла
няўцям я неяк заблудзіўся
і Ты не дапамог мне у маёй бядзе.

У старым садзе

Пунсав еюць півоні – цуда зямлі.
Закалдованы хіба яны.
Бацька й маці даўно зляглі.
і зачым яны тут цвітуць адны?

З прамінулых, даўніх часоў
Тут фантан яшчэ бруіць.
І жанчына, схіліўшы галоў,
заснула, сядзіць.

Ціхамірнасцю ўсё аддае,
у руках яе люгня маўчыць.
Мне здаецца, я ведаў яе,
але йду, не хачу будзіць.

А сцямнее – яна наўгад
дакранаецца струн, і звон
ую ноч абуджае сад,
ую ноч не сціхае ён.

Шукальнік клада

Уночы ў лесе цёмным,
заюшаны, ён наўздагад
дзяўбе гару нястомна –
у глыбіні яе шукае клад.

Анёлы спевам блізкім
вучылі, як нам ацалець.
Чырвоным вокам бліснуў
залаты цялец.

“Маё! Маё! Яшчэ! Замала!” –
грабе зайздросная рука.
Ды тут скала абвалам
звалілася на бедака.

Хтось кпліва з ямы-долу
смяўся, не спыняў сябе...
Спеў заціхаў анёлаў
у смутку і журбе.

Морская цішыня

У плынь углядаюся мора –
глыбока там, на дне,
глядзяцца палі і горы,
быццам у казачным сне.
Руіны, зубчастыя вежы –
у мройнасці на дне.
Здаецца, яны належаць
мне.
На варце цар морскі, падобны вою,
на пячаным дне сядзіць.
Апёршыся на арфу барадой сіваю,
здаецца, ён спіць.
Караблі прыходзяць зблізку, здалёку –
яму не здраджае слых.
Галавы нахілам лёгкім
ледзь прыкметна вітае іх.

Позняя вяселле

Схаваўся месяц ўжо за лес.
Нямала праскакаў ён – час настаў:
з каня жаніх бадзёра злез
і ў замак хутка паспяшаў.
Нявеста ў зале ўжо была –
алмаз і золата на ёй.
Багіні роўнаю была
яна ў зіхотнасці сваёй.
Цяснота ад гасцей вакол яе.
Напятая, нібы струна,
нявеста з крэсла устае –
высокая і бледная яна.
Скідае маску перад ім.
Жаніх у ап'яненні ад надзей.
Белай рукі рухам адным
дорыць сэрца яму з грудзей.

Гутарка ў лесе

Запозна ўжо й не дачакацца давідна.
Скажы, чаму праз лес ты едзеш і адна?
Ты ведаеш, вялікі лес – зладзеяў сцоў.
Пякнейшая, дазволь я справяджу цябе дамоў.

“Вядомы мне ўсе хітрыкі мужчын і іх падман –
цярплю я ад пакутлівых сардэчных ран.
Палоніць, бачу я, краса мая.
Прэч! Ты не ведаеш, хто я!”

Як пышна конік твой убран!
Які прыгожы маеш стан!
Але я ведаю цябе – зважай!
Ты ведзьма Лёрэляй!

“Так, ты ведаеш мяне і не дурэй!
Вунь замак мой глядзіцца ў Рэйн.
Запозна ўжо, туман густы –
больш з лесу гэтага не выйдзеш ты.”

Пераклад з нямецкай мовы Масей Сяднёў

12. bez tytulu

Графіка Ежы Лянговіча

Клеменс Брэнтана 1778 – 1842

Адзін з найбольш выдатных нямецкіх рамантыкаў. Паводля паходжання – напоўітальянец. Народжаны ў ваколіцах Рэйна, захапляўся ягонай прыгажосцяй, быў няўтомным вандроўнікам па ўзбярэжжах гэтай ракі, знаўцам легендаў і казак пра надрэйнскія замкі, узбагачаў сябе здабыткамі народнай творчасці, імітаваў яе сам. Нездарма ж Брэнтана залічаюць да гэтак званых рэйнскіх рамантыкаў. Вучыўся ў Ене, Марбургу, Нейдэльбергу. Жыццёвыя дарогі Брэнтана прыводзілі яго да сустрэчы з Гётэ, Бетховенам, з выдатным паэтам Ахімам Арнімам. З разгалінаванага роду Брэнтана выйшла нямала вучоных, паэтаў, яны станавілі сабой эліту нямецкай нацыі.

Для творчасці Брэнтана лічыў неабходнасць адзіотнасці. Для кожнай творчай душы, на ягоную думку, патрэбна ідэальная адзінота, маўляў і Бог жа адзінокі, хоць і ўсюдысны. Спалучэнне, сплаў цёмнага натхнення з яснай развагай Брэнтана лічыў прыкмегай дасканаласці творцы.

У свае пазнейшыя гады, менавіта год 1817 быў для Брэнтана паваротным: па споведзі ён вярнуўся зноў да каталіцкай царквы, да якой быў доўгі час адчужаным. У творчым сэнсе быў гэты час пераломным: ён запярэчыў амаль усё, што пісаў раней. Жыў у Кобленцы, Мюнхэне. Займаўся дабрачыннай працай.

М.С.

Чуеш ты, як бруаць крыніцы?

Чуеш ты, як бруаць крыніцы?
Як кузнечыкі стракочуць?
Ціха, ціха, будзем слухаць!
Шчасны той, хто можа ўмерці
Сонным, каго хмары закалышчуць,
Каму месяц дрэмнасць пасылае.
О! Як лёгка таму лётаць,
Каму крылы сон калыша,
Хто на небе на блакітным
Зоркі, нібы краскі, сабірае.

Лётай, спі, драмі, я хутка
Разбуджу цябе, шчаслівы.

Адгук на музыку Бетховена

Шчаслівы той, хто бяздумна,
Свабодна лунае, як дух па вадзе,
Не так, як той карабель, мяняючы ветразь,
Гадае, адкуль сёння вецер падзьме.
Не, без лішніх развагаў, падобна Богу,
Пазнаўшы толькі сябе і творства сваё,
Творыць ён свет, якім ён сам ёсць;
І грэшыць чалавек на тым –
То была не ягоная воля!
Але ўсё размеркаваны м ёсць.
Нікому не дадзена ўсё, таму што кожны
Мае свайго Спадара, толькі не сам Спатар,
Адзінокі ён і не служыць ён.
Гэтаксама як і Спявак.

За прасніцай

Прыгожы салавей чудоўным сказам
заходзіўся і млеў.
Дзівосным быў ягоны спеў,
калі з табой былі мы разам.

Бездапаможная ў сваім хацэнні
я ўсё праду, праду адна.
Ільсніцца нітка, як струна
у месячным зіхценні.

Калі душа ясна ад уцехаў,
спяваў салоўка, млеў.
Той час прыпомніў гэты спеў,
калі ты ад мяне паехаў.

За прасніцай сяджу адна я
і толькі думка пра цябе мая.
Я сэрцам чыстая і веру я,

што Бог з табой нас аб'яднае.

Заходзіцца цудоўным сказам
прыгожы салавейка, што спяваў і млеў.
Я думаю пад гэты спеў,
што мы былі з табою разам.

Чуллівую кудзелі мякаць
скубу цяпер я тут адна.
Ільсніцца нітка, як струна,
спяваю і хачу заплакаць.

Вячэрні гарадок

Слухай, знову плача флейта,
плешчуць прахалодаю фантаны,
веяць залатыя згукі –
ціха, ціха, будзем слухаць.

Просьба мройная, жаданне,
сэрцу гэта слухаць – асалода.
Усю ноч мне тыя згукі

агнём свецяць,
шчымяць,
вабяць.

*Пераклаў з
Сяднёў*

нямецкай мовы Масей

11. Poganek

Графіка Ежы Лянгевіча

Райнэр Марыя Рыльке
1875 – 1926

Часаслоў

З “Кнігі пра манаскае жыццё” (1899)

Ідзе стагоддзе, з ім хачу я жыць
і чуць, як вешчыя дрыжаць лісты:
мой ліст пісалі Бог, і я, і ты,
і ён яшчэ на вышыні дрыжыць.

Адчуй жа глянец новае старонкі,
на ёй яшчэ павінна ўсё паўстаць.

Тут сілы ціхія на ўзлёце толькі,
панура самі на сябе глядзяць.

Ва ўсім знаходжу я цябе, шматлікі, –
у рэчах добрых тых, якім я брат:
у рэчах буйных ты вялікі,
малы – схаваны ў сутнасці зярнят.

Дзівосная гульня сіл паднябесся,
з якімі ў рэчах ты усюды й спрэс:
вось, карань ты, камлём угору пнешся,
і ў верхавіне, вось, ужо ўваскрэс.

Былі тады дні Мікельанджэла,
пра іх я знаю ўсё, што з кніг здабыў.
Во! – чалавек, – не ў нашых мерах жыў,
ён волат быў, ён быў – скала.
Зямны маштаб зняхаў і забыў.

Во – чалавек! вяртаецца да нас,
калі адолення меры й час,
каб ацаніць надмер вялікіх дзей.
Бярэ ён скарб і ў глыбіню грудзей
сваіх кідае, ў бездані нутра.

І да яго тайноты зла й добра
нямала зведаў хто, прачуў глыбока;
а толькі ж ён адзін душой і вокам
абняў Усё як рэч адну; а Бога,
недасягальна добрага і злога,
скарыць не змог; нянавісцю высокай
за недасяжнасць любіць -- Бога.

Вось і яе, саспелую для плоду,
красу нясмелую, без роду-зводу,
любоўю караную выбраў Бог.
Квет неразгаданы знутры, спадсподу,
ў якім ёсць тысячы шляхоў-дарог.
Яе лунаннем шчодра адарылі,
і ў ёй прадвызначанае расло;
і ўсё жыццё служэнскае Марыі
па-царску велічным цудам было.
І, як святочны перазвон царкоўны,
ва ўсе дамы яе жыццё ўвайшло;
і дзеўчанё, чый свет наіву поўны,
сусвету неапазнаны плод дало,
і споўненага Тым Адным улоння
хапіла тысячам на ўсе гады,
каб асвяціць усё, спрадвек да сёння,
як вінаграднік вечна малады.

Прыходзіш, адыходзіш. Ціха,
амаль пяшчотна, як уздых,
змыкаеш дзверы перад мніхам,
ты ходзіш найцішэй за ўсіх.

З табою звыкнуцца, нібыта
з чароўнай кнігаю, калі,
тваім прыцьмёныя блакітам,
у ёй малюнкi расцвілі,
бо ў кожнай рэчы ты здабыты
усімі гукамі зямлі.

І часта, як цябе маюю,
ва ўяве дзеліцца мой твор –
ты йдзеш, як светлая касуля,
а я – нібыта цёмны бор.

Ты кола, і цябе нясу я:
з тваіх ужо сцягнутых восяў
ўсё пераважае адна,
мне найбліжэйшая яна,
і творы родзяцца, і вось я –
у іх ад змерку да відна.

І я ўвайшоў як пілігрым
і быў пакутнікам у ім,
адчуўшы на чале сваім
цябе, о камень.
Мінорай сямісвечнай я
абставіў змрок твайго быцця
і ў кожным вобразе тваім
угледзеў знак радзімы я.

Стаяў я каля жабракоў,
худых, панылых і пустых,
і з іх паклонаў зноў і зноў
я разумеў, што вецер ты.
Я бачыў мужыка, які
у барадзе, як Ёахім, –
з таго, з якой пакарай нёс

ён на сабе свой горкі лёс,
убачыў я цябе такім
адкрытым, шчырым і у ім.

Ты часу бег даеш,
а што табе дае бязмеж?
свой сэнс? і меру мер?
Мужык твой сэнс бярэ, увысь
яго шпурляе, як калісь,
так і цяпер.

Ягоны клопат нам – як жах нямы,
ягоны голас нам – граніт, алмаз,
хацелі б выслухаць ягоны сказ,
але не чуем слоў ягоных мы.
Між ім і намі драма і любоў
паразумеца людзям не даюць,
мы толькі бачым рух яго губоў,
з іх гукі падаюць і ў моўчы мруць.
Цяпер далей мы, чым раней былі;
хоць нас любоў вядзе у міражы,
а як прыходзіць смерць нам на зямлі,
мы бачым – ён на гэтай зорцы жыў.
І гэта бацька нам. І я – цябе за бацьку маю?
А гэта ж – наш падзел тысячакротны.
Ты – сын мой. І цябе заўсёды я пазнаю,
як пазнае адзіны любы сын, адзінародны,
хай нават як старым стае.

І ўсё-такі, хоць кожны мкнеца сам з сябе,
нібы з турмы, якая мне і гне, –
якое гэта дзіва, што здаецца мне:
жыццё жывецца, ўсё ў жыцці живе.

А хто живе? Прадмет ці рэч з прыроды,
што быццам рад нясыграных мелодыі
на струнах арфы стынуць нанач, мруць?
Ці гэта вецер, што з-пад водаў вее,
ці гэта вецце ў рух-няруху кволым,
ці гэта ўзімку голыя алеі,
ці гэта кветкі, калі водар ткуць?

Ці гэта ў бегу цёплыя жывёлы,
ці гэта ў лёце птушкі так жывуць?

А можа, ты адзін жывеш, мой светлы Божа?

Апошні дом ускрай сяла, наўзбоч,
самотны, як нямала што зямное.

Ідзе дарога праз сяльцо малое
і паглыбляецца паволі ў ноч.

Сяльцо малое – толькі пераход
між светамі, цераспалоссе,
сцяжына міма хатак, а не шлях.

І многія, што йдуць за далягляд,
магчыма, паўміраюць у дарозе.

Часамі нехта ўвечары ўстае,
выходзіць вонкі, ідзе, ідзе, –
а там царква стаіць на ўсходзе, дзе
яму сям'я хаўтурную пяе.

І нехта ў хаце у яго знябыў,
і застаецца жыць у крэсле, шкле,
а дзеці йдуць, калі іх Бог пашле
да той царквы, якую ён забыў.

Ты зноў вялікі будзеш. Нават большы,
чым той, што мусіць жыць і гаварыць
з табой. Больш незвычайны і харошы,
старэйшы патрыярх, старым-стары.

Цябе адчуюць: бо плыве духмянасць
з тваіх прысутна збліжаных садоў;

як хвораму з прадметаў мілых радасць,
так людзям з любасці плыве любоў.

Збіраюць бо людзей у гурт не модлы.
Цябе не будзе ў лучнасці; бо хто
праз радасць да цябе прыйшоў, той годны,
таму не трэба кліканы натоўп:
ён і ў самоце будзе ўсюдыісны,
сабраны і адкінуты, ў тузе
і ў радасці, маленькі і вялізны,
як хата і дзяржава, як усе.

3 “Кнігі пра галечу і смерць” (1903)

Бо ён бязвольны, свет яго не кліча,
бо не-багач ён толькі, не-бядняк.
Усе яны без лісця, без аблічча,
накрэслены на кожным страху знак.

Бруд гарадоў на іх наліп усякі,
на іх ахлам’я, гразі камякі,
няслава ў іх, як чумныя баракі,
іх выкінулі прэч, як чарапкі,
як падту, як шкілеты, смецце, шлакі,
як календар залеташні які,
чый час у вечнасць незваротна сцёк;
і ўсё ж калі б зямлі на тое сіла, –
яна надзела б іх, як ружавы вянок,
і на сабе за талісман насіла.

І ўсё ж яны чысцейшыя за камень,
як звер сляпы яны, як новы госць,
наіўныя, Твае душой, рукамі,
і хочуць Аднаго яны вякі-вякамі:

на беднасць права мець, якое ёсць.

Свайго настырна прагнучы, знішчаюць
у поступе глумліва гарады.
Як голы хмыз, жывое ўсё ламаюць,
народы цэлыя звядуць на дым.

Хоць гараджан завуць людзьмі маралі,
не маюць мераў і апор яны,
слімачы папаўз, пустазвон шкляны
прагрэсам, поступам паназывалі,
але не прапаўзлі ні кроку далей
у тым прагрэсе, толькі распанелі,
бразгочуць цацкамі фальшывай навізны,
як тыя шлюхі на панелі.

Хлуснёй здаецца іх жыццё на свеце,
і змогі ў іх няма сабою быць,
іх сіла – грошы, як усходні вецер!
а ім, малым і сірым, толькі ныць
і верыць, што панаднае віно
ім верне тое, што сплыло даўно.

Пераклаў з нямецкай мовы Васіль Сёмуха

Перакладзена з выдання: Rainer Maria Rilke. Werke in drei Bänden. Bd. 1.
(Das Stunden-Buch: Das Buch vom mönchischen Leben; Das Buch von der
Pilgerschaft; Das Buch von der Armut und vom Tode). – Insel-Verlag Anton
Kippenberg, Leipzig, 1978.

Янка Брыль і Масей Сяднеў на балконе Дома літаратара ў Мінску, 1994 г.

Фота А. Кляшчука

Алесь Барскі ля помніка
М. Багдановічу. Мінск, сярэдзіна
90-х гадоў.

Фота Святаслаў Крыжкі

Віктар Швед на адкрыцці помніка
Алесью Гаруну на могілках у Кракаве,
24 верасня 1988 г.

Фота Міра Лукаша

Петар Буняк
Бялград

Славістычныя літаратуразнаўчыя даследаванні ў новым тысячагоддзі

Тэзы да роздуму*

Звычайна лічыцца, што чалавек на краю стагоддзя – у нашым выпадку міленіума – мае нейкі больш значны вопыт, асабісты і калектыўны, які забяспечвае яму надзвычайную арыентацыю ў прасторы і часе. Нібыта такой прывілеі пазбаўлены чалавек з кожнага іншага часу! І нібыта жыццёвы і прафесійны вопыт можа даць чалавеку штосьці больш значнае, чым усведамленне ўласных памылак...

Ад гэтага выкладу, скажам тое на самым пачатку, не трэба чакаць асаблівага футуралагічнага праекту, а яшчэ менш якіх бы там ні было прарочых прэтэнзій або асабліва палемічных задум. Падпадаючы, іначай кажучы, “міленіумнай гарачцы”, якая так нагадвае нам распусны ды неадольна ачаравальны “fin-de-siècle”, рашыліся мы падзяліцца з шаноўным сходам некаторымі сваімі развагамі.

Прадмет

Усім цалкам ясна, што ўяўляюць сабой славістычныя літаратуразнаўчыя даследаванні, а дакладней, што ўкладваецца ў тое паняцце. Прынамсі, тут можна сінтэзаваць як мінімум дзве супрацьпастаўленыя дэфініцыі: 1) папершае, гэта падпарадкаваная галіна славістыкі, *прыкладныя славістычныя даследаванні*, дзе метадалагічны інструментарый цалкам дыктуе свае законы падпарадкаванай дысцыпліне; 2) па-другое, гаворка ідзе пра галіну *навукі аб літаратуры – выкарыстанні ў літаратурным працэсе культур славянскіх народаў*. Як заўсёды ў гаворцы аб палярным, так і тут, зразумела, ісціна палягае недзе паміж, хоць, на нашу думку, усё ж яна бліжэй да другога вызначэння. У гэтых маіх развагах, такім чынам, славістычныя літаратуразнаўчыя даследаванні разглядаюцца найперш як частка навукі аб літаратуры, у якой метадалагічны імператыў з’яўляецца ў пэўнай меры і карэктывам

*Рэферат прачытаны на 38-ым сходзе славістаў Сербіі ў студзені 2000 г.

спецыфічнасці *славянскага культурна-гістарычнага комплексу*.

Праблема можа ўзнікнуць і з-за прыблізнай формы папярэдніх вызначэнняў. Сёння значная частка асоб з нашай галіны вельмі адчувальныя на прыблізнасць у вызначэнні катэгорый, якія датычацца *ўсіх славян*, так што ўжо дастаткова даўно настойвае (і ў пэўнай ступені з правам, калі мець на ўвазе выключна цяперашні час) на славянскай культурнай раз'яднанасці. Каб не ўзнікла блытаніны, падкрэслім, мы невыпадкова карыстаем фармуліроўку “славянскі культурна-гістарычны комплекс” – як ахоп пэўнай колькасці з’яў, што ўжо само па сабе падразумявае яго колькасную і асабліва якасную плюральнасць.

А пад тым *славянскім культурна-гістарычным комплексам*, акрамя не заўсёды пэўнага ўсведамлення аб узаемным сваяцтве, маем на ўвазе найперш неаспрэчную роднасць мовы, (перадхрысціянскіх) міфалагічных вобразаў, фальклору, у пэўнай ступені матэрыяльнай культуры, затым падабенства этнацыянальнай характаралогіі і гісторыі (асобна ў сегменце абуджэння нацыянальнай свядомасці, адпаведна партыкулярных народных “адраджэнняў”), а пасля – абавязкова, у рознай ступені – традыцыі ўзаемных культурных перайманняў, матываваных якраз адчуваннем падабенства на нейкай аснове.

З папярэдне выказанага можна зразумець, што наша ўвага скіравана галоўным чынам да *славянскай літаратуразнаўчай кампаратывістыкі*, метадалагічныя мадэлі якой маюць сваё прымяненне і ў асобных даследаваннях славянскіх нацыянальных літаратур.

*

Сярэдзінай дзевяностых гадоў, перад кангрэсам славістаў у Кракаве ў 1998 годзе, на старонках “Зборніка Матице српске за славистику”¹ вёўся даволі займальны дыялог вакол падыходаў славістыкі ўвогуле – у святле новай геапалітычнай сітуацыі еўрапейскіх і славянскіх народаў. Зыходным пунктам былі некаторыя палажэнні вядомага славацкага кампаратывіста Дзіоніса Дзюрышына. Аўтар кнігі “*Čo je svetová literatúra*” (1992), натхняльнік прадстаўнічага шэрагу новых кампаратывісцкіх даследаванняў, Дзюрышын стварыў, скажам, *інтэрактыўную* мадэль сусветнай літаратуры, у якой яна, літаратура, перастае быць статычнай сумай твораў або “каталогам” нацыянальных літаратур, а ўяўляе сабой жывую тканіну з мноства дынамічных літаратурных працэсаў. Пры тым, як сёння ўжо агульнавядома, Дзюрышын увёў катэгорыю *інтэрлітаратуры*, якая ахоплівае перапляценне ўзаемаадносінаў двох ці больш нацыянальных літаратур, адпаведна *літаратурных анклаваў*, а з яе генерыраваў два прасторава-часавыя, г. зн. геаграфічна-гістарычныя класіфікатары – *інтэрлітаратурную агульнасць і інтэрлітаратурны цэнтрызм*.

Прамой падставай для гэтакага дыялогу была Дзюрышынава ацэнка літаратурнай славістыкі ў тэксце “*Аб інтэрлітаратурным цэнтрызме балканскіх літаратур*”. Зыходзячы з вопыту славістычных кангрэсаў, славацкі

¹ Свеска 46 – 47 з 1994.

вучоны лічыць, што “праблематыка літаратурнай славістыкі абарочваецца памалу недаверам “залішне славістычным накірунку і спецыялізацыі” і працягвае:

“Літаратурная праблематыка ў цэлым небяспечна звужаецца да т. зв. славістычных праблем на шкоду развіцця спецыяльнай, навукова дыферэнцыраванай праблематыкі, якую літаратура жыве і аб якой разважае.

Можна было б запырэчыць, што славістыка сёння з’яўляецца ўжо больш гістарычнай, чым сучаснай навукай. Якраз у той спантаннай скіраванасці да мінулага палягае ўзгаданая праблема. Літаратурная славістыка, такім чынам, жыве ў мінулым, хоць міжславянскія літаратурныя адносіны існуюць, праўда, і цяпер, але іхняе існаванне траціць жыццёвасць з-за зусім аб’ектыўных форм аслаблення сужыцця колішніх славянскіх культур, а тым самым і літаратур”².

Дзюрышын не сцвярджае, што тое культурнае сужыццё – а значыць і прадмет літаратурнай славістыкі – хутка згасне, але ягоную прышласць звязвае з будучай формай суіснавання славянскіх народаў. З прычыны чаго этнічнаму прынцыпу ў падыходзе да паасобных (не толькі славянскіх) літаратур супрацьпастаўляе *геаграфічны*.

Наш аўтарытэтны славіст Міодраг Сібінавіч, у той час рэдактар “Зборніка” і старшыня Югаслаўскага славістычнага камітэта, у тэксце “Перспектывы сучаснай славістыкі” абгрунтавана запырэчыў некаторым з тых палажэнняў, не адмаўляючы сённяшняга крызісу славістыкі, аднак лічыць, што тыя палажэнні сведчаць аб тым, што

славістычныя “этнічныя” даследаванні, у імя ісціны, найперш чым замяніць географічным раздрабленнем адзіную генетычна, моўна, фальклорна, а таксама і геапалітычна (асабліва ў адносінах да германскай) славянскую культуру, трэба інтэнсіфіцыраваць. “Дамешванне” ж пэўных агульнаславянскіх, грэцкіх, лацінскіх, германскіх, раманскіх, ісламскіх ідэй і культурных напрацовак з’яўляецца відавочным і натуральным ва ўсякай нацыянальнай, як і ў кожнай нацыянальнай славянскай культурнай мадэлі. Між тым, яе генезіс, сэнс і вартасць немагчыма да канца зразумець па-за кантэкстам духоўнай цэласнасці вышэйшага парадку, якой нацыянальная мадэль належыць”³.

Пры тым Сібінавіч перакананы, што звужэнню прасторы славістыкі садзейнічалі нядаўнія палітычныя забароны, разнастайныя ідэалагічныя табу, а таксама прадузятасці, ад якіх, праўда, істотна змененых, славянскія народы не вызваліліся і сёння.

² Dioniz Đurišin, o interliterarnom centrizmu balkanskih knjizevnosti. Зборник МС за славистику, 1994, 46 – 47, 185 – 186.

³ Миодраг Сибиновић, Перспективе савремене славистике. Зборник МС за славистику, 1994, 46 – 47, 13.

Гэты дыялог, між тым, не быў палемікай аб неаспрэчных ісцінах, але аб спрэчных наступствах і выніках, якія Дзюрышынава мадэль магла мець для навуковага пазнання славянскіх народаў і іх літаратур. Катэгорыя *інтэрлітаратурнасці*, а таксама функцыянальны аспект *інтэрлітаратурнай агульнасці* ў гэтай мадэлі маюць больш, чым добрую перспектыву. Якраз таму, што гэтая мадэль выглядае вітальнай і, магчыма, вельмі прадуктыўнай у будучыні, каратка пракаментуем тое, што Сібінавіч вызначыў як спрэчнае.

Калі ў літаратуры ўвогуле існуе якісьці іманентны закон, дык гэта закон, скажам умоўна, *ідэйнай камунікацыі*: пісьменнік, група пісьменнікаў, “школа”, “пакаленне” – як і цэлыя нацыянальныя літаратуры – ствараюць тое, што непазбежна аглядаецца *за сабою і вакол сябе*, каб можна было *ісці наперад*. Для нацыянальных літаратур у іх паступальных фазах (а тое можна ясна ўбачыць толькі з “гістарычнай дыстанцыі”) *не існуе* ні катэгорыі (абсалютнага) дыскантынuitэта ў адносінах да ўласнай традыцыі, ні (працяглай) прасторава-часавай ізаляцыі.

Пра паняцце інтэрлітаратурнасці таму можна сказаць, што выведзена яно з самой сутнасці феномена літаратуры, але мы ніякім чынам не пасягаем на яго гістарычныя параметры. Дзюрышын, праўда, аб тым свядома і не задумваецца, больш таго, свае “інтэрлітаратурныя агульнасці” вызначае як пераважна гістарычныя формы. Аднак усё ж, калі гаворка датычыцца славянскіх літаратур – то ён міжволі ставіць у віну літаратурнай славістыцы празмерную “гістарычнасць”.

З аднаго боку, увязванне інтэрлітаратурнасці выключна або пераважна з *геаграфічнымі* крытэрыямі вельмі часта можа аказацца “ўціскваннем” фактычнага матэрыялу ў тэарэтычную мадэль, а значыць – насіллем над фактамі. Гаворка ідзе менавіта аб тым, што нейкія географічна блізкія, як бы іх назваў Дзюрышын, “літаратурныя анклавы” не належаць той жа інтэрлітаратурнай агульнасці і гэта таму, што шляхі культурнага трансфера, якія тыя анклавы ўстанаўліваюць з культурна развітымі і па нейкіх крытэрыях блізкімі асяродкамі, проста нідзе не перакрываюцца. З другога боку, дастаткова прыкладаў інтэрлітаратурных агульнасцей, у якіх састаўныя, географічна суседнія анклавы гравітуюць адрозным, няхай і супрацьпастаўленым культурным цэнтрам. Яшчэ праблематычней паняцце *інтэрлітаратурнага цэнтрызму*, хоць географічны крытэрыі дадае і нешта такое, што магло б лічыцца *культурным цэнтрам сілы*. Ніхто, зразумела, не спрачаецца, што напэўна існавалі і існуюць культурныя метраполіі, якія выпрацоўваюць эталоны культурных каштоўнасцей, як і – цэласныя цэнтры сілы (палітычнай, ваеннай, эканамічнай і, калі можна так сказаць, культурнай), але пад вялікім пытаннем застаецца, ці сапраўды яны з’яўляюцца *рашаючым* фарматыўным фактарам у літаратурных працэсах унутрынацыянальных літаратур і адпаведна ў працэсах фарміравання інтэрлітаратурных агульнасцей.

Традыцыйна ў навуцы аб літаратуры XIX і пачатку XX веку інтэрлітаратурнасць абмежавана галоўным чынам “уплывам” і “сувязямі”. З часам “уплывы” ў выніку пашырэння кругагляду і параўнальных даследаванняў былі ўтоплены ў шырокай вобласці вывучэння інтэртэкстуальнасці. Што ж датычыцца сувязей, асабліва на персанальным узроўні, іхні матэрыял рэдка калі зусім вызваляецца ад аказіянальнага

характару. Яны складаюць зараз шырокую галіну кантакталогіі, якая заўсёды значнаю часткаю застаецца на глебе культурнай гісторыі. Са свайго боку паняцце інтэрлітаратуры ў асноўным абсарбіруе абедзве галіны.

Падыход Дзюрышына і яго школы ўспрымаем, акрамя ўсяго іншага, як патрэбу пераадолення аказіянальнасці і аднаўлення сістэмы. У якой меры той падыход у сваёй аснове прагрэсіўны, настолькі можа быць у яго – не глядзячы на сур’ёзныя слабасці і абмежаванні – досыць доўгае жыццё ў трэцім тысячагоддзі.

Паглядзім, што магло б выступаць практычнаю апораю тэарэтычнай мадэлі Дзюрышына.

Літаратурознаўчая славістыка, мабыць, доўга яшчэ не вырачэцца сваіх гістарычных параметраў не з-за “абскурантызму”, але з-за таго, што ў працэсах мінуўшчыны трэба адшукаць прычыны сённяшніх драматычных міжславянскіх калізій, а ў прышласці – абавязкова прасачыць за гісторыяй канца XX веку, каб усвядоміць, якім чынам спрабавала яна вытлумачыць верагоднае некаторае будучае збліжэнне.

Уласна кажучы, сёння ў славістыцы магчымыя і не рэдкія сінхранічныя падыходы. Натуральна, навуковая літаратурная сінхранія колькасна не пераўзыходзіць дыяхранію, але яна, магчыма, залог абнаўлення ўсёй навуковай дысцыпліны. Кампаратывістычна забяспечаная яна можа прапанаваць аснову для разгляду нейкіх новых міжславянскіх аналогій. У гэтым сэнсе найбольшае значэнне маюць як тыпалагічныя супастаўленні паасобных сегментаў і з’яў у славянскіх літаратурах, так і літаратуры як сістэмы.

Параўнальныя тыпалагічныя даследаванні – хоць і абцяжараны вельмі доўгаю традыцыяй – маюць асабліва важнае значэнне, а ўсякі значны падыход у славянскай літаратурнай дыяхраніі не павінен любым коштам даказваць генетычную ўзаемалежнасць відавочных аналогій. Менавіта гэты “прагматычны” аспект – гаворым не без сарказму – можа вырашыць, ці стане ў наступных дзесяцігоддзях *тыпалогія славянскіх літаратур* дамінантнай сферай славістычнай літаратуразнаўчай кампаратывістыкі, не рызыкуючы быць “ні праз меру славістычнай, ні залішне гістарычнай”.

Калі ўжо гаворка зайшла аб той тыпалогіі, кратка спынімся на добрым прыкладзе шырокага тыпалагічнага даследавання і славістычнага, і гістарычнага, але і міждысцыплінарнага. Маюцца на ўвазе даследчыцкія намаганні беларускай славісткі Галіны Тварановіч, выказаныя ў шэрагу работ, між якіх найперш у кнізе “*Беларуская літаратура: паўднёваславянскі кантэкст*” (Мінск, 1996) і доктарскай дысертацыі “*Беларуская літаратура ў паўднёваславянскім кантэксце (Праблема культурна-гістарычнага тыпу)*”, абароненай у Мінску ў 1998 годзе.

Г. Тварановіч, дзякуючы выкарыстанню багатага фактычнага матэрыялу з беларускай і паўднёваславянскіх літаратур, аднавіла тыпалагічную тэорыю этнакультурнага фарміравання, дакладней, фарміравання *свядомасці аб этнакультурнай тоеснасці*, і гэта як у беларускага і паўднёваславянскіх народаў асобна, так і ва ўзаемным ахопе. Даная тэарэтычная мадэль, якой у аснове мала што можна закінуць, ужо ў самой пастаноўцы мае аплікацыю, спраектаваную значна шырэй у адрозненне ад чыста літаратуразнаўча-філалагічных або літаратуразнаўча-гістарычных даследаванняў. Яна сапраўды

пакрывае разгалінаваную сістэму ўзаемазалежнасці палітычнай і культурнай гісторыі, затым духоўнага, сацыялагічнага і, можна сказаць, ідэалагічнага аспекту нацыянальных літаратурных працэсаў, а затым – толькі адсюль – міжславянскую (хоць не адно міжславянскую) кантактную сферу.

Ужытая ў работах Г. Тварановіч мадэль, якая аперыруе спецыфічна вытлумачаным паняццем тыпу як “метадалагічнай адзінкі” за сваю канчатковую мэту мае *культурна-гістарычны тып славянскага фарміравання*. Гаворка ідзе аб спробе абагульнення разрозненых з’яў, якія падразумяваюць “трыадзінства працэсу”: 1) шлях этнічнага ўвасаблення, 2) архетыпізацыя гэтага шляху вусна-паэтычнай творчасцю і 3) далейшае асваенне этнаментальнага комплексу “прафесійным”, г. зн. рафініраваным, аўтарскім мастацтвам. Факты размяшчаюцца сапраўды як ілюстрацыя таго культурна-гістарычнага тыпу славянскага фарміравання на прыкладзе пераважна беларускага корпусу, да якога дастасоўваюцца з’явы з паўднёvasлавянскіх ды іншых славянскіх літаратур, і гэта ў часавым абсягу ад найглыбокай гістарычнай прошласці да эпохі “славянскага будзільства” ў XIX ст. У метадалагічным інструментарыі Г. Тварановіч знайшла яшчэ два новых паняцці, дакладней, тэрміналагічныя структуры: 1) *тыпалогія сутнасцей*, якую абазначаюцца першапачатковыя сістэмныя сыходжанні паасобных з’яў і 2) вельмі шматзначную *тыпалогію скразных уплываў*, з дапамогай якой класіфікуюцца з’явы, якія ахопліваюць некалькі славянскіх асяродкаў, пераважна дзейнасць асобных творцаў⁴.

Такі від шырокіх тыпалагічных параўнанняў асабліва апраўданы пры даследаванні літаратур генетычна блізкіх народаў, хоць магчымы такія падыходы ў дачыненнях і да літаратур няроднасных народаў, аднак генетычна блізкія народы – без увагі на ўсю магчымую дывергентнасць іхніх эвалюцыйных шляхоў – у камунікацыі з уласнай спадчынай і між сабою аперыруюць часта адпаведнымі элементамі якраз агульнага *культурна-гістарычнага комплексу*. Такія падабенствы і адрозненні, што з’яўляюцца вынікам навуковага параўнання, маюць усё ж моцную абгрунтаванасць і пэўна вызначаную спецыфічную ўдзельную вагу, без рэальнай небяспекі, што цэлы навуковы апарат і “метад доказу” прывядуць ad absurdum .

Змена кантэксту

Тысячагоддзе – гэта страшэнна доўгі час. Легкадумна даючы зрэдку ацэнкі нейкім з’явам у трэцім міленіуме, забываемся, якім быў гэты, другі, калі ўсё на зямным шары і ў людскім духу адбывалася ад пачатку XI да канца XX стагоддзя... А час ад пачатку чарговага і да краю XXX ёсць, верым ці не, гэтакі ж. Хто асмеліцца сцвярджаць, што змены ў тым часе – пры ўмове, што ў міжчасавым прамежку не закончыцца зямная і чалавечая гісторыя – будуць менш карэннымі і менш спрэчнымі альбо іх саміх будзе менш?

Раней, пры разглядзе навуковых падыходаў, мы не ўваходзілі ў прадбачаннях далей за адно, два дзесяцігоддзі. Тут зробім спробу зазірнуць у змрочную бездань крыху глыбей.

⁴ Н-д.: Кірыл Тураўскі, мітрапаліт Кіпрыян, Грыгорый Цамблак, Канстанцін Міхайловіч з Астровіцы, Мікола Гусоўскі, Іван Гундуліч, Мілешій Сматыршкі, Сімяон Полацкі...

У цэлым трэцім тысячагоддзі літаратуразнаўчыя даследаванні акажуцца ўвогуле магчымымі толькі тады, як будуць мець сваю субстанцыю, г. зн. калі будзе існаваць літаратура; цяжка, між тым, падумаць, каб літаратура як феномен іманентны чалавеку магла знікнуць наперад яго самога. Нацыянальныя літаратуры будуць існаваць пакуль будзе живою мова дадзенай нацыі (акрамя за рэдкімі выпадкамі паспяховай “трансплантацыі” мовы нейкай другой нацыі). Мова будзе жыць і існаваць да перадапошняй фазы ў жыцці нацыі – той, якая непасрэдна папярэднічае яе асіміляцыі і смерці. І, нарэшце, нацыя будзе існаваць датуль, пакуль будзе живою свядомасць аб традыцыі і калектыўным паходжанні ў апошніх яе прадстаўнікоў.

Пойдзем адваротным парадкам, ад нацыі.

1) *Глобалізацыю*, працэс, які разгортваецца перад нашымі вачыма ў кожным сегменце жыцця, з цяжкасцю можна – як увогуле які іншы гістарычны працэс – сілком спыніць або прыпыніць. Тое як дадзенасць. Карыстаючыся тэрміналагічным інструментарыем Д. Дзюрышына, мы казалі б, што гэта *еўра-амерыканскі цэнтрызм* – інфарматыўны, культурны, эканамічны, палітычны, ваенны... – у сваёй універсальнай экспансіі. У мадэлі, якую той цэнтрызм сцвярджае, галоўнай вартасцю ёсць не столькі касмапалітызм, колькі па сутнасці *транснацыянальнасць*. Яна падразумявае поўны плюралізм, адноснае адзінства разнастайнасці, заснаванае найперш на свабодзе рынку і чалавечых правах, а затым на этнанацыянальнай і канфесійнай цяпімасці і мульцікультурнасці⁵. Усе пералічаныя каштоўнасці, ад першай да апошняй, нашмат ідэальней і пажаданей, чым рэальныя і ажыццявімыя, але яны накідваюцца як зусім рэальныя правілы паводзін⁶.

У выказанай мадэлі нацыянальнае дапускаецца толькі да межаў, якія не пагражаюць транснацыянальнаму, а *нацыянальная традыцыя* і асабліва *гісторыя* выпяняюцца як патэнцыяльная (а калі-нікалі і сапраўдная!) небяспека.

Нацыі, якія ў апошнія дзесяцігоддзе ХХ веку з’явіліся, як вынік распаду “ўсходняга блоку” і іншых (у тым ліку нашых экс-паўднёваславянскіх) дэзінтэграцыйных працэсаў і пачалі набліжацца да (заходне)еўрапейскай інтэграцыі, павінны былі, шчыра ці не, пераняць узгаданыя правілы паводзін і пачаць дастасоўваць да іх сваю сістэму каштоўнасцей. Пад ударам апынуўся нацыянальны *культурна-гістарычны комплекс*.

Такім чынам, не павінна нас здзіўляць тое, што думка аб “славянскім кантынентце” з парыжскіх лекцый Міцкевіча (і таксама шмат у чым сам Міцкевіч!) адкладзена ў затхлы склад архіву “кампраметуючых” ідэй. Яшчэ напачатку дзевяностых гадоў польская славістка Марыя Бабраўніцкая пачала – дастаткова займальна, але для славістыкі стратна – бавіцца “славянскім міфам”, ацэньваючы яго з-за ягонай “ілжывасці”, выразна негатыўна. Тэза, з якой прыступае да сваёй праблемы польская вучоная – супярэчнасць славянскага з еўрапейскім пачаткам: “Славянскі свет, славянства, славянская культура, пастаўленыя ў апазіцыю да Еўропы, еўрапейства (europejskość), еўрапейскай

⁵ Гл.: Bazyli Biało-kowicz, Polsko-wschodniosłowiańskie pogranicze kulturowe. ”Тэрмапілы”, Беласток, 1998, 1, 20.

⁶ Іншае пытанне, што “транснацыяналізацыя свету” як некалі “сусветная рэвалюцыя”, на самай справе – утопія.

культуры, быццам бы не ўяўляюць сабой яе састаўную частку, ўжо зусім асобную, ёй супрацьпастаўленую якасць”⁷.

У імя таго еўрапейства, а дакладней сучасных еўрапейскіх інтэграцыйных працэсаў, у славянскіх народаў, якія схіляюцца да катэгорыі “*Slavia romana*”, усё больш выяўляецца памкненне да “эмансіпацыі” ў адносінах да славянскага кантэксту, як да славістыкі ўвогуле. Па сутнасці тут – хай не папракнучь нас у ацэньванні – з аднаго боку, вынік найбольш практычнай патрэбы ў *мімікрыі*, а з другога – старыя анемозіі да “візантыйства”.

Другое тысячагоддзе пачалося ў Еўропе пад знакам культурнай і камунікацыйнай экспансіі неалацінізма і базіраванага на ім заходнехрысціянскага універсалізму – быў то *заходні еўрацэнтрызм* у пялёнках – што ў палове XI стагоддзя вынікнула і апошнім царкоўным расколам. Ці на краю нашага тысячагоддзя ў еўрапейскім кантэксце сутнасна пераважае сітуацыя з яго пачатку? Культурная прастора, якую некалі ахопліваў каталіцкі універсалізм, і сёння – адносна кампактная і востра супраць-пастаўленая былой колішняй сферы ўсходняга хрысціянства. Так устаноўленая граніца перасякае і славянскі свет, дзе-нідзе нават крайне траўматычна, зараз блізка як у XI стагоддзі. Царкоўны раскол, без увагі на інтэграцыйныя экуменічныя ідэі, і далей, надоўга, застаецца хрысціянскай рэчаіснасцю.

Пры ўмове, значыць, што папярэдне апісаны транснацыяналізм ажыццявіцца ў чарговых некалькіх стагоддзях, а тое, як навучае вопыт другога тысячагоддзя, сапраўды можа адбыцца, многія этнічныя групы і нацыі, а між імі абавязкова і славянскія, будуць “ператоплены” ў гіганцкім “гаршку” глабалізацыі.

2) Мовы, “сярэдня”, “малыя” і “мікрамовы”, а за імі і найзначная частка ідэнтытэту іхніх носьбітаў, паміраюць і зараз. Іх колькасць ужо стагоддзямі непазбежна змяншаецца. Пры тым *глатафагія* або *лінгвацыд*, які “вялікія” мовы, носьбіты культурнага цэнтрызму, вяршаць над “малымі” – рэгулярная з’ява⁸.

3) У залежнасці ад ступені развіцця як самой літаратуры, так і літаратурнага жыцця з яго інстытутамі, глядзячы тэарэтычна, могуць сканаць і нацыянальныя літаратуры. Пакуль можам гаварыць аб абароненасці меншых і слабей развітых літаратур у адносінах да пераўзыходзячага культурнага акружэння, якое не абавязкова прыводзіць іх да смерці, прынамсі, не за пэўны час – напрыклад, літаратура на брэтонскай мове альбо некалі вялікая правансальская літаратура (абедзве ў адносінах да французскіх межаў). Між тым, нацыянальная літаратура не знікае адразу пасля таго, як мова нацыі, часткова або цалкам, знікае з камунікацыйнага ўжытку. Магчыма існаванне літаратуры адной нацыі на мове нейкай іншай. Каб не развіваць непатрэбна тэму, прывядзём тут толькі прыклад вядомага корпуса ірландскай нацыянальнай літаратуры на англійскай мове⁹.

⁷ Maria Bobrownicka, W kręgu słowiańskiego mitu. [у зб.:] Język-literatura-kultura Słowian dawniej i dziś. Poznań, 1991, 7.

⁸ Гл.: Предраг Пипер, О великим и малим језицима у свету лингвистичке екологие. Филолошки преглед, XXV/1998, 1, 67 – 85, асобна: 75.

Якім будзе лёс славянскіх нацыянальных літаратур – цяжка сказаць. Рэальная пагроза нейкім, найперш малым і меншым, славянскім мовам непасрэдна пераносіцца і на іх пісьмовыя нацыянальныя літаратуры. Паміж першых некралог мог бы быць складзены літаратуры лужыцкіх сербаў, а затым, магчыма, і літаратуры нейкіх асобных славянскіх анклаваў у неславянскім атачэнні. Дзэінтэграцыйныя працэсы, аб якіх якраз мы маем што сказаць, і якім не прадбачыцца канца, могуць прывесці да далейшых з’яў палітычнай і культурнай атамізацыі, як і да “літаратурнага сецэсіянізму”. Такія расшчэпленыя прасторы ў будучым могуць якраз з-за таго стаць ахвяраю разнастайных “фагій”, як і поўнага знішчэння этнакультурнага ідэнтыфітэту. Існаванне большасці славянскіх нацыянальных літаратур у даўжэйшым тэрмі не гарантуе, акрамя астатняга, і колькасць рэцыпіентаў, адносна носьбітаў дадзенай мовы.

На аснове папярэдняга выдзелім два экстрэмальныя варыянты ў трэцім тысячагоддзі для славянскіх народаў:

Антымістычны варыянт – падразумявае непарарывнасць развіцця славянскіх народаў з часовымі перыядамі аддалення і збліжэння, прычым амплітуда паміж скрайнасцямі паступова будзе памяншацца. Па тым варыянце славяне будуць інтэграваныя ў еўрапейскі і глабальны кантэкст, але ўтрымаюцца на пэўнай вышыні ўзаемнага пазнання. Славістыка, а асобна славістычная літаратуразнаўчая кампаратывістыка, будзе мець ў тым выпадку дастаткова матэрыялу для апраўдання свайго існавання.

Апакаліптычны варыянт – таксама падразумявае паспяховае ўваходжанне славян у шырокі кантэкст, але з працяглым знікненнем свядомасці аб якой бы там ні было аднасці і паступовым знікненні саміх тых народаў, якія ў свае культуры “транспланціравалі” нейкі універсальны сродак дапасавання, пакуль не застаецца і ніякага следу ад іхняй асабовасці. Славістыка ў цэлым, таксама і літаратуразнаўства, зноў, прынамсі на некаторы час, будзе мець матэрыял для апраўдання існавання: прысвечіць сябе цалкам прамінулым культурам, мёртвым мовам і іхнім літаратурным помнікам. Толькі ў гэтым выпадку славістыка сапраўды магла б існаваць у цэлым як “гістарычная” і “археалагічная” навука.

Нягледзячы на тое, які з гэтых двух варыянтаў спраўдзіцца, заключаю з дозаю прафесійнага задавальнення – славістыка будзе мець чым бавіцца, дзякуючы ўласнай спадчыне.

Яно, а менавіта тое, што ўтварае вянец культурных дасягненняў славянскіх народаў – мовы, літаратурныя і народныя, фальклор, спадчына пісьменства, асабліва сляды літаратурнага жыцця, як і спадчына ідэй аб славянскай узаемнасці – адносіцца да вобласці непазбыўнага, а заслугі ў тым належаць найперш якраз славістам, дакладней – сукупнаму ўкладу цэлых пакаленняў яе працаўнікоў. І гэта ёсць залогам працягу жыцця славістыкі.

⁹ Сімтаматычны, між тым, і немалы шэраг ірландцаў, напісанае якімі ўтварае корпус англійскай нацыянальнай літаратуры – ад Джанатана Свіфта, праз Алівера Голдсміта, да Оскара Уайльда, Джорджа Бернарда Шоу або Джэймса Джойса.

Паэма Адама Міцкевіча “Дзяды”

Дзяды – старадаўні беларускі абрад памінання продкаў, якіх так у нас і называюць – дзяды. І слова гэта чыста беларускае. Прынамсі, у польскай мове яго няма. Адам Міцкевіч чуў яго на сваёй радзіме – Беларусі, а вузей – на роднай Наваградчыне. І ўзяў яго жывым з беларускай мовы, паставіўшы ў заглавак самага значнага побач з “Панам Тадэвушам” свайго твора. Паэт нават захаваў у гэтым слове ўласцівае беларускай мове дзеканне – адну з яе характэрных рысаў (згадаем радкі Пімена Панчанкі пра свой зварот з вайны на Беларусь, дзе ён упершыню за многія гады зноў пачуў родную мову: “І ўсё мілагучна для слыху майго: і звонкае “дзе”, і густое “чаго”). Тут жа, на сваёй Наваградчыне, назіраў Адам Міцкевіч і захаваныя з язычніцкіх часоў велічна-урачыстыя рытуалы-абходзіны свята Дзяды. “Узвышаная мэта абходзін, самотнае месца, начная пара, фантастычнасць рытуалу калісьці моцна хвалявалі маё ўяўленне: я слухаў казкі, апавяданні і песні пра нябожчыкаў, якія вярталіся з таго свету з просьбамі і перасцярогамі; і ва ўсіх гэтых незвычайных выдумках можна было бачыць пэўныя маральныя пачуванні і ідэі, вобразна выказаныя простымі людзьмі”.

Незвычайная таямнічасць рытуалу Дзядоў, яго высокая маральнасць, звязаная з глыбокай пашанай беларусамі сваіх продкаў, вельмі прываблівалі паэта, і ён узяў гэты абрад у аснову паэмы “Дзяды”. Паэма пісалася, як прызнаваўся сам паэт, “у духу” абходзін Дзядоў, пры гэтым ён дадаваў, што “абрадавыя песні і заклінанні ў сваёй большасці пададзены дакладна, а часам і даслоўна ўзяты з народнай паэзіі” – вядома ж, беларускай.

Назва “Дзяды” аб’яднала тры асобныя паэтычныя рэчы Адама Міцкевіча: так званыя “Віленска-ковенскія Дзяды”, “Дрэздэнскія Дзяды” і “Урываек часткі III Дзядоў”. У першы ўвайшлі II і IV часткі, у другі – III частка “Дзядоў”. Асобна выдзелены і “Урываек часткі III Дзядоў”. У чытача, пэўна, узнікне законнае пытанне: чаму такі парадак, ці хутчэй “беспарадак” у нумарацыі частак?

Тлумачыцца гэта тым, што ў час працы над “Дзядамі” аўтару давялося змяніць першапачатковую задуму, згодна якой твор павінен быў складацца з чатырох частак. Паэт, як мяркуюць, і напісаў усе гэтыя часткі, іх ужо чакалі выдаўцы, каб уключыць у другі том яго “Паэзіі”, які рыхтаваў да друку ў Вільні Міцкевічаў сябар Ян Чачот. Але ў друк Адам Міцкевіч аддаў толькі дзве з іх – II і IV. Што ж да I і III, то ён не палічыў іх вартымі друкавання. Як сведчыць у пісьме сыну паэта ад 1890 года знаёмая Адама Міцкевіча Караліна Паўлава (Яніш), на яе пытанне, чаму ён апублікаваў толькі дзве часткі

“Дзядоў”, аўтар адказаў: “Таму, што перачытаўшы іх, я знайшоў іх такімі нікчэмнымі, што кінуў у агонь”. Каб звязаць дзве розныя часткі паэмы ў адно цэлае, аўтар дапісаў пры публікацыі да іх адмысловы пралог “Здань”, які павінен быў дапамагчы, як пісаў ён Яну Чачоту, “зразумець астатняе”. У пралогу ідзе гаворка пра маладога чалавека, які праз нешчаслівае каханне наклаў на сябе рукі і якога незагойны боль ад таго кахання падымае нават з магілы. Гэты малады чалавек са смяртэльна параненым сэрцам, правобраз самога паэта, адрынутага яго каханай Марыляй Верашчака, і ёсць тым стрыжнем, што аб’ядноўвае абедзве часткі “Віленска-ковенскіх Дзядоў” ды, зрэшты, і “Дрэздэнскія Дзяды”, і недраматычны “Урывак часткі III Дзядоў”.

У асобных выданнях “Дзядоў” публікуецца і знойдзены ў паперах паэта ўрывак часткі I – “Дзяды. Відовішча”. Думаецца, публікаваць яго разам з адабранымі самім аўтарам часткамі паэмы не мае патрэбы: па-першае, сам аўтар не ўключаў гэты, магчыма, выпадкова ўцалелы ўрывак у прыжыццёвыя выданні “Дзядоў”, а па-другое, ён зусім не ўпісваецца ў выструненую самім паэтам канву твора. Вытыркаецца з яго, як нешта неарганічнае.

“Віленска-ковенскія Дзяды” пісаліся ў 1820 – 1822 гадах, зусім яшчэ маладым паэтам (нарадзіўся ён у канцы 1798 года). Было гэта пасля заканчэння Віленскага ўніверсітэта, калі паэт настаўнічаў у Коўна, адкуль часта прыезджаў у Вільню, дзе ўсё шырэй разгортвала сваю дзейнасць яшчэ ў 1817 годзе створанае ім разам з Тамашом Занам і Юзафам Яжоўскім тайнае антыцарскае Таварыства філаматаў (сяброў навук).

Пачынаецца паэма з паказу абраду Дзядоў. Абрад адбываецца ў старой капліцы. Распарадчык абраду гусяр, ці чараўнік, сялянам, што прыйшлі сустрэцца з дзядамі, загадвае наглуха зачыніць капліцу, патушыць усе свечкі і лямпы і нават завесіць вокны ад месяца. Таямнічасць рытуалу падкрэслівае і рэфрэн, які спяваецца хорам сялян:

Глуха ўсюды, ноч, бязлюддзе.
Што тут будзе ўжо, што будзе?

У змрочнай глухой цішыні і сустракаюць язычніцкія вернікі душы памерлых. Літаратуразнаўцы лічаць, што згодна з задумай паэта гэтая цемра ў капліцы сімвалізавала тагачасную змрочную рэчаіснасць, што панавала на прасторах Расійскай імперыі.

Сам рытуал народнага абраду дзядоў быў натуральнай, невыдуманай формай, якая дазваляла паэту выдатна раскрыць сваю эпоху з усімі яе супярэчнасцямі, выказаць свае адносіны да праяў грамадскага жыцця. На заклінанне гусяра злятаюцца ў капліцу духі нядаўна памерлых людзей, якія адразу вяртаюць чытача ў жывую рэчаіснасць. Першымі прылятаюць духі дваіх дзяцей, якія просяць не прысмакаў з багатага рытуальнага стала, а наадварот – чаго-небудзь горкага, хаця б некалькі зярнятак гарчыцы. Бо прысмакаў у бесклапотным існаванні было ім дастаткова, яны не ведалі ніякай горычы. Тут паэт праводзіць думку аб тым, што чалавек павінен спазнаць на зямлі не толькі радасць існавання, але і выпіць сваю долю той горычы, што дасталася чалавецтву. Пакутуюць у надзем’і і духі тых, хто пры жыцці не выканаў свайго зямнога прызначэння. Так, дух дзяўчыны, якая пры жыцці не здолела анікога

пакахась, цяпер пакутліва шукае каханка, палаючы нязведаным агнём. Калі разам з аўтарам мы можам толькі пашкадаваць гэтых духаў дзяцей і дзяўчыны, то зусім іншыя пачуці выклікае з'яўленне духа былога жорсткага пана-прыгонніка, якога дзяўбуць драпежныя птушкі – ператвораныя ў іх замучаныя гэтым панам сяляне. Пан, які пры жыцці цешыўся ў празмернай раскошы і багацці, цяпер пакутуе ад голаду, якога не спазнаў у жыцці, і просіць даць яму “хоць два зернейкі пшаніцы”. Але былыя яго падданыя нічога не даюць яму спажыць:

Што нам плач твой, просьбаў словы!
Мы тут кружым, нібы хмара,
Пугачы, крукі ды совы –
Слугі ўсе твае былыя.
Вечна голадам ты, скнара,
Нас марыў – о сны ліхія!
Сёння час прыйшоў расплаты!
Гэй жа совы з крумкачамі!
Вострай дзюбай, кіпцюрамі
Будзем рваць яго на шматы!
А яду, што возьме ў губы,
Вырвуць мігам нашы губы!..

Такі жорсткі, але справядлівы суд Неба. У сцэне з'яўлення духа прыгонніка і яго падданных яскрава праявіўся дэмакратызм паэта. Толькі цяпер, пасля смерці, зразумеў пан-прыгоннік свае фатальныя памылкі, усвядоміў справядлівасць свайго пакарання:

Так, мне ў муках біцца век за векам –
Справядліва твая воля, Божа:
Хто не быў ніколі чалавекам,
Чалавек таму не дапаможа.

Выстаўляючы напаказ цёмныя бакі чалавечай натуры, Адам Міцкевіч адначасова выкрываў закасянелыя грамадскія ўстоі, дзяржаўна-палітычную сістэму, накіраваную на падпарадкаванне ёй чалавека, індывідуума, на знішчэнне ўсяго светлага, новага. Тэа штучныя перашкоды, што ставіў жорсткі грамадскі лад на шляху чалавека ў рэалізацыі яго магчымасцяў і высокіх памкненняў, стваралі часта даволі востры канфлікт паміж грамадствам і асобай.

Якраз такі канфлікт лёг у аснову “Дзядоў” Адама Міцкевіча. Цэнтральнай бунтарнай асобай у паэме выступае вобраз Густава-Конрада, “спісанага”, як відаць, з самога аўтара.

Мы бачым яго ўжо ў пралогу “Здань” – з яго незагойнай ранай у сэрцы. Ён з'яўляецца на заклінанне гусяра ў канцы II часткі паэмы ў выглядзе той жа здані, што вылазіць у капліцу з раптоўна праваленай падлогі. Толькі ў адрозненне ад іншых духаў ён стаў пасярод капліцы і, як яго ні прасілі, ні гразілі пракляццямі, не прамовіў ні слова – маўчаў, “быццам камень на магіле”, выклікаючы ва ўсіх страх і замяшанне сваёй таямнічасцю.

Загое ў наступнай, IV частцы, у сцэне сустрэчы з ксяндзом уягоным жа доме і сям'ёй, малады няшчасны чалавек поўнасьцю раскрывае ўсе таямніцы свайго акрываўленага сэрца. Даследчыкі ў адзін голас сыходзяцца на тым, што ніхто з паэтаў свету не расказваў з такім агнём і сілай, з такой шчырасцю і безагляднай адкрытасцю пра сваё каханне, як зрабіў гэта Адам Міцкевіч у маналогіх Густава. Гэта была сапраўдная споведзь смяртэльна параненага сэрца.

Маналогі Густава – гэта гнеўнае абвінавачванне таго правапарадку, ахвярай якога ён стаў. Пяро паэта набывае сатырычныя, выкрывальныя ноты, калі ён згадвае носьбітаў гэтага правапарадку, што прыстасаваліся да яго. Іх хцівасці, эгаізму, крывадушнасці, жорсткасці паэт супрацьпастаўляе здаровую маральнасць простага народа. Паказальна ў гэтым сэнсе спрэчка Густава з ксяндзом наконт народнай абраднасці. Часам паэт выступае тут як сапраўдны беларускі “нацыяналіст”. Калі ксёндз кажа, што ён верыць “слова ў слова ва ўсё, што ведама з Письма Святога”, “чаму касцёл наш, Матка наша навучае” разам з Хрыстом, Густаў дапытваецца:

І што калісьці продкі нашы вызнавалі?
Найгожае са свят – Дзяды, памінак свята,
Чаму ж ад нас вы, служкі Бога, адабралі?..

З ксяндзовым тлумачэннем, што гэта – паганскі абрад, забабоны, Густаў ніяк не можа згадзіцца: “Ды людзі ж просяць праз мяне і я таксама: вярні Дзяды нам!” Ён паказвае Дзяды як вялікі народны побытак, падкрэслівае высокую маральнасць гэтага абраду ўшанавання продкаў, тую маральнасць, якую згубілі пануючыя класы. І нават касцёл.

“Віленска-ковенскія Дзяды” знайшлі ў IV частцы сваё лагічнае завяршэнне. Паэт вуснамі Густава, здавалася б, поўнасьцю выказаў усё, што было ў яго на душы і ў думках.

Але праз дзесяць гадоў пасля напісання твора новых падзеі, у вадаварот якіх ён быў укручаны сам, прымуслі Адама Міцкевіча, а разам з ім і яго героя яшчэ раз выступіць на сцэну.

Акурат у год выхаду другога томіка “Паэзіі” Адама Міцкевіча з “Дзядамі” (1823) царскім уладам удалося выкрыць існаванне тайных згуртаванняў беларускай моладзі Таварыства філаматаў і Таварыства філарэтаў. Было арыштавана каля ста іх удзельнікаў. Пачаўся вялікі і гучны судовы працэс, які цягнуўся амаль да канца 1824 года. Згодна з вынесеным прысудам, дваццаць самых “небяспечных” бунтароў гвалтоўна выслалі з Беларусі ў глыбіню Расіі без права вяртання на радзіму. Сярод гэтых дваццаці быў і Адам Міцкевіч, якога разам з Францішкам Малейскім і Юзафам Яжоўскім накіравалі ў Пецярбург, у веданне Міністэрства асветы Расіі з мэтай выкарыстання іх на ніве адукацыі. Найбольшае пакаранне выпала на долю блізкіх Міцкевічавых сяброў Тамаша Зана, Яна Чачота і Адама Сузіна, якіх выслалі аж на Урал з папярэдняй адсідкай у розных цытадэлях.

У 1829 годзе Адаму Міцкевічу ўдалося вырвацца за мяжу. Гэта быў якраз час новага ўздыму грамадска-палітычнага руху ў Еўропе (выступленне французай супроць Бурбонскай манархіі, паўстанне ў жніўні 1830 года ў

Бруселі, вынікам чаго сталася абвяшчэнне незалежнасці Бельгіі і інш.).

Самай важнай падзеяй для Адама Міцкевіча з’явілася паўстанне ў Варшаве 29 лістапада 1830 года супроць царскага панавання. Хоць асабіста паэт прыняць удзел у паўстанні не змог, хоць ён не ва ўсім падзяляў мэты паўстанцаў і не верыў у поспех выступлення, тым не менш паэт усёй душой быў на баку паўстанцаў. Іх гераічнай барацьбе з царскім дэспатызмам у 1830 – 1831 гадах паэт прысвяціў некалькі паэтычных твораў – “Начлег”, “Смерць палкоўніка” (пра камандзіра вялікага паўстанцкага атрада беларускую паэтэсу Эмілію Плятэр), “Рэдут Ардона” і інш. Трагічны канец Лістападаўскага паўстання прымусіў паэта сесці таксама за напісанне новых “Дзядоў” – так званых “Дрэздэнскіх Дзядоў”, бо ствараў іх у Дрэздэне, дзе ён апынуўся разам з ацалелымі паўстанцамі як эмігрант. Паэт вырашыў там ажыццявіць сваю ранейшую задуму—расказаць пра філаматаў і філарэтаў, якія першыя ўзялі сцяг барацьбы з царызмам.

У “Дрэздэнскіх Дзядох” дзейнічаюць рэальныя, не выдуманя героі, нават у бальшыні пад сваімі ж імёнамі. Гэта – завадатар беларускай моладзі, кіраўнік Таварыства філарэтаў паэт Тамаш Зан, філаматы і філарэты Ігнат Дамейка (будучы вялікі вучоны-асветнік, рэктар універсітэта ў Сант-Яга, нацыянальны герой Чылі), Юзаф Кавалеўскі (пазнейшы заснавальнік манголазнаўства ў Расіі, рэктар Казанскага універсітэта), Фелікс Кулакоўскі, Антоні Фрэннд (загінуў у паўстанні ў 1831 годзе), Адам Сузін (паэт, быў сасланы з Янам Чачотам і Тамашом Занам на Урал), Ян Сабалеўскі, Цыпрыян Янчэўскі (настаўнік у Крожах, арганізатар таварыства “Чорныя браты”, быў сасланы спачатку ў Бабруйскую крэпасць, потым у салдаты), а таксама Адольф Янушкевіч (пазней – сябар па ссылцы рускага паэта Аляксандра Адоеўскага, які прысвяціў яму два вершы), Каласанты Львовіч (ксёндз-піяр, настаўнік матэматыкі і завуч Полацкага піярскага вучылішча), Аляксандр Бястужаў (дзекабрыст), сенатар Мікалай Навасільцаў і інш. Гром з гэтых персанажаў – Яну Сабалеўскаму, Цыпрыяну Дашкевічу і Феліксу Кулакоўскаму (якія ў гэты час былі ўжо нежывыя) і прысвяціў сваю паэму Адам Міцкевіч.

Бальшыня ж названых герояў паэмы ў час яе напісання яшчэ жыла і была або ў выгнанні, або ў царскіх турмах, што, магчыма, стрымлівала паэта ва ўсю моц паказваць іх як змагароў супроць царскага самаўладства, каб не наклікаць на іх новыя беды. Пра рэальнасць апісаных падзей аўтар сам кажа ў прадмове да III часткі “Дзядоў”.

У “Дрэздэнскіх Дзядох” зноў дзейнічае той жа галоўны герой паэмы – правобраз самога паэта. Толькі тут ён ужо не Густаў, а Конрад. Гэта як бы другі чалавек. Уваскрэслы да жыцця. Яго сардэчную рану ад нешчаслівага кахання “залечваюць” цяпер высокія патрыятычныя пачуцці, небывалы пад’ём духу, выкліканы змаганнем за Бацькаўшчыну. Асабістыя перажыванні закаханага юнака адступаюць тут на задні план перад усенароднай бядой, перад неабходнасцю вызваляць радзіму ад тупой і нахабнай навалачы.

Свае мары і імкненні выразна выказвае Конрад у “Імпровізацыі”. Выкрываючы сучасны яму грамадскі лад, які губіць усё здаровае, прагрэсіўнае, Конрад бачыць шлях пераўтварэння грамадства не ў розуме, не ў высновах “мудрацоў”, а ў моцы духу, у высокіх пачуццях, якія ставілі рамантыкі на першае месца ва ўсіх пачыненнях. Свой позірк ён скіроўвае да Бога, просіць

даць яму хоць частку ягонай моцы – ён сілай свайго пачуцця і тытанічнага таленту здолеў бы падняць народы на ажыццяўленне самых светлых ідэалаў чалавецтва. Не пачуўшы ад Бога адказу, ён смела кідае папрок і яму.

Як працігласяць бунтару Конраду Адам Міцкевіч выводзіць у паэме вобраз ксяндза Пятра з яго безадмоўнай адданасцю Богу. У шчырым служэнні Богу ксёндз Пётр бачыць выратаванне не толькі самога сябе, але і радзімы, свайго народа. У служэнні Богу ён чэрпае і сілы ў барацьбе са злом. У гэтым сэнсе ксёндз Пётр саюзнік бунтару-богаборцу Конраду.

Але асабліва вялікую надзею ў вызваленні радзімы ўскладае Конрад на тых, хто смела выступае на змаганне з тыраніяй, хто гатоў ахвяраваць нават уласным жыццём за высокія ідэалы добра і справядлівасці. Таму такое важнае месца адводзіць Адам Міцкевіч у сваёй паэме вобразам філаматаў і філарэтаў, усіх, хто не на словах, а ў сапрэўднасці нешта рабіў для Айчыны.

Маладыя патрыёты надзелены паэтам самымі высокімі маральнымі якасцямі. У гэтай іх маральнасці ён бачыць залог перамогі над маральна разбэшчанымі паслугачамі рэжыму. Да прамых царскіх служак, такіх як Навасільцаў з яго кампаніяй, паэт далучае і польскую арыстакратыю, якая імкнецца прыстасавацца да любой улады, для якой інтарэсы радзімы вельмі далёкія – галоўнае, ёй трэба задаволіць толькі свае дробязныя патрэбы. Вельмі выразна раскрываецца прадажніцтва арыстакратыі ў сцэне VII – “Варшаўскі салон”, дзе сабраліся два процілеглыя лагеры – польская арыстакратыя і патрыятычная моладзь.

Завяршаецца частка III “Дзядоў” сцэнай IX – “Ноч дзядоў”, дзе жанчына ў трауры прыйшла сустрэць дух свайго каханага. Але на заклінанне гусяра ён чамусьці доўга не з’яўляўся. Гусяляр тлумачыў гэта тым, што яе каханы – жывы. Праўда, на Дзяды, бывае, прылятаюць і душы жывых людзей, тут трэба толькі назваць імя. Але не памагло і гэта, як ні стараўся ксёндз са сваімі заклінаннямі.

Гусяляр і жанчына ў трауры пакінулі ўжо сваю хованку, дзе можна было сустрэць духаў, як раптам гусяляр угледзеў таго, каго чакала жанчына:

Ды што там? Глянь жа, глянь, нявеста!
Ад Гедымінавага места,
Снег уздымаючы клубамі,
Ляцяць нябачнымі шляхамі
Кібіткі хуткія праз гоні,
Нясуцца ў золь, на поўнач коні!
Хто ж едзе, глянь, у чорным строю
На першым возе?..

Так, гэта быў ён, жанчына яго адразу пазнала. Па той ранцы «над брывамаі» – следу замаху на самога сябе.

Ён – у крыві ... Пісяг чырвоны.
Яго ўсё цела хтось знявечыў!
Хоць раны зажылі ад мечаў,
Але ў душы пякуць...

Яго, Конрада, двайніка паэта, пасля ўсіх здзекаў і катаванняў “народа каты” вязуць далей ад радзімы, у бестэрміновую высылку.

Ва “Урыўку часткі III Дзядоў”, які ўяўляе сабой цыкл вершаў, выгнаннік з пякучымі ранамі ў душы ўжо сам непасрэдна расказвае пра сваё вымушанае падарожжа ў Расію і пра яе сталіцу.

Трапіўшы ў самае лагва імперыі, цяпер паэт займеў магчымасць паказаць усё яе нутро. Радкі паэта гучаць з непрыхаваным гневам і нянавісцю да створанай царызмам машыны прыгнечання народа. Асобныя мясціны гэтай “паэмы”, як назваў “Урываў” А. Пушкін, можна параўнаць з узорам самай вострай сатыры.

Пякучым бодем пранізаны тыя радкі паэмы, дзе Адам Міцкевіч паказвае зламаныя самаўладствам чалавечыя душы, рабскую пакорлівасць падданых цара і слуг гэтых жа падданых. Дастаткова згадаць тут смяртэльна параненага салдата, які згаджаецца страціць сваё знявечанае цела і маўчаць, каб толькі яго не ўбачыў цар і не сапсаваў свайго апетыту перад блізкім снеданнем. Альбо дзяншчыка заезджага афіцэра, таго, што замёрз, чакаючы свайго пана, але не асмеліўся хоць бы прыкрыцца ад холаду ягоным футрам, якое афіцэр загадаў пасцерагчы да яго прыходу.

Тваё геройства, смерць, бядак-мужык, –
Геройства пса – не болей. А падзяка
Ад пана? Смех яго: “Вось быў дзяншчык!
Служыў да скону верна, як сабака”.
Душа баліць мне, о сялянскі сын,
За смерць тваю, за недарэчны чын.
Шкада цябе мне, браце-славянін!
Народ мой бедны! Звеку ты без долі
І знаеш толькі гераізм няволі.

Затое з якой сімпатыяй, з якой узнёсласцю расказвае паэт пра тых, хто не мірыцца з гвалтам і знявагай, з усёй антычалавечай сістэмай, а рашуча пратэстуе супроць яе праяўленняў.

Такі яго безымянны зямляк-ліцвін, якога ўзялі ў салдаты са школы ў знак пакарання за вольналюбства і бяздушна кінулі пад капыты царскай конніцы. Цяжка паранены, ён не баіцца выказаць пракляцце самому цару. Хай, кажа паэт, і імя маладзёна забылася

Збылася, ды ў судны час, тыран,
Ён выйдзе ў чырвані крывавых ран
Між тых, каго ты ў турмы гнаў штодзённа,
Кідаў у шахты, каб закрыць раты,
Ці коням так штурхаў пад капыты.

Надзею на вызваленне з-пад прыгнёту дэспатычнай улады падавалі і сустрэчы з прагрэсіўнымі коламі Пецярбурга, усёй Расіі – з А. Пушкіным, дзекабрыстамі, з вядомымі дзеячамі культуры, а таксама знаёмства і дружба з сустрэтым там земляком – самабытным і цікавым мастаком з Радашковіч

Юзафам Аляшкевічам. Заканчваецца цыкл напісаным пазней вершам “Дасяброў маскалёў”, у якім паэт выказваецца з прычыны пакарання яго сяброў Кандрація Рылеева і Аляксандра Бястужава, гэтых сапраўдных сыноў Расіі. Тут жа ён скіроўвае вастрыё пяра і супроць пакорлівых і хцівых прыслужнікаў тыраніі.

Хаця Адам Міцкевіч планаваў працягнуць працу над “Дзядзі”, тым не менш усе скампанаваныя ім часткі паэмы, уключаючы “Урывак”, папраўдзе ўспрымаюцца як цэласнае, шматплановае палатно, звязанае адной галоўнай думкай, вобразам аднаго цэнтральнага героя і нават адной мастацкай формай: у паэме як бы дзейнічаюць выкліканыя гусяром душы жывых і памерлых зямных людзей.

Увесь твор напісаны ў свабоднай, раскаванай манеры. Сам змест ламаў усе ранейшыя каноны літаратурнага твора. “Віленска-ковенскія Дзяды” пісаліся яшчэ ў чыста рамантычным стылі, гэтага вымагала само рамантычнае каханне галоўнага героя з яго нязбытнымі пакутамі, якія шмат у чым нагадвалі пакуты гётэўскага маладога Вергэра. Калі ж жорсткая рэчаіснасць (з турэмнымі кратамі, з гвалтоўным выгнаннем галоўнага героя за межы радзімы, з крывавымі бітвамі Лістападаўскага паўстання) ацверазіла юныя рамантычныя галовы, Адам Міцкевіч пераходзіць да рэалістычнага паказу рэчаіснасці. Паэт сам прызнаваўся, што ён імкнуўся намаляваць праўдзівую карціну жыцця і барацьбы яшчэ і для таго, “каб захавалася ў памяці народа праўдзівая гісторыя Літвы за некалькі дзесяткаў гадоў” (А. Міцкевіч. Собр. соч. в пяти томах, т. 3. М., 1952, с. 127).

На першым часе паэму “Дзяды”, як і ўсю паэзію Адама Міцкевіча, зусім непрыхільна, нават варожа сустрэла варшаўская крытыка, якая строга сачыла за “чысцінёй” канонаў класіцызму ў літаратуры і не хацела разумець новую, рамантычную яе плынь. Як зазначае расійскі літаратуразнавец М. Жываў у сваёй кнізе “Адам Міцкевіч” (М., 1956), варшаўскія “літаратурныя рэакцыянеры распаўсюджвалі эпіграмы і пароды на “Дзядоў” і гнюсна насміхаліся над “смаргонскім” ці “пінскім” паэтам, як называлі яны Міцкевіча за тое, што ён перанёс у польскую паэзію песні і мову беларускіх сялян Палесся”.

Але сіла таленту паэта сама пераадолела ўсе штучныя перашкоды на шляху да чытача, які прыняў яе з усёй шчырасцю і прыхільнасцю. З цягам часу зразумела і перадавая польская і замежная крытыка, якога высокага палёту паэта нарадзіла ўскраінная мядзведжая “Літва”. За рэалістычны паказ народнага жыцця высокую ацэнку давалі яму расійскія літаратары В. Бялінскі і А. Герцэн. Выдатная французкая пісьменніца Жорж Санд, з якой паэт падтрымліваў у эміграцыі сяброўскія адносіны, вышэй ставіла “Дзяды” за драматычныя творы Ё. В. Гётэ і Дж. Байрана. “Прапорцыя Міцкевіча мне ўяўляецца найлепшай, – пісала яна ў “Эцюдах пра фантастычную драму”. – Ён не злівае ідэю з рамай, як Гётэ ў “Фаусце”, не аддзяляе раму ад ідэі, як Байран у “Манфрэдзе”. Рэальнае жыццё для яго сама па сабе карціна ўражальная, ашаламляльная, страшная, а ідэя ў цэнтры. Свет фантастычны знаходзіцца не звонку, не зверху і не знізу, ён у глыбіні ўсяго, рухае ўсім, душа ўсякай рэальнасці, жыве ва ўсіх фактах рэальнасці” (цыт. Па кн.: М. Жывов. Адам Міцкевіч. М., 1956, с. 293).

Паэма Адама Міцкевіча “Дзяды” – гэта раскрытая да самай глыбіні, хвалючая “гісторыя душы” рамантычнага бунтара Густава-Конрада, яго рашучае выступленне супроць антычалавечага правапарадку, мастацкі паказ выпявання ўсеагульнага пратэсту супроць зняволення расійскім царызмам свайго і іншых народаў, уздыму патрыятызму ў асяроддзі літоўскай, г. зн. беларускай моладзі, якая становілася ўжо на шлях барацьбы за ўсталяванне на сваёй радзіме царства волі і справядлівасці. Адначасова “Дзяды” – жывы помнік адной з самых цікавых старонак гісторыі нашай Бацькаўшчыны.

КАМУНІКАТ.ORG

Зося Мельнікава
Брэст

“Найбольш небяспечна смерць духу...” “Нашаніўская” публіцыстыка Змітрака Бядулі

*...хто галаву сваю хіляе, пужаючыся, той нявольнікам
стане ў чужыні і будзе пыл ад яго ног выціраць.*

Змітрок Бядуля

Грамадзянскія і творча-эстэтычныя перакананні і ідэалы Бядулі знайшлі даволі поўнае і выразнае ўвасабленне ў публіцыстычных артыкулах, якія друкаваліся ў “Нашай ніве”. Аднак публіцыстыка Бядулі доўгі час была невядомай для шырокага чытача, не вывучалася яна сур’ёзна і грунтоўна і літаратурознаўцамі. Бядуля-публіцыст свядома замоўчваўся або ацэньваўся ў “савецкі” час прадумана ў сувязі з тым, што ён адразу “не прыняў” бальшавіцкую рэвалюцыю і братазбойчую грамадзянскую вайну. У сваіх творах і публіцыстыцы 1918 – 1920-ых гадоў, якая і сёння застаецца невядомай нават для большасці даследчыкаў, пісьменнік не хаваў свайго непрыняцця палітыкі бальшавізму і бальшавіцкіх адносін да Беларусі. Па гэтай прычыне ідэалагічна заангажаванае літаратурознаўства мінулых дзесяцігоддзяў так і не ацаніла па вартасці як усю спадчыну пісьменніка, так і яго палыманыя, шчырыя, адраджэнцкай, грамадска-асветніцкай праблематыкі публіцыстычныя артыкулы “нашаніўскага” часу, асабліва 1914-га года. Нават прынцыповы, праніклівы даследчык М. Мушыньскі дае публіцыстыцы Бядулі гэтага часу дужа сціпную ацэнку¹.

Відавочна, што сёння зусім не выпадае гаварыць аб “аднабоковасці” Бядулевай эстэтычнай сістэмы, аб тым, што сацыяльны пачатак выявіўся ў ёй недастаткова выразна, быў прыглушаны, бо, маўляў, гэты пісьменнік па прычыне “абмежаванасці светапогляду” не змог зразумець мэт і задач мастацтва ў “эпоху рэвалюцыйнай барацьбы”...

Знаёмства з публіцыстыкай Бядулі, якую змяшчала на сваіх старонках “Наша ніва”, пераконвае, што аўтар меў свой погляд на тагачасныя грамадска-палітычныя падзеі, думаў аб будучай Беларусі. Менавіта ў 1914 годзе, калі няўхільна набліжаўся крах Расійскай імперыі і ішла імперыялістычная вайна, у якой беларусы, як і ў іншых войнах Расіі раней, зноў выкарыстоўваліся як таннае гарматнае мяса, Бядуля ў публіцыстыцы стварае своеасаблівую праграму дзейнасці, праграму практычнага асветніцтва, распрацоўвае і абгрунтоўвае розныя напрамкі рэалізацыі задач беларускага будаўніцтва, беларускага нацыянальнага адраджэння, шукае сродкі абуджэння беларускага

¹ Мушыньскі М. Змітрок Бядуля – літаратуры крытык і публіцыст. Гл.: Бядуля З. Збортвораў у 5т. Мн., 1985 – 1989. Т. 5. С. 469 – 491

народа да годнага вольнага жыцця, думае, як падняць свой народ з каленяў. Бядулевы публіцыстычныя артыкулы “Не адным хлебам...”, “Купальская ноч”, “Падмогі”, “К жыццю!”, “Святло”, “Жыла, жыве і будзе жыць!..” і некаторыя іншыя стацьці упоравень з праграмнымі артыкуламі Максіма Гарэцкага “Наш тэатр” (1913), “Развагі і думкі” (1914) і іншымі.

Творча-эстэтычная канцэпцыя Бядулі-мастака і праграма практычнага асветніцтва Бядулі-патрыёта выкладзены ім у артыкуле “Не адным хлебам...” (1913). Нельга не заўважыць, што Бядуля быў прыхільнікам характа і гармоніі, як і Максім Багдановіч, калі сцвярджаў, што на зямлі няма нічога вышэйшага за “святое, адвечнае характа”, што характа – “маці жыцця, кіраўніца добра і праўды”. Аўтар даходліва тлумачыў чытачам беларускай газеты “Наша ніва”, што характа праяўляецца ў жыцці ў розных формах: у музыцы, у паэзіі, у жывапісе, у разьбярстве, у рамэствах, у свецкіх і рэлігійных звычайях. “Жыццё можна назваць кветкай, характа – мёдам гэтай кветкі, а чалавека – пчалінай, збіраючай гэты мёд”². Бядуля-філосаф і эстэт даводзіў тагачаснаму чытачу, што ў кожнага народа па-свойму, у розных відах і стылях мастацтва выяўляецца душа народа, народны характар і ўласцівае народу паняцце характа. І калі камусьці захочацца грунтоўна пазнаёміцца з жыццём нейкага народа, то варта гэта знаёмства пачаць з вывучэння культуры і мастацтва гэтага народа.

Бядуля з болей пісаў, што многапакутная гісторыя Беларусі папярэдніх стагоддзяў не спрыяла стварэнню беларускіх духоўных скарбаў, але спакутаная душа народа зберагла многа “некнага, дарагога”. Яно пакуль што пакрыта “пылам нядбаласці”. Вывучэнне, даследаванне духоўнай спадчыны народа, яго гісторыі, культуры, мастацтва павінна стаць, на думку аўтара, першачарговай задачай. “Хто мае святы агонь у сэрцы сваім, хай не стаіць збоку, а хай бярэцца гарача за працу над пазнаннем характа нашай старонкі, нашага народа. Няхай прытуліцца гарачым сэрцам да зямелькі-маткі роднай і вокам загляне глыбока-глыбока ў жыццё: у зямлю аж да дзедаўскіх костчак, у людзей – да бяздоні душ, у край – праз усе яго долі, да першых дзён і спазнае душу сваёй зямлі, душу народа ў найцікавейшых, у характэрных праявах, якія выліваюцца ў песнях, казках, звычайях” (с. 385). Заахвочваючы і пераконваючы, што ўсё, у чым праяўляецца душа народа, неабходна збіраць, запісваць, фатаграфавать, Бядуля падкрэсліваў, што гэта і ёсць наша характа і багацце, але ж адначасова яно з’яўляецца часцінкай агульналюдскага характа і багацця. Гэта была вельмі каштоўная і своечасовая выснова філосафа-эстэта, якая стымулявала беларускі народ да актыўнага культурна-асветніцкага жыцця, падымала пачуццё нацыянальнай годнасці, самакаштоўнасці ва ўласных вачах.

У артыкуле “Купальская ноч” (1913) Бядуля зноў заклікае беларусаў шматмільённай грамадой ісці наперад па сваім шляху, шукаць “загубленую сваю душу, душу свайго народа”. Старэйшае пакаленне, настоівае пісьменнік, павінна перадаваць свой духоўны, эстэтычны, гістарычны вопыт і веды маладзейшым. Няхай дзяды пры купальскіх агнях, сімвалах жывой памяці продкаў, раскажуць унукам дзіўныя казкі сёвай даўніны, калі народ жыў вольна і годна. Аўтар метафарычна-ўзнёсла выказвае сваё заветнае жаданне, каб у

² Бядуля З. Збортвораў у 5 т. Т. 5. С. 385 (Далей спасылкі на гэтае выданне падаюцца ў тэксце).

душах беларускай моладзі запалаў “агонь змагання за сваё роднае”. Бядуля падказвае, што для беларускага народа пошукі купальскай кветкі шчасця – гэта пошукі сваёй душы, бязмернага скарбу, які можна знайсці толькі на “беларускім шляху”, на шляху “нашага нацыянальнага адраджэння” (с. 387).

Верай у маладую Беларусь, у сілу і розум моладзі, якой пад сілу ратаваць свой народ ад фізічнага і духоўнага вымірання, прасякнуты артыкул “Падмогі” (1914). Як асветнік, як добры знаўца беларускай вёскі разважае Бядуля аб прычынах “народнага п’янства”. Народ п’е, бо цёмны, а цёмны, бо п’е. Але ёсць выйсце з гэтага зачараванага кола – даць народу асвету. “Ён (народ – З. М.) цёмны – ён не ведае, якой другой гульнёй насыціць сябе пасля цяжкой працы, як выпіўка. Яму патрэбна нейкая гімнастыка, рух, сувязь з людзьмі і... ён ідзе ў карчму, бо другога месца няма. Тут настае яго душэўнае жыццё, пачынаючы шчырымі пацалункамі добрага прыяцеля і канчаючы бурнымі бойкамі...” (с. 388). Бядуля настойліва пераконвае, што народ трэба ратаваць, хутчэй ісці селяніну на дапамогу: “Трэба даваць страву, рух і новае жыццё яго мазгам і душы”. Ён звяртаецца да народнай інтэлігенцыі шчыра ўзяцца за асветніцкую работу, каб ратаваць свой народ ад выраджэння.

“Не дачакаемся мы – ад “лепшых” братоў сваіх ніякай падмогі – мы самі павінны ратавацца!” (с. 388).

“Болей светлыя, свядомыя сыны бацькаўшчыны, цяпер пара брацца за працу!

Цяпер рука аб руку з народамі! Гэта праца дасць у скорым часе багатае жніўе і народная душа выгошца з тых глыбокіх ран, каторыя спрадвеку ўка-раніліся ў яго душы, дзякуючы варункам, у якія быў пастаўлены народ” (с.389).

Гэтаксама пераканана, як і Гарэцкі ў сваёй публіцыстыцы гэтага часу, Бядуля-асветнік змагаецца з дэнацыяналізацыяй беларускага народа, гнеўна выступае супраць абалванвання і вынішчэння народнай свядомасці ці праз ачмурэнне гарэлкай, ці праз мэтанакіраваную русіфікацыю. Перасцерагаючы ад вынішчэння бясхітраснага і цягавітага беларускага сялянства “народным п’янствам”, пісьменнік заклікае неадкладна разгортваць культасветную працу менавіта на роднай мове: “Пры гэтым трэба памятаць, што кожная культурная работа сярод беларусаў павінна весціся ў беларускай мове, бо не можна ламаць душы народнай” (с. 389).

З вялікім смуткам за беларусаў успрымаецца гэты артыкул Бядулі сёння, амаль праз дзевяць дзесяткаў год, бо “народнае п’янства” не перастала быць беларускім народным бедствам. Ды сёння яно яшчэ больш небяспечнае, бо разам з экалагічнымі катастрофамі пагражае генетычнаму здароўю будучых пакаленняў.

У публіцыстычным артыкуле “К жыццю!” (1914) Бядуля абзначыў шэраг праблем, што стаялі ў той час перад беларускім народам і краем, каб, нарэшце, змяніць жыццё да лепшага, да павышэння ўзроўню жыцця і асветы працоўнага народа. Гэты артыкул – непасрэдны зварот да беларускай інтэлігенцыі і да заможных людзей, хто, кіруючыся сумленнем, спачуваннем да цёмнага і пакутнага жыцця народа, павінен вывесці беларусаў на шляхі сапраўднага годнага чалавечага жыцця.

Усведамляючы нізкі ўзровень самасвядомасці народа, кансерватыўнасць і інертнасць яго мыслення (“У гэтым з незапамятных часоў і ўся трагедыя

жыцця”), аўтар з пачуццём грамадзянскай адказнасці за лёс народа заклікае і іншых настойліва весці асветніцкую працу, рыхтаваць свядомасць народа да “новай ідэі ў жыцці”. “Жывое жывым і корміцца! Досыць нам уздавольвацца пустымі казкамі, прыгожымі словамі!” (с. 390).

Заклапочаны погляд Бядулі-публіцыста быў звернуты найперш на беларускую вёску. У жыхарах вёскі ён бачыў жыццяздольны сацыяльна-грамадскі патэнцыял, але вёску, настойліва паўтараў пісьменнік, трэба абуджаць і “асвятляць”. Сёння вельмі ўражвае прадбачліваць Бядулі ў адносінах да гарадскіх пралетарскіх слаёў. Ён не бачыў у “гарадскіх пакаленнях, каторыя ўжо чуць ногі валакуць пад цяжарам атручанага фізічнага і духоўнага жыцця і незадаволенасці ва ўсім”, жыццесцвярджальнага пачатку. Даведзены да адчаю пралетарыят быў здольны знішчаць, разбураць і не здольны ў “атручаных” умовах да стваральнай дзейнасці. Ужо ў гэтым артыкуле Бядуля апасродкавана дае свае погляды на шляхі дасягнення сацыяльна-грамадскага прагрэсу. Гэта не рэвалюцыя, не кровапраліцце, а паступовае, настойлівае асветніцтва і паляпшэнне ўмоў працы і жыцця на вёсцы шляхам кааперацыі. Ён папракаў у нерашучасці, бяздзейнасці, “духоўным гультайстве” тых, хто мог бы паспрыяць прагрэсу народнага жыцця:

“Чаго вы маўчыце, жывыя, святлейшыя людзі нашы?
Ідзіце да працы! Будуце будучыню народу беларускаму.
Тварыце кааператыўныя ўстановы!
Няхай сялянін папраўдзе болей карысці мае з працы рук сваіх...
Дзе тыя хаўрусныя банчыкі? Чаму іх гэтак мала?
Няхай селянін папраўдзе падмогу мае ад шчырых братоў сваіх...” (с. 390).

Бядулю абурала, што тыя, хто ўзносяць сябе над працоўным народам і прымяраюць да сябе імідж народных беларускіх правадыроў, з’яўляюцца імі толькі на словах. Ён заклікае гэтых духоўных “лайдакоў”: “Ад слова да дзела!

...Не кажыце, што не патрапіце, трэба толькі захацець...
Не кажыце: “Яшчэ паспеем”.
Кожная хвілінка дарага...” (с. 391).

Публіцыстычны арыкул “Святло” (1914) – арыгінальны ідэйна-эстэтычны трактат, які шмат у чым пераклікаецца з артыкулам “Не адным хлебам...” Гэта метафарычна-філасофскі роздум мастака аб уласнай творчасці і яе прызначэнні, аб вялікім творчым патэнцыяле народнай душы, аб тым, што духоўная праява, творчасць, урэшце мае практычную мэту – “чын-дзела”. Творчасць, слухна даводзіць Бядуля, павінна быць рухавіком грамадскага жыцця, скіроўваць народ да прагрэсу. Пісьменнік, па сутнасці, робіць бліскучую спробу тэарэтычна асэнсаваць прыроду і прызначэнне мастацтва, хараства.

Здольнасць асобнага чалавека, людзей і ўсіх народаў да творчасці – гэта найвялікшае дасягненне чалавецтва і найвялікшая каштоўнасць жыцця. Творчасць азначае рух народнай свядомасці наперад. Асабліва тады ўзрастае грамадскае значэнне мастацтва і творчасці, калі народнае жыццё (тут Бядуля меў на ўвазе сацыяльна-грамадскія абставіны на Беларусі, якая заставалася

ўскараінай Расійскай імперыі) гіне ў застоі. Аўтар сцвярджаў, што моцны, валявы, творчы чалавек і ў неспрыяльных умовах, “і з хаосу” здольны стварыць штосьці каштоўнае і патрэбнае іншым.

Бядуля параўноўвае творчасць са святлом, называе яе вялікай сілай, якая можа жыць у душы асобнага чалавека і абавязкова жыве ў душы кожнага народа. І гэта непарушны закон жыцця і прыроды. Няма народаў няздатных, бяздарных, прынцыпова заяўляў Бядуля ў той час, калі з усходу і захаду чуліся папрокі адносна нераспрацаванасці беларускай мовы, аб прымітыўным узроўні беларускай літаратуры, культуры, неразвітасці ўсяго беларускага...

“Гэтая вялікая сіла праўдзівага шчасця і жыцця не можа быць у адным выбранніку, у “вышэйшым чалавеку”, бо голас яго зачынаецца і канчаецца не ў пустэльні, а ў цэлым народзе. У народзе ў абшырным значэнні гэтага слова!

Толькі тады можа народ жыць, калі ён багат творчай сілай...

Толькі тады ён можа быць шчаслівым, калі творыць...

Толькі тады ён можа называцца народам і казаць “Я жыву!”

Па законе прыроды – кожны народ у сабе мае гэту сілу творчасці, толькі бывае часамі яна ў ім няразвітая, спячая, неўсвядомленая.

Трэба, каб сіла творчасці ў народзе не чэзла без руху. Трэба працай будзіць яе. Трэба як дзіцё гадаваць, расчыняючы перад ёю ўсе вароты, вядучыя да жыцця і волі” (с. 392).

Калі нястомнай працай, жывымі справамі падтрымліваць творчы, стваральны дух у народзе, творчасць дапаможа вывесці народ да волі, тады яна стане сапраўды магутнай сілай.

Маючы на ўвазе слоўную, літаратурную творчасць, у артыкуле “Свято” пісьменнік вылучае тры складнікі, тры ўмовы, пры якіх творчасць і становіцца сілай. Гэта – думка, слова і справа. Думку-страсць, думку-імкненне, што нараджаецца ў душы творцы, Бядуля параўноўвае з вулканам, які дрэмле ў глыбокіх нетрах да пары. Але ў свой час гэты вулкан прабівае “ўсю душу, усё нутро, усе пачуцці. Кіпіць, ..ірвецца, выходзіць наверх і фармулюецца словам” (с. 392).

Бядуля заўсёды чуйна ставіўся да слова, разумеў і сам знаходзіў у ім мноства ледзь улоўных, але такіх неабходных у мастацкім творы яго сэнсавых адцэнняў. У жыцці і ў творчасці ён быў шчырым і непакісным абаронцам беларускай мовы, мовы яго радзімы, якую лічыў і сваёй роднай. Гэта пазіцыя паслядоўна ўвасаблялася ў публіцыстыцы, калі ў Бядулі, Купалы і іншых патрыётаў “нашаніўцаў” было многа апанентаў, што настойвалі на неразвітасці беларускай мовы, адмаўляючы ёй у будучыні. Відаць, думаючы і пра тое, што генетычна родная, спадчынная яму яўрэйская мова была ў такім жа занябаным стане ў царскай Расіі, як і беларуская, пісьменнік пераканана даводзіць, што мова, слова – “вялікая частка творчасці і ўсяго жыцця”:

“Слова – гэта душа жывых і даўно сышоўшых у забыццё пакаленняў, уцэленае ў асобу – народ. Дзеля гэтага слова, высанае з малаком маці, блізка і зразумела народу. Слова, каторае лілося ў душу з калыснай песняй маці, каторае пры смеху і слязах варушыла душы адышоўшых пакаленняў; яно бяшчэсленыя вякі, як бы евангелле святое, перадаецца з вуст у вусны, шліфуецца, гартуецца і робіцца, як тая дамаская сталь, вострым і гібкім. Яно да касцей прырастае, у кроў

уядаецца і адбіваецца ў псіхіцы народу...

Сонцам жывым разліваецца яно па краі ўсім, ...пануе прыгажосцю і моцай над народамі ўсім. Усе робяцца як адзін чалавек – сэрца к сэрцу, душа к душы. Праз слова яны разумеюць душу адзін аднаго, і тады родзіцца чын” (с. 392, 393).

Творчасць аднаго чалавека, сцвярджае Бядуля, гэта набытак не толькі яго асабісты, і нават не толькі народны, але – агульначалавечы. Пісьменнік настойвае на тым, што ў кожным народзе трэба падтрымліваць, гадаваць творчую сілу. Паставіўшы пытанне, як гадаваць, сам жа дае адказ: зразумелым, дарагім сэрцу кожнага родным словам: “...яго мовай – тады мыслёў усьвядомленая вырвецца, як стромкая крыніца, праб’е камень і разліецца па прасторы, заблішчыць тысячай барваў і падніме чалавека ўверх” (с. 393).

Публіцыст пераканана даводзіць, што родная мова – гэта сваё роднае сонейка, “трэба толькі яму болей волі даць...” Тады народ сам усё зробіць. Роднае слова павінна стаць перакананнем кожнага грамадзяніна. Толькі пры такой умове, лічыў Бядуля-асветнік, кожны можа быць паўнацэнным чалавекам-творцам, “зможа ўсьвядоміць сабе свой вялікі чын-дзела: будзе тварыць на сваю і агульную карысць” (с. 393).

У артыкуле “Святло” сінтэзаваны погляды Бядулі мастака-творцы, філосафа-эстэта, асветніка-адраджэнца, ідэолага і палітыка.

Ідэя арыгінальнасці, каштоўнасці духоўнай культуры кожнага, нават малога і пакутлівага, як беларусы ці яўрэі, народа пранізвае Бядулеў артыкул “Чакайце сваіх” (1914). Як і ў іншых публіцыстычных выступленнях, настойліва праводзіцца думка аб захаванні Беларусі, беларускага народа і яго самабытнага нацыянальнага духоўнага жыцця. Гэта было надзвычай своечасовым і патрэбным, бо ў імперыялістычную вайну народ Беларусі быў літаральна растрэсены на абшарах Расіі: хто змог, выехаў у бежанства ў цэнтральныя губерні, хто на поўдзень, хто ў Сібір... Бядуля востра адчуваў пагрозу знішчэння да рэшткаў усяго, што было на беларускай зямлі, знішчэння набыткаў беларусчыны. Артыкул пачынаецца зваротам да беларускага народа чакаць з вайны сваіх сыноў, братоў, мужоў, бацькоў. Аўтар перакананы, што вайна – вялікае няшчасце і сапраўднае выпрабаванне для народа, верыў, што яна нарэшце адкрые беларускаму народу вочы на крывадушную палітыку самадзяржаў і падштурхне нерашучых беларусаў да самавызначэння, бо ўсё войны рана ці позна заканчваюцца і народу трэба думаць аб будучыні свайго краю. Імперыялістычная вайна чужая і непатрэбная для беларусаў. Пісьменнік спадзяваўся, што народ, нарэшце, усьвядоміць гэта. У Бядулі была надзея, што, выпакутаваўшы і гэта, народ зразумее, што няма іншага шляху як самастойнасць, незалежнасць, самабытнасць Беларусі. А тыя, хто ваявалі за імперскія далёкія інтарэсы, у першую чаргу павінны зразумець гэта: “Яны вам скажуць, што сіла – у злучэнні вялікім, ... у адвазе і праваце сваёй...

Яны вам скажуць, што кожнаму народу трэба стаяць за сваё, толькі за сваё...” (с. 394).

Другая частка артыкула прысвечана абгрунтаванню ідэі арыгінальнасці, духоўнай самакаштоўнасці народнай культуры, якая ў той час асэнсоўвалася як ідэя беларусізацыі. Не копіямі-здымкамі з чужога, пераконваў Бядуля, а сваёй непаўторнай, самабытнай культурай, творчасцю і іншымі дасягненнямі

славіцца кожны народ і тым самым заслугоўвае пашану ў іншых народаў. Усе народы на зямлі ў розныя эпохі ва ўсіх відах мастацтва і іншых праявах нацыянальнага жыцця “стараліся кожны толькі сваё выказаць”. А той, хто спуджана і пакорліва схіляе галаву перад чужым, “той нявольнікам стане ў чужынца і будзе пыл ад яго ног выціраць” (с. 394).

У гэтым кароткім, ды вельмі змястоўным артыкуле Бядуля робіць філасофскае абагульненне аб сутнасці жыцця і смерці, як асобнага чалавека, творцы, так і цэлага народа: “... трэба пужацца не жыцця ў смерці, а смерці ў жыцці..., бо яшчэ больш небяспечна смерць духу” (с. 394).

Бадай, мала хто так, як Бядуля, у супярэчлівых і драматычных перадрэвалюцыйных гады пісаў з трывогай аб захаванні “душы народа нашага”. Пераконваючы сябе і іншых, ён сцвярджаў, што яна “жыла, жыве і будзе жыць”. Такую назву мае і артыкул 1914-га года, напісаны публіцыстам да гадавіны “Нашай нівы”. Гэтакасама, як Купала, Багдановіч, Гарэцкі, ён верыў у невычэрпныя багацці народнай душы, у яе жыццяздольнасць і самазахаванне, нягледзячы на такія неспрыяльныя сацыяльныя і грамадска-палітычныя варункі. “Колькі трагізму было ў гісторыі нашага народа! Колькі цемнаты і нядолі!” А колькі беларусаў, што маглі і павінны былі слугаваць свайму народу, запрадалі душы свае чужым сілам. Узгадаваныя народам-пакутнікам, народам-ратаем, гэтыя адступнікі высмеялі свой народ, адракліся ад яго. Строілі кпіны з “хама-мужыка”, з яго культуры і мовы. Але (Бядуля зноў знаходзіць трапнае і ёмістае параўнанне народнай душы і памяці) яна, быццам імклівая крыніца з жывой вадой, знайшла сабе выйсце з-пад “каменнага пласту”, вырвалася да сонейка і разбеглася “па лугах-палях ручайкамі, разлілася на бязмерным абшары...” (с. 394).

Бядуля намагаецца пераканаць чытачоў, што народную памяць-душу, як і саму Беларусь, нельга знішчыць, сцерці, забыць, бо “гэта жывая, кіпучая кроў у жылах, тыя пачуцці і думкі ў сэрцы, якія перадаюцца нам як спадчына, ад роду ў род...” (с. 394). Ён слухна пісаў, што ў той час беларускі народ толькі набліжаўся да сапраўднага самапазнання і самавыяўлення, да ўсведамлення сваёй вартасці ў вялікай сям’і чалавецтва. Гэта ж датычылася, на яго думку, і беларускай мовы, якая, сцвярджае аўтар, мае вялікія і неспазнаныя да канца багацці і выяўленчыя магчымасці.

“З кожным годам наша родная мова на старонках “Нашай нівы” “шліфуецца-гартуецца”, робіцца ўсё больш чыстай, гібкай і выразнай, робіцца здатнай да малявання самых чужых ухопных пачуццяў душы і звоніць, як той жаваранак вясною над свежай раллэй, як тая дудка хлопчыка-пастуха на лузе...”

І большая частка братаў нашых ужо пачынае разумець, што мова наша не ёсць “простая”, “хамская”... і вучоная моладзь наша – настаўнікі, студэнты, дактары, аграномы, інжынеры і г.д. – ужо не гавораць і не пішуць толькі на “панскіх” мовах, але самае першае месца займае ў іх свая, родная...” (с. 396).

І што надзвычай істотна, у публіцыстыцы выявіўся Бядуля-эстэт і філосаф. На жаль, да сённяшняга дня ён застаецца не асэнсаваны і не ацэнены як пясняр хараства, “чыстай красы”, такі ж самабытны, як і Максім Багдановіч. Іх чалавечае сяброўства – вынік духоўна-эстэтычнай блізкасці. У абодвух мастакоў былі падобныя, а часам абсалютна-тоесныя погляды на прызначэнне

мастацтва, на паходжанне і разуменне характа, месійнай, прарочай ролі мастацтва, літаратуры. І Бядуля, і Багдановіч лічылі, што прызначэнне характа, прыгажосці – уплываць на паўсядзённае шэрае жыццё, абуджаць чэрствыя, абьякавыя душы, рабіць іх лепшымі, чулымі да прыгожага і ўзвышанага. Дзеля гэтага варта прыгадаць хаця б выказванні Бядулі аб характаве, творчых здольнасцях “народнай душы” ў публіцыстыцы 1914 года, у артыкуле “Натхненне і гармонія” (1920) і супаставіць з поглядамі на характава Багдановіча, выказанымі ў “Апокрыфе”, ужо не гаворачы пра тое, што сум па “красе і волі” пранізваў творчасць абодвух пісьменнікаў гэтага часу. У многіх артыкулах 1914-га і пазнейшых гадоў Бядуля звяртаўся да тэарэтычных праблем мастацтва, спрабаваў асэнсаваць і абагульніць свой ўласны творчы вопыт. У многіх разважаннях аб натхненні, прыгажосці, характаве цікава выяўляюцца моманты творчай біяграфіі самога пісьменніка. Публіцыстычныя артыкулы Бядулі даюць магчымасць прасачыць, як паступова выкрышталізоўвалася яго эстэтыка, яго разуменне красы, мастацтва і мастацкасці. Ён быў чуйны не толькі да народных пакут, сацыяльна-грамадзянскага бяспраўя беларусаў, але і да ўзвышанага ў жыцці, да таго, што можа ўбачыць “хіба толькі сам паэт” (М. Багдановіч). Ужо да пачатку 20-ых гадоў ён меў сваю адметную эстэтычную праграму і сваю сістэму поглядаў на творчасць.

Пачаткам і душой мастацтва Бядуля лічыў натхненне. Натхненне – гэта бессмяротны агонь, якім палалі і палаюць сэрцы тысяч людзей. Але каб гэта душа дала мастацкі плён, павінна быць і “цела”, гэта значыць мастак павінен валодаць дасканаласцю тэхнік.

“Людзі занятыя сваімі будзённымі справамі жыцця. Пачуцці іх агрубелі штодзённымі. Яны ходзяць па дарагіх скарбах, як па простых каменнях, не прыкмятаючы іх...”

Паэт на горне сваёй душы перакоўвае, як той казачны алхімік, камень на золата.

Душа паэта адлівае жыццё ў розныя колеры, як вясёлка пад сонцам. І толькі, калі чалавек зліваецца з характавом прыроды, ён знаходзіць сваё шчасце і супакой.

Чалавек можа толькі тады быць паэтам, калі душа яго пранікнута характавом да самазабыцця, да самаахвярнасці, калі душа яго гарыць на сваім уласным агні...” (с. 398).

Бядуля быў перакананы і пераканваў іншых, што мастацтва павінна ўзвышаць людзей, рабіць іх лепшымі, высакароднымі. Людзі мастацтва (іх пісьменнік метафарычна называў “жрацамі характава” ці “прарокамі характава”), адкрываюць людзям таямніцы характава, знаходзяць прыгажосць усюды, ачышчаюць такім чынам людскія душы, падымаюць іх сваім натхненнем і творчасцю да нябёс, “каб яны парабіліся лепшымі і святлейшымі”. Зусім відавочна, што ў Бядулевай творча-эстэтычнай канцэпцыі гарманічна спалучаліся грамадзянска-патрыятычныя, сацыяльна-класавыя матывы з эстэтыкай прыгажосці і ідэаламі характава.

“Мастацтва ў сваіх фарбах, формах, вобразах і згуках авекавечвае эпохі тысячалеццяў. Яно, мастацтва, служыць новым пакаленням у сэнсе гісторыі ў сто крат болей, чымся летапісы, прафесарскія працы і г. д., бо ў ім захаван непадробны дух эпохі, – яе настроі, яе перажыванні, яе ідэалы характа” (с. 403).

Аднак новае сацыяльна-палітычнае жыццё ў сацыялістычнай Беларусі пазбавіла Бядулю і іншых мастакоў магчымасцей да творчай рэалізацыі сваіх задум. Ідэалагічнае, палітычнае ўмяшанне, а ў канцы 20-ых і ў 30-ыя гады адкрыты партыйны дыктат прымусілі пісьменніка адмежавацца ад сваіх ранейшых творча-эстэтычных ідэалаў і перакананняў і тварыць па прынцыпах класавасці, народнасці і партыйнасці, асабліва – партыйнасці. Своеасаблівай рэакцыяй пратэсту сталі многія творы мастака, найперш – апавесць “Салавей”, галоўны твор Бядулі 20-ых гадоў. А яшчэ пазней, у 30-ыя гады, вульгарызатарская крытыка і партыйныя ліцэнзары вымусілі Бядулю адмаўляцца ад сваёй ранейшай “дакастрычніцкай” творчасці, ад адраджэнцкай ідэёнасці і беларускасці ў ёй, стаць “рэвалюцыянерам” і “барацьбітом” у беларускай літаратуры. У 30-ыя гады, кажучы словамі самога пісьменніка, ён уласнымі рукамі выкапаў “высокі капец” і паставіў яго між сабою, беларускім савецкім пісьменнікам, і ўласнай ранейшай творчасцю.

Галіна Тычка
Мінск

Шлях да беларускасці Ад "Białorusina" да "А хто там ідзе?"

15 траўня 1905 г. у рускамоўнай газеце "Северо-Западный край" з'яўляецца першы друкаваны верш Янкі Купалы на роднай мове "Мужык". Такім чынам, паміж першапублікацыяй на польскай мове (верш "Modlitwa", 1903) і першапублікацыяй на роднай мове зусім непрацяглы адрэзак часу — усяго два гады. Аднак і ў асабістым жыцці паэта, і ў грамадскім жыцці народа час гэты быў асабліва напружаным і адметным. Якраз тады на Беларусі адбываюцца выключныя паводле сваіх наступстваў падзеі. Асноўныя з іх — гэта заснаванне ў 1903 г. Беларускай сацыялістычнай партыі (Грамады), якая адной з асноўных сваіх задач ставіла пытанне нацыянальнай годнасці і самаідэнтыфікацыі беларускага народа, а таксама адмена забароны беларускай мовы, што наступіла пасля рэвалюцыі 1905 г.

Свядомая нацыянальна з'арыентаваная грамадскасць Беларусі пачынае актыўныя захады па арганізацыі легальнай беларускамоўнай перыёдыкі. У лістападзе 1904 г. Карусь Каганец звяртаецца з адпаведным прашэннем да тагачаснага міністра унутраных спраў Расіі, выхадца з Беларусі, князя Святаполк-Мірскага, аднак гэтая ініцыятыва на той час не змагла рэалізавацца (1. 197). Першае легальнае выданне на беларускай мове Грамада заснавала толькі ў 1906 г. Ім стаў штотыднёвік пад назваю "Наша доля". У рэдакцыйным звароце да чытачоў было заяўлена: "...Мы аб'яўляем вайну усім цёмным силам, каторым дзеля карысці сваёй вялікая выгада была трымаць васьмі мільённы народ беларускі ў нядоли и паняверцы" (2.111). Гэты адкрыта выказаны прабеларускі радыкалізм і стаў прычынай непрацяглага існавання газеты (з 1.09. па 1.12.1906 г.) і канфіскацыі яе нумароў (з 6 былі канфіскаваны 5).

Пераемніцай "Нашай долі" стаў штотыднёвік "Наша ніва", які з 1906 г. праіснаваў да 1915 г., адыграўшы выключную ролю ў гісторыі Беларусі і ў асабістым лёсе Янкі Купалы.

"Наша ніва", хоць і была памяркоўнейшай у сваіх праграмных заявах за сваю папярэдніцу, але таксама на першы план выносіла галоўнае для ўсіх беларусаў пытанне: прызнанне іх нацыянальнай і чалавечай годнасці. "Мы не становімся на бок аніякага класа, але паспрабуем зрабіць так, каб беларусы, якія пакуль не ўсвядомілі, што яны беларусы і чалавечыя істоты, зразумелі свае правы", — пісалася ў адной з яе перадавіц. Фактычна гэта быў той самы пастулат, які трохі пазней Янка Купала сфармуляваў у афарыстычных радках: "Людзьмі звацца".

Беларускае нацыянальнае пытанне на пачатку ХХ ст. з тых ці іншых пазіцый закраналася і мясцовым польскім ці рускім друкам, дух яго лунаў у паветры і захопліваў у сваю арбіту ўсё большую колькасць людзей. Не заўважаць яго і заставацца абыякавым да беларускасці было немагчыма, але далучэнне да нацыянальнага беларускага руху ў кожнага з адраджэнцаў адбывалася па-рознаму. У аўтабіяграфічным лісце да Л.Клейнбарта ад 21.IX.1928 г. Янка Купала апісвае свой шлях да беларускасці так: "Но вот попадают мне в 1904 г. или в начале 1905 г. революционные прокламации на белорусском языке и книжки "Дудка белорусская" Богушевича и "Гапон" или какая-то другая книжка Марцинкевича, изданная за границей и всё моё польское писание пошло насмарку. С этого времени я начинаю писать только по-белорусски..." (3.428).

У гэтым выказванні звяртае на сябе ўвагу як спроба катэгарычнага адмежавання ад польскамоўнай творчасці, якой супярэчаць пазнейшыя тэксталагічныя даследаванні*, так і канкрэтная часавая вызначанасць і незваротнасць творча-моўнай пераарыентацыі, што пацвярджаецца ў нейкай ступені і тагачаснымі творчымі набыткамі паэта.

Калі храналагічна прасачыць купалаўскі паэтычны даробак, няцяжка заўважыць, што 1904 г. датуецца толькі адзін твор — беларускамоўны верш "Мая доля", 1905 прадстаўлены ўжо 5 вершамі на роднай мове, затое 1906 г. здзіўляе сваім плёнам — каля 70 вершаваных твораў: ад невялікіх лірычна-філасофскіх замалёвак ("З людзьмі", "Вольха", "Паэтам", "Дуб" і інш.) да аб'ёмных вершаваных апавяданняў ("Не клянціце мяне", "Што ты спіш?"..., "І як тут не смяцца..." , "Янка Канцавы").

На жаль, уся гэтая інтэнсіўная праца, як і папярэднія (ці ствараемыя ў адначасе) польскамоўныя творы, да пары да часу вялася ў стол. Усё, напісанае ў той перыяд, будзе надрукавана пазней — у зборніках "Жалейка", "Спадчына", у часопісе "Полымя", а некаторыя вершы ажно ў першым прыжыццёвым выданні Збору твораў паэта...

Ад славутага "Мужыка" да наступнай купалаўскай публікацыі (верш "Касцю" — "Наша ніва", 11 траўня 1907 г.) зноў прамінае два гады. Наколькі напружаным, плённым і інтэнсіўным у плане светапогляднага росту быў гэты перыяд для маладога паэта ўскосна сведчаць два творы, напісаныя напрыканцы 1906 г. Гэта вершы-прысвячэнні — «"Нашай долі" (Першай беларускай газеце)» і «"Беларускай выдавецкай суполцы "Загляне сонца і ў наша ваконца"».

Ужо ў назвах здзіўляе такая добрая абазнанасць маладога памочніка вінакура з вёскі Яхімоўшчына ў тых складаных грамадска-палітычных працэсах, што ішлі ўдалечыні ад правінцыі ў вялікіх індустрыяльных цэнтрах: Пецярбургу, Вільні, Менску і выклікалі да жыцця нараджэнне беларускамоўнага друку. Зрэшты, гэтая дасведчанасць тлумачылася проста. Янка Купала ў гэтым нацыянальна-беларускім пытанні меў высокаадукаваных і шчыра захопленых беларускай справай вельмі добрых настаўнікаў і дарадцаў.

У лісце да Л. Клейнбарта ад 21.IX.1928 г. сам Купала піша пра гэта так:

* Як вядома, да сваіх польскамоўных твораў Купала звяртаўся і пазней 1904 г. — у 1906 г. ён перапісваў, а, магчыма, і пісаў іх. (Гл. 3.401-402).

"В 1904 – 1905 гг. я познакомился с белорусскими революционными деятелями (кажется, членами "Громады") В.И.Самойло, бывшим моим репетитором, Бурбисом, впоследствии комиссаром земледелия БССР, Скондраковым и братьями Луцкевичами. Они давали мне нелегальную литературу для распространения и т.п. Ближе с ними я тогда не сошелся, ибо по природе своей был я больше индивидуалистом и не мог бы вынести партийного или другого подчинения. Но впоследствии это моё знакомство, особенно с Луцкевичами, сказало сь. Когда я бросил службу в винокурных заводах, будучи в которых я много писал и печатался в "Нашей Ниве", Луцкевичи меня пригласили на работу в редакцию "Наша Нива" и в библиотеку "Знание" Даниловича"... (4. 63).

Цалкам прывесці гэтую досыць аб'ёмную цытату змушае нас той факт, што ў сямітомным зборы твораў Янкі Купалы, дзе змешчаны згаданы ліст паэта да свайго біёграфу Клейнбарта, усе згадкі пра братоў Луцкевічаў адсутнічаюць, на месцы іх знаходзяцца цэнзарскія купюры, пазначаныя шматкроп'ем (3. 424-425).

Самым даўнім і самым блізкім Купалавым сябрам на тыя часы быў, відаць, Уладзімір Іванавіч Самойла (1878—1941?), які яшчэ ў 90-я гады беспаспяхова рыхтаваў Яся Луцэвіча для паступлення ў рэальнае вучылішча. Менавіта Самойлу аддаваў паэт на суд свае першыя творы, пры яго садзеянні адбылася і публікацыя верша "Мужык" у газеце "Северо-Западный край", супрацоўнікам якой Самойла быў у той час. (Энц. 5. 547). У 1906 г. У. Самойла засноўвае кніжнае таварыства "Мінчук", якое ў канцы 1907 г. рыхтавала да друку купалаўскую "Жалейку" (6. 249). Аднак у выніку фінансавых цяжкасцей кніга выйшла пазней — у 1908 г. у Пецяярбургу ў выдавецкай суполцы "Загляне сонца і ў наша ваконца", дзякуючы Б.Эпімах-Шыпілу і ўсё таму ж У.Самойлу.

Сябры-грамадаўцы агітуюць Купалу ўступіць у партыю і пачаць пісаць па-беларуску. Вядома, што яшчэ да сустрэчы з братамі Луцкевічамі і У.Самойла, і Ян Офенберг (доктар, дзядзька Антона і Івана Луцкевічаў) раілі Купалу пісаць па-беларуску, але "польскі паэт-аматар памёр і пачаў фарміравацца Янка Купала толькі пасля таго, як Луцкевічы і іхнія сябры паказалі паэту беларускія кнігі" (4. 64-65).

Супадаюць па часе з гэтымі знаёмствамі і сустрэчы з Ядвігіным Ш. (А.Лявіцкім) — які, паводле слоў самога Купалы, быў не толькі высокаадукаваным чалавекам, але "вдобавок okazaўся беларусом, пісал па-беларуску" (3.424).

Такім чынам, і агульнапалітычная грамадская атмасфера, і блізкае нацыянальна-свядомае акружэнне спрыялі нацыянальнай беларускай самаідэнтыфікацыі маладога паэта. Да 1906 г. ён канчаткова вызначыўся на якой мове пісаць, для каго пісаць і навошта.

Праўда, па-першым часе пытанне, аб чым пісаць як быццам і не паўставала. Гая мастацкая спадчына, прадстаўленая не толькі арыгінальнымі творамі на беларускай мове Ф.Багушэвіча, В.Дуніна-Марцінкевіча і інш., але і вялізным пластам польскамоўнай літаратуры (ад Я.Чачота, Я.Баршчэўскага, А.Міцкевіча да І.Крашэўскага, У.Сыракомлі, Э.Ажэшкі, М.Каналніцкай) у плане тэматычным культывавала найперш дзве традыцыйныя лініі: дэмакратызм і патрыятычнасць.

І першая, і другая былі не проста блізкімі, а натуральна арганічнымі для маладога Янкі Купалы. Таму фактычна ўсе паэтычныя дэкларацыі, выказаныя маладым паэтам у 1905—1907 гг. у вершах "Чаго бя хацеў", "Паэзія", "Я не для вас...", "Я не паэта", "Каму вас, песні?.." і інш., укладваюцца ў выпрабаваную вялікімі папярэдкамі-землякамі рамантычна-асветніцкую схему. Паэт стварае песні для народа, апяваючы цяжкую долю, бо:

І без песень жа народ
Што ён варт быць можа?
Ён і цёмны, як той скот,
І бяды не зможа.

(7.181)

Аднак асветніцтва і дэмакратызм пад уплывам часу і згадванага ўжо палітычна заангажаванага акружэння паступова ўсё больш выразна набываюць сацыяльную, нацыянальна-адрэджэнскую беларускую афарбоўку.

Нацыянальна-светапоглядная вызначанасць цягнула за сабой не столькі моўную і ідэйную пераарыентацыю, колькі пакутлівы пошук новых эстэтычных і мастацка-выяўленчых форм, усвядомлення і неўсвядомлення спробы спалучыць эстэтычныя здабыткі папярэдкаў як польскамоўных, так і беларускамоўных з новым часам, новымі нацыянальна-грамадскімі запапрабаваннямі і новай нацыянальнай, беларускай моўнай стыхіяй.

Як няпроста ішоў гэты складаны працэс можна ўбачыць, параўнаўшы некаторыя творы паэта, розныя па часе напісання, дзе цэнтральным героем з'яўляецца мужык, паводле сцверджання даследчыкаў, "скразны, ключавы, моцна афарбаваны аўтарскімі эмацыянальна-ацэнчымі адносінамі вобраз беларускага дарэвалюцыйнага селяніна" (5.408).

У творчасці паэта сваю радаслоўную гэты мужык вядзе не з агульнавядомага аднайменнага верша 1905 г., а з ранейшага паводле часу напісання польскамоўнага "Białorusina":

Patrzę: ot się toczy jakiś cień zmarniały,
Licha siermięga z chudych bark opływa,
W strzępach kozucha tonie głowa siwa,
A krzywe nogi wleką z lip sandały.

Twarz cała w zmarszczkach, jak ta w brzdach niwa,
Cieni zgnębieniem istoty zmartwiałej,
W oczu brak życia, znać go łzy zalały,
A z piersi oddech zgrzytem się odzywa.

To Białorusin, co cierpi i kocha.
To Białorusin, którego stoczyła
W bagnisko między ciemnota-macocha.

Bogactwem jego — chatyna pochyla,
Celem do życia — siekiera i socha,
A kresem cierpień — karczma i mogiła.
(7. 406)

Такім напачатку паўстае селянін-беларус ва ўяўленнях маладога паэта. Абагулены партрэт-характарыстыку мужыка ён дае ў аб'ектывізаванай манеры адцягненага выказвання нейкага старонняга назіральніка, прысутнасць якога механічна дэкларуецца адно толькі згаданым напачатку дзеясловам: "Бачу". Тыповасць і традыцыйнасць гэтага партрэта выяўляецца ў агульнапрынятых і агульнавядомых напрыканцы XIX пачатку XX ст. вобразных знаках-сімвалах: **бедная сярмяга, сівая грыва, ліпавыя лапці, зморшчаны твар, слёзы і ўздыхі, пахілая хатка, сякера і саха, карчма і магіла.**

Гэтыя ключавыя сімвалы-знакі, што павінны былі выклікаць у адукаванага, інтэлігентнага чытача спачуванне, сорам і жаданне палепшыць сялянскую долю, выпрацоўваліся асабліва актыўна ў польскамоўных творах XIX ст., так ці інакш звязаных з беларускай тэматыкай. Згадаем, да прыкладу, выключныя паводле свайго дэмакратычна-гуманістычнага пафасу творы Б.Пруса ("Лялька"), Э.Ажэшкі, ("Нізіны", "Дзюрдзі").

Аднак, калі рамантыкі на пачатку стагоддзя з уласцівым для іх імкненнем да ўзнёсласці, гераічнасці і прыгажосці вылучалі на першы план станоўчыя вартасці гэтага селяніна, яго высокую маральнасць, уменне бачыць і цаніць прыгажосць, яго здольнасць перажываць высокія пачуцці, то напрыканцы стагоддзя ўсё большую моц набываюць рацыяналістычныя, пазітывісцкія тэндэнцыі. Усё часцей і часцей гэты селянін паўстае ў змрочных, згущаных фарбах свайго нешчаслівага, вартага жалю існавання не толькі як ахвяра знешніх неспрыяльных абставін і нявырашаных сацыяльных праблем, але разам з тым і як ахвяра ўласнай пасіўнасці і нядбайнасці.

"Цяжкая праца, сціплая ежа і залішняя захопленасць гарачым трункам — вось увесь змест ягонага жыцця: найбліжэйшае мястэчка, царква і карчма — вось адзіныя пункты, вакол якіх кружыць ён душою і целаю усю другую палову свайго жыцця. Жывучы сёння і адно для сёння, паўтарae прымаўку: "Дзень наш — век" і жыве з дзіўнай непрадбачлівасцю на будучыню. Забыўшыся на вясновы голад, як толькі дачакаецца больш менш урадлівай восені, спраўляе шчодрый дзяды, зернем з ліхвою аплочвае даўгі арандатару за выпітую гарэлку, потым за наяўныя грошы напіваецца ў нядзелю, аж пакуль не вымушаны будзе зноў браць у доўг, зноў прасіць дапамогі ў двора. "Шры салавейка, чаму не спяваеш? — гаворыць народная песня. — Малады малойчык, чаму не гуляеш? Чаму ты не маеш шчасця і долі? Ой, я маю долю, згубіў уласнай віною ў новай гасподзе на горкай гарэлцы: у жыда ўсё, што я маю — тут мае коні, тут мае волы, тут мая світка, тут мае грошы".

Так прызнаецца селянін ў сваіх правінах, але не мае досыць сілаў, каб выправіць іх" (8. 573-574).

Гэтая досыць крытычная замалёўка з жыцця і побыту беларускага сялянства належыць перу найвялікшага дэмакрата, любімага купалаўскага паэта У.Сыракомлі. Так славуты вясковы лірнік апісвае жыццёвы шлях

сялянства ў кразнаўчым нарысе "Вёскі і люд". Гэтыя ж матывы гучаць і ў некаторых яго мастацкіх творах: "Пахаванне маладога селяніна", "Святы Пётра", "З уражанняў палескага падарожжа". Апошні верш, дарэчы, Купала пераклаў на беларускую мову, даўшы яму назву "На Палесці". І тут беларуская рэчаіснасць, убачаная вачыма Сыракомлі, паўстае амаль ідэнтычнай пазнейшым паводле часу купалаўскім уяўленням:

Сярод багнаў і бораў,
На пясочку, на рыжым,
Села вёска ў пакоры,
Як убогі, пад крыжам. (...)
Людзі ў зрэбных сярмягах,
Лапці ногі ім вяжуць,
Уваччу голад, смага,
Б'е ад іх дым і сажа.

(9.40)

Шчырым спачуваннем, глыбокай любоўю і жаданнем дапамагчы гэтаму няшчаснаму, забітаму селяніну, прасякнуты і творы больш блізкай паводле часу да Купалы Элізы Ажэшкі. Апісваючы жыццё і побыт беларускіх сялян, іхнія звычаі, норавы, асаблівасці характару і светаўспрымання, пісьменніца з уласцівай ёй маштабнасцю мыслення і ўвагай да дробнай бытавой дэталі падыходзіла да гэтага як мага больш аб'ектыўна. Прысвяціўшы свае найлепшыя творы па-сапраўднаму глыбокім народным натурам, трагічным і прыгожым у сваім духоўным выяўленні (Пятруся і Міхал — "Дзюрдзі", Павел — "Хам", Хрысціна — "Нізіны"), яна не абмінала ўвагай і тую, кажучы купалаўскім словам, цемру-мачаху, што выяўлялася на вёсцы ў нялюдскіх учынках, забабонах, гультайстве, п'янстве і нядбайласці (нпр. вобразы Якуба Шышкі і Сымона Дзюрдзі). Адмоўнае ў сялянскім побыце не было для Э.Ажэшкі самазтай, яно ішло найперш ад глыбокага спачування няшчаснаму люду, ад усведамлення сваёй далучанасці і адказнасці за ягоную долю.

Якраз гэтае спачуванне, заснаванае на грунце натуралістычна-побытавай апісальнасці, і ўласціва Янку Купалу ў яго першых польскамоўных творах: "Nie dla was", "Tułacz", "Białorusin". Калі ж уважлівей прыгледзецца да апошняга верша, няцяжка заўважыць, што тут малады паэт не можа вырвацца з рамак існуючай літаратурнай польскамоўнай традыцыі не толькі ў ідэяна-тэматычным плане, але і ў плане знешнім, фармальна творчым: жывы, народны матэрыял ён спрабуе ўціснуць ва ўзвышана-абстрагаваную форму класічнага санета, надзвычай папулярнага на той час у польскай літаратуры.

Інакшая іпастась селяніна паўстае са славутага беларускамоўнага верша "Мужык" (1905). Тут усё той жа абагулены вобраз нешчаслівага, занядбанага чалавека, які, аднак, валодае пачуццём самапавагі і імкнецца самасвердзіцца ў жыцці. Формай выяўлення гэтага вобраза робіцца аб'ектывізаваны маналог, а цэнтральнай думкай гэтага маналога — сцвярджэнне маральных і духоўных вартасцей мужыка, найперш, пачуцця яго чалавечай годнасці: "Ніколі, браткі, не забуду, // Што чалавек я, хоць мужык" (7. 52).

Акурат гэтая выснова робіцца лейтматывам усёй ранняй творчасці Янкі Купалы. Апрача прызнання высокіх маральных вартасцяў мужыка-беларуса, яна выяўляецца яшчэ і ў палемічна-заостранай паэтызацыі яго штодзённага, часам свядома эстэтычна зніжанага побыту (вершы "Касцю", "Саха", "Пры скаціне", "Поле роднае", "Мая хатка" і інш.). Каб абгрунтаваць і даказаць пракаветнае прыроднае права беларуса быць чалавекам, гэтым самым, як і ўсе іншыя людзі на свеце, роўным сярод роўных, паэт імкнецца падкрэсліць самакаштоўнасць і значнасць усяго таго, што яго акружае. Гэта можа быць абагулена-сімвалічная замалёўка беларускага краю:

Невясёлая старонка
Наша Беларусь:
Людзі – Янка ды Сымонка,
Птушкі – дрозд ды гусь.
(.....)
Так няміла, як магілай,
Неяк выдае
Беларусь, мая старонка,
Дый люблю ж яе.

(7. 192-193)

А можа быць і паэтызацыя матэрыяльнай дзейнасці беларуса, прадметаў яго штодзённай матэрыяльнай культуры, і не толькі стылістычна нейтральных, але нават і тых, што замацаваліся ў свядомасці як сімвалы галечы і нядолі:

Не праклінайце
Лапцяў ліповых,
Не пагарджайце
Лапцяў лазовых.
(.....)
І пройдуць леты,
Многія векі,
Змяняцца людзі,
Можа, і рэкі.

Лапаць жа будзе
У цэркве вісеці,
Люд аб ім будзе
Песенькі пеці.

(7. 237-238)

Формула нацыянальнай прыналежнасці-злітнасці са сваім народам, яго побытам, гісторыяй, характарам, з усім тым станоўчым і адмоўным, што было і ёсць у ім, палемічна заострана выказана Купалам у вершы "Мая хатка":

Хоць старая, хоць крывая,
З аднаго гнілля,
Не аддам яе нікому,
Бо яна мая!
Бо яна мая!

(7. 235)

Тое ж самае, толькі ў трошкі іншым варыянце паўтараецца ў многіх творах 1905—1907 гг., сярод якіх можна згадаць агульнавядомыя "Гэта крык, што жыве Беларусь", "З песень аб сваёй старонцы", "Над сваёй Айчызнай".

Зрэшты, менавіта ў гэтым ярка і выяўляецца творчая арыгінальнасць маладога Купалы. Бо ў іншых момантах паэт быў далёка не першым. Напрыклад, тая вялікая ступень аб'ектывізацыі, якая робіцца характэрнай прыкметай большасці твораў Янкі Купалы як на пачатку творчасці, так і ў сталыя гады — адна з асноўных рыс паэзіі яго вялікага папярэдніка Уладзіслава Сыракомлі. Пад аб'ектывізацыяй тут маецца на ўвазе такая форма выяўлення паэтычнай думкі, калі сам паэт нібы адыходзіць на другі план, адсоўваецца, адмяжоўваецца ад верша, а аўтарства пераносіцца на прадмет твора. Аб'ектывізаваны маналог, які заключаецца ў тым, што верш ствараецца ў форме выказвання пэўнай асобы (якой, дарэчы, можа быць не толькі чалавек, але і звер, птушка, дрэва, ці нейкая з'ява прыроды) — гэта не толькі любімая форма вусна-паэтычнай народнай творчасці, але і ўсёй новай беларускай літаратуры. (Згадаем, як найбольш яркавы прыклад, аб'ектывізаваны маналогі Ф.Багушэвіча ад імя Мацея Бурачка.) Гэты ж аб'ектывізаваны маналог стане адной з самых распаўсюджаных і любімых форм паэтычнага выказвання ў купалаўскай творчасці, пачынаючы са славутай формулы: "Я мужык-беларус, / Пан сахі і касы" (1906—1907) (7. 200), да не менш знакамітых радкоў: "Я калгасніца маладая, жыву весела, ані дбаю" (10. 39), (1934).

Суб'ектыўных, лірычных маналагаў, дзе апавяданне ідзе ад імя самога аўтара, у Янкі Купалы няшмат, так як няшмат было іх і ва Ул.Сыракомлі і іншых прадстаўнікоў рэгіянальна беларускага накірунку ў польскай літаратуры. Інакш было з аб'ектыўным. Ад імя беларускага мужыка спрабаваў гаварыць нават адзін з папличнікаў і сучаснікаў А.Міцкевіча, выпускнік Віленскага універсітэта Антоні Гарэцкі — аўтар шматлікіх вершаў, баек, элегій, у якіх выступаў у абарону прыгонных сялян:

Я — мужык, я толькі знаю
Працу: доля ўжо такая!
Што я потам здабываю,
Пан на забаўкі пускае.
У пакоры век гарую.
Сею, жну ды зноў ару я.
Не дало мне шчасця неба.
Сілы мне дае для жыцця
Збан вады ды кавал хлеба,

А сярмяга — для прыкрыцця.
Хоць за працай век гарую:
Сею, жну ды зноў ару я.
(11. 149-150)

Апрача аб'ектывізаванага маналога ад імя мужыка, можна тут заўважыць і яшчэ адзін агульны паэтычны прыём, ужыты А.Гарэцкім і выкарыстаны ў купалаўскім вершы — рэфрэн, які паўтараецца ў канцы кожнай строфы, і ў залежнасці ад яе зместу мае рознае эмацыянальнае гучанне: ад іранічна-насмешлівага да трагічна пафаснага. Гэты прыём быў улюбёным у У.Сыракомлі. Згадаем, да прыкладу, яго сацыяльна-палітычныя вершаваныя памфлеты "Вызваленне сялян", "Гуляй-душа", "Сахар-мароз" альбо вершаваныя апавяданні "Нядзеля", "Матысек", "Капрал Тэрэфера і капітан Шарпентына" і інш.

Творчым засваеннем лепшых набыткаў паэтыкі У.Сыракомлі можна лічыць і выкарыстанне Янкам Купалам у якасці рэфрэну перафразіраванай народнай прымаўкі "Дурны мужык як варона", выкарыстанай трошкі раней Ф.Багушэвічам. Гэты момант падкрэслівае яшчэ адну цікавую ўласцівасць таленту маладога паэта: яго здольнасць даваць сваю інтэрпрэтацыю і трактоўку, нярэдка палемічна-завостраную, здавалася б, ужо распрацаваным у літаратуры матывам. Нейкі паэтычны радок, вобраз, думка, дэталі ці ліра-філасофская аксіёма сусветнай класікі даюць глебу для шырокіх маштабных разваг і абагульненняў, для касмічных узлётаў фантазіі не толькі "кніжнаму" паэту А.Міцкевічу, але, як ні дзіўна, і яго маладому паслядоўніку — сціплайму "верабеіку, узрошчанаму пад Гайнай" (3.179). Гэтая самахарактарыстыка пачаткоўца Янкі Купалы без цяжкасці адсылае дасведчанага чытача да паэтычных дэкларацый завоблачнага богабарацьбіта Конрада (міцкевічаўскія "Дзяды") і да больш зямнога і блізкага вясковага лірніка У.Сыракомлі з яго "Смерцю салоўкі".

Аднак гэтыя свабода і раскаванасць у выяўленні сваіх пачуццяў, думак і памкненняў для Янкі Купалы робяцца мажлівымі толькі ў славеснай абалонцы роднай мовы. Нават, калі гаварыць пра традыцыйную для беларускай літаратуры і адну з асноўных для купалаўскай творчасці тэм — тэму беларускага мужыка — як канкрэтнага сацыяльнага і нацыянальнага пакутніка, так і абстрагаванага сімвалу ўсяго зняволенага народу. Польскамоўныя купалаўскія варыяцыі на тэму сялянскай нястачы, прыніжанасці і беспрасветнасці ўяўляюць сабой нібыта скарачаныя канспекты і чарнавыя накіды для пазнейшых беларускамоўных твораў: (Białorusin, Tułacz, Nie dla was):

З думкай пра заўтра, пра хату і хлеб
Вы мусіце крочыць са спушчанай галавою,
Працаваць у поце за іншых, за сябе,
А потым памерці са слёз галоднаю смерцю.
(7. 294)

Аднак наколькі гэта шэра, нудна і нецікава ў параўнанні са свабодным раскаваным дыханнем беларускамоўных вершаў:

Бацькам голад мне быў,
Гадаваў і карміў,
Бяда маткай была,
Праца сілу дала.

Хоць пагарду цярплю, —
Мушу быць глух і нем;
Хоць свет хлебам кармлю, —
Сам мякіначку ем.

Пластычная вобразнасць роднага слова стварае не толькі адпаведную зрокавую эмацыянальную карціну жыцця беларускага мужыка, яна спрыяе шматмернасці і маштабнасці раскрыцця яго вобраза:

Глянь высокенькі бор,
Вокам нельга прабіць;
Загудзеў мой тапор, —
Як блін поле ляжыць.

Сошку з вышак сцягнуў,
Кабылічку ўшчаміў,
Плечы трохі прыгнуў, —
Лес на пахань зрабіў!
(7.200—201)

Тут забіты і прыніжаны селянін ператвараецца ў смелага, здатнага да ўсяго казачнага асілка, якому падуладныя ўсе зямныя стыхіі.

На гэтым першапачатковым этапе творчасці ў паэзіі Купалы "фарміруюцца эмацыянальна-вобразныя структуры, у якіх адлюстраваліся нацыянальна-псіхалагічны архетып судакранання чалавека і прыроды" (7. 12).

Інакш, зрэшты, і быць не магло. Бо там, у польскамоўных вершах, быў Я (паэт) і Яны (беларусы, сяляне, народ), а паміж гэтымі двума аб'ектамі існавала пэўная дыстанцыя. Так як цалкам натуральна існавала падобная дыстанцыя паміж другім дробным шляхціцам, найвялікшым дэмакратам свайго часу У.Сыракомлем і божым людам — прыгонным беларускім сялянствам, якое той любіў, шанаваў і зрабіў дзеля яго вызвалення і ачалавечвання ўсё, што мог. Аднак атаясамліваць сябе з прыгонным мужыком Сыракомля на той час не мог, зрэшты, і не ставіў перад сабой такой мэты. Варункі тагачаснага жыцця, палітычныя і светапоглядныя арыентацыі У.Сыракомлі былі звязаны найперш са шляхецкім саслоўем, якое, на думку паэта, і павінна было ажыццявіць дэмакратызацыю ўсяго грамадскага жыцця на Беларусі.

У Купалы сцвярдженне індывідуальнай чалавечай годнасці і гуманістычнай самакаштоўнасці беларуса як асобы распачынаецца з самых

ранніх польскамоўных твораў. Потым з'яўляецца цэлы цыкл беларускамоўных вершаў, дзе ўслаўляецца чалавек — мужык-беларус у сукупнасці ўсіх сваіх складаных сувязей з матэрыяльным і духоўным светам, праз якія паэт прыходзіць да сцвярджэння самавартасці ўсёй беларускай нацыі.

Так, ва ўжо згадваным вершы "Я мужык-беларус" лірычны герой выказвае пажаданне найперш сацыяльнага самасцвярджэння беларуса як асобы, як паўнапраўнага члена грамадства:

Я б патрапіў сказаць,
Што і я — чалавек,
Што і мне гаравець
Надаела ўвесь век.
(7. 201)

Паваротным момантам у канчатковым светапоглядным фарміраванні Янкі Купалы як паэта-грамадзяніна, паэта-прарока і адраджэнца робіцца славуты верш-гімн "А хто там ідзе?" (1907). Тут фактычна ўпершыню вымаўляецца ўголас палітычная дэкларацыя шматмільённага беларускага народу: "Людзьмі звацца", — гэта значыць сцвердзіцца ў свеце не толькі сацыяльна, але і этнічна, палітычна, як самастойная паўнавартасная нацыя.

У мастацкім, эстэтычным плане гэты твор уражвае найперш сваім лаканізмам у адборы дэталей, вобразаў, слоў. Сам па сабе верш — разгорнутая метафара, але па-за гэтай метафарай непасрэдна ў тэксце няма звыклых для паэзіі вобразна-выяўленчых сродкаў: эпітэтаў, параўнанняў ці тых жа метафар. Дасканаласць і прастата адлюстраванай карціны і выказанай у творы ідэі ўжо ў першых водгуках на верш справядліва асацыіруецца з геніяльнасцю, з выхадам па-за межы аднае беларускай тэматыкі ў свет агульначалавечай культуры. Згадаем яшчэ раз славутыя купалаўскія радкі:

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
— Беларусы.

А што яны нясуць на худых плячах,
На руках ў крыві, на нагах у лапцях?
— Сваю крыўду.

А куды ж нясуць гэту крыўду ўсю,
А куды ж нясуць на паказ сваю?
— На свет цэлы.

А хто гэта іх, не адзін мільён,
Крыўду несць наўчыў, разбудзіў іх сон?
— Бяда, гора.

А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
— Людзьмі звацца.

(7. 196)

Твор напісаны лагаэдам, надзвычай рэдкаю формай усходнеславянскага верша, што ўзнікла як пераходная форма паміж народнай творчасцю — тонкай і літаратурнай сілаба-танічнай сістэмай вершаскладання. Да гэтага віда верша Купала звяртаўся і пазней, але даволі рэдка, у паэмах "Безназоўнае", "Яна і я", дзе выкарыстоўваў розныя яго формы.

Гэты рэдка ўжывальны памер быў выбраны Купалам невыпадкова. Лагаэд дазваляе захаваць рухомасць інтанацыі, стварае рытмічную раскаванасць, ілюзію набліжанасці да жывой размоўнай інтанацыі, дыялогу.

Відаць, гэты памер якраз і даў падставу Я.Карскаму ў сваёй фундаментальнай працы "Белорусы" назваць верш "не асабліва складным по форме, но сильно идейным по содержанию" (7. 381).

Славуты вучоны, на жаль, не заўважыў, што высока ідэйны змест быў тут якраз і выказаны ў адзіна дасканалай, дакладнай, сімвалічна абагуленай форме. Больш прафесійна і пераканаўча ацаніў твор вядомы польскі крытык і гісторык літаратуры Ежы Янкоўскі (1887—1941), народжаны ў Вільні "трагічны звястун і Ян Хрысціцель польскага футурызму", як называлі яго сучаснікі (Б.Ясенскі). Е.Янкоўскі стварыў у Вільні літаратурна-мастацкую групоўку, якая выдавала свой альманах "Żbrawce", і, як відаць па ўсім, пільна сачыў за ўсімі мастацкімі праявамі, што адбываліся ў Віленскім краі.

У 1909 г. у часопісе "Przegląd Krajowy" (№ 7-8) Янкоўскі пісаў пра купалаўскі верш наступнае: "Чуваць у гэтым вершы водгулле размеранага кроку мільёнаў ног, веліч пакрыўджанага народа, які ідзе на барацьбу за сваю чалавечую годнасць, на бой за шчасце, уздымае чытача. Песня аб тым вялікім паходзе імпануе, трывожыць, пранізвае пагрозай чакання. Народ ідзе! Песня нарастае да сілы гімна, хоць яна ім не названа. Трэба нарадзіцца ў нашы дні на берагах Віліі, каб з поўным усведамленнем зразумець той факт, што не кожны гімн ёсць гімнам. Параўнайце вышэй ўспомнены беларускі верш з так званым "Літоўскім гімнам" нейкага п.Антана Завішы... і пераканаецеся, што ў значнай ступені паэтычны дар Янкі Купалы перарастае мяжу роднай культуры".

Тое, што прыведзеная цытата не была перабольшаннем, пацвярджаюць радкі самога верша, які сёння аднагалосна называецца беларускім гімнам.

Такім чынам, у прамежку паміж 1904—1907 гадамі мы назіраем імкліваю эвалюцыю купалаўскага светапогляду і купалаўскага адраджэнцка-беларускага патрыятызму. Пераход ад апісальных, асветніцка-гуманістычных твораў на тэму цяжкай долі-нядолі беларускага селяніна, што сваім пафасам і зместам арганічна працягвалі дэмакратычную духоўна-мастацкую традыцыю польскамоўнай літаратуры на Беларусі XIX пачатку XX стагоддзяў, да дакладна вызначаных прапаведніцкіх ідэй беларускага нацыянальнага Адраджэння тлумачыцца не толькі маштабнасцю асобы самога Янкі Купалы, яго паэтычнай геніяльнасцю, але і гістарычнымі грамадска-палітычнымі абставінамі.

Працэс фарміравання беларускай нацыі ў гэты час уступіў у сваю

найбольш актыўную грамадскую фазу, калі галоўным паўстала пытанне не столькі сацыяльнай роўнасці, колькі нацыянальнай вызначанасці, залучала ідэя Адраджэння і дзяржаўнай незалежнасці.

Якраз пад уплывам згаданых тэндэнцый купалаўскі мясцовы, рэгіянальны патрыятызм і набывае актыўную, дзейную пазіцыю, праходзячы імкліваю эвалюцыю ад выяўлення дэмакратычна-гуманістычнай самаідэнтыфікацыі паэта са сваім народам да свядома ўзятай на свае плечы місіі нацыянальнага прарока, песняра, выразніка яго заветных дум і спадзяванняў.

-
1. Александровіч С. Х. Пуцявіны роднага слова: Праблемы развіцця беларускай літаратуры і друку другой паловы XIX – пачатку XX стагоддзя. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1971.
 2. Бэрд Томас. “Наша Ніва” – інтэлектуальнае ядро беларускага адраджэння. // Янка Купала і “Наша Ніва”. Тэз. Дакл. Канф. – Мінск, 1997.
 3. Купала Янка. Збор твораў: У 7 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976, т. 7.
 4. Сідарэвіч Анатоль. Луцкевічы і Луцэвіч // Крыніца, 1999, № 4-5 / 52.
 5. Купала Янка. Энцыклапедычны даведнік. – Мінск: Выд-ва БелСЭ, 1986.
 6. Беларускія пісьмэннікі. Бібліяграфічны слоўнік. – Мінск: Выд-ва БелСЭ, 1995, т. 5.
 7. Sygorkomła Władysław. Wybór poezji. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1957.
 8. Сыракомля У. Добрыя весці: Пэзія, проза, крытыка. – Мінск: Маст. літ., 1993.
 9. Купала Янка. Поўны збор твораў: У 9 т. – Мінск: Маст. літ., 1998, т. 5.
 10. Гарэцкі Антоні. Вершы // Польша. – 1999, № 7.

Ала Петрушкевіч
Гродна

Ці з-пад Купалавага крыла?..

(...) А сама думаю: чаму ніхто пра тое не згадаў? (...) Пра неразумны, недалікатны, злы плагіят тут не йдзеца. Тут галоўнае іншае: ішкадаванне, што не ўзяцеў Арол. А варты быў. Тут – пра паэтычную хвалю, якая абоіх закрула.

(3 ліста аўтара ў рэдакцыю)

Дзякуючы таму, што напрыканцы стагоддзя беларусы пачалі вяртаць створанае на Беларусі ў ягоным пачатку, дзякуючы старанням Янкі Саламевіча, ужо колькі год маем гэтую кнігу: М. Арал. “Лірнік” – Мінск: Мастацкая літаратура, 1991. Часта вяртаюся да яе. Са скрухай думаю: як гэта несправядліва, што аўтар не пабачыў яе надрукаванай. Чаму не выйшла тады? Звычайна даследчыкі адназначна тлумачаць прычыну: першая сусветная вайна, завіруха (Я. Саламевіч, А. Лойка). Рукапіс быў дасланы на імя сакратара Беларускага выдавецкага таварыства ў 1913 годзе. Ім тады працаваў Янка Купала. У крайнім выпадку не меней году было ў выдаўцоў (час да закрыцця газеты “Наша ніва”, ад’езду Купалы з Вільні), каб з’явіўся гэты зборнік.

А як ён, М. Арал, малады паэт, што ў тым часе быў адарваны ад Беларусі, марыў пра сваю кнігу! Зрабіў рукапісны зборнік. Напісаў ліст да сакратара. Гэты ліст-надзея характарызуе паэта як чалавека самакрытычнага, здольнага з удзячнасцю прымаць заўвагі. “Яшчэ прашу Вас, калі найдзеце ў гэтым рукапісе вершы слабаватыя, то не друкуйце, хай будзе кніжачка і тоншая, абы каштоўнейшая”, – гэтка далікатная просьба аўтара і гэтак сціпла, хораша выказаная. М. Арал, дарэчы, толькі прапаноўвае назву зборніку, але дае згоду і на іншую: “Прашу ахрысціць кніжачку, як вы самі найдзеце здатнейшым, гэта хаця бы “Лірнік” чы як іначай”. Так ласкава – “кніжачку”, як да роднага дзіцятка і гэтак жа значна, як да жывой душы – “ахрысціць”.

Пэўна ж, не сам аўтар ні з таго ні з сяго, без папярэдняй размовы даслаў гэты рукапіс. Відаць, пра тое былі ранейшыя дамоўленасці. Але з кім? Хто прапанаваў маладому паэту сабраць вершы ў кнігу? Невядома. Мо сам Купала, мо нехта іншы. А што прапанова была – дакладна, бо ліст М. Арла ўспрымаецца як працяг размовы.

Безумоўна, Купала не мог не разумець значнасці гэтай працы. Сярод вершаў сапраўды “слабых” сустракаюцца надзвычай яркія, адшліфаваныя, што і сёння здзіўляюць, уражваюць таленавітасцю іх аўтара. Канешне, ваенная завіруха не спрыяла. Але ж, калі не тады, то чаму не – пазней, напрыклад, у

надзвычай плённым 1922 годзе, калі многія беларускія пісьменнікі атрымалі свае кнігі? Ні ў якім разе не сцвярджаючы нічога катэгарычна, усё ж мушу падзяліцца некаторымі сваім назіраннямі.

Верш М. Арла “Досвіта” ўпершыню быў надрукаваны ў “Нашай ніве” ў 1912 годзе ў № 6 ад 22 лютага. Напоўнены нашаніўскім, адраджэнскім пафасам. Яркая метафарычная вобразнасць, сімволіка, рытміка-інтанацыйнае гучанне – усё гэта ў многім пераклікаецца з хрэстаматыйным вершам Янкі Купалы “Выйдзі...”. Сімвал занядбанасці, забітасці беларускага краю “сівы туман” “з поўначы, з поўдня, з усходу ўздымаецца” ў вершы М. Арла – і гэтка ж шматвектарная, з усяго свету напасць на родную старонку ў вершы Янкі Купалы: “з поўначы сівер кідаў табою, ... з захаду зверы йшлі чарадою...”. Але найбольш выразна падабенства наглядаецца, калі параўнаем апошнюю страфу твора М. Арла і першую – Янкі Купалы:

Устань, мая мілая, многапакутніца!
Глянь, рассвятляецца ў небе мацней!
Кончыўся час твае мукі, закутніца!
У небе світае ясней і ясней!
(“Досвіта”)

Ўстань ты, старонка, родная маці!
Годзе зімовага рабскага сну,
Годзе табе ўжо слёзна ўздыхаці, –
Выйдзі на поле, на сенажаці,
Выйдзі спаткаці вясну!
(“Выйдзі”)

У ранейшай сваёй працы я пісала: “Безумоўна, ні пра якое запазычанне гаварыць не даводзіцца, ... важна тут іншае: хваля Адраджэння Беларусі была гэткай магутнай, гэтак моцна захапіла ў свае абдымкі тых, хто сеяў на беларускай ніве, што натуральным бачыцца сёння і гэтае бяспрэчнае падабенства, і адзінства настрою аўтараў, і сугучнасць вобразнасці”. Усё гэта так. І ўсё ж Верш Янкі Купалы быў надрукаваны ў “Нашай ніве” ў тым жа 1912 годзе ў № 19–20 ад 23 траўня, напісаны 10-га сакавіка. Хай нават дата напісання пастаўлена Купалам па памяці па патрабаванні Галоўліта, усё ж магчымае разыходжанне на нейкі дзень-другі тут ролі не адыгрывае. Верш “Выйдзі...”, такім чынам, быў напісаны літаральна ўслед за вершам М. Арла. Тое, што Купала быў знаёмы з гэтым нумарам “Нашай нівы”, не выклікае сумнення. Узнятая М. Арлом паэтычная хваля нейкім чынам кранула Купалу.

Верш М. Арла “Доля Ганулі” ў той пары не друкаваўся. Захаваўся ў рукапісе зборніка. Гэта аповед пра нешчаслівы лёс беларускай жанчыны. Ізноў жа падабенства інтанацыі, вобразныя адгалоскі знаходзім ў Купалавым вершы 1924 году “Дзве сястры”:

Вось Гануля адна ад цямна да цямна
Рабі ў полі. А ў хаце папраўся...
(“Доля Ганулі”)

Як надыдзе вясна
Ў чыстым полі адна
Аж да восені сілы губляла...
(“Дзве сястры”)

Традыцыйны матыў – душы людскія – каменне – у вершы М. Арла
“Думкі” і гэтакія ж думкі ў вершы Купалы “Калі часам табе сэрца ные...”:

...Бо людзі не поймуць. Іх душы – каменні.
Што ў полі маўчліва ляжаць.
І трэба ім гromу, маланкі прамення,
Каб сонныя вочы да неба ўзняць.
(“Думкі”)

Да людзей?... О, ніколі не йдзі да людзей,
Бо не змогуць яны тваіх слёз зразумець;
Ад халодных каменяў іх сэрцы цвярдзей, –
Ні слязой, ні жальбой іх табе не сагрэць!
(“Калі часам табе сэрца ные...”)

Магчыма, і ў аднаго, і ў другога паэта ў вершаванай форме безадносна адзін ад аднаго абыграна народнае выслоўе пра людскую чэрстваць: “Каб лепей ты каменем нарадзіўся”. Верш Купалы напісаны быў ў 1919 годзе, прыблізна ў тым часе, што і верш “Паўстань”, пра які гаворка пойдзе далей.

Верш М. Арла “Да песняра” – адзін з лепшых узораў грамадзянскай лірыкі. Гэта палымяны заклік-зварот да самай свядомай сілы грамадства – Песняра, што здольны раздуць “святую іскру” ў беднай старане, вярнуць гістарычную памяць, абудзіць ад духоўнага занябання. І (які жаль!) толькі ў наш час гэты верш прыйшоў да чытача. Калі няпроста было ў 1913–15-ых гадах выдаць зборнік, то хіба цяжка – надрукаваць гэты так актуальны верш у той жа “Нашай ніве”, дзе Купала якраз у тым часе становіцца галоўным рэдактарам?

Пара, з’явісь, Пясняр радное стараны!
Даўно цябе ўжо ждучь з нудой яе сыны!
Хоць доўга цяжкім сном старонка бедна спала,
Ды іскарка святая ў ёй не загасала
Тых прадзедаўскіх слаўных полацкіх часоў!

Адна з актаваў славутага верша Купалы “Паўстань” – гэта той жа страсны зварот да Песняра. Тая ж заклікавая інтанацыя, тое ж разуменне надзвычайнае моцы пяснярскага слова, тое ж жаданне разбудзіць спячых, тая ж надзея:

Паўстань з народу нашага, пясняр,
Былых і будучых вякоў баян,
(...)

Гудзі над Беларусяй з краю ў край,
У сэрцах спячых распалі пажар,
Над курганамі перуном зайграй!
Збудзіць нябожчыкаў паўстань, пясняр!

Верш М. Арла таленавіты, верш Янкі Купалы – геніяльны. Купала якраз і ўспрымаецца намі сёння як той Пясняр – Прарок беларускага Адраджэння.

Яшчэ адзін скрушны, незразумелы факт: за ўвесь 1914 год “Наша ніва” толькі аднойчы надрукавала М. Арла – верш “Дзіцяці”. І было тое на самым пачатку года: у № 4 ад 24-га студзеня. Ці дасылаў паэт у “Нашу ніву” свае творы ў гэты час? Невядома. Але чаму б – не? Ці атрымаў хоць нейкі адказ ад сакратара Беларускага выдавецкага таварыства? Не можа быць, каб не атрымаў. Хаця б пра прычыну немажлівасці выдання. Ды і нават, калі б за ўвесь 1914 год і пачатак 1915 ён не дасылаў у газету вершаў, то чаму не друкавалі з рукапісу? Спрэч пытанні...

Чамусьці апошня прыжыццёвая публікацыя твораў М. Арла – верш “Маркотна мне...” у Цётчынай “Лучынцы” ў 1914 годзе, № 5 ад 19 сакавіка. Сімвалічна, што такім настроем закончыў гэты слаўны нашаніўскі творца свой шлях ў літаратуру. Прадчуванне “жудаснай бяды”, “нудныя думкі”, беспрытульнасць, адзіноцтва, горкі лёс беднай сіраціны – усё гэта выказана ў апошнім вершы. Ах, каб мог ён у той адзіноце прамовіць, як пазней Максім Багдановіч, паміраючы ў Ялце: “Я не самотны, я кнігу маю...” А гэта магло б, магло б быць!.. Недарэмна той жа Максім Багдановіч, суровы крытык, назваў М. Арла чалавекам, што мае “палёт і талент”. Мо не было б адчування марнасці ў тыя апошнія паэтавы гады, у якія ён літаральна згубіўся ў ваеннай завірусе. Зразумела, “вайна, паходы былі не лепшым часам для творчасці” (Я. Саламевіч). Але няўжо амаль за тры гады не было напісана ні аднаго верша, хай і ў паходах? Тое малаверагодна.

Свой уступны артыкул да зборніка “Лірнік” Янка Саламевіч назваў “З-пад Купалавага пяра”. На жаль, з-пад Купалавага пяра не ўзняўся калісь на поўную сілу да беларусаў паэт М. Арло.

Данута Шпрынгман
Дрэздэн

Распарадзіцца сваім лёсам

Вьвучэннем, разглядам ім атстайнай, арыгінальнай спадчыны Алеся Адамовіча займаюцца зараз на самых розных узроўнях – ад непасрэдных успамінаў да навукова-тэарэтычнага асэнсавання. І чым далей на часе ад трагічнага студзеня 1994-га, тым выразней ўсведамленне таго, кім быў для беларускай літаратуры, увогуле для Беларусі Алесь Адамовіч. Вялікае сапраўды бачыцца на адлегласці. Аднак яшчэ ў 1986 годзе ў маляўнічым старажытным Дрэздэне была абаронена кандыдацкая дысертацыя на тэму: “Творчыя прынцыпы Алеся Адамовіча ў сувязі з ідэйна-мастацкай эвалюцыяй у яго творах аб Вялікай Айчыннай вайне”. На жаль, пакуль што рукапіс дысертацыі так і не пабачыў свету ў выглядзе кнігі. Між тым, даследаванне спадарыні Дануты Шпрынгман, ужо правярана часам – важкі, актуальны ўклад у беларускае, еўрапейскае літаратуразнаўства. Чытач мае магчымасць сам упэўніцца ў гэтым, пазнаёміўшыся з фрагментамі цікавай працы. (Рэд.)

Аповесць Алеся Адамовіча “Карнікі” пабачыла свет у 1980 годзе. Ад публікацыі папярэдняга мастацкага твора пісьменніка – “Хатынскай аповесці” – прайшло восем гадоў. Няшмат, калі ўдакладніць, што абодва творы не проста аб вайне, а аб самым выключным у ёй, аб Хатынях, а значыць аб тым, што літаратура цягам доўгага часу спрабавала абыходзіць і да чаго ўшчыльную паперад Адамовіча падысці і не асмелілася. Зусім няшмат, калі ўлічыць, што менавіта ў гэтыя гады выйшлі таксама створаныя па ініцыятыве і з удзелам А. Адамовіча дакументальныя творы “Я з вогненнай вёскі” і “Блакадная кніга” (1978 – першая частка), да таго ж не менш пяці яго манаграфій, публіцыстыка і крытыка.

Яшчэ ў 1975 годзе пісьменнік, не менш за чытача ўражаны глыбінёй новай праўды аб вайне, што адкрылася ў кнізе “Я з вогненнай вёскі”, так пісаў аб сваім стане: “Пасля ўсяго намі пачутага, запісанага, сабранага ў кнізе “Я з вогненнай вёскі” ... быццам бы проста напісаць яшчэ адну аповесць, раман напісаць. Аб тым, аб вайне. Толькі навошта? Пасля такіх аповядаў, такой праўды! Не хутка адважыцца...”¹

Аднак тут жа, прадбачачы сваю ўнутраную залежнасць ад гэтага матэрыялу і невыпадковую прыналежнасць да яго, ён уносіць папраўку і дадае: “Сапернічаць у рэальнай праўдзе з жанчынамі, якія помняць такое, – на гэта не

¹ Адамовіч Алесь. Собр. соч. в 4 т. – Мн., 1982. Т. 2. С. 605.

асмелішся, але і абмінуць гэта немагчыма”, бо “патрэба зразумець у той жа ступені моцная, як і патрэба спазнаць”².

Янка Брыль – сааўтар таго ж дакументальнага твору “Я з вогненнай вёскі”, акрамя таго аўтар мноства апавяданняў аб вайне і аднаго з першых раманаў пра фашызм “Птушкі і гнёзды” (1964) – на сваю шматгадовую душэўную засяроджанасць на пакутлівым матэрыяле Хатыняў адказаў у 1974–75 гадах нечаканай для яго творчага індывідуальнага почырку кнігай “Ніжнія Байдуны”, вясёлым расповядам аб гарэзлівым, жыццярадасным характары беларусаў. Пра гэтую кнігу Адамовіч зазначыў: “Даўно так не смяяўся... беларус у літаратуры”³.

Два пісьменнікі – Адамовіч і Брыль, і дзве супрацьлеглыя рэакцыі на адзін і той жа жыццёвы вопыт. Параўнанне выяўляе глыбокую абумоўленасць выбару матэрыялу мастаком і тое, што гэтая абумоўленасць спараджаеца не толькі знешнімі фактарамі – якімі б моцнымі яны ні былі, – а прытоенай для назірання ўнутранай сувяззю асабістага, індывідуальнага з аб’ектыўным, грамадскім у творчым працэсе.

Гэта асабліва датычыцца такога маладаступнага матэрыялу, як хатынскі. Ды псіхалагічная гатоўнасць мастака наблізіцца да яго – адзін бок. Не менш важны тут і другі: мастацка-эстэтычныя фактары, што пераўтвараюць матэрыял у тэму.

Матэрыял Хатыняў вылучыўся з тэматычнага кола, называемага “партызанскім эпэсам”, і стаў самастойнай тэмай у літаратуры толькі тады, калі на прыкладзе творчасці Адамовіча знайшоў сваю спецыфічную форму і яго асэнсаванне адбылося не апісальна, а на ўзроўні даследавання, выпрацоўкі новых філасофскіх і сацыяльна-грамадскіх высноў. (Напісаная ў 1968 годзе аповесць І. Пташнікава “Тартак” аб спаленні беларускай вёскі Дальвы не стала мастацкім адкрыццём, таму што ёй не хапіла той сілы абагульнення, пры якой малавядомы матэрыял вырастае да асобнай літаратурнай тэмы).

Сам падыход да тэмы, спосаб мастацкага асваення хатынскага матэрыялу ў “Карніках” з’яўляецца ў параўнанні з “Хатынскай аповесцю” зусім новым. Адамовіч так тлумачыць гэта: “Паколькі ўжо існавала кніга “Я з вогненнай вёскі” (...) – падрабязнейшы мартыралог соцен беларускіх Хатыняў (а яшчэ раней я напісаў “Хатынскую аповесць”), я адчуваў пісьменніцкае права і магчымасць усё святло скіраваць, кінуць у самую цёмру пякельную – ужо на саміх карнікаў, фашысцкіх забойц”⁴.

Навізна вырашэння тэмы ў “Карніках” заключаецца ў тым, што маштабы народнай трагедыі і тым самым *трагічнае* як важнейшая эстэтычная катэгорыя літаратуры аб вайне знаходзяць глыбокае адлюстраванне не толькі ў трагічных сітуацыях, а найбольш за ўсё і перш за ўсё шляхам даследавання *зла* ў яго канкрэтным праяўленні. Прагатыпамі большасці адмоўных персанажаў у аповесці з’яўляюцца члены карнай каманды Оскара Дырленвангера, ад рук якіх загінула ў Беларусі каля ста дваццаці тысяч чалавек.

Спасціжэнне жыцця шляхам даследавання адмоўных характараў і тыпаў

² Тамсама.

³ Тамсама. Т. 3. С. 607.

⁴ Тамсама. Т. 4. С. 376.

даецца нялёгка ўсёй літаратуры, у тым ліку і ваеннай, хоць у яе распараджэнні маецца больш чым дастаткова “сыравіны” такога кшталту. З гэтага пункту погляду мастацкі эксперымент Адамовіча, які асмеліўся вывесці пераважна адмоўных персанажаў і ў без таго цяжкім хатынскім магэрыяле, уяўляе сабой выключны літаратурны падыход і заслугоўвае асабліва ўважлівага і шматаспектнага падыходу.

Адначасова заўважым: у выпадку “Карнікаў” Адамовіча (і ў адрозненне ад яго дылогіі “Патрызаны”, ад “Хатынскай аповесці”) усё ж недастаткова гаварыць проста аб “адмоўных персанажах”, “адмоўных героях”, бо вызначэнні гэтых традыцыйна суадносяцца з іншымі па складу літаратурнымі вобразамі і не выяўляюць цалкам той вагі, якую маюць у творы многія персанажы Адамовіча. Не па сіле традыцыйным вызначэнням тая ступень адмаўлення, якая дзейнічае ў адносінах да створаных тут характараў.

Персанажы, якім адведзена цэнтральнае месца ў “Карніках”, па сваёй структуры адносяцца да разраду герояў – толькі адмоўных. А Бачароў слушна называе адмоўнага героя або “героя, пазбаўленага якой бы то ні было аўтарскай сімпатыі, “антыгероём”⁵. І – нягледзячы на сінанімічнасць паняццяў “адмоўны герой” і “антыгерой” – апошняе лексічна ўсё ж дакладней характарызуе персанажаў аповесці “Карнікі”, паколькі яно прама паказвае на іх антыгуманную сутнасць і гэтым выводзіць іх з шэрагу звычайных вобразаў. Да таго ж кампактнасць, сціснутасць дадзенага вызначэння садзейнічае таму, каб яно стала тэрмінам, які адлюстроўвае пэўную літаратурную з’яву.

На думку Бачарова, “*антыгерой* не новая разнавіднасць старога вызначэння, а адлюстраванне нейкіх глыбінных мастацкіх працэсаў, своеасаблівага літаратурнага фігура, з’яўленне якой звязана з цэлым радам фактараў – жыццёвых, маральных, эстэтычных”⁶. Заслугоўвае ўвагі высьнова даследчыка адносна таго, што антыгерой мог, хутчэй за ўсё, узнікнуць менавіта дзякуючы ўзмацненню ўнутранага маналoga. Поруч з навішай тэндэнцыяй больш уважлівых адносін да адмоўнага персанажа сталі відавочнымі і змены ў сферы формаўтваральных сродкаў, у тым ліку і ў спосабе абмалёўкі героя.

Узаемазвязь і ўзаемазалежнасць формы і зместу на гэтым узроўні непазбежныя, бо антыгерой – антыпод героя, раўназначны яму па структуры і супрацьлеглы па зместу. Ён, як і герой, мусіць сцвердзіць сябе ў мастацкім творы і спрабаваць адбыцца ў ім як асоба. Аднак, калі ў выпадку героя, на баку якога знаходзіцца сам аўтар, магчымы многія варыянты сцвярджэння, як звычайным шляхам, ад аўтара, так і праз унутраны маналог, дык у сітуацыі антыгероя, якога аўтар па сутнасці выракаецца, мастацкія сродкі значна абмяжоўваюцца. Антыгерой вымушаны разлічваць толькі на сябе самога, вымушаны сам сябе адстойваць, пераконваючы ўсіх у сваёй праўдзе, – у адносінах да яго ўнутраны маналог пераўтвараецца ў адну з самых эфектыўных форм “сцвярджэння”. “Антыгероямі” здольныя стаць толькі тыя персанажы, у якіх праз яскрава выяўленае *індывідуальнае* знаходзіць найбольш пераканальнае выяўленне і тыповае. А што яшчэ, як не ўнутраны маналог, дае

⁵ Бочаров А. Г. В пользу глубины: заметки о художественной правде. – Новый мир, 1984, № 3. С. 232.

⁶ Тамсама. С. 234.

магчымасць герою, пазбаўленаму аўтарскай сімпатыі, заявіць аб сваім індывідуальным, непаўторным?

У “Карніках” Адамовіча сабрана мноства адмоўных персанажаў. Аднак “права голасу” (унутраны маналог) атрымліваюць толькі тыя, хто прэтэндуе на свой асаблівы “статус” у шэрагу сабе падобных. У “Карніках” успрымаюцца як антыгероі Гітлер, Тупіга, Мельнічанка, Сураў, Мураўёў, Дырленвангер – самыя розныя як па рангу, так і па паходжанню, сацыяльнаму ўзроўню і адукацыі персанажы. Заўважым: усім ім, без уліку іхняй “значнасці”, пісьменнік дае аднолькавую магчымасць “распавесці пра сябе”. Аднак адна ўнутраны маналог становіцца ў аповесці асноўным сродкам раскрыцця характараў.

Шматстайнасць антыгерояў і адмоўных персанажаў кампазіцыйна не можа быць зведзена ў адно цэлае па законах, магчымых і дапушчальных, напрыклад, у дылогіі “Партызаны”, дзе станаўленнем характараў кіруе логіка развіцця падзей. У “Карніках” пісьменнік змушаны больш строга лядысці да арганізацыі цэлага: ён выбудоўвае вельмі жорсткі каркас расповяду, дзе няма месца натуральнаму руху развіцця дылогіі, прывабнаму сваёй непасрэднасцю, абумоўленай самой эмацыянальнай глыбінёй асобы аўтара. У “Карніках” заяўляе пра сябе аўтарскі рацыяналізм і папярэдне ўсвядомленае “мадэліраванне”. Гэта выявілася і ў размяшчэнні герояў: пісьменнік выбудоўвае своеасаблівую іерархічную лесвіцу нягоднікаў – ад самага прымітыўнага тыпу забойцы, як Дабраскок, Сіротка, Тупіга, да верху фашысцкай сістэмы, да Гітлера.

Хутчэй за ўсё Адамовіч памятае тут аб класічнай традыцыі і ўлічвае пры гэтым вопыт Дастаеўскага ў стварэнні адмоўных персанажаў, арыентуецца на яго “Запіскі з Мёртвага дому”. Аднак іерархічны падзел фігур уяўляе сабой не толькі прынцып іх размяшчэння: на ім трымаецца і кампазіцыйная пабудова расповяду, хоць тут і не назіраецца празмернай строгаці. Дзеянне абрамляе маналог Гітлера. У асноўнай жа сваёй частцы яно перадаецца праз апісанне асобных фігур, пачынаючы з самай нізкай прыступкі сацыяльнай лесвіцы (Тупіга, Дабраскок, Сіротка), далей праз паказ сярэдняга раду (Сураў, Белы, Мельнічанка, Цюммель) і да эліты злачынцаў (Мураўёў, Цымерман, Дырленвангер). Аднак пры паказе асобных персанажаў дадзена сацыяльная градуіроўка не дамінуе, бо да сацыяльнага далучаецца маральнае, псіхалагічнае, індывідуальнае, што дазваляе за сацыяльнаю роляю гэтых людзей убачыць іх характар і лёсы, разгледзець іх жыццёвую канкрэтыку, усвядоміць іх шматаблічнасць і такім шляхам прыйсці да агульных філасофскіх высноў.

І. Дзядкоў, характарызуючы герояў аповесці, піша: “Нідзе, здаецца, раней Адамовічу не ўдавалася так выразна перадаць, выявіць чалавечую індывідуальнасць сваіх персанажаў, як ў “Карніках”(...) Ён аддаў належнае разнастайнасці і унікальнасці чалавека!

Ён аддаў належнае, каб ясна сказаць: разнастайнае бывае ўяўным”⁷.

Шматаблічнасць, *шматстайнасць* зла якраз і ёсць у аповесці “ўяўная супярэчнасць” (Л. Гінзбург), якая не ўспрымаецца звычайнай логікай як тое,

⁷ Дедков И. А. Плата за жизнь. – Литературное обозрение, 1980, № 6. С. 36.

што само сабой зразумела і патрабуе, каб мастацкая логіка ўвідавочыла яе. Трэба таксама заўважыць, што многія жыццёвыя супярэчнасці падуладныя толькі мастацкаму мысленню і толькі мастацкая логіка ў стане пераканальна прадставіць іхнюю парадаксальнасць. І колькі б мы ні імкнуліся даць гэтым супярэчнасцям нейкае абсалютнае – аб’ектыўнае, навуковае – тлумачэнне, яно не здымае гэтай парадаксальнасці, а толькі выклікае новыя пытанні.

Як ужо адзначалася, Адамовіч пачынае мастацкае даследаванне з самага ніжэйшага ўзроўню – з Тупігі, Дабраскока, Сіроткі. “Сацыяльная роля” катаў гэтага кшталту заключаецца ў іхнім поўным падпарадкаванні загадам вышэй стаячых, у тупой стараннасці выканаўцаў. Менавіта тут пануе “будзённасць зла” (А. Бачароў), якая ашаламляе звычайнасцю бяскарнай жорсткасці, узведзенай у звыклае. Яна адна з тых праяў зла, калі прамое, небезасабовае – ад чалавека да чалавека – ліхадзейства становіцца для суб’екта жыццёвай нормаю, беспаваротнаю і звычайнай справаю, якую ён “абавязаны вяршыць”. Праз такую запраграмаванасць знутры персанажы кшталту Тупігі рэдка ў літаратуры трапляюць у поле зроку пісьменніка. Як самы ніжэйшы, ганебны тып яны замяняюцца эпізодычнымі фігурамі, а іхні прымітыўізм становіцца прычынай і тлумачэннем іхніх учынкаў.

Адамовіч засяроджваецца на праблеме, якая, выглядае на тое, амаль не падаецца вырашэнню. Сотні Хатыняў і Борак сталі з бесчалавечнай ідэі жудаснай рэальнасцю не самі па сабе, а па волі такіх вось паслухмяных выканаўцаў. Якраз на гэтым узроўні, пільна ўглядаючыся ў сваіх персанажаў, пісьменнік адкрывае характар той агромністай неадпаведнасці, супярэчнасці, якая праходзіць праз усю аповесць і абумоўлівае яе асноўны ідэяна-мастацкі канфлікт. “Дзіўна і цяжка прывыкаць да іхніх імёнаў. Еўдакімыч, Іван Дзмітрыевіч, Мікалай Афанасьевіч, Слава Мураўёў... Гэта ж усе свае, рускія, украінцы, беларусы, браты славяне...”⁸ – хутчэй пачуццём, чым шляхам аналізу, адкрывае крытык І. Дзядкоў асаблівасць паказу Адамовічам персанажаў гэтага раду. Іх “сацыяльная роля” забойц, належнасць да варожага лагера залішне відавочныя для пісьменніка. І ўзмацненне гэтых аспектаў не стане адкрыццём, а хутчэй абярнецца заведамай схемай. Адамовіч прыглядаецца ў катах да таго, чаго, здавалася б, і не павінна ў іх быць. Ён звяртае ўвагу на індывідуальнае, суб’ектыўнае, чалавечае ў іх, на тое, што хоць неяк можа аб’ядноўваць іх з іншымі людзьмі. За кошт узмацнення знешняга плану ў аповесці ён падкрэслівае роднаснасць, гістарычную і моўную агульнасць ахвяр і катаў, аднолькавасць іх жыццёвых навываў, звычак і нават блізкасць эстэтычных уяўленняў. Ён выдзяляе ў катах усё тое, што вызначыла б іх словам “свае”. “Ну, что смотрите, может узнали? Свой, свой идёт ... Открыл калитку – закрой. Чтобы курей чужих не набежало. Хозяин к хозяевам идёт”⁹, – здзекуецца над людскою даверлівасцю і іхняй апошняй надзеяй-ілюзіяй на выратаванне Тупіга, узброены не толькі аўтаматам, але і веданнем псіхалогіі сваіх землякоў, веданнем іх гаспадарчага ўкладу і маральных законаў. На вачах адбываецца страшная падмена: тое “свае”, што заўсёды служыла людзям

⁸ Тамсама. С. 22

⁹ Адамовіч Алякс. Собр. соч. в 4 т. Т. 4 С. 39.

апораю, выратаваннем, апошняй надзеяй становіцца сродкам для іхняга хутчэйшага знішчэння. Губляецца сэнс, застаецца пустая абалонка, якую запаўняюць новым чужым зместам. Знешняя блізкасць Тупігі і іншых з яго шэрагу паварочваецца дыяметральным раз'яднаннем, разладам. Палюсы разыходзяцца канчаткова, і “роднасць” выяўляецца на другім канцы. У аповесці ўсплывае новы персанаж – немец Отта Данке, знешне – поўная супярэчнасць Тупігу. Адамовіч нібыта дражніць нечаканасцямі і дае гэтым зусім розным тыпам адну-адзіную агульную, але вызначальную для іх абодвух рысу. І Тупіга, і Отта Данке – старанныя і добрасумленныя ў “рабоче”. І тут адкрываецца новае несупадзенне і выяўляецца новая грань канфлікту: быць старанным і добрасумленным у самай бруднай і бессаромнай справе? Аўтар нібыта імкнецца выкрыць ілюзіі нармальнага чалавечага мыслення: зло не выступае ў незвычайных зладзейскіх вопратках, а узрошчанае ў чалавечым грамадстве, набывае і звычайную чалавечую форму. Не адпужвае знешнім, а падманвае, прыручае, прымушае даверыцца яму. Супастаўленне такіх фігур – у дадзеным выпадку Тупігі і Отта Данке – утрымлівае і шмат другіх нюансаў. Так, Отта Данке – выяўленне нямецкай працавітасці і сумленнасці, а таксама таго, як гэтыя ўвогуле станоўчыя рысы могуць служыць злчынству. Тупіга – яшчэ і з прэтэнзіяй на майстэрства, якім ён спрабуе выдзяліцца з масы катаў.

Зноў навідавоку маніпуляцыя, падмена, перакручванне. Звычайна, у нармальным чалавечым грамадстве неабходная і пажаданая якасць аказваецца жыццёва небяспечнай і павялічвае разбуральную сілу зла, бо сутнасць чалавека тут пазбаўлена асновы – гуманнасці і дабра. Змяшэнне свайго і чужога, звычайна чалавечага з ліхадзейскім у карніках выяўляе: гэта не паталогія, не прырода. Гэта перараджэнне ў нечалавека. Тым яно і страшнае, што няма на ім следу першапачатковай разбэшчанасці, сапсаванасці.

Не, далёка не ўсё адназначна ў “прымітыўным” ліхадзействе – паказвае пісьменнік. Не ўсё лёгка вытлумачальна. Прымітывізм тут – асаблівая форма самаабароны, якую “менькі” чалавек адгароджваецца ад уласнай адказнасці. Той жа прымітыўны Тупіга ўсведамляе ж велічыню вытвараемага ім зла, калі пры ўсім сваім “майстэрстве” ён не-не ды і зробіць, як бы дзеля супакаення сумлення, выключэнне і пакіне некалькі ахвяр у жывых.

Уважлівы аналіз ліхадзеяў ніжэйшага раду прыводзіць пісьменніка да складаных маральна-філасофскіх высноў. Хто яны, гэтыя людзі, што стаяць на самай апошняй прыступцы ў шматузроўневай іерархічнай лесвіцы нягоднікаў? Рад новых прыступак, усё рангам вышэй, узносіцца над імі, і з боку, у параўнанні, ці не пакажуцца ўсе Сіроткі, Тупігі і Дабраскокі таксама ахвярамі заўзятых, яшчэ больш разбэшчаных і паўнаўладных ліхадзеяў? Як быць тут з доляй віны і велічынёю пакарання ў адносінах да іх? У чым тут справядлівасць?

Алесь Адамовіч, такі цярплівы і падрабязны ў псіхалагічным аналізе, у абмалёўцы герояў, у параўнаннях і супастаўленнях, што датычацца індывідуалізацыі асобных персанажаў, на ўзроўні вырашэння праблемы “злчынства і пакарання” – суровы і катэгарычны. Не супастаўленне Тупігі з Дырленвангерам, Сіроткі з Мураўёвым і г. д. цікавіць пісьменніка. Яму патрэбны асобны персанаж з усім яго жыццём, з усёй шматстайнасцю сувязей і ўплываў у ім. Якімі б “без віны вінаватымі” ў параўнанні ні здаваліся Сіроткі,

Дабраскокі і Тупігі – выканаўцы чужой волі, – для іх з іхняй блізкасцю і сваяцтвам з простымі людзьмі, са сваім народам-носьбітам устойлівых уяўленняў пра дабро і зло, не можа быць страшней злачынства, чым адмахнуцца ад гэтых маральных законаў і забарон і рашыцца на ліхадзейства. Забіваць добра знаёмых, суседзяў, родных – проста сваіх людзей. Так становіцца відавочным, што няма ў той жорсткай рэчаіснасці большага і меншага ліхадзейства, не можа быць рознай долі віны. Адамовіч моцна звязвае ўчынкі чалавека з усім яго жыццёвым варыянтам і вызначае яго лёс. У выпадку Тупігі і яму падобных – лёс нелюдзяў, забойц.

Прыступкай вышэй Тупігі на іерархічнай лесвіцы нягоднікаў стаіць наступны антыгерой – Мельнічанка. Яго вышэйшы ў параўнанні з Тупігам ранг абумоўлены тым, што Мельнічанка “ўзброены” яшчэ і “ідэяй”: ён фанабэрыцца сваёй нацыянальнай “перавагаю” і фальшывым патрыятызмам. Аднак “ідэя” – ледзь прыкметны адрозны штрих, які ўзвялічвае Мельнічанку над Тупігам. Ды не ён вызначае асаблівасць нягодніцтва ў гэтым героі, не ён характарызуе яго як асобны тып і характар. Галоўнае адрозненне, адначасова індывідуалізуючае і тыпізуючае Мельнічанку, гэта яго бязмэтавая адвага, зухаватасць, бесшабашнасць, схільнасць да разгулу і дэбашырства – якраз тое, што збліжае дадзенага антыгероя з яго нямецкім “братам” Полем Цюммелем. Письменнік верны жыццёвай канкрэтыцы: у Полю і ў Мельнічанку гэтыя рысы праяўляюцца па-рознаму і адпавядаюць нацыянальнай глебе кожнага з іх. Псіхалагічны аналіз у творы нават у такіх, здавалася б, другарадных аспектах набывае паўнату і пераканальнасць.

Прыклад Мельнічанкі і Поля сведчыць, што не толькі чалавечая труслівасць і слабасць прыводзяць да ліхадзейства – аднолькава падманлівая, ілжывая, ненадзейная і паказная зухаватасць. Любая цяга разбурэння ў чалавеку, у якой бы форме яна ні выяўлялася, надзвычай небяспечная. Зноў выяўляецца ілюзія, парушаецца звыклае ўяўленне. Жыццё ў яго дыялектыцы, паказвае пісьменнік, шматстайнай, мацней за схемы. Яно абвяргае, здавалася б, надзейныя арыенціры, такія як “геройства – добра, а трусасць – кепска”, і сцвярджае сапраўдныя: вартасна тое, што служыць дабру, любові і ўмацаванню жыцця.

Замкнёны апавядальны цэнтр у аповесці ўтварае кола пытанняў і праблем, звязаных з фігурамі карнікаў Сурава, Белая і Мураўёва. У сваёй ранейшай сацыяльнай ролі, а таксама па характару думак і намераў у становішчы катаў яны гэтак адрозніваюцца ад іншых саўдзельнікаў злачынства, што ў іншай сітуацыі і ў іншым жыцці маглі б быць іх прамымі і бяспрэчнымі антыподамі.

Сураў, Белы, Мураўёў – былыя савецкія ваенныя з малодшага афіцэрскага саставу. Адпаведна знешніх дадзеных (паходжанне, адукацыя і армейскі чын) яны адносяцца да таго надзейнага і моцнага слою, які склаў у вайну ідэйна-палітычны касцяк арміі, сыграў ролю мабілізуючай і натхняючай яе сілы. Да гэтага ж слою малодшых лейтэнантаў, старшын належаць і самаахвярныя, адчайныя героі В. Быкава, Б. Васільева, К. Вараб’ёва, А. Ганчара і К. Сіманова, уражваючыя сваім высокім гераізмам і бязмежнай самаадданасцю.

Белы, Сураў і Мураўёў не паказваюцца пісьменнікам як выключныя,

нявартыя або выпадковыя адзінкі з дадзенага атраду савецкіх ваенных. У іхнім далагерным армейскім мінулым яны самыя звычайныя, што ні ёсць тыповыя прадстаўнікі афіцэрства з заведамай гатоўнасцю да гераічных учынкаў і з немалой доляй ілюзій адносна хуткай перамогі над ворагам: “Когда ахнуло “война”, Слава Муравьёв не мог скрыть молодого возбуждения, почти торжества: кто сейчас нужнее горячих стойких лейтенантов?”¹⁰

Адначасова з тыповасцю вобразаў А. Адамовіч рэзка, з нязвычайнай нават для ваеннай літаратуры падрабязнасцю дэталей апісвае *выключнасць* і пагранічнасць сітуацыі выбару, праз якую гэтыя персанажы прайшлі. Мабыць, упершыню ў савецкай літаратуры, нягледзячы на шэраг твораў у ёй аб фашысцкай няволі, да відавочнага, псіхалагічна і фізічна адчуваемага суперажывання перададзена безвыходнасць стану і бясконцасць пакуты тых, што аказаліся ў фашысцкім палоне. Письменнік як бы дапоўніў, высвяціў рэнтгенаўскім прамнем дзесяткі падобных, ужо вядомых з папярэдняй літаратуры сітуацый. Іншымі, больш узвышанымі і гераічнымі ўбачыліся стойкасць і мужнасць Івана Сокалава, Клаўдзіі Вілор, Дзмітрыя Карбышава, Сяргея Разанава.¹¹ В. Быкаў, адзначаючы выключнасць абмаляванай Адамовічам сітуацыі, называе сцэны знішчэння лагера ваеннапалонных у Бабруйску “сапраўды апакаліптычнай карцінай”.

Тыповае і выключнае зводзяцца пісьменнікам у “Карніках” на прыкладах Мураўёва, Сурава і Беллага ў адно цэлае: радавья, звычайныя героі трапляюць у складанейшыя, замежавыя сітуацыі і пераўтвараюцца ў катаў. Як вынік гэтага мастацкага супастаўлення ўзнікаюць пытанні. Ці не заслугоўваюць з прычыны сваёй тыповасці дадзеныя персанажы паблагжкі? Ці не з’яўляецца выключнасць сітуацыі рашаючым фактарам у вызначэнні іхняга лёсу? Ці не чакала гэтка ж доля ўсіх іншых, станоўчых герояў?

Укладзены ў гэтыя пытанні сумнеў, які мог бы прывесці да амбівалентнасці аўтарскай пазіцыі ў адносінах да гэтых антыгерояў, Адамовіч выключае праз па-мастацку пераканальнае вырашэнне сітуацыі выбару, што стаіць перад Белым, Суравым і Мураўёвым. Падкрэсліваючы і яе выключнасць, письменнік і ў выбары матываў, якія падштурхоўваюць дадзеных антыгерояў да адступніцтва, верны суровай логіцы абставін.

Не рыбакоўскі страх (В. Быкаў. “Сотнікаў”) кіраваў намерамі Славы Мураўёва, калі ён выйшаў з радоў ваеннапалонных – гэта была толькі спроба знясіленага голадам чалавека ўзяць апошняе ад жыцця. Письменнік да канца рэалістычны і нават тут ён дадае: штуршком да гэтага кроку з’явіліся для Мураўёва і ўласцівая яму здольнасць да рызыкі, гатоўнасць да нейкага рашучага і адчайнага дзеяння: “Он тоже не думал о службе: ещё бы только раз досыта поесть, попробовать нормальной *человеческой* пищи, а там пусть убивают!”¹²

Аднак, даводзячы да канца гэтую лагічную лінію расповяду, якая датычыцца учынкаў Мураўёва, письменнік тут жа выстаўляе бездакорную ў яе

¹⁰ Тамсама. С. 121.

¹¹ Гл.: “Судьба человека” М. Шолохова, “Клавдия Вилор” Д. Гранина, “Пять часов до бессмертия Ю. Пиляра”, “Нагрудный знак OST” В. Сёмина.

¹² Адамовіч Алесь. Собр. соч. в 4 т. Т. 4. С. 128.

абвяргальнай сіле антытэзу: “Сотни голодных глаз, а издали и тысячи смотрели на нарезанный серый немецкий хлеб, на кругляшки красной колбасы и налитые стаканы чая – подходи и ешь, пей горячее, снимай свою вшивую и надевай чистую, выжареную немецкую форму! ... Но только девятеро стояли у ворот, согласившись выйти за проволоку, жрать у всех на виду и уйти – от смерти в жизнь”¹³.

Так выяўляецца, што пісьменнік, здавалася б, увесь паглыблены ў аналіз учынкаў аднаго героя і заклапочаны справядлівасцю сваёй ацэнкі ў адносінах да яго, не выпускае з-пад увагі і ўсіх астатніх – тых, што заспеты агульным з ім горам. Аказваецца, аўтар ужо з самага пачатку, апісваючы жыццёвы шлях гэтага чалавека, “завочна” прымярае яго да іншых лёсаў, да агульнага лёсу і ў падобным параўнанні знаходзіць яму аб’ектыўную ацэнку. У такім двухбаковым аўтарскім падыходзе хаваецца і адказ на пытанне аб “трагічнасці” характараў Мураўёва, Белага і Сурава.

Трагічнае ў мастацтве непарыўна звязана са станоўчым, гуманістычным ідэалам, тым самым з цяжкім лёсам або гібеллю асобы, якая нават у момант безвыходнага гора або смерці думкай і справай сцвярджае сапраўдныя чалавечыя ўяўленні аб жыцці і яго законах. Таму сапраўдная трагедыя, што ўзрушвае глыбіней пакут і нязломнасцю сцвярджэння гуманістычных ідэалаў, бушуе ў аповесці на тых старонках, дзе перад намі паўстаюць ахвяры генацыду. Перакручанаму, звыроднаму свету злачынцаў і забойц супрацьстаяць тут непахісныя маральныя законы жыцця простага народу, дзе кожны гатовы выратаваць, прыкрыць сваім целам другога, дзе чалавек і ў хвіліну смяротнай безвыходнасці помніць аб сваёй чалавечай сутнасці і не апускаецца да прыніжэння перад катамі.

З аповесці вынікае, што не заўсёды агульная трагедыя абумоўлівае трагізм і кожнага чалавечага характару. Не заўсёды агульны трагічны лёс азначае трагізм лёсу асобнага. І не ў трагічных характарах і лёсах сваіх антыгерояў пераконвае нас пісьменнік, калі распавядае аб іх. На іх негатыўных прыкладах і супрацьпастаўленні з імі ён прадстаўляе трагедыю яшчэ адну, сутнасную па сваім характары: трагедыю часу, што зрынула людское мноства ў бязлітасныя жорны фашысцкай машыны, трагедыю таго пакалення байцоў, на якіх знянацку абрынулася ваеннае ліхалёсце. Дыялектыка адзінкавага і ўсеагульнага паўстае тут суровай і справядлівай, бо нават у такіх умовах яна не выключае права чалавека на выбар. Там, дзе абставіны распараджаюцца агульным лёсам, вольны і сам чалавек распарадзіцца сваім асобным лёсам.

¹³ Тамсама.

Вераніка Стральцова
Мінск

Аўтабіяграфічная проза

Наўрад ці будзе памылкай сцвярджаць, што кожны больш-менш значны пісьменнік на працягу жыцця абавязкова веў дзённікі ці занатоўваў свае ўражанні ад чытання, сустрэч, размоў, падарожжаў. Штосьці з гэтай спадчыны было апублікавана самімі аўтарамі ці іх паслядоўнікамі, штосьці, па розных прычынах, адышло ў нябыт. Гэтыя дакументы важныя для чытача і даследчыка не толькі як хроніка жыцця канкрэтнага чалавека, але і як рэальная магчымасць далучэння да псіхалогіі творчасці пісьменніцкай індывідуальнасці, сведчанне выпявання ідэй і задум. Яны існуюць як аб'ектыўны адбітак аўтарскай свядомасці, які замацаваны вербальна і графічна. Балгарскі даследчык складаных працсаў нараджэння мастацкага твора М.Арнаудаў у сваёй фундаментальнай працы "Псіхалогія літаратурнай творчасці" піша: "Супраць магчымага забыцця таго, што было ўбачана, пачута, заўважана і аднойчы можа аказацца вельмі важным, у пісьменніка ёсць адзін верны сродак – гэта дзённікі, запісныя кніжкі і ўсялякага рода зборнікі дакументаў і матэрыялаў"¹.

Грамадска-палітычны кантэкст канца 80-х і пачатку 90-х гадоў стварыў удзячную глебу для ажыўлення беларускай аўтабіяграфічнай прозы. Уплыў тагачасных аднаўленчых працсаў спрыяў пераасэнсаванню шмат якіх літаратурных з'яў і падыходаў, стварэнню і рэалізацыі новых канцэпцый, легалізацыі багатай эмігранцкай літаратуры, публікацыі твораў, якія зведалі няміласць цензуры. Менавіта ў гэты час выйшла кніга лагерных успамінаў С.Грахоўскага, пабачыла свет "Споведзь" Л.Геніюш. Новыя тэмы і інтанацыі загучалі ў лірычных мініяцюрах Я.Брыля, мемуарна-аналітычная аповесць А.Адамовіча "Vixi" засведчыла спеласць і глыбіню гуманістычнага роздуму пісьменніка, аўтабіяграфічныя ж творы новай генерацыі беларускіх пісьменнікаў (Л.Дранько-Майсюка "Столменасць Парыжам", "Інтрадукцыя", У.Арлова "Мой радавод да пятага калена", Л.Галубовіча "Зацемкі з левай кішэні", А.Кудлатага "Трынаццаць дзён з дзённіка" і інш.) пазначылі дынаміку пошуку новых форм самаабгрунтавання індывідуальнасці. Выяўленне асобы аўтара зрабілася больш адкрытым, разняволеным, непасрэдным. Абавязковая раней "сацыяльная дамінанта" страціла сваю напятасць і зададзенасць. Пішучы пра сябе і сваё жыццё, пісьменнікі не баяліся ўжо папрокаў у залішняй камернасці. Прысутнасць гісторыі і грамадства набыла ў лепшых іх творах тую натуральную і справядлівую меру, якая выяўляе жывую дыялектыку суадносін

¹ Арнауд М. Психология литературного творчества.- М. 1970. С.134.

асабістага і агульназначнага, эмацыянальнага і рацыянальнага. Паварот у сацыяльнай свядомасці стаў прычынай таго, што ў літаратурны ўжытак уваходзяць творы, якія былі напісаны раней, у розныя перыяды функцыяніравання сацыялістычнай сістэмы, але па цэнзурных меркаваннях надрукаванымі быць не маглі. Стаўшы фактамі літаратуры ў перабудовачны і постперабудовачны часы, яны паўнаважна ўвайшлі ў літаратурны працэс і зрабілі адпаведны ўплыў на стан сучаснай літаратуры.

Узмацненне аўтабіяграфічнай плыні – прыкмета нашага часу, яго спецыфіка. У гэтым, можа, выявілася нават і унікальнасць моманта, што засведчыў не толькі цікавасць (аўтарскую і чытацкую) да факта і дакумента, але і актывізаваў працэс рэалізацыі новых магчымасцей, якія вызначыла адпаведная сацыяльна-палітычная сітуацыя. Аслабленне цэнзурага прэса ў канцы 80-х – пачатку 90-х гадоў стварыла новыя ўмовы для фарміравання мастацкай і грамадскай думкі. Вяўленне асобы аўтара зрабілася больш непасрэдным, і гэтая ступень адкрытасці, недасяжная раней і для пісьменніка, і для чытача, натуральна, набыла вялікую прыцягальнасць. Тут няма нічога дзіўнага, бо аўтар, вядома ж, мае патрэбу быць шчырым. А тое, што вынікі гэтага самавяўлення плённыя таксама і для чытача, пацвердзіла пільная зацікаўленасць аўтабіяграфічнымі творамі А.Адамовіча, У.Арлова, В.Бечыка, Я.Брыля, Л.Галубовіча, Н.Гілевіча, Л.Дранько-Майсюка, У.Калесніка, В.Карамазова, М.Купрэева, І.Навуменкі, П.Пруднікава, Я.Скрыгана, А.Сямёнавай, І.Шамякіна – спіс можна доўжыць.

Аднак з'яву, пра якую ідзе размова, нельга назваць прыналежнасцю выключна беларускай літаратуры. Адзначаная тэндэнцыя, бясспрэчна, ахоплівае цалкам усходнеславянскія літаратуры, хоць, вядома, у кожным выпадку мае свае асаблівасці.

Беларуская літаратура, якая адкрылася чытачу канца 80-х – 90-х гадоў – з'ява шматпланавая і неаднародная, нават калі мець на ўвазе чыста знешні, так бы мовіць, "геаграфічны", тэрытарыяльны аспект. Дзякуючы намаганням выдавецтваў, перыядычных выданняў і прыватных асоб, пачалося сістэмнае (а не фрагментарнае і эпизаднае, як раней), азнаямленне шырокага кола грамадзкасці з творамі эмігрантаў, а таксама з беларускамоўнай літаратурай Беларускай Беларусі.

У літаратуразнаўчых аглядах 80 – 90-х гадоў досыць часта адзначаецца ўзмацненне тэндэнцыі эсізацыі літаратуры, гэта значыць, узнікнення такіх жанравых форм, дзе на першы план выходзіць асабовы аўтарскі пачатак, свабодны ад умоўнасцей белетрыстычных канонаў. Сюжэту і персанажам, якія дзейнічаюць паводле пэўнай ролі, тут супрацьстаіць "аголены" змест, які адпавядае натуральнаму руху жыцця і непасрэдным развагам аб ім. Жанры аўтабіяграфічнай прозы асвойваюць, так сказаць, памежныя сферы рэчаіснасці, таму тут могуць паядноўвацца элементы дакументальнасці, мастацкасці, навуковасці. Наогул пытанне жанравай тыпалогіі твораў гэтага кшталту трэба прызнаць адным з самых складаных, таму што апроч уласна аўтабіяграфічнай літаратуры (мемуараў, дзённікаў, запісных кніжак, эпістальнай спадчыны) ёсць шмат твораў, што існуюць на мяжы, за якой – эсістыка, немастацкія жанры, лірычная проза з выразнай аўтабіяграфічнай асновай, а таксама вялікая колькасць стылізацый. Па сутнасці, у аўтабіяграфічнай белетрыстыцы можна

сустрэць любы праявіны жанр ці жанравую форму (ад мініяцюры да рамана). У гэтай разнастайнасці структурна-стылявых варыяцый выразна праяўляюцца багатыя магчымасці асваення і мастацкага перастварэння рэчаіснасці праз вопыт асабістых уражанняў і падзей уласнай біяграфіі.

“Сінкрэтызм” аўтабіяграфічнай прозы – з’ява, можна сказаць, і заканамерная, і натуральная. Наогул гістарычная зменлівасць, рухомасць жанраў сёння з’яўляецца навуковай аксіёмай. Нямецкія, французскія і амерыканскія даследчыкі, напрыклад, лічаць, што жанравыя катэгорыі з цягам часу губляюць выразныя абрысы, а мадэлі жанраў значна змяняюцца ці разбураюцца зусім². Гэтка ж пазіцыя вынікае з тэарэтычных прац М.Бахціна, а Д.Ліхачоў сцвярджае, што “жанравая сістэма як нешта застыглае, што знешне накладаецца на твор, як элемент неабходнасці паступова знікае. Такім чынам, – падсумоўвае ён, – знешнія межы замяняюцца ўнутранымі (...) Застаецца і ўзрастае адно – эстэтычная адмежаванасць мастацкага твора ад немастаккага”³.

Асаблівасцю аўтабіяграфічнай прозы з’яўляецца тое, што пісьменніцкае “я” зададзена ў ёй як апавядальная тэма, цэнтр кампазіцыі і сюжэтны стрыжань. Пры гэтым аб’ект разгляду супадае з суб’ектам. “Суб’ектыўна аб суб’ектыўным” (сам пра сябе) – гэтак умоўна можна вызначыць сутнасць спецыфікі досыць размаітай па жанравым складзе і стылістычна-мастакіх характарыстыках аўтадакументальнай прозы. Лірычны герой атаясамліваецца тут з аўтарам, і гэта асаблівасць выяўляе новы ракурс старой праблемы, праблемы літаратурнага героя, якую ў 70 – 80-я гады абмяркоўвалі на старонках друку і працаўнікі крытычнага цэху, і прадстаўнікі акадэмічнай навукі, і вольныя мастакі слова, і нават проста дасведчаныя чытачы.

Той нюанс, які дадае да агульнай праблемы аўтабіяграфічная проза, датычыць перш за ўсё суадносін паміж падзеямі ўнутранай і знешняй біяграфіі. Характар прапорцыі паміж факталагічным і псіхалагічным аспектамі, як гэта ўжо адзначалася раней, уплывае на асаблівасці жанрава-стылявога дыяпазону: ад хронікі да плыні свядомасці. Тут істотная не толькі ступень праўдзівасці, з якой аўтар прытрымліваецца рэаліі сваёй біяграфіі, але і тое, наколькі выразна і адпаведна ён выяўляе сябе як асоба.

Трэба сказаць, што пісьменніцкая асоба досыць акрэслена праглядае літаральна ў любым мастацкім творы, незалежна ад яго жанрава-стылявой або тэматычнай арыентаванасці. Амаль заўсёды, нават калі аўтар свядома пазбягае аўтабіяграфічных супадзенняў, разгортвае дзеянне па прынцыпу адштурхоўвання ці кантрасту, аўтапсіхалагічны фон усё ж праглядае досыць выразна: праз сэнсавыя акцэнты, архітэктоніку твора, фігуры замоўчвання.

Для разумення спецыфікі “я” ў мемуарна-дзённікавай прозе важным падаецца пытанне аб псіхалагічных вытоках аўтабіяграфізма, якое мае надчасавы і агульнаасобовы змест – у тым сэнсе, што ў гэтым выпадку не так ужо і істотна, пра чый канкрэтна жыццё ідзе размова: пра ўспаміны Ксенафонта ці “Сповідзь” Аўгусціна Блажэннага, “Гісторыю маіх бедстваў” Абеяра ці “Новае жыццё” Дантэ, успаміны мадам дэ Сталь ці “Сшыткі” Камю, дзённікі братоў Ганкур аў ці “Завочны допыт” Гавела, “Мою жыццё в искусстве”

² Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы. – М.: 1978. С.249.

³ Лихачев С. Прошлое – будущее. – Л.: 1977. С.198.

Станіслаўскага ці "Люди, годы, жизнь" Эрэнбурга, успаміны Ядвігіна Ш. ці мініяцюры Брыля...

Прынцыповая адкрытасць дзесяцігоддзя, якое ахапіла перабудовачныя і постперабудовачныя працэсы, мела не толькі палітычнае і эканамічнае значэнне. Духоўная прастора ўсходнеславянскіх літаратур, што раней развіваліся ў адным рэчышчы, сёння размежавалася. Аднак глабальныя працэсы, якія сведчаць пра ўваход у новую мастацкую рэальнасць і адаптацыю ў новых умовах, шмат у чым супадаюць і ў беларускім, і ў рускім, і ва ўкраінскім прыгожым пісьменстве. Тут маюцца на ўвазе дзве рознаўзроўневыя, але найбольш агульныя, выдавочныя тэндэнцыі: камерцыялізацыя кніжнага рынку, "павадак нелітаратуры", поўная дэсакралізацыя аўтарскага "я" – з аднаго боку, і – з'яўленне новых, устойлівых мастацкіх арыентацый менавіта на глебе і падставе глыбіннага самаўсведамлення і самавыяўлення асобы – з другога.

Для літаратурнай сітуацыі канца 80-х – сярэдзіны 90-х гадоў цалкам прыдатная вядомая характарыстыка (В.Конрад, Г.Гачаў, В.Каваленка) паскоранага развіцця літаратуры, якая сведчыць пра з'іначанне цэлых жанравастылявых, эстэтычных і светапоглядных структур ці пра замену іх новымі. Варта зазначыць, што вынікам гэтых глыбінных працэсаў не абавязкова з'яўляюцца змены рэвалюцыйныя: суцэльнае руйнаванне ранейшага і нараджэнне новага спрэс з другу і аскепкаў. Вынікам можа быць, напрыклад, з'яўленне і ўгрунтаванне, на правах устойлівай (заканамернай ці парадаксальнай) тэндэнцыі, хаця б аднаго жанра. Такі прыклад мы бачым сёння ў нашай нацыянальнай літаратуры. Асэнсаванню гэтай з'явы прысвечаны аналітычны роздум В.Акудовіча "Дыскурс свабоды" (эсэ пра эсэ). Аўтар слухна сцвярджае: "...Апошняе дзесяцігоддзе беларускай літаратуры было дзесяцігоддзем эсэ і якраз тут, у эсэ, яна выявіла сябе найбольш ярка і актыўна, цэласна і грунтоўна. Але істотна нават не гэта (колькасць і якасць эсэістыкі), а тое, што нарэшце эсэ з'явілася ў нашай літаратуры і заявіла пра сябе як пра паўнаважнасць жанру... І гэта сапраўды падзея, ды яшчэ якая!..."⁴ Як тут не далучыцца да захавлення В.Акудовіча: гэта сапраўды цудоўна! Дадамо, хіба што, што ўгрунтаванне жанра эсэ, на нашу думку, адбылося ў рэчышчы ўзнікнення больш агульнай і значнай тэндэнцыі: узмацнення аўтабіяграфічнай плыні нацыянальнай літаратуры. Такая выдавочная экспансія аўтарскага "я" ўяўляецца, бадай, заканамернай: як своеасаблівае кампенсацыя, як натуральная рэакцыя на ананімнасць асобы ў часы панавання суцэльнай калектывісцкай ідэалогіі "эпохі мас".

У канцы 80-х – пачатку 90-х стварыліся надзвычай спрыяльныя ўмовы для легалізацыі і "легітымізацыі" аўтарскага "я". Сама ж тэндэнцыя фарміравалася на працягу дзесяцігоддзяў – і выйшла на паверхню сёння. Урэшце, зразумелым і натуральным выглядае імпульс: пра ўсё на свеце, у тым ліку і пра сябе самога, сказаць не "ад імя і па даручэнню", не праз пасрэдніцтва ўмоўных сюжэтаў, вобразаў, персанажаў, а выключна згодна ўласнаму меркаванню, думцы і адчуванню.

⁴ Акудовіч В. Дыскурс свабоды // ЛіМ.-11 верасня 1998 г.

Аднак перад даследчыкам паўстае цэлы шэраг сур'ёзных пытанняў. Чаму літаральна кожнае жыццяпісанне грашыць фактычным несупадзеннем падзейнай ці псіхалагічнай канкрэтыкі з яе мастацкім перастварэннем? Якая прырода такіх дэфармацый? Чаму непазбежна разыходжанне паміж рэальным аўтапрагатыпам і яго літаратурнай роляй? Наколькі аб'ектыўная аўтарская самаацэнка, з якой прычыны і ў якой ступені ён (аўтар) часам замоўчвае адны моманты сваёй аўтабіяграфіі і ўзмацняе іншыя? Якія мэты ставіць пры гэтым?

З шэрагу пастаўленых пытанняў робіцца зразумелым, што праблема аўтабіяграфічнай дакументальнай асновы і вымысла заключаецца не толькі ў дакладнасці (скажэнні) фактаў і падзей, адлюстраваных аўтарам, але і ў сапраўднасці іх псіхалагічнай матывацыі.

Аўтабіяграфічны твор, з прычыны сваёй спецыфікі, асабліва залежыць ад суб'ектыўных уплываў. Аналізуючы дзённікавую і мемуарную прозу, Л.Гінзбург неяк слухна заўважыла, што "фермент" недакладнасці ёсць у самой прыродзе гэтага жанра.

Натуральна, што пісьменніку цяжка быць аб'ектыўным у адносінах да самога сябе. І прычынай тут нават не грэх самаідэалізацыі, а хутчэй за ўсё несупадзенне індыўдуальных каштоўнасных арыентацый, асаблівасцей успрымання. Заганнасць вынікаў саманазірання – адна з асноў праблемы суадносінаў факта і вымысла. "Версія чалавека пра самога сябе далёка не заўсёды самая дакладная", – сведчаць псіхолагі.

Шмат у якіх дакументальна-мастацкіх творах канца 80 – 90-х гадоў (А.Адамовіч "Vixi", Ул.Арлоў "Мой радавод да пятага калена", А.Глобус "Койданав а", Л.Дранько-Майсюк "Стомленасць Парыжам" і інш.), дзе у цэнтры падзей пастаўлены асоба і жыццё аўтара, нават неспрактываванае чытацкае, а тым больш даследчыцкае вока заўважыць цэлы шэраг вымысленых сюжэтных ходаў і біяграфічных неадпаведнасцей. Размова тут ідзе менавіта пра свядомы, наўмысны адыход ад дакументальнай дакладнасці і пра тое, якія мэты, на нашу думку, маглі спрычыніць такі адыход.

Напрыклад, "Vixi" А.Адамовіча, дзе спачатку неяк бянтэжыць сваёй нечаканасцю і неадпаведнасцю зададзенаму ад пачатку маштабу ўвядзенне сюжэтай лініі "Тітлер-Сталін". Аднак з аўтарам нельга не пагадзіцца, зразумеўшы, што гэты кампазіцыйны прыём выкарыстаны ім дзеля рэалізацыі пэўнай мастацкай задумы – спробы стварэння універсальнай канцэпцыі чалавека і разумення ягонай сутнасці праз змест асноваўтваральных паняццяў: Добра і Зла, Жыцця і Смерці, Улады і Свабоды і г.д.

Гэтаксама і з'яўленне напэўмістычнай постаці Янюша Лонскага ў аўтабіяграфічнай аповесці-эсэ Л.Дранько-Майсюка "Стомленасць Парыжам". Неўразуменна прыняўшы з першых старонак гэты ход за нейкі мудрагелісты эстэцкі прыём, праз нейкі час разумеш справядлівасць такой умоўнасці – і ўспрымаеш вобраз Непрыкаянага Паляка як матэрыялізаваны ў творы сімвал адвечнай нязгоды: паміж праўдай мастацкай і праўдай жыццёвай, паміж "справядлівасцю мары і несправядлівасцю рэчаіснасці".

Інакш выглядае сітуацыя, калі аўтар свядома ўключае ў тэкст неіснуючыя аўтабіяграфічныя дэталі. Якую мэту ў гэтым выпадку ставіць перад сабой пісьменнік? Адасобіўшыся ад дыктату прагматычнай дакладнасці – зірнуць на сваё жыццё збоку, прымерыўшы, як апрамку, уласную біяграфію да

абагулена-абстрактнага тыпу сучасніка? А можа гэта – адмысловая літаратурная гульня, своеасаблівыя практыкаванні ў майстэрстве: як дэманстрацыя таго, што надуманы факт у пэўным атачэнні можа быць спакойна пададзены і ўспрыняты як рэальная падзея? Альбо – імкненне прыхарошыць, ідэалізаваць, падагнаць пад пэўную мерку ці стандарт уяўленне пра самога сябе?

Як жа выглядае сітуацыя на самой справе? Мы можам выказаць агульныя думкі і меркаванні. Але дакладны адказ здолее даць толькі аўтар: калі захоча ці зможа быць шчырым. Урэшце, у дадзеным выпадку нас цікавіць не столькі канкрэтыка, колькі сама з'ява: не пераход "на асобы" і пазалітаратурныя мітрэнгі, а – псіхалагічная і этычная аснова самаідэалізацыі.

Дакументальна-мастацкая прырода аўтабіяграфічнай прозы дае падставы вызначыць як адно з самых актуальных у яе праблематыцы пытанне аб мастацкасці (эстэтыцы) факта. Іншымі словамі, аб тым, як, чаму, пры якіх умовах факт са сферы інфарматыўнай пераходзіць у сферу мастацкую.

Спосаб угрунтавання фактычных матэрыялаў у мастацкую рэальнасць з'яўляецца сёння адной з самых актуальных праблем. "Дакументальнасць і далучаная да яе псеўдадакументальнасць, – сцвярджае Л.Гінзбург, – адна з істотных тэндэнцый прозы стагоддзя. Яна сведчыць пра тое, што межы літаратуры разамкнуліся". І, аналізуючы прынцыпы пабудовы твора як мастацкай сістэмы, дадае: "...Для эстэтычнай значнасці не абавязковы вымысел і абавязковая арганізацыя – адбор і творчае спалучэнне элементаў, якія адлюстраваны і пераствораны словам"⁵.

Аўтабіяграфічная проза, за кошт спалучэння дакументальнага і асабістага пачаткаў, дае унікальную магчымасць зрабіць назіранні над тым, як выглядае наша чалавечая сітуацыя сёння, тут і цяпер, не толькі паводле хуткамаўлення сродкаў масавай інфармацыі, спантаных дыскусій у грамадскім транспарце альбо спрэчак каля гандлёвых прылаўкаў (іх, прынамсі, таксама трэба прымаць пад увагу), але і паводле сталай развагі творцы, для якога роздум пра жыццё і людзей стаўся прафесійным абавязкам. Вядома, што пісьменніцкая думка, моцная сваёй мастацкай інтуіцыяй, часам ідзе наперадзе навуковай і палітычнай логікі. Пра гэта ў сваёй кнізе "Неминуемое. Ускоренное развитие литературы" цікава разважае Г.Гачаў: "...Не толькі духоўнае, але і ўсё грамадскае развіццё народа ў пэўныя перыяды можа цалкам супадаць з развіццём літаратуры і праз яе можа быць вызначана"⁶, – піша ён, далей спасылаючыся на вядомыя словы А.Герцэна пра тое, што ў народа, які пазбаўлены грамадскай свабоды, літаратура – адзіная трыбуна, з вышыні якой гэты народ прымушае пачуць крык свайго абурэння і свайго сумлення.

Сёння, калі нават самыя гарачыя аптымісты досыць стрымана ацэньваюць перспектывы моўна-культурнага беларускага Адраджэння, а паняцце "беларуская ідэя" ўспрымаецца ледзь не як міфалагема; калі ўстойлівымі прыкметамі нашага штодзённага існавання сталіся эканамічнае жабрацтва і культурны (часам вымушаны, часам добраахвотны) голад – жыццё пераўтварылася ў "пустыню масавага варварства і утылітарызму" (Т.Ман). Але

⁵ Гинзбург Л. О психологической прозе. – Л.: 1977. – С.10.

⁶ Гачев Г. Неминуемое: Ускоренное развитие литературы. – М.: 1986. С.32.

ж – ёсць надзея. Ёсць нават і ўпэўненасць у тым, што папярэдняе дзесяцігоддзе, складанае сваёй неадназначнасцю, шматцэнтрызмам, але насычанае ў адносінах сцвярджэння нацыянальнай і духоўнай саматоеснасці, – абавязкова дасць свой плён. Які – пакажа час.

І ўсё ж, што адбываецца ў нашай літаратурнай і духоўнай прасторы сёння? Як рэагуе на гэтыя працэсы аўтабіяграфічная проза, праз якую, як вядома, найкарацейшы шлях да выяўлення індывідуальнасці, самапазнання асобы?

Уздым аўтабіяграфічнай прозы – адна з найстотных асаблівасцей развіцця беларускай нацыянальнай прозы 90-х гадоў. Асобныя, досыць устойлівыя рысы гэтай тэндэнцыі пачалі стала выяўляцца ў літаратуры ўжо з сярэдзіны 80-х. Наогул, як вядома, у аснове кожнай творчай з’явы, якая шматкроць узнаўляецца, ляжыць пэўны псіхічны комплекс. Гэтакасама і ў літаратуры: настойлівае імкненне да ўзнаўлення аднародных з’яў звычайна ўспрымаецца як сталая тэндэнцыя – і вытокама яе сапраўды выступае комплекс сацыяльна-псіхалагічных, культурна-гістарычных і ўласна літаратурных прычын.

Яшчэ раз вернемся да пытання: што ж дало штуршок тэндэнцыі ўзмацнення аўтабіяграфічнай плыні ў сучаснай нацыянальнай прозе?

Па-першае, як нам уяўляецца, тут адыгралі сваю ролю асаблівасці сацыяльнай псіхалогіі, якая доўгі час фарміравалася пад уплывам калектывісцкіх стэрэатыпаў, дзе нормай лічылася гіпертрафія абагуленага "мы" і амаль поўнае заняўбанне асабістага "я". Перабудовачныя грамадскія працэсы "запусцілі" кампенсатыўныя светапоглядныя механізмы, і легалізаваная ўвага да асобы, да індывідуальнасці пачала выяўляцца маштабна і паслядоўна.

Па-другое, азначаныя псіхалагічныя працэсы адбываліся на фоне спрыяльных грамадска-палітычных змен і шмат у чым былі імі абумоўлены. Замена сітуацыі падцэнзурнасці ў адносінах да друкаванага слова на выразна дэмакратычную выклікала да жыцця хвалю так званай "новай шчырасці", спавядальнасці, прынцыповай адкрытасці.

Па-трэцяе, змена жанравага дыяпазону выпявала спакваля як рэакцыя на тое, што ў айчынай літаратуры доўгі час пераважалі буйнамаштабныя формы, штучныя сюжэтныя канструкцыі, ідэалагізаваная прапагандысцка-агітацыйная праблематыка. Трансфармацыя літаратурнай традыцыі па прынцыпу супрацьлегласці – з’ява не новая. Калісьці, напрыклад, натуралізм з’явіўся як выклік рамантызму: ён дэманстратыўна паказваў сітуацыі агідныя і брыдкія, пратэстуючы супраць часам празмерна саладжавых летуценнасці і ўзнёсласці. Такім чынам, комплекс азначаных рознааспектных прычын ў канцы 80-х і 90-я гады паклікаў да жыцця "аператыўную" літаратуру дробна- і сярэднефарматных жанраў з выразнай асобавай дамінантай, аўтадакументальнай асновай і сюжэтам, які адпавядае самаруху жыцця.

У жанрава-стылявым і выяўленчым шматабліччы сённяшняй беларускай аўтабіяграфічнай прозы можна досыць пэўна вызначыць дзве палярныя плыні:

– традыцыйную, якая арыентуецца на асвоеныя ў дастатковай ступені ранейшай літаратурнай практыкай магчымасці нацыянальнай рэалістычнай прозы (В.Бечык, Я.Брыль, Дз. Бугаёў, С.Грахоўскі, І.Навуменка, П.Пруднікаў, І.Шамякін і інш.);

– наватарскую (мадэрнісцкую), у якой сустракаюцца нечаканыя асацыятыўныя ходы, элементы эпажаку, абсурдызму, а часам і акцэнтацыя ўвагі на крызісных, нават паталагічных станах чалавечай свядомасці (А.Глобус, Л.Дранько-Майсюк, С.Дубавец і інш.).

Трэба зазначыць, што ўмоўнасць і нібыта дэманстратыўны герметызм такіх мастацка-выяўленчых канструкцый, які часта скіраваны да пошуку "антыформ" і "антымовы", не з'яўляецца навацыяй на фоне сусветнай ці еўрапейскай літаратурных традыцый. Гэтыя прыёмы актыўна выкарыстоўвалі мадэрнісцкія школы пачатку ХХ стагоддзя (сюррэалізм, экспрэсіянізм, сімвалізм і інш.). Аднак для беларускай літаратуры, гісторыя якой не ведае мадэрнізму як самастойнага літаратурнага накірунку, а мае толькі прыклады спарадчнага праяўлення яго рыс і прыкмет у творчасці асобных аўтараў, з'яўленне такіх твораў, як "Інтрадукцыя" і "Стомленасць Парыжам" Л.Дранько-Майсюка, "Трынаццаць дзён з дзённіка" А.Кудлатага альбо эратычнай прозы А.Глобуса, безумоўна, успрымаецца як навацыя. Улічваючы актыўнасць форматворнага пошуку таксама і ў паэзіі, навелістыцы, драматургіі 80 – 90-х гадоў, мы сёння маем пэўныя падставы весці гаворку пра ўсталяванне нацыянальнай мадэрнісцкай школы.

Па сутнасці, такое размеркаванне ідэйна-мастацкіх плыняў заканамернае. Яно сведчыць пра тое, што ў нацыянальнай літаратуры замацавалася мадэль апазіцыі мастацкага мыслення ХХ стагоддзя: рэалізм – мадэрнізм.

Характэрнай рысай аўтабіяграфічнай прозы канца 80-х сярэдзіны 90-х гадоў з'яўляецца ўстойлівы акцэнт на пытаннях духоўнага, нацыянальнага і моўна-культурнага Адраджэння. Як слушна заўважае ў сваім эсе "І шлях, і мэта, і ісціна" М.Тычына, "такая засяроджанасць на сабе і ўласных праблемах не павінна выглядаць нацыянальным эгаізмам, а тым больш дзівацтвам у той час, калі нацыянальныя праблемы для большасці цывілізаваных народаў у асноўным вырашаны"⁷.

Псіхалагічная і аналітычная плынь новай беларускай прозы, пачынаючы ад твораў М.Гарэцкага і Кузьмы Чорнага, таксама звернута да спасціжэння ўнутранага, глыбіннага жыцця асобы, але экзистэнцыяльныя развагі герояў толькі зрэздз губляюцца ў сферах адцягнена-абстрактных. Тут відавочная схільнасць да эмпірыкі, да жыццёвай канкрэтыкі, якія рэалізуюць сябе праз побытавы і сацыяльны пласты. У нашай літаратуры існуе скразны тып героя, які з твора ў твор задае самому сабе і чытачу адно і тое ж пытанне: хто ёсць я, беларус, у гэтым свеце? Дзе мае карані? Такі рэфрэн мае, як вядома, канкрэтна-гістарычны фон і важкія прычыны, праз якія нявызначанасць нацыянальных варункаў сталася трывогай і болям – часам неасэнсаванымі – шматлікіх пакаленняў. Сярод такіх прычын могуць быць названы: па-першае, асаблівасці самаідэнтыфікацыі беларусаў, па-другое, – агульны для ўсіх усходнеславянскіх народаў феномен ідэалагічнага замбіравання, спароджаны таталітарнай сістэмай.

У.Арлоў у аўтабіяграфічнай кнізе "Мой радавод да пятага калена" заўважае: "У цывілізаваным свеце (...) радаводнае дрэва малююць з каранёў. У

⁷ Тычына М. І шлях, і мэта, і ісціна // Беларусь. – 1997. – №10. – С.16.

нас жа сем дзесяцігоддзяў гэтыя карані нястомна выкарчоўвалі, бо трэба было ведаць не продкаў, а нешта іншае. Напрыклад, чарадзейныя цытаткі з клясыкаў, або галоўныя задачы пяцігодак"⁸.

Асаблівасці ўмоў фарміравання новай беларускай літаратуры адбіліся не толькі на характары яе стылявых тэндэнцый, але і на жанравай структуры. "Рыцарская рапсодыя", "узнёслая ода", уласцівыя жанравай сістэме суседніх славянскіх літаратур, не столькі не знайшлі для сябе матэрыялу ў беларускай рэчаіснасці, колькі проста не спатрэбіліся, бо не адпавядалі нацыянальным патрэбам народа, які на той час менш за ўсё імкнуўся да рыцарскіх уцех і да ўслаўлення "ўладароў гэтага свету"⁹, – піша М.Тычына ў сваім даследаванні аб фальклорных каранях і нацыянальнай спецыфіцы беларускай літаратуры.

Спецыфіка дакументальна-мастацкай прозы, якая выяўляецца ў непасрэднай фіксацыі з'яў і сітуацый, дае магчымасць праз адметнасць канкрэтнай асобы меркаваць пра асаблівасці нацыянальнага характару. У аўтабіяграфічным творы ён выступае ў сваёй найбольш натуральнай праяве, адпавядае самаразвіццю жыццёвых падзей і абставін. Безумоўна, дакументальна-мастацкая проза адлюстроўвае арганічную ўсёй літаратуры структуру светабачання, але тое, што ў белетрыстыцы падаецца іншасказальна, праз умоўнасць сюжэтных і вобразных пабудов, праз паглыбленне ў экзістэнцыю аб'ектывізаванага свету, у аўтабіяграфічных запісах дасягаецца ў адкрытай размове аўтара аб сабе і сваім жыцці.

Па сутнасці, адна і тая ж нота гранічнага напружання, нават катастрафізму, дамінуе сёння і ў мастацкай плыні (В.Быкаў, В.Казько і інш.), і ў развагах дзённікавага характару. Вось і Н.Гілевіч у нядаўніх лімаўскіх публікацыях ("Запісы розных часоў") настойліва ўзнаўляе гаворку пра небяспеку знішчэння нацыянальнай культуры, мовы і гісторыі. Ён добра разумее, што гэта той рызыкаўны ракурс размовы, калі "ты загадзя аб'яўлены прымітыўным, абмежаваным абывацелем. Паспрабуй перакрыць! Пальцам у скроні круцяць"¹⁰. Сапраўды, гэтае несімпатычнае таўро "дапато пна-першабытнага філосафа"¹¹ адпрэчыла (і яшчэ адпрэчыць) шмат каго, а тым часам (зноў цытую Н.Гілевіча): "Разбурэнне беларускай этнакультурнай прасторы ішло дзесяцігоддзямі, але ніколі так інтэнсіўна, як у апошні час, як сёння. І хто ж паўстае супроць гэтага разбурэння? Жменька "няшчасных нацыяналістаў"? Хто яшчэ? Хто – за выратаванне нашай этнакультурнай прасторы? Каго гэта па-сапраўднаму хвалюе? Хто разумее, што гэта значыць для лёсу народа, нацыі? Хто разумее, што этнакультурная прастора Беларусі – гэта прастора яе мовы, што са знікненнем мовы, знікае і сама гэтая прастора, вядомая свету пад назвай Беларусь?"¹² Назіранні за грамадскімі з'явамі духоўнага парадку азваліся горкім роздумам у новай прозе В.Адамчыка: "Цяпер жа нам, хрысціянам-беларусам, не толькі рот, але і дыханне заціскаюць.

⁸ Арлоў Ул. Мой радавод да пятага калена. – Мінск. 1993. – С.147.

⁹ Тычына М. А. Карані і крона: Фальклор і нацыянальная спецыфіка літаратуры. – Мінск. 1991.- С.9.

¹⁰ Літаратура і мастацтва, 23 студзеня 1998 г.

¹¹ Тамсама.

¹² Тамсама. 30 студзеня 1998 г.

¹³ Тамсама. 20 лютага 1998 г.

Але ж і іхняе горла, як сказаў святы Павел у сваім лісце да рымлянаў, ёсць адкрыты гроб"¹³.

У размаітым па жанравым складзе зборніку аўтабіяграфічнай прозы Алеся Барскага (Баршчэўскага) ёсць невялікі роздум аб нацыянальнай годнасці беларусаў. Гэтаму аўтару трапіў ў рукі "Беларускі календар" на 1922 год, падрыхтаваны Пятром Станічам, дзе змешчаны свайго роду кодэкс нацыянальных паводзін, названы "Дзесяццю загадамі для памяці". Сярод лаканічных парад-сентэнцый чытаем наступнае: "Кожны праваслаўны беларус павінен ведаць, што ён не масковец (расеец); а католік – што ён не паляк. Памятайце, што вы не проста "тутэйшыя людзі", а беларусы"¹⁴. Альбо: "Толькі тады цябе будучы шанаваць як чалавека, калі ты сам сябе будзеш шанаваць – калі не адкінеш свайго нацыянальнага ўласнага багацця. А першы скорб нацыянальны – гэта родная мова"¹⁵. І яшчэ: "Толькі на роднай мове, добра зразумелай мове, чалавечы розум развіваецца і багаціць родную духоўную і эканамічную культуру"¹⁶.

Зрэшты, гэтыя радкі наўрад ці назавеш адкрыццём. І ўвагу тут запыняе перш за ўсё не іх арыгінальнасць, а надзённасць – тое, што праз 70 гадоў прымусіла Алеся Барскага працытаваць іх. І зноў задумацца пра лёс сваіх суайчыннікаў: "(...) Гаворачы аб нашай нацыянальнай драме, трэба паказваць пальцамі не на чужых, а перш за ўсё на сваіх, бо вядома, што годная самастойнасць у жыцці дасца як асобным людзям, так і народам не чужымі, а дасягаецца толькі і выключна гэтымі асобнымі людзьмі і гэтымі народамі шляхам паслядоўнага імкнення і дзеяння"¹⁷.

Наогул пытанні нацыянальнага самавызначэння і стану роднай мовы і культуры займаюць значнае месца ў аўтабіяграфічнай прозе беларускай дыяспары, прадстаўнікі якой, адчуваючы сябе беларусамі – у той жа час маюць рэальную (а не ўмоўную) магчымасць убачыць сітуацыю збоку, адмежавана, параўнаць асобна ўзятыя храналагічныя перыяды, сведкамі якіх давалося быць. Прычым гэтыя перыяды па-рознаму ўспрымаюцца эмігрантам і жыхаром "метраполіі": для аднаго гэта быццам бы ізалявання, асобна выхаплення стоп-кадры, для другога – частка працэса, фрагменты падзей, якія разгортваюцца паслядоўна. Вось, напрыклад, якой убачылася Беларусь Масею Сяднёву, які наведваў радзіму, калі мінулася шмат гадоў, праведзеных на чужыне: "Дык вось з старога Менску, з майго Менску, я наведваў новы, малавядомы мне Мінск, я сказаў ужо – прыгожы, шыкоўны горад, які мне трэба яшчэ вывучыць, палюбіць. Ды ўсё ж калі я хадзіў ці ездзіў па ім – аўтобусам, тралейбусам, метро, машынай, – прыглядаўся, прыслухоўваўся, напрыклад, да суцэльнай небеларускай гаворкі, да саміх людзей, добрых, цяплівых, міласэрных і прыгожых, мне неяк міжволі прыходзіла думка – з'ехала некуды Беларусь, тая, што я ведаў, і пытаўся ў сябе самога, ці вернецца яна і калі?.." ¹⁸

¹⁴ Барскі А. З пабачанага і перажытага. Мінск. 1992. С.100.

¹⁵ Тамсама.

¹⁶ Тамсама. С.101.

¹⁷ Тамсама. С.102.

¹⁸ Сяднёў М. Масеева кніга. Мінск. 1994. С.12.

Вопыт папярэдня, звязаны з роднай Беларуссю, і вопыт наступны, звязаны з краінай, куды закінуў выгнанніка лёс, стварае ў свядомасці пісьменніка-эмігранта акрэсленую двухполюснасць успрымання. Вось што піша пра гэта той жа М.Сяднёў: "Ты пачуў знаёмую табе гамонку, і ты нібы прагнуўся з бясконца доўгага сну. Гэтае "прагнуўся" і было раптоўным адкрыццём заглохлай было ў табе першароднай Бацькаўшчыны. Але чалавек – дзіўная істота. Тут жа, трохі ацверзелы, ты пачаў ўсведамляць, што ў цябе ж ёсць там, за акіянам, яшчэ адна Бацькаўшчына, дзе ты пакінуў сваіх крэйўных, і ты неспадзявана для сябе – распалавініўся, раздваіўся на дзве непрымірымыя палавіны.

О, які гэта боль! Якое засмучэнне агортвае цябе! Ты тут і там. А гэта, можа быць, нідзе. Распалавініцца, значыць – страціць цэласць"¹⁹. Сугучныя з гэтымі развагамі і думкі Алеся Барскага, якога нельга назваць эмігрантам у строгім сэнсе, бо ён прадстаўнік культуры і літаратуры гістарычных беларускіх тэрыторый. Аднак існаванне беларусаў у Польшчы на правах нацыянальнай меншасці абумоўлівае адпаведную спецыфіку іх культуры. "Належу да людзей, – піша Алеся Барскі, – у нейкай ступені раздвоеных духоўна. Раздвоенасць гэта праяўляецца ў тым, што як беларус атаясамліваюся з беларускім народам, а як грамадзянін – атаясамліваюся з Польскай дзяр-жавай"²⁰.

Раздвоенасць, на нашу думку, з'яўляецца таксама вынікам сітуацыі двухмоўя, у якую непазбежна трапляе эмігрант, ці прадстаўнік нацыянальнай меншасці ва ўмовах змены месца жыхарства і асяроддзя. Уваход у новую моўную стыхію, у новы лад жыцця і новую культурна-гістарычную рэальнасць, безумоўна, уплывае на фарміраванне каштоўнасных акцэнтаў і (у дачыненні да творчасці) на сам ход мастацкай логікі. Змены, якія характарызуюць гэты працэс, маюць як дадатныя, так і адмоўныя рысы. "Двухмоўе – гэта дыялог светапоглядаў, сістэм свету, – неяк выказаў сваю думку з гэтай нагоды Г.Гачаў. – Пры ім атрымліваецца стэрэаскапічнасць зроку, ёмістасць мыслення. З другога боку – на гэтым узроўні з'яўляецца плённая самакрытыка думкі і слова. Бо "двухмоўнік", які жыве паміж двух мадэляў свету, выразна адчувае недастатковасць, адноснасць кожнай з іх; гэтага не бачыць самаўпэўнены "аднамоўнік", на якой бы вялікай мове ён ні мысліў. Вартасна-акцэнтныя сістэмы дзвюх моў (двух светаў) узаемапрасякаюць адна адну"²¹.

Выказаныя вышэй развагі пра ментальна-пачуццёвую супярэчлівасць, "двухполюснасць" успрымання, не варта, вядома, успрымаць як катэгарычныя, бо кожная адораная сапраўдным талентам творчая асоба міжволі прапануе свету свой непаўторны парадокс, сваю загадку і сваё бачанне, якія не могуць быць прадвызначаны ці ўкладзены ў агульныя схемы. Гэтую ісціну прыгадваеш яшчэ раз, калі гарташ старонкі аўтабіяграфічнай кнігі "Віры. Нататкі рэдактара" Г.Валкавыцкага – першага і на працягу больш як трыццаці гадоў нязменнага рэдактара беластоцкага тыднёвіка "Ніва", ініцыятара заснавання літаратурнага аб'яднання "Белавежа" (1958). Ні на якую духоўную раздвоенасць у кнізе не знойдзеш нават намёка, наадварот, аўтар робіць уражанне надзвычай цэласнай асобы – і ў плане нацыянальнай пазіцыі, і ў

¹⁹ Тамсама. С.14.

²⁰ Барскі А. З пабачанага і перажытага. Мінск: 1992. С.11.

²¹ Гачев Г. Национальные образы мира. –М.:1988. –С.37.

плане чалавечых ды грамадскіх адносін. Праўда, варта заўважыць, што і сітуацыя двухмоўя, на якую мы абаяліся ў папярэдніх развагах, не мае істотнага дачынення да Г.Валкавыцкага: беларус, жыццё якога прайшло ў Польшчы, атрымаў адукацыю ў Маскве, дзе скончыў знакаміты Літаратурны інстытут – ўсе гэтыя біяграфічныя арыенціры паказваюць хутчэй на псіхалогію “трохмоўя”, якую мы, аднак, не асмелімся разглядаць тут нават у гіпатэтычным плане.

Аўтабіяграфічныя запісы Г.Валкавыцкага вытрыманы ў строгай аб’ектыўна-дакументальнай манеры і тая ступень дакладнасці, з якой аўтар падыходзіць да фіксацыі падзей, дазваляе разглядаць іх не проста як жыцццёліс канкрэтнага чалавека, але і як хроніку грамадска-асветніцкай дзейнасці тыднёвіка “Ніва” (а часткова і БГКТ). Храналагічны абсяг успамінаў пазначаны 1954 – 1990 гадамі, кароткія ж ўводзіны пад назвай “Пазнаёмімся” даюць аўтабіяграфічны бліц-портрэт вядомага дзеяча беларускай культуры. Аўтар абірае знешнеапісальную манеру выкладу матэрыялу: амаль не заглыбляецца ў свае ўнутраныя станы, пазбягае рэфлексій, але логіка апісаных паводзін, абставін і ўчынкаў дае магчымасць чытачу самому прасачыць развіццё характару аўтара – на фоне падзей і ў рэчышчы сітуацый. “Залаты запас пісьменніка – гэта запас яго думак і назіранняў над жыццём. Іншымі словамі, гэта яго біяграфія”²², – слухна выказаўся неяк К.Паўстоўскі. І добра, калі “запас” гэты, як шчасліва здарылася ў выпадку з Г.Валкавыцкім, перадаецца ў “вольнае карыстанне” чытачу – без надакучлівага прыхарошвання і “міфалагізацыі” аўтарскай асобы.

“Віры” уражваюць перш за ўсё сваёй незвычайнай інфармацыйнай насычанасцю: імёны, прозвішчы, геаграфічныя назвы, занатоўкі размоў, уражанні аб паездках, канцэртах, фестывалях і грамадскіх мерапрыемствах, статыстычныя звесткі, лісты ў рэдакцыю... Усё гэта сапраўды стварае адмысловы вір падзей, ў цэнтры якога – жыццё канкрэтнага чалавека. Жыццё, аддадзенае справе.

Цяжка пераацаніць намаганні, што пакладзены Г.Валкавыцкім дзеля справы ўмацавання правоў і развіцця культуры беларускай нацыянальнай меншасці ў Польшчы. Па сутнасці, усё яго творчае жыццё было паслядоўным супрацьстаяннем экспансіі больш моцнай і больш абароненай суседняй культуры, да якой рэдактар “Нівы” ставіўся з нязменнай і справядлівай павагай, але можна і бескампрамісна адстойваць сваё, бацькоўскае, беларускае. І словам, і справай. “Кожная меншасць, – чытаем на адной з старонак кнігі Г.Валкавыцкага, – у тым ліку і нацыянальная, як правіла, хварэе на комплекс непаўнацэннасці. Наша грамада таксама падверглася спусташальнаму нападу гэтай немачы. Раслі шэрагі нацыянальных параноікаў, разбітых беларускім паралічам індывідуумаў “з ніадкуль”, а антывірусаў страшэннай хваробы мы не выгадалі. Нашы дзяжурныя лозунгі, што пачыналіся заклінальным словам “любі”, народ сур’ёзна не ўспрымаў (прыгожыя лозунгі людзям прыеліся), на больш арыгінальныя, накіраваныя Багушэвічавага “Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!”, налажыў вета пільны цэнзар. Будзем тады карчаваць паразіта жыццём і справамі тых падляшучоў, што, нягледзячы на

²² Паустовский К. Золотая роза. – М.: Сов. писатель, 1983. С.8.

²³ Валкавыцкі Г. Віры. Нататкі рэдактара – Беласток: Белавежа, 1990. С.106.

“трэфнае” паходжанне, дабіліся выдатных поспехаў. Словам, даказваць: наша “горшасць” не прыродная! І адкрылі рубрыку “Сустрэчы з землякамі.”²³

Серыя змешчаных у тыднёвіку пад гэтай рубрыкай матэрыялаў пра слынных беларусаў (саістку Вялікага опернага тэатра ў Варшаве Галіну Сланіцкую; сааўтарку праекта сталічнай “Усходняй сцяны”, архітэктара Зінаіду Фалькоўскую; аўтара кнігі “Я на фронце не быў”, афіцэра Яна Верамеюка і інш.) была толькі малой часткай таго ўнёску, што зрабіла дзейнасць “Нівы” ў справу шматпакутнага змагання беларусаў за права “людзьмі звацца”...

Кніга Г.Валкавыцкага выяўляе шматаспектны падыход да сучаснасці, і кола праблем, што закрануты ў ёй, можа выклікаць навуковую зацікаўленасць не толькі літаратуразнаўцы, але і сацыёлага, культуролага, палітолага, фалькларыста. Альбо, напрыклад, крыніцзнаўцы, які адзначыць бяспрэчную дакументальную каштоўнасць мемуараў Г.Валкавыцкага, звярнуўшы увагу на публікацыю лістоў вядомых дзеячоў беларускай літаратуры і культуры: Л.Геніюш, М.Забэйды-Суміцкага, Зоські Верас, Ул.Караткевіча, М.Машары, П.Пестрака, А.Пысіна і іншых. Старонкі ўспамінаў пра гады вучобы ў Літаратурным інстытуце і пазнейшыя наведванні Масквы нешматслоўна расказваюць пра сяброўства (альбо проста знаёмства) аўтара з Б.Акуджавам, Б.Ахмадулінай, Е.Еўтушэнкам, К.Ваншэнкіным, М.Луконіным, Ул.Сакаловым, Ул.Цендраковым... Наогул (паўторымся) вельмі ўражвае гэта нязмушанае існаванне Г.Валкавыцкага нібыта на сутарэнні – трох культур, трох моў, трох светапоглядаў, – што, безумоўна, накладае свой адбітак на своеасаблівасць таленту Г.Валкавыцкага: чалавечага, рэдактарскага, пісьменніцкага.

Аднак жа, безумоўна, падзел беларускіх аўтараў на “аднамоўнікаў”, “двухмоўнікаў”, а тым больш “трохмоўнікаў” – справа няўдзячная і бессэнсоўная, гэтаксама як неразумна весці размову і пра светапоглядную ці мастацкую перавагу эмігранцкай прозы над “айчыннай” ці наадварот. Але няцяжка заўважыць, што аўтабіяграфічныя творы беларускай пісьменніцкай дыяспары вылучаюцца выразнай ацэнчна-крытычнай дамінантай. Іх суайчыннікам на Беларусі ў большай ступені ўласцівы сузіральнасць, памяркоўнасць, апавядальна-храніцкая манера.

Мікола Мішчанчук
Брэст

Хто сплюціць доўг?

Перачытваючы даследаванне Яна Чыквіна “Далёкія і блізкія”

Больш чатырох дзесяцігоддзяў спатрэбілася, каб адкрыць чытачам спадчыну “чорных лебедзяў” (вобраз-сімвал Рыгора Крушыны) – пісьменнікаў-эмігрантаў, якія ля чужых берагоў не забываліся на свой любы край, думалі-марылі пра яго лёс, адкрывалі яму свае паранення сэрцы і душы. Нашы суседзі з Усходу даўно прызналі за сваіх, увялі ў школьныя чытанкі, універсітэцкія падручнікі (хоць што гэта такое – “увялі” – за руку ўзялі і ўвялі, як у пакой які?), не кажучы пра новую навуковую акадэмічную літаратуру, імёны эмігрантаў Івана Буніна, які так і не вярнуўся ў паслякастрычніцкую Расію па палітычных меркаваннях, Аляксандра Купрына і Леаніда Андрэева. Адалі даніну павагі палітычным апанентам таталітарызму па-бальшавіцку – М. Гумілёву, Д. Меражкоўскаму, З. Гіпіус, Ул. Хадасевічу, дзед якога, дарэчы, ўдзельнічаў у паўстанні 1831 года супраць расійскага ўціску ў Польшчы, быў родам з земляў беларускіх. У дэмакратычнай Расіі прызналі за сапраўдных майстроў слова эмігрантаў пазнейшай пары Аляксандра Салжаніцына, Уладзіміра Набокава, Іосіфа Бродскага. Бо за аснову крытэрыяў ацэнкі іх дзейнасці ў дадзеным выпадку абіраўся крытэрыі МАСТАЦКІ, ЭСТЭТЫЧНЫ, а не ІДЭАЛАГІЧНЫ. У нас, на Беларусі, многае рухаецца наперад замаруджана, неяк перакошана, часам дэфармавана. І ў перыяд так званай хрушчоўскай адлігі канца 50 – 60-х гадоў ХХ стагоддзя, калі была прадстаўлена рэальная магчымасць вярнуць імёны “забытых” (што амаль роўна слову “забітых”), рэпрэсаваных пісьменнікаў, мы зрабілі гэта не напоўніцу, менш, чым на палову, неяк асобнымі штрыхамі, урыўкава, як бы чагосьці баючыся. І ў адметны перыяд хуткаецчнага новага адраджэння 80 – 90-х гадоў таксама не паспелі зрабіць многага, не стварылі аператыўна, на хвалі пэўнай палітычнай і ідэалагічнай кан’юнктуры новай акадэмічнай гісторыі літаратуры, годных, не падуладных жорсткаму дыктату і нарматыўнасці падручнікаў, не заклалі падмурак (ды каб ён быў непарушаны!) вывучэння на вышэйшым, больш аб’ектыўным узроўні нацыянальнага слоўнага мастацтва. А тут хутка наспела і яшчэ адна задача: паставіць яго ў кантэкст сусветнага. Так і мітусіліся мы, стараліся-рупіліся да таго часу, пакуль не прагучалі першыя суровыя ацэнкі з вуснаў людзей, якія ці наогул не маюць дачынення, ці маюць толькі ўскосныя адносіны да прыгожага пісьменства: маўляў, выкідвайце са школьных праграмаў усіх ворагаў-эмігрантаў, гэтых фашыстоўскіх паслугачоў! Да голасу суровых “рэцэнзентаў” прыслухаліся афіцыйныя ўлады, нават многія

паважаныя людзі, якія самі прайшлі сцежкамі мінулай вайны аж да Берліна. Масея Сяднёва (хоць у падручніку для 9 класа і ёсць артыкул пра яго творчасць) загадана не вывучаць, не згадваць. А пра Наталлю Арсенневу для падручніка па праграме Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта быў напісаны артыкул і ляжыць зараз без руху ў архіве аўтара гэтых нагатаў. Пра Ларысу Геніюш – аўтарку пранізлівых радкоў: “Як жыць – дык жыць для Беларусі. А без яе – зусім не жыць!” – таксама загадана не гаварыць вучням. А на якой творчасці, на чыста рытарычных радках пра абстрактную любоў да радзімы мы выхаваем сапраўдных патрыётаў? А яна ж, Ларыса Антонаўна, адна супрацьстаяла да канца таталітарнай сістэме, смела і незалежна паводзіла сябе да канца дзён сваіх! Нават ката Цанавы не спалохалася на допыце і фактычна ўчыніла допыт яму, а нам дала ўрок на ўсё жыццё, як па-сапраўднаму любіць свой родны край і свой народ...

Пад забаронай апынулася адна з цікавейшых старонак нашай нацыянальнай літаратуры. Але цікаўныя і добрасумленныя вучні і студэнты, сапраўдныя настаўнікі-адраджэнцы, а не “ўрокадаўцы”, ведаюць, што за межамі метраполіі стваралася вартае ўвагі мастацтва слова на беларускай мове. Лёд крануўся дзесяць гадоў назад з выхадам публікацый Барыса Сачанкі, анталогіі беларускай эміграцыйнай паэзіі “Туга па Радзіме” (1992). Крыгаход пачаўся. І спыніць-забараніць яго немагчыма. Наадварот, падобныя адносіны да арыгінальнай спадчыны абуджаюць яшчэ большую ўвагу да яе, большае жаданне ўведаць пра тое, пра што не хоча (ці не можа) гаварыць на ўроках настаўнік, а на лекцыях – выкладчык роднай літаратуры.

Доўгая наша размова перад асноўнай часткай гаворкі не выпадковая. Яна – вынік асноўнага назірання, якое мы вынеслі, прачытаўшы кнігу ўдумлівага і смелага даследчыка слоўнага мастацтва. А яно, назіранне, лучыцца да чыквінскай канцэпцыі адкрытай літаратуры, адкрытага мастацтва як лагічнага завяршэння яго пошукаў у працягу стагоддзяў. Асабліва выразна адзначаная думка раскрываецца ў пачатку артыкула, прысвечанага лірыцы Янкі Юхнаўца, (“Набліжэнне вандроўніка”) ці не ў першай у гісторыі беларускага літаратуразнаўства, паглыбленай у тэарэтычных адносінах, кнізе пра літаратуру беларускай дыяспары. Спашлемся на радкі, якія сведчаць пра канцэпцыю літаратурнага працэсу ў цэлым, вельмі блізкую Яну Чыквіну: “Сучасная еўрапейская мастацкая культура знае дзве тэндэнцыі, за якімі хаваюцца глыбока адметныя светапогляды, – тэндэнцыю да стварэння твораў “закрытых” (як адлюстраванне традыцыйнага парадку, які чалавек лічыць нязменным і атаясамлівае з аб’ектыўнай структурай свету) і – супрацьлеглую – тэндэнцыю да стварэння твораў “адкрытых” (як своеасаблівае ўхваленне мастацтвам прысутнасці ў свеце чалавечай дзейнасці Выпадку, Неакрэсленасці, Праўдападобнасці, Двухзначнасці, Шматзначнасці, Бязладдзя (...)*”. Выказванне спадара Чыквіна мае метадалагічнае значэнне. У ім, як у фокусе, канцэнтруюцца многія ісціны – лагічна-абстрактныя і канкрэтныя, важныя для разумення шляхоў, пройдзеных слоўным мастацтвам у вялікім часавым адрэзку, яго набыткаў і стратаў, і для пазнання ўдач і няўдач канкрэтных

* Ян Чыквін. Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа, Беласток 1997, с. 60. (Далей спасылкі на гэце выданне падаюцца ў тэксце).

майстроў, паспяховасці і “правільнасці” асобных твораў і г.д. У дачыненні да ХХ стагоддзя, самага драматычнага і складанага па параметрах розных і многіх, тэзіс можа займаць найбольшае значэнне. Так, да прыкладу, нашаніўскі перыяд і 20-я гады сталіся гадамі значных эстэтычных дасягненняў, таму што ў гэты час мастацтва было адкрытае для пошукаў, эксперыментаў, што сярод літаратараў панавала атмасфера спаборніцтва, таму што менавіта ў гэты час перапляталіся, перасякаліся розныя мастацкія праграмы, актыўна адстойваліся прынцыпы ЎЗВЫШАНАСЦІ, АРЫГІНАЛЬНАСЦІ як асноватворныя ў стварэнні прыгожага. 30-я ж і наступныя за імі гады сталіся гадамі ўзаконенай на дзяржаўным узроўні нарматыўнасці. Пошукі спыніліся. Літаратурная творчасць ператварылася ў вытворчую дзейнасць па напісанню твораў на тэму дня, пра індустрыяльнае, калгаснае ды культурнае будаўніцтва і г.д. Нарматыўнасць, закрытасць таталітарнага (і не толькі сталінскага!) грамадства была ўзаконена і прынцыпамі непісьменна названага творчага метаду – сацыялістычнага рэалізму. Менавіта “закрытасць” як пануючая догма, суровае, дамінантнае патрабаванне перашкодзіла Кандрату Крапіве дапісаць раман “Мядзведзічы”, твор пра перабудову вясковага жыцця, Змітраку Бядулю – разгарнуць напоўніцу ідэю пра неабходнасць узорнага, культурнага гаспадарання на зямлі і падмяніць яе ідэяй чарговага выкрыцця шкодніка-прытасаванца, гаспадара-хутараніна Язэпа Крушынскага. Яму фактычна не дала працаваць на зямлі ўлада. Замаўчаў і пісаў “у шуфляду”, як непатрэбныя, медытатыўныя вершы Аркадзь Моркаўка. Астрог спыніў “песні на руінах” Язэпа Пушчы – сапраўднага эксперыментатара, шукальніка адметных мастацкіх формаў, нашага беларускага імажыніста. Пераключыўся на аднадзёнкі пра радаснае жыццё не менш, чым Пушча, эксперыментатар Тодар Кляшторны. Кузьма Чорны пасля апавядання “Буланы”, праўдзівай, так і не закончанай “Смагі” прайдзе праз выпрабаванне вытворчай тэматыкай, спрошчанае адлюстраванне будаўніцтва “новага жыцця” ў рамане “Трэцяе пакаленне” і – шчасліва-разняволены, па-філасофску прасветлены – адкрыецца ў новай, вечнай, агульначалавечай тэматыцы, неасімвалісцкім стылю і жанравай свабодзе ў раманах ваеннай пары “Вялікі дзень”, “Млечны Шлях”, “Пошукі будучыні”. “Адкрытасць” як гарантыя сапраўднай словатворчасці відавочна выявіцца ў мастацтве 80 – 90-х гадоў. Пра што чытаем і ў кнізе Яна Чыквіна: “У авангардзе навейшай беларускай паэзіі, сугучнай з магістральным шляхам развіцця “адкрытага” еўрапейскага мастацтва, стаяць – на мой погляд – тры выдатныя паэты: Алесь Разанаў (дэвізам якога з’яўляецца “Я – той, хто шлях і хто па ім ідзе”), Надзея Артымовіч, паэтэса інтуітыўна-“адкрытай” паэтыкі, чья творчасць шырэй раскрываецца ў сваіх абсягах перад тым, хто памятае, што для яе “Паэзія – гэта падарожжа. У глыбіню сябе самой”, і Янка Юхнавец, паэтычнае крэда якога, відаць, перадае ягонае перакананне: “Усё, усім зямля мая тоіць, ува мне тайніцу сваю”, альбо больш метафарычнае: “Мізэрная пясчынка трымае муру злог” (с. 61, 62). Да сказанага паважаным аўтарам выдання пра беларускае літаратурнае замежжа хіба што можна было б дадаць і прозвішча Рыгора Барадуліна, які пастаянна стараўся пераадолеваць, а апошнім часам і пераадолеў бар’ер нарматыўнасці і праграмаванасці на традыцыйныя прынцыпы пісьма, жанравую вытрыманасць ды сіметрыю, карыстанне сілабатонікай, які смела эксперыментуе з вобразнасцю ў шырокім

значэнні гэтага слова і з мінівобразнасцю, а па-ранейшаму на адну з першых пазіцый ставіць словатворчасць. Не мне пераконваць такога слыннага знаўцу прыгожага пісьменства, як Ян Чыквін, што, бадай, як ніхто з іншых паэтаў канца XX стагоддзя (за выключэннем Максіма Танка), Рыгор Барадулін ставіць на першы план суб'ектыўнае самавыяўленне. А Максім Танк таксама мае права быць названым у шэрагу прадстаўнікоў “адкрытага” мастацтва слова. Ён быў першы бясстрашны эксперыментатар у галіне мастацкай формы. Што датычыцца зместа – дык тут размову весці цяжэй і складаней.

У кнізе Чыквіна блізкія нам ідэі, якія вынікаюць з агульнай канцэпцыі, вышэй ужо намі акрэсленай, пра жанравую свабоду як прынцып сучаснай літаратуры. І не толькі сучаснай, але і XX стагоддзя ўвогуле, асабліва другой яго паловы. Нам даводзілася адстойваць падобны пункт гледжання падчас абароны дысертацыі чатыры гады таму, а яшчэ раней – у манаграфіі “Ёсць у паэта свой аблог цаліны... Жанрава-стыльвая разнастайнасць сучаснай беларускай лірыкі” (1992). Падобны падыход дае нам магчымасць бачыць і паказаць дынаміку і зменлівасць літаратурнага працэсу, пазбягаць традыцыйнасці погляду на адносную нерушнасць і чысціню жанрава-стыльвых пошукаў пісьменнікаў на этапах пэўнай стадыяльнасці (вучэнне гэтае найглыбей, як нам думаецца, распрацавана рускім даследчыкам Г.М. Паспелавым) светавага мастацтва слова. Ян Чыквін канкрэтызуе зыходны тэзіс пра рухомасць і зменлівасць жанраў і жанравых формаў на многіх старонках сваёй кнігі пры кваліфікаванай, незайдзалагізаванай ацэнцы набыткаў і Масея Сяднёва, і Наталлі Арсенневай, і Янкі Юхнаўца, і паэтаў Беластоцчыны. Многія канкрэтныя ацэнкі з'яўляюцца першаснымі, паглыбляюць наша ранейшае разуменне спадчыны прадстаўнікоў беларускай дыяспары і іх несумненых творчых дасягненняў. Як аўтару двух апублікаваных і двух недапушчаных да друку ў школьных падручніках артыкулаў пра Наталлю Арсенневу, мне асабліва імпануе думка пра пашырэнне “ўнутрыжанравага дыяпазону” творчасці колісь камернай паэткі ў ваенную пару, з'яўленне на той час і вершаў “на выпадак”, і вайскова-патрыятычных песняў, і малітваў-рэквіемаў, і публіцыстычна-дэкларатыўных, гімнічных прысягаў. Як бы падсумоўваючы свае назіранні, даследчык тонка пераходзіць ад характарыстыкі формы да характарыстыкі зместу, выводзіць сутнасную заканамернасць, якая паўплывала на падобны стан творчасці выдатнай мастачкі слова: “Гэтае размыканне лірычнага верша Наталлі Арсенневай адбывалася як своеасаблівае яго ўзбройванне супраць вайны” (с. 48). Не помню, каб нехта падобным чынам выказаўся, каб нават той самы Антон Адамовіч – удумлівы замежны аўтар, знаўца літаратуры дыяспары так сказаў пра сутнаснае, пра прычыны і вынікі пераменаў не толькі ў настрою паэткі, але і ў формах яго выяўлення. Антон Адамовіч дае ўвогуле даволі агульную ацэнку эвалюцыі творчасці паэткі, разглядае паэтапныя змены настрою ў ёй – мажорнага і мінорнага, – а іншыя фактары, у тым ліку і жанравы стан вядомага ўсім даследчыка цікавіць мала. Як залацінкі, рассыпаны ў кніжцы Чыквіна тонкія назіранні. Многія з іх вынікаюць з паралеляў, параўнанняў розных твораў, паміж якімі адлегласць часам не ў адно стагоддзе. Здавалася, вельмі крохкая сувязь паміж лірыкай Арсенневай ваеннай пары і “Словам аб палку Ігаравым”, лірычнай гераніяй яе твораў-плачаў, твораў-малітваў і падобнымі творамі пазнейшай пары. Ян

Чыквін гэтую сувязь (і зноў, як думаецца, упершыню) убачыў і адпаведным чынам паказаў: “У яе адносінах да поля вайны, змагання чуецца Яраслаўнін пачатак. Як і ў “Слове аб палку Ігаравым”, лірычная гераіня Наталлі Арсенневай таксама чакае, чакае ў сваёй крэпасці, у сваім “не занятым” ворагамі доме, калі ж вярнуцца жаўнеры-воі. Складае пра іх песні, плача ды моліцца за іх вяртанне жывымі. І верыць у тую недалёкую светлую будучыню сама, па-народнаму чакаючы падмогі прыродных сіл (...)” (с.49). Арыгінальна падаецца матэрыял пра Кастуся Акулу ў артыкуле “Нявычарпаная тэма”: напачатку ідзе агульнафіласофская ацэнка трылогіі “Гараватка”, а затым – аўтабіяграфічныя запіскі яе аўтара, пярэ якога належаць не менш цікавыя “Змагарныя дарогі” і вядомы раман пра жыццё эмігрантаў “За волю”.

Дарэчы, з публікацыі відаць, што “Гараватка” – твор пра страту беларусамі нацыянальнай самасвядомасці, каранёў, разбеларушчванне беларусаў – пісалася пад бясспрэчным уплывам нашых “метрапольных” пісьменнікаў Кузьмы Чорнага і Максіма Гарэцкага, якіх у сваім лісце да Чыквіна згадвае добрым, цёплым словам Кастусь Акула: “Ці не найбольшы патэнцыял стварыць вялікія творы ў беларускай мастацкай літаратуры, калі б ім далі магчымасць, мелі Максім Гарэцкі і Кузьма Чорны” (с. 100).

Цікавыя артыкулы ў кнізе “Далёкія і блізкія” пра Ларысу Геніюш – гэту “маці Беларусі”, пра яе сына Юрку Геніюша, зломленага маральна і фізічна трагедыінымі абставінамі. А што датычыцца артыкулаў пра пісьменнікаў Беласточчыны, белакежцаў Яшу Бурша, Уладзіміра Гайдуга, Надзею Артымовіч, Сакрата Яновіча і іншых, дык у іх адчувальная магутная кампетэнтнасць і прафесійная зацікаўленасць, імкненне прыкмеціць і адзначыць найхарактэрнае ў стылявых, жанравых, тэматычных пошуках розных аўтараў. Кожны артыкул, нават невялікі памерам – як яскравая часцінка агульнай карціны, а разам яны – цэласная выява пошукаў шматлікага аўтарскага калектыву, які праносіць эстафету вернасці свайму роднаму, бацькоўскаму праз гарачыя вароты выпрабаванняў. Пра гэта напісана і ў артыкуле пра Міхася Шаховіча “Да вытокаў роднага”: “Польскі пісьменнік Юзаф Крашэўскі калісь назваў Беларусь, краіну лясоў і балотаў, “журботнай Аркадыяй”. Аркадыйскі матыў роднага краю, як бачым на прыкладзе паэтычнай творчасці Міхася Шаховіча, неўміручы. І дзякаваць Богу” (с. 143). І нам таксама хочацца сказаць тое ж – дзякаваць Богу, што мы жывём, што верым у сябе і ў свой край, рупімся пра захаванне традыцый, пра тое, што і як пакінуць у спадчыну нашчадкам.

Даследаванне Яна Чыквіна пра літаратуру беларускага замежжа надае дадатковы стымул яе далейшаму вывучэнню ў кантэксце з літаратурай, створанай у метраполіі. Тут патрэбны большыя намаганні з нашага боку. Думаецца, што наспела неабходнасць даваць пра яе раздзелы (у тым ліку – аглядныя) у акадэмічнай гісторыі літаратуры, над якой зараз плённа працуюць знаўцы слоўнага мастацтва з Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН і ВДУ Беларусі. Недаравальнае выключэнне асобных раздзелаў пра творчасць пісьменнікаў-эмігрантаў са школьнай праграмы і школьных падручнікаў новага пакалення, якія апошнім часам прэтэндуюць на шырокі і поўны ахоп літаратурных фактаў і з’яваў. І не трэба палохацца ў данай (школьнай) сітуацыі праўды пра пісьменнікаў біяграфічнага характару, замоўчваюць негатыўныя

факты, помнячы, што складаным і драматычным былі перадваенны, а затым і ваенны перыяды, што нялёгка было нашаму, як і іншым, народу ва ўмовах таталітарнага сталінскага, а за ім і фашыстоўскага ўціску. Асабіста нам не ўяўляецца паўнакроўнай і поўнакаштоўнай школьна праграма без імёнаў Ларысы Геніюш, Масае Сяднёва, Наталлі Арсенневай, Алеся Салаўя, Алеся Барскага, Сакрага Яновіча, Яна Чыквіна і іншых майстроў вобразнай творчасці, якія жывуць за межамі нашай краіны. А трылогія Кастуся Акулы “Гараватка” (“Дзярлівая птушка”, “Закрываўленае сонца”, “Беларусы, вас чакае зямля”) можа стаць самай чытэльнай кнігай на Беларусі сярод свядомых адраджэнцаў, якія помняць балючыя старонкі сваёй гісторыі. У праграмах для студэнтаў-філолагаў ВНУ круг імёнаў можна істотна пашырыць.

Нам ёсць над чым працаваць. Разам. З верай у будучыню. Той верай, якую сілкуюць і цэментуюць кніжкі, падобныя чыквінскай.

КАМУНІКАТ.ORG

Запавет новаму стагоддзю

**Янка Брыль, Запаветнае.
Выбраныя творы, Беларускі
кнігазбор, Мінск 1999**

У серыі “Беларускі кнігазбор”, што за адносна нядоўгі час стала значнай падзеяй у культурным жыцці краіны, з’явіўся новы том – том выбраных твораў Янкі Брыля.

Зборнік пабудаваны вельмі прапарцыянальна нават у чыста колькасных адносінах: 3 апавесці, 18 апавяданняў, 3 нізкі лірычных мініяцюр і 3 эсэ. У ім прадстаўлены ўсе асноўныя жанры, у якіх працуе Я. Брыль, апроч хіба што рамана. Ёсць у складзе тома творы з найранейшых (“Як маленькі” – 1937) і напісаныя адносна нядаўна (“Муштук і папка” – 1990), творы, моцна звязаныя з традыцыямі літаратурнай класікі і самі прызнаныя класічнымі (“Марыля” 1937–43, “Маці” – 1957, “Memento mori” – 1958), і выразна навагарскія (“Яшчэ раз першы снег” – 1971, “Тройчы пра адзіноту” – 1971, “Золак, убачаны здалёк” – 1978). Ёсць і такія, што не надта часта трапляюць у поле зроку крытыкаў і даследчыкаў (“Усмешка” – 1956, “Знічка” – 1966, “Дакор” – 1966). Добра, што творы суправаджаюцца каментарам са звесткамі пра крыніцы тэкстаў і іх першыя публікацыі (Н. І. Семашкевіч). Прыцягваюць да сябе ўвагу і некалькі старонак з удала падабра-

нымі фотаматэрыяламі. На іх аўтар у розныя перыяды жыцця, яго бацькі і браты, родная вёска, сучаснікі, сябры – часцінка гісторыі XX стагоддзя ў асобах. І ўсё гэта разам утварае гарманічнае адзінства, якому дакладна адпавядае агульная назва кнігі: “Запаветнае”. Гэта значыць, найдаражэйшае, тое, чым творца асабліва ганарыцца, дзе ён здолеў найбольш поўна ўвасобіць сваю чалавечую і мастацкую індывідуальнасць.

Пра адметнасць таленту і наватарства Я. Брыля, пра народныя, нацыянальныя карані яго творчасці цікава піша ў прадмове да кнігі С. Андрэюк. Разважае даследчык і пра таямніцу трывалай папулярнасці беларускага класіка: “...той чытач, якога пісьменнік займеў напачатку свайго творчага шляху, і па сённяшні дзень яму не здраджвае. Больш таго, кола чытацкае ўсё пашыраецца. Нягледзячы ні на якія сацыяльна-палітычныя змены, тым больш на літаратурную і кніжную моду” (с. 10). Працягваючы гэтую думку, хацелася б дадаць, што такая вернасць чытача – натуральны адказ на гранічную шчырасць аўтара. Адкінуўшы мастацкія ўмоўнасці, Я. Брыль зрабіў месцам сваіх твораў суб’ектыўны духоўны вопыт. Але кожны раз, гаворачы “ад сябе” і пра сябе, ён вядзе размову “пра галоўнае”, “вечнае”, пра тое, што хвалное кожнага і не мяняе

сваёй сутнасці “ў святле нейкіх чарговых рашэнняў”. Гэтым тлумачацца давер і нязменная ўвага чытацкай аўдыторыі.

Калісьці, у пачатку XX стагоддзя, з пытаннем “як жыць?” людзі накіроўваліся да Л. Талстога. Малады Я. Брыль таксама быў пад уплывам гуманістычнай праграмы рускага генія і дыялог з ім працягвае ў сваіх творах аж дагэтуль. Сёння ж, напрыканце стагоддзя, ужо сам Брыль стаў для суайчынікаў такім чалавекам, да якога хочацца звярнуць даверлівае: “Як жыць?” У адказ мы не пачуем павучанняў, паколькі пісьменнік лічыць сябе не настаўнікам, а шукальнікам ісціны. Знойдзеныя “моманты ісціны” Я. Брыль аператыўна занатоўвае “для сябе”. Але і ад людзей не хавае, запрашаючы да сумеснага роздуму. Наладзіць такое сумоўе і «цыркуляцыю добрых пачуццяў», як выказаўся калісьці майстар, яму апошнім часам найлепш дапамагаюць лірычныя мікражанры. Менавіта Я. Брыль здабыў для іх у беларускай літаратуры права грамадзянства.

Адна з лірычных натагак у “Запаветным” вылучана спецыяльна. Прыведзеная *facsimile* сярод фотадакументаў, яна робіцца своеасаблівым эпіграфам да ўсяго тома: “Чырвоная нітка залатой... проста разумнай сярэдзіны, якая ўецца, шукаючы, пульсуе паміж мноствам аднабокіх праўдаў, сцвярджаючы галоўную – пра чалавечнасць, мір, дружбу паміж народамі. Клічучы толькі туды”. Жыць, каб памнажаць у свеце красу і абараняць гармонію – вось маральна-філасофская пазіцыя мастака-гуманіста, актуальная і неабходная таксама для ўсіх нас. Асабліва цяпер, калі вельмі выразна стала відаць, што адыходзячае XX

стагоддзе, усяляк катуючы планету, шмат зрабіла для таго, каб вытрусіць з людзей веру ў вечныя, “запаветныя” каштоўнасці, абясцэніць індывідуальнасць і самое чалавечае жыццё.

Сын свайго веку, Я. Брыль усё гэта бачыў. Ён нарадзіўся ў час першай сусветнай вайны. У другой прымаў непасрэдны ўдзел. Жудасныя ў сваёй крывавай абсурднасці сталінскія рэпрэсіі таксама не абмінулі сям’ю Брылёў. Ведаў пісьменнік і тое, як адыходзячае стагоддзе спакушала людзей фальшывымі ідэямі і каштоўнасцямі, камфортам і матэрыяльнымі выгодамі, аб’яўляючы іх не сродкам, а мэтай жыцця. Але дакладнае разуменне шматлікіх “злых здзекаў часу” (“Гамлет” В. Шэкспіра ў перакладзе Ю. Гаўрука) накіроўвала мастака перш за ўсё не на адмаўленне, а на сцвярджанне сапраўднага, станоўчага, прыгожага. “Вышэй за ўсё і перш за ўсё – чалавечнасць”, – вось жыццёвае і творчае крэда Я. Брыля. У сучаснікаў яно іншы раз выклікала і папрокі. Паблажлівыя – за наіўнасць, больш пагрозлівыя – за “абстрактны гуманізм”. Апошні папрок, досыць бязглузды і сам па сабе, у дачыненні да брылёўскіх твораў гучаў асабліва абсурдна, бо ў іх ідэя чалавечнасці кожны раз увасабляецца ў гранічна канкрэтным, індывідуальным характары. Дзядзька, у якога “не хоча падняцца рука, каб раскідаць чужое, сатканае цяжкай працай павуцінне” (с. 229 – “Як маленькі”, 1937), Паўлюк (“Мой зямляк”, 1945) з яго “сабакамі”, галубамі, “мастацкай маной” і “непаказнай працавітай смеласцю”, паводле дакладнага выразу Я. Брыля ў яго пазнейшым рамане “Птушкі і гнёзды”; Галя, што, прыслухоўваючыся да гудзення трактара ў начным прыцемку, шкадуе страчанага шчасця і кліча сваю

“харошую, (...) загубленую маладосць” (“Галя”, 1953); Снягурачка Ліпа – маленькая абаронца клёніка (“Ліпа і клёнік”, 1948)... Абстрактнымі, нежыццёвымі побач з імі выглядаюць якраз палітычна вывераныя збудаванні аматараў класовага падыходу.

У пошуках сапраўднай чалавечнасці Я. Брыль даследаваў духоўны воблік беларускага селяніна і адкрыў у ім не толькі цяжкія цягавітасць у працы, але і далікатнасць, імкненне нікому не перашкаджаць, а толькі дапамагаць, здольнасць успрымаць свет “як маленькі” – у яго паззі і прыгажосці. Такі чалавек можа стаць ахвярай бессаромных драпежнікаў (“Марыля”, 1937 – 1943), аднак куды часцей ён выяўляе жыццёвую ўстойлівасць, нават калі выпрабавалася смяротнай небяспэкай, як у апавяданнях “Маці” (1957), “Memento moi” (1958). І старая жняя, і пячнік – зусім не барацьбіты. У іх руках няма зброі, яны не падпарадкоўваюцца ніякай звышдзі, не ігнаруюць смерць, а наадварот – памятаюць пра яе (“memento moi”). І разам з тым яны – не ахвяры, бо ўзвышаюцца над бязлітаснымі абставінамі. Праўда, выглядае гэта падкрэслена проста, негераічна: “Няхай бы вісела, сыноч. Няўжо ж іх нехта паслухае?” (с. 284) – супакойвае маці сына, які толькі што сарваў са слупа фашысцкі загад. Усё жыццё яна ведала: накарма галоднага, дапамажы знясіленаму. Яна не можа інакш, бо яна – Маці, і што ёй чужыныцы з іх “новым”, бесчалавечным парадкам! Таксама натуральна пячнік пры першай магчымасці пачынае ратаваць “усіх добрых людзей” ад карнікаў, бо інакш перастане лічыць сябе чалавекам. Навошта тады яму жыццё?” Такім чынам, пагроза смерці не ў

стане прымусіць сапраўдных людзей падпарадкавацца жывёльным інстынктам, яны застаюцца вернымі сабе, як героі велічнай трагедыі. Іх простыя і, магчыма, не надта ўсвядомленыя жыццёвыя пазіцыі ў трагічных абставінах узнікаюцца да ўзроўню агульналюдскага этычнага прынцыпу: “памятай пра смерць” – гэта значыць, памятай пра маральную адказнасць і ведай, што, ахвяруючы сумленнем, ты сам разбураеш сябе, а гэта горш за смерць.

Калісьці Я. Брыля ўразіла ў чымсьці сугучнае толькі што згаданаму лацінскаму афарызму нямецкае выслоўе: “Jeder stirbt für sich allein” (“Кожны памірае адзін, самотны”). Аднак героі згаданых апавяданняў моцныя сваім адчуваннем аднасці са светам, народам, чалавечствам, і гэта ўзвышае іх нават над смерцю.

Адзінства людзей у стыхіі народнага, нацыянальнага жыцця – галоўная тэма апавесці Я. Брыля “Ніжнія Байдуны” (1974). Абраны ракурс адлюстравання – праз прызму народнай смехавой культуры – дазваляе аўтару разважаць пра сур’ёзнае, агульназначнае свабодна і дасціпна, “як маленькі”. У полі зроку лірычнага героя – родная вёска, маці, сёстры, брат, хросны, сваякі, суседзі. У вёсцы, як у вялікай сям’і, усе пра ўсіх шмат ведаюць і ставяцца адзін да аднаго неабыякава. Жарты, мянушкі, толькі бліжэй зразумелыя намёкі і выслоўі, агульнацікавыя размовы – усё гэта стварае асаблівы мікраклімат Ніжніх Байдуноў. Каларытныя воблікі, звычкі, гаворка вяскоўцаў, звязаныя з імі цікавыя выпадкі перададзены ў творы большасцю праз успрыняцце дзіцяці – яскрава і весела. “Хлапчукам – калі што смешна, дык яно і праўдзіва” (с. 96), – гэта далучаецца

да размовы той самы лірычны герой, але ўжо дарослы. Яго каментарыі ўдакладняюць карціны мінулага, надаюць ім мастацкую выразнасць і філасофскую заглыбленасць. Ён бачыць, як у гісторыі роднай вёскі і яе жыхароў на працягу першай паловы XX стагоддзя выяўляе сябе гістарычны лёс усёй краіны і беларускай нацыі з яе адвечнай праблемай усходне-заходніх адносін (як знак, да Ніжніх Байдуноў ад гасцінца вялі дзве павароткі – з усходу і з захаду). Урады, дзяржаўныя лады, “афіцыйныя мовы” змянялі адно аднаго і пакідалі след у калектыўнай памяці ніжнебайдунцаў, іншы раз вельмі своеасаблівы. А многім давялося і пабадзяцца па свеце. З Кітая ці Манчжурыі, з Румыніі ці Германіі яны прывозілі ў вёску дзіўныя рэчы, новыя слоўцы і ўражанні-успаміны, якія праз вусныя расказы хутка рабіліся агульным духоўным набыткам. Тут, відаць, праявілася адметная рыса нацыянальнага характару. Жывучы амаль у цэнтры Еўропы, ва ўмовах, калі “этнаграфічныя межы” “размываюцца з пяці бакоў, на стыках з Польшчай, Літвой, Латвіяй, Расіяй і Украінай” (с. 47), беларусы замацавалі ў сваім менталітэце вартую павагі талерантнасць, адкрытасць уплывам і разам з тым здольнасць, увабраўшы ў сябе чужое, “абжыць” яго і зрабіць сваім. Тэма нацыянальнай самасвядомасці – адна з магістральных у прозе Я. Брыля. І не выпадкова, бо XX стагоддзе павінна было стаць вызначальным этапам на шляху развіцця беларускай нацыі.

Усё пачынаецца з самапазнання, і, каб усвядоміць сваю патрыятычную пазіцыю, чалавеку важна паглядзець на радзіму і суайчыннікаў збоку, у параўнанні. За дзесяць год да “Ніжніх Байдуноў” гэтая праблема стала адной

з цэнтральных у рамане Я. Брыля “Птушкі і гнёзды” (1962–64), дзе галоўны герой Алесь Руневіч выйшаў “на перакрываўанне лёсаў многіх народаў” (М. Стральцоў) спачатку – праз чытанне, духоўныя пошукі, а потым і ў літаральным сэнсе адарваны ад роднай хаты віхурамі сусветнай вайны. Вопыт, атрыманы героем у Еўропе, быў супярэчлівы. На вайне Алесь з гордасцю ўбачыў сярод беларусаў шмат шчырых, моцных духам людзей. Але адчуў і абвостраную “даўно знаёмую крыўду за Беларусь”. Для прадстаўнікоў іншых нацый ён кожны раз альбо паляк, альбо рускі; ніхто не ўспрымае беларусаў як нацыю, а іх краіну – як самастойную дзяржаву (апошняе, на жаль, справядліва). Таму Руневіч уключаецца ў пошукі радзімы, хоча заваяваць для яе лепшую долю.

Тое, што для героя “Птушак і гнёздаў” было мэтай і праблемай, стала набыткам для апавядальніка з “Ніжніх Байдуноў”. Аповесць, як дарэчы, і напісанае некалькі раней апавяданне “Гуртавое” (1969), паэтызуе і ўслаўляе адзінства чалавека з нацыянальным асяроддзем, народнай глебай і прыродай як неабходную крыніцу яго жыццёвых сіл. Абодва творы поўняцца лагодным, задушэўным смехам. “Ведаю, ведаю я, што не гэтым смехам, не гэтай радасцю жылі тады людзі, што і наогул яны не гэтым, перш за ўсё, жывуць, – разважае лірычны герой “Гуртаво-га”. – ...Аднак... чаму так доўга і так светла помніцца мне гэты смех? ...Як момант чыстай чалавечай блізкасці, глыток высокай радасці жыцця...” (с. 325). У смеху тым выяўляе сябе душа беларуса, чалавека, які “заўсёды як маленькі”. Вось чаму гэты смех, гэты настрой так неабходны нам зараз, калі беларуская нацыя перажывае не

лепшыя свае часы.

Атмасфера гармоніі, прыгажосці сустракае чытача і ў пачатку аповесці “Золак, убачаны здалёк” (1978). Вось рака, “ліпа ў самай квецені”, пчолы, буслянка, дзе крылатая сям’я гадуе трох падлеткаў, лугавая ды палявая далячынь, пушча, леснічоўка. “...Па сцезцы ў траве ідуць да ракі дзве дзяўчынкі. Большая з доўгімі чорнымі косамі, у стракатай сукеначцы не да каленяў, голая ногі. Рукі і твар хораша загарэлі. А меншая, светлая, што пацешна тэпае перад большай, загарэла-голенькая ўся, да поўнай святасці без крыльцаў” (с. 103). Апавядальнік быццам лашчыць поглядам наваколле. Аднак яго погляд скіраваны і ва ўласны ўнутраны свет. Мінаваўшы свой жыццёвы поўдзень, ён вяртаецца ў думках да золку жыцця. Але ў яго дзіцячых успамінах, насуперак чаканню, не пануе суцэльная ідылія: свой цяжкі адбітак на іх паклала вайна.

Хіба не першыя яскравыя ўражанні дзяцінства лірычнага героя аповесці – царква без купала, знявечаная артабстрэлам, казацкая шашка, што нават прыдалася ў іх сялянскай гаспадарцы, “чорна-карычневая калочая капа, наматаная з дроту, як недарэчна кантовы клубок” (с. 112) на ўскрайку поля. Усё гэта злавесныя адзнакі першай сусветнай вайны. Яшчэ больш балючыя сляды пакінула яна ў жыцці людзей: разлучыла бацькоў Тоні Латышкі, замуціла розум Салаўя, забрала бацьку Зямы, паламала жыццё Каці і Жэні. Прымусіўшы пакутаваць бацькоў, вайна неўзабаве прынялася і за дзяцей, прывабліваючы іх сваімі жахлівымі “цацкамі”. Вынік небяспечнай гульні – фізічнае калецтва, як гэта здарылася з Маняй і Шурай. Але

вайна калечыць і душы: чапляецца за памяць дзяцей брудным салдацкім фальклорам, вярэдзіць уяўленне расказаў франтавікоў. У тых апавяданнях шмат гаварылася пра геройства, але прарывалася і іншае, як стогн дзядзькі Антося, што назаўсёды запаў у душу лірычнага героя: “Божа мой!.. Рукі, ногі, галовы – навалам!.. І кішкі на дроце... людзі – людзей, чалавек – чалавека!..” (с. 144)

Самае жудаснае наступства вайны – тое, што гвалт робіцца нормай, пачынае ўспрымацца досыць спакойна. Варажнеча паміж людзьмі здаецца іншы раз проста вясёлай гульні, як у фінальнай сцэне аповесці. Лірычны герой тут літаральна пакутуе ад “болю адчування вялікай крыўды, вялікай несправядлівасці, калі дароўля – дзеля дурнога, дзікага смеху – страўлівалі на бойку нашых сяброў – Валодзю Казака і Толю Немеца.

Гэты боль, гэты сум ідзе са мною ўсё жыццё, то аціхае і далёка адыходзіцца, то зноў возьме і вернецца, зусім нечакана” (с. 177). Нават праз паўстагоддзя апавядальнік не можа выбавіцца ад дакораў сумлення за тое, што не спыніў той бесчалавечны здзек. Хоць што ён – дзіця – мог зрабіць тады? Толькі заплакаць разам з няшчаснымі байструкамі.

Пройдзе час. І гэтым самым хлапчукам давядзецца ўзяць у рукі сапраўдную зброю, стаць салдатамі новай сусветнай вайны. Валодзя Казак і Толя Немец на ёй і загінуць. Памяць пра іх зноў і зноў будзе вяртаць лірычнага героя аповесці “Золак, убачаны здалёк” да пытання, як супрацьдзейнічаць гвалту, сілам раз’яднання і разбурэння?

Гэтае пытанне увесь час непакоіць Я. Брыля. Адказ на яго магчымы адзін: трэба не дапусціць зло ва

ўласную душу. Аднак у жорсткіх, бесчалавечных умовах, напрыклад, на вайне, так лёгка страціць сябе. Узгадайма апавяданні “Кроў на сцяне” (1942), “Глядзіце на траву” (1966). “Антыгероі” ў іх – далёка не пачвары, падобна таму як маці з аднайменнага апавядання і пячнік (“Memento moi”) знарок пазбаўлены аўтарам прыкмет знешняй гераічнасці. І ўсё тут проста, будзённа. Так, маладзенькага Сярожку прымуслі пайсці ў паліцаі. А потым ён неўпрыкмет захмялеў “ад першай чаркі поўнай улады над жыццём і смерцю людзей” (с. 309). Так склаліся абставіны, а памяняецца сітуацыя – змяняцца і паводзіны прыстасаванцаў. І вось праз дваццаць год пасля вайны былыя паліцаі п’юць у рэстаране ды як нічога ніякага запрашаюць да сябе равесніка і земляка, у мінулым партызана (“Глядзіце на траву”).

Што ж, не ўсім дадзена ад пачатку такая мудрая жыццёвая натуральнасць, якая вызначае герояў “Маці” і “Memento moi” і робіць іх заўсёды роўнымі самім сабе. Часцей абставіны ўладна зацягваюць людзей у сваю калаўроць. Пра тое, як важна ў час спах апіцца, не падацца гэтаму прымусу, аўтар разважае ў апавяданні “Апоўначы” (1966).

Трое партызан, вядома ж, мелі дастаткова падстаў для дрэннага настрою: ацэплія на марозе, пасля няўдалай сустрэчы з сувязным, яны ледзь не зблудзілі ў завіруху паміж хутарамі. Таму ў акно самотнай хаты яны пастукалі без залішняй далікатнасці і з раздражненнем чакалі, бо дзверы ўсё не адчыняліся. Праз грыпознае ачмурэнне герою-апавядальніку ўяўляўся “спалоханы твар хутаранца, які вось і аддасць тым часам сваю даніну, свой вялікі ўклад ва ўсенароднае змаганне – адпусціць

нам на нейкія паўгадзіны хатняга цяпла, чаго-небудзь пад’есці і, аднаму, чым-небудзь палячыцца. Прабачце, што мы палюбуемся вамі вось так. Па-відному!..

Але ў святле ліхтарыка стаяла за парогам белая, у адной кашулі, дзяўчынка гадоў дзесяці” (с. 301–302). Назбіраная злосць шукала выйсця і прарвалася пытаннімі: “Хто яшчэ ў хаце?.. Чаму не адчыняла?.. Бацька дзе?” – “Дзяўчынка адняла з лёва левую руку, адкрыла ўвесь твар, а правай, з дзіўнай на гэты ўзрост – не тое, каб ад бабулі завучанай, але старэчай неяк самахоць – з найбольшай, можа, апошняй у жыцці сур’ёзнасцю перахрысцілася на ўвесь мах: – Ваймяца і сына, і святога духа, амінь. Дзядзечкі, дальбог жа, не чула. А таты ў нас даўно няма. Яшчэ з польскай вайны” (с. 302).

Рэакцыя апавядальніка можа здацца парадаксальнай: “Гэта было так страшна...” (с. 302). Аднак, як заўсёды ў Я. Брыля, яна вельмі дакладная. Дзіцячыя шчырасць і безабароннасць нарэшце спынілі інерцыйно злосці. Моцныя, узброеныя мужчыны ўбачылі сябе ў іншым святле (хоць ліхтарык накіраваны на дзяўчынку) і жажнуліся. Гэтага душэўнага ўзрушэння хапіла для таго, каб героі ўспомнілі, што яны, перш за ўсё, людзі, і ёсць меркаванні вышэйшыя нават за “ўсенароднае змаганне”: “дзіцяці было холадна”.

У чымсьці падобны эпізод узнаўляецца ў апавяданні “Хлопчык” (1971). Аднак тут момант вагання паміж тым, што здаецца справядлівым у дадзенай сітуацыі і тым, што з’яўляецца справядлівым незалежна ад сітуацыі, разгорнуты ў самааналізе лірычнага героя. Абставіны дыкуюць, што жанчына, якая сыходзіць крывёю ў дарожным пыле,

– “толькі тая, што ўцякала з фашыстамі, якой неабходна было ўцякаць ад народнага гневу. Жаласці да яе не было” (с. 346). Было пачуццё помсты, агульна прызнанай “святою”. Галоўны герой, адзін з народных мсціўцаў, знаходзіцца, такім чынам, пад уплывам не толькі абставін, але і ідэі, якая накіроўвала справядлівае змаганне. “Я быў то менш, то больш блізка да жадання выняць з самаробнага кабура наган і дакончыць яе пакуты, – прызнаецца ён, – аднак, было ў маіх думках і іншае. З нас чатырох я адзін быў мясцовы. І вельмі ясна ўявілася, як мною будуць пасля палохаць дзяцей” (с. 347). І ён марудзіць. Нічога не робяць і вяскоўцы, нібы чакаючы, каб справу вырашылі людзі са зброяй, “тыя, што ўсё цяпер вырашаюць” (с. 347). Ініцыятыву бярэ ў свае рукі вайсковы старшыня. Але чамусьці не знаходзіць слоў, каб выказаць загад. І толькі ківае галавой на ляжачую маладзенькаму байцу. Рэакцыя гэтага хлопчыка (“...ведь женщина...”) і паўза, “якую недакладна будзе назваць разгубленасцю” (с. 348), – а дакладнай характарыстыкі апавядальнік не прыводзіць – накіроўваюць падзеі ў іншае рэчышча. Людзі са зброяй адступаюцца. “...Да недабітай ужо ішла, амаль падбегам, босая цётка ад вёскі, – з вядром у руцэ і з нечым белым пад пахай...” (с. 348). Відаць, чыясьці маці, сэнс жыцця якое – міласэрнасць.

Каб жа так і было ў нашым жыцці заўсёды! Каб ўзброены чалавек, перш чым ужыць зброю, паспяваў падумаць, што скажучь пра яго землякі, які прысуд вуснамі сённяшніх дзяцей выкажа яму будучыня. Каб адказныя рашэнні людзей накіроўвала шчыра беспамылковая наіўнасць дзяўчынкі ці хлопчыка. Каб святое

мацярынскае шкадаванне брала веру над святою помстай і гневам. На жаль, у сапраўднасці часта бывае інакш. XX стагоддзе шмат пакутавала ад ідэй, якія абагаўляліся, аб’яўляліся вышэй за чалавечнасць і – атрымаўшы развіццё ў дзяржаўнай палітыцы – ператвараліся людзьмі ў дзейсны сродак саманішчэння.

Аповесць “Муштук і папка” – бадай, самы суб’ектыўны, адкрыта аўтабіяграфічны твор Я. Брыля – з’яўляецца разам з тым абвінаваўчым актам супраць грамадскай сістэмы, што прынцыпова ігнаруе чалавечую асобу. Дзяржава, для якое лёс чалавека абмяжоўваецца следчай справай з паспешлівым прысудам у канцы, а памяць – архівам КДБ, дзяржава, у якой асабістае імя чалавека лёгка падмяняецца нумарам (“Брат № 17643”), а пакаянне – “танна-жаўтлявым лістком” даведкі пра пасмяротную рэабілітацыю, – такая дзяржава не мае будучыні. Бяздумнай бюракратыі лічбаў і даведак Я. Брыль супрацьпастаўляе сваю братнюю і сыноўскую любоў і ўпэўненасць: “На прыкладзе свайго мне лепш, а можа, і найлепш відно, як гэта жудасна – замучыць, забіць *невінаватага*. Думаючы пра мільёны, адзін бачыцца вельмі маленькім, у вялікай краіне, тым больш ва ўсім вялізным свеце гэта так мала – адзін. А ў сям’і, у душах родных гэта ж цэлы свет болю. А ў душы найраднайшай – у матчынай?” (с. 221). “Свой” – гэта найстарэйшы брат Я. Брыля, якому выпаў лёс пакутніка, ахвяры 1937 года. “Вось я чытаю пра допыты, пакуты, стойкасць і ламанне і ўвесь час міжволі думаю пра свайго. Ён трымаўся чатыры месяцы. Сам ён зламаўся? *Яго зламалі!* Як многіх, вельмі многіх...” (с. 221). “Праклён усім катам і кожнаму ладу, які на

гэтым трымаецца!” (с. 223).

Заганнаму ладу, усяму “балючаму і дымнаму” трэба супраціўляцца. Гэта зусім проста і адначасова складана. Неабходна вызваліць сваю свядомасць з-пад улады амаральнай арыфметыкі, паводле якое дзеля шчасця мільёнаў людзей можна ахвяраваць адзінкамі (у сапраўднасці адзінкавыя ахвяры імгненна вырастаюць да мільёнаў). І тут вельмі дарэчы прыклад лірычнай прозы Я. Брыля, якая разгортваецца ў прынцыпова іншай сістэме каардынат. У ёй чалавечая асоба з’яўляецца абсалютнай каштоўнасцю менавіта з прычыны сваёй адзінканасці, унікальнасці. На гэтай ідэі грунтуюцца ўсе іншыя маральныя высновы майстра, нахшталт:

“...Кожная чалавечая сям’я мае права на сагу, як і кожны з людзей на напісанне ўспамінаў” (с.183 – “Муштук і папка”).

“Няма відовішча больш агіднага, чым тое, калі чалавек б’е чалавек” (с.172 – “Золак, убачаны здалёк”).

“Няўжо гэта конча трэба пасля сябе “пакінуць след” – у сэнсе славы нейкай, шырокай вядомасці? А калі проста жыць на радасць і пашану блізкім і трохі далейшым, з кім зводзіла жыццё?”

І я такіх ведаў, і шчыра паважаў, і з удзячнасцю ўспамінаю” (с. 388 – “Заўсёды слова”).

Пералік можна доўжыць. Усё гэта знаёмая, простыя ісціны. Аднак менавіта яны жыццёва неабходныя нам зараз, на парозе новага стагоддзя, калі мы яшчэ не зусім страцілі надзею

дасягнуць лепшай будучыні.

Не менш патрэбныя на шляху ў затраўшні дзень і добрыя спадарожнікі. У “Запаветным” Я. Брыль вылучае перш за ўсё трох. Гэта героі яго эсэ: А. Чэхаў, А. Адамовіч, У. Караткевіч. Кожны – надзвычай яркая асоба, ўсе яны разам, калі выкарыстаць ўзнёсла-паэтычныя радкі Караткевіча, – “рыцары чалавечнасці // над прорвай страшных баёў”, і нястомныя працаўнікі на ніве нацыянальнай культуры. “Пакінуўшы свой след” у духоўным жыцці XX стагоддзя, яны выйшлі за яго межы, і новае стагоддзе чакае іх.

Даўно пасябраваў беларускі чытач і з лірычным героем Я. Брыля. “Запаветнае” дае добрае ўяўленне пра яго духоўны воблік. Шкада толькі, што ў гэтым томе не знайшлося месца для рамана “Птушкі і гнёзды” (зразумела, памеры кнігі абмежаваныя). Зараз нам, як ніколі, патрэбны прыклад і асабісты вопыт Алеся Руневіча – натуры інтэлектуальнай, творчай і высокамаральнай. Праблемы, якія імкнецца вырашыць гэты герой, сёння не толькі не страцілі актуальнасці, але і напоўніліся новым зместам.

Добрым спадарожнікам і суразмоўцам на шляху ў XXI стагоддзе з’яўляецца для нас і сам Янка Брыль. Мастак, які бачыць прыгажосць і паэзію ў кожным імгненні. Чалавек, здольны “свае паводзіны звяраць па вечнасці” (с. 396).

Вольга Нікіфарава
Гродна

Прынцып дастатковай траістасці

Arnold McMillin, Belarusian Literature in the 1950s and 1960s Release and Renewal, Böhlan Verlag Köln Weimar Wien 1999

У мінулым годзе выйшла на англійскай мове гісторыя беларускай літаратуры, аўтарам якой з’яўляецца заходнееўрапейскі вучоны, праф. Арнольд Макмілін з Лонданскага ўніверсітэта. Як паказваюць, аднак, даты ў назве кнігі, зместам яна цалкам засяроджана на 50-х і 60-х гадах ХХ ст., а як выяўляе падзагаловак – на такіх літаратурных з’явах, творчых аспектах і праблемах, якія ўскосна ствараюць ды самі з’яўляюцца носьбітамі ідэалагемы “вызваленне і адраджэнне”. Гэтыя тэрміны ўзяты аўтарам з беларускага палітычна-культуралагічнага лексікону і да мастацкіх з’яў, як вядома, прамых адносін не маюць. Але тут яны вынесены ў своеасаблівы крытэрыі ацэнкі, як адпаведная аўтарскай пазіцыі парадыгма.

Увесь творчы набытак беларускай літаратуры двух успомненых пасляваенных дзесяцігоддзяў раскладзены даследчыкам у два вялікія блокі. Пяцідзсятым гадам ён дае метафарычны ключ: “Выхад з цемры”. Шасцідзсятыя разглядаюцца як “час надзеі”. І ўжо ў межах кожнага з гэтых двух перыядаў падаецца ў сваіх індывідуальных выявах найперш паэзія, потым проза і драма. Прычым паэзія і проза аналізуюцца спачатку агульнымі планам з характэрнымі для такой агульнасці другая і трэця-разраднымі літаратарамі. Пасля чаго аўтар дае кароткія, але ўсюды багатыя зместам і інтэрпрэтацыйнымі прапановамі манаграфічныя агляды жыцця і творчасці найбольш выдатных,

пагодле даследчыка, прадстаўнікоў свайго часу і выказнікаў творчых навацый. Вектар гэтых даследчыцкіх разважанняў і сарыентаваны якраз на паказ “вызвалення” асобных пісьменнікаў з траўміраванасці сталінізмам і “адраджэнне” сваіх нацыянальных ды агульначалавечых каштоўнасцей. Канкрэтна кажучы, гэта шлях ад сервілістычнай пазіцыі зрочанага з камуністычнай уладай П. Броўкі – да маніфестацыі незалежнай паставы Ул. Караткевіча. Паміж гэтымі двума палярнымі месцамі, пісьменніцкімі ролямі і размясціліся (і па свайму выбару, і з волі гістарычнага прымусу) беларускія творцы разглядаемага Макміліным перыяду. Адных цягнуў і моцна трымаў полюс ніжні, другіх – верхні. Сярэдзінная прастора ў 50-х і 60-х гадах была, здаецца, нічыйнай, пуставала. Нават тады, калі расколіна праходзіла праз адзін пісьменніцкі лёс, калі яна дзяліла жыццё асобы (з сённяшняга пункту гледжання) на дзве варожыя адна другой часткі: біяграфію – скажам, – партыйнага, грамадскага дзеяча высокага рангу, і творчую індывідуальнасць (нпр. М. Танк). Тым не менш, агульны кірунак развіцця тагачаснай беларускай літаратуры, як даказвае А. Макмілін, сведчыў пра “выхад з цемры”.

Гісторыя беларускай літаратуры, аб якой ідзе гаворка, напісана вучоным у жанры гісторыка-літаратурнага агляду ды праблемнага і манаграфічнага артыкулаў. Шмат якім з іх ён дае тэрэтычна-нейтральныя (нпр. “Паэзія вайны”, “Вясковая проза”) або вобразна-сімвалічныя назвы (нпр. “Хлеб праўды”, “Шарахаваты лірызм”). Але ўжо і ў гэтых ды падобных ключавых

словах праглядаецца выразная адметнасць аўтарскага падыходу да аналізуемага матэрыялу. Яшчэ яскравей ангажаванасць беларускай ідэяй даследчыка выяўляецца ў такіх раздзелах кнігі, як “Беларускі патрыятызм”, “Смерць у жыцці і мастацтве”, “Тры вучоныя паэты”, “Фармальнае навагарства і эксперыментаванне”.

Пры ўсім тым вельмі цікава тое, што Макміліну дастаткова пакарыстацца ўсяго толькі трыма прыкладамі дзеля відавочнасці той ці іншай праблемы. Каб выявіць “беларускі патрыятызм”, даследчыку хопіць звярнуць увагу на творчасць толькі Е. Лось, Д. Бічэль і В. Вярбы. Каб паказаць “вучоных паэтаў” (прадстаўнікоў філалагічнага пакалення), ён гартае старонкі твораў А. Лойкі, М. Арочкі і Н. Гілевіча. Прынцып трохпрыкладнасці беспамылкова, думаецца, дзейнічае ва ўсіх партыях матэрыялу. Можна сказаць, што траістасць – гэта ў А. Макміліна асноўная ячэйка праблемы і асноўная адзінка яе сувмярэння. Калі трэба распавесці галоўнае пра прозу 50-х гадоў, ён гэту тэму вырашае на прыкладзе Я. Скрыгана, Я. Брыля і І. Шамякіна. Вядома, паэтаў і 50-х, і 60-х гадоў, як зрэшты і празаікаў, набіраецца

значна больш. Аднак гэта, як трэба меркаваць, тая ж траістасць, адно падвоеная альбо і патроеная.

Дык вось, зыходзячы з макмілінскага прынцыпу дастатковай траістасці, мы можам такім чынам бачыць, якія звенні ў беларускай літаратуры маюць пісьменніцкія правалы. Паэт А. Наўроцкі пачынае другую тройку, звязаную з праблемай “смерці ў жыцці і мастацтве”. Але ж за ім, як у дактылічнай стапе, зеўраюць два пустыя месцы, неназваныя пакуль што. І такіх прагалаў поўна... З апошняй вайны і асабліва трыцятых гадоў беларуская літаратура выходзіла амаль поўнасьцю фізічна спляжаная. Вось чаму, здаецца, так мала ў кнізе А. Макміліна траістых звенняў. А ў тых, што названы, так многа пустуючых, ненаціскных “складоў”.

Гісторыя беларускай літаратуры праф. А. Макміліна прыемна ўражвае сваёй канцэптואльнасцю, выверанаю навізнаю інтэрпрэтацыі, свежасцю выкарыстання літаратурна-мастацкіх тэкстаў. Гэты сардэчны погляд здалёку – значны ўклад у беларускае літаратуразнаўства.

*Ян Чыквін
Бельск-Падляскі*

Самота на градах жыцця

Галіна Тварановіч-Сеўрук, Верасы Дараганова, Беларускі кнігазбор, Мінск 2000

Асабліва не паглыбляючыся ў сутнасць дыскусіі аб мужчынскай ды жаночай паэзіі, адзначым аднак, што танальнасць самавыяўлення праз слова ў прадстаўніц апошняй пераважна самотная, сцішана-распачная, а сфера вобразаў больш лака-

лізаваная, прыватная. Так, напісанае Д. Бічэль-Загнетавай па-сялянску ўвішна складзена ў акурагны, ладны “Снапок”. Пяшчотная і адначасна выбалелая лірыка Н. Мацяш нараджаецца-выцякае недзе “Паміж усмешкай і слязой”. У Н. Аксёнчык верш прадстае “Сповідзю арабіны”, а ў Леры Сом і А. Петрушкевіч адпаведна “Адзінокай зоркай” і “Пяр-сцёнкам”. Для кантрасту дастаткова

параўнаць гэтыя назвы з неабсяжнымі “Светам першым і апошнім” Я. Чыквіна, “Фаўнай сноў” У. Арлова, самой “Рэчаіснасцю” А. Разанава, “Новай Галілеяй” А. Чобата, святой “Прощай” У. Някляева.

Паэзія Г. Тварановіч-Сеўрук месціцца ля “Ускрайку тысячагоддзя” (Мн.: Маст. літ., 1996), часам выбірае сабе “ўскраек неба і зямлі”, любіць блукаць у “Верасах Дараганава” (Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 2000) – той лясной вёскі, што прытулілася ля ласкавай Піцчы па дарозе паміж Асіповічамі і Старымі Дарогамі і заўжды рада сустрэчы са сваімі выхаванцамі. Яе сіла прыцяжэння настолькі моцная, што робіцца для аўтаркі цэнтральнай кропкай у пункцірах уласнага жыццёвага шляху і Сусвету наогул. І яна ніколі не сумняваецца ў тым, што

Маё сонца бавіць
кароткую летнюю ноч
толькі ў верасах
пад Д а р а г а н а в а м.

Тут усё блізкае. Тут спелілася “зялёная галінка душы”, часта крохкая і нямоглая, якая пры ўмове цягліваасці і дзякуючы трывушчасці каранёў роднай зямлі можа стацца “зялёным Дрэвам Жыцця”, перарасці ў “зялёны атожылак вечнасці”. Тут самая цёплая ў свеце бацькоўская хата і сіратлівы грудок на кладах, сумнае “месца спакою”, апошні прытулак матулі. Тут, ля студні маленства, –

барву церпкую спеляць
у лісці зялёным
зялёныя гронкі
агністай каліны...

Памятаю, што з вялікай колькасці вершаў першай кнігі Г. Тварановіч-Сеўрук увагу найбольш

спынілі выключныя па сіле сутнаснага спасціжэння нашай безабароннасці перад небам радкі верша:

Мы – вечныя,
Пакуль нас сабою засланыюць
Нашыя мацяркi

Смяротная –
Драўляны, цёплы крыж
Цалую.

Нешмагслоўнае выяўленне духоўна-разумовага стану аўтаркі-гераніні, блізкасць пераходу яго ў адваротны надзвычай узмацняюць энергетычнае поле верша, трапляючы ў якое чытач міжволі вымушаны перажыць здзіўленне і роспач ад нечакана адкрытай і разам з тым несумненнай ісціны. Можна толькі здагадацца, што глыбіні паэтычнага слова, неабходнасць самавыяўлення ў ім прыйшлі, наведалі Г. Тварановіч-Сеўрук упершыню якраз у хвіліны, дні, месяцы адчування хуткага адыходу ў незваротны шлях найдаражэйшага чалавека – маці. Боль ад трагедыі перажытага для маладой жанчыны і дачкі настолькі моцны і ўсёпаглынальны, што акаляючы свет пачынае прадставіць перад ёй у фарбах змяркання, сутоння, поўніцца журбой, жальбай, апалым лісцем восені, пачынае сплываць горкімі слязамі. З другога боку, менавіта гэтая невымерная страта дазволіць ёй пазнаць, адкрыць тое, што няма асаблівай розніцы

паміж бурліваю вясною
і ціхай восені хадю,
бо ўсё – нат век – імгненне,
водбліск зорнае стыхіі.

Працытаваныя радкі – з заключнага верша першага зборніка Г. Тварановіч-Сеўрук. Як і ўзгаданы

папярэдне твор, яны своеасабліва акаймляюць кнігу, змяшчаюць у сабе дыялектычную повязь пачатку і канца, маладосці і старасці, часовага і вечнага, утвараючы і падкрэсліваючы непарыўнасць найістотнейшага для людзей паняцця Жыццясмерці.

У “Верасах Дараганава” матыў страты застаецца адным з галоўных. І хоць гучыць ён больш сцішана, але асэнсоўваецца не менш трагедыйна. Такой з’яве можна без цяжкасці знайсці тлумачэнне. Кожнаму, каму даводзілася назаўжды развітвацца з роднымі людзьмі, знаёма дзіўна-травожнае адчуванне таго, што пасля іх смерці да твайго ўзросту дадаецца адпаведная колькасць пражытых ім гадоў. Апрача ўсяго, ты ўсё больш і больш пазнаеш іх у сабе, у сваіх паводзінах і справах, нібыта – несвядома ці свядома – імкнешся ўзнавіць, запаліць пагаслае святло душ блізкіх табе людзей і тым самым не даеш збыдзец свету вялікаму.

Г. Тварановіч-Сеўрук змагла знайсці патрэбныя словы для перадачы такога супярэчліва-складанага стану светаадчування, у якім змяшчаецца поруч уласная вінаватасць перад маці за нязробленае ў час і крыўда за сваю пакінутасць, непрыманне бяды і прымірэнне з ёю. А таму, думаецца, яе ніжэй пададзенаму вершу па заслужанаму праву адшукаецца месца ў шматкветным вянку памяці ўсім мацяркам:

Скрозь маміна вакно гляджу
Зялёнымі мамінымі вачыма.
Стараюся – маміну печ бялю,
Маміны грады шчыра вяду,
Бялізну ў Пцічы палашчу –
Мамы рукамі натруджанымі.
Маміны кветкі маме нашу.
З мамінай чашы слязу пію.

Шматразовы паўтор, пераважна ў форме прыналежага прыметніка, а таксама ва ўскосных склонах назоўніка, замацоўваючы за сабой лагічны акцэнт у кожнай фразе паведамлення, якое ў рэшце рэшт так і не пераходзіць, ды быццам і не патрабуе таго па прычыне сваёй празрыстасці, у філасофскае падагульненне, тым не менш вобразна, сутнасна пераканаўча рыхтуе сабою значны вывад. Яго сэнс – у сцверджанні працягу заўсёднай мацінай прысутнасці праз сябе, праз сваю незабыўную памяць. Глыбокае асэнсаванне гэтай думкі прыводзіць пісьменніцу і яе гераіню да разваг аб уласным мацярынстве. Жаданні цалкам здзейсніцца ў ім праз штохвілінны клопат пра сына, яго веру, адказы на няпростыя пытанні, у якіх нібы застылі смутак, таямніца. У вершах пра сына гучыць непрыхаванае захапленне яго раннім сталеннем, уменнем бачыць, чуць, перадаваць фарбамі ці ў гравюры характэрна і сутонне навакольнага свету. А яшчэ ёсць у іх бязмежная ўдзячнасць за тое, што ўмацоўваў у патрэбе жыць, неаднойчы дакорам у вачах засцерагаў і ратаваў ад думак змрочных і ўчынкаў, якія нараджаюцца ў стане крайняга, добра знаёмага кожнаму з нас, адчаю і душэўнай разгубленасці.

Што рабіць сабралася т а м,
у птушыцкім сасняку,
дзе й так ужо цесна
маўклівым насельнікам?..
У цябе ж клопату досыць,
яшчэ нязбытага т у т –
на градах жыцця...

Як пераконвае змест “Верасоў Дараганава”, на гэтых градах з гадамі паболела самоты, а разам з ёй – колераў фіялетавых, ліловых. І хоць голаснае маленне “Ускрайку...”, за

выключэннем аднаго-двух
вершаў, пераважна прарываецца тут
ціхай просьбаю, шчырым зваротам да
Ўсявышняга аддзячыць няўдзячных
“веры ратавальнай расой”, нельга не
заўважыць, як пісьменніца ўсё часцей
і часцей узгадвае вобразы восені,
прысаку, саспелых жалудоў, пера-
поўненнай журбою і няволяю вярыгаў
плоці жанчыны, “я” каторай усё ж
прагне абароны “лагодным даверам
вечнай / Л Ю Б О В Г”.

Магчыма, што адкрыццё для
сябе такой сілы пачуцця, страх
пазбавіцца ці не заслужыць яго толькі
ўзмацняюць сум лірычнай гераіні Г.
Тварановіч-Сеўрук, робяць успры-
манне ёю кожнай праявы быцця, а
тым больш дарагіх людзей, якія
“маюць звычай” нечакана знікаць
назаўжды, асабліва трагічна-абвос-
траным. У рэшце рэшт яна ў такой
ступені зраднілася, зраслася са сваім
фатальным самотным станам, што не
бачыць, не адчувае ў ім не толькі
ніякай хваравітасці, але і знаходзіць
яму пэўнае апраўданне, падкрэс-
ліваючы адпаведнасць уласнай
жыццёвай хадзе ў доўгачасовай
адзіноце. Калі праўда тое, што
кожнаму з нас у раслінным і
жывёльным свеце ёсць свае адпа-
веднікі, то гераіні гэтых кароткіх
разваг найбольш тоеснымі будуць ці
галінка насычанага фарбамі бэзу, ці
кідкая колерам фіялка:

Ды ў фіялетах маіх фіялак
Праз шыбы драўлянае хаты
Самоце гучаць звычайна,
Самоце не знаць спачыну.

Здаецца, ва ўльтрамарынавым
свеце паэткі ўсё рэальнае. Тут –
шыпшына, адзначаная “і кветам і
цярном”; раскоша ажынаў і верасоў;
некрануты трыпутнік, сціплыя рамон-

кі і ліловыя кветкі ля мамінага крыжа;
спелыя чарніцы, якімі яна спяшаецца
пачаставаць адсугнага і смуткуючага
па бацькаўшчыне Масае Сяднёва;
духмяныя язмін і акацыя, гэтае
паважанае самім Саламонам “дрэва-
сітцым у даліне Сітцым”; далёкая
сакура і квет роднай вішні. Тут
пануюць старыя яблыні і грушы,
зялёны гай і хвойнік, “баравыя лясы з
бязрозамі”), магутныя дубы на берагах
Пцічы. Але разам з пакутамі душы і
яе пладамі духу менавіта пагроза
знікнення гэтай найдаражэйшай для
сэрца аўтаркі рэальнасці, адчуванне
сваёй безда-паможнасці перад усякай
магчымаю недаравальнай страты
асабліва трывожаць, непакоюць яе. І
тады Г. Тварановіч-Сеўрук з усёй
удзячнасцю глыбока веруючае душы
звяртаецца да Мілажальнага з
просьбаю аб заступніцтве і ласкавай
апецы:

О Хрысце, памажы галінцы кволай
утрымаць пладоў цяжар жаданы.

Па ўсім бачна, што руплівая
паэтка, шчыруючы ластаўкаю ды
мацуючыся падтрымкай шматлікіх
сяброў, блізкіх людзей, на што
ўказвае прысутнасць у зборніку
вершаў-прысвячэнняў, будзе і на-
далей годна пераадольваць суджаныя
парогі жыцця, цярпліва зносіць камяні
на сваім шляху. І пры гэтым не
забываецца спеліць вершы-думкі
дасканалым характам верасоў і
ваколіц роднага Дараганава, дадаючы
да іх колькі ад самаахвярнай пра-
мяністасці ўласнай душы. Інакш не
растлумачыць “чарговае ацаленне
жыцця ЦУДАМ”. Інакш не здзей-
сніцца акрылены Храмам птушыны
ўзлёт “у высокае неба Ай-чыны”.

Вольга Шынкарэнка
Гомель

Паэзія не ведае межаў

Лісце срэбнай таполі. З польскай лірыкі XX стагоддзя. Выбраў і пераклаў Ян Чыквін, Бібліятэчка Беларускага літаратурнага аб'яднання “Белавежа”, Беласток 1999

Стараннем Беларускага літаратурнага аб'яднання “Белавежа” выдадзена кніга польскай паэзіі ў перакладзе на беларускую мову. Кніга гэта – асаблівая, бо не толькі сведчыць пра эстэтычны густ яе перакладчыка – Яна Чыквіна – але і пацвярджае вядомае выслоўе, што паэзія не ведае межаў, што гэта такая сфера чалавечай дзейнасці, якая спрыяе ўзаемнаму паразуменню, яднае чытачоў праз уздзеянне на іх пачуцці. Як падкрэслівае ў кароткім уступе Ян Чыквін – таксама, дарэчы, вядомы паэт, які піша галоўным чынам на беларускай мове, а таксама літаратуразнаўца і даследчык беларускай літаратуры – у прэзентуемай кнізе прадстаўлены польскія паэты розных пакаленняў, розных паэтык, але іх вершы аднак адлюстроўваюць дылемы і праблемы XX веку.

Кніга адкрываецца перакладам вершаў Баляслава Лесьмяна, Леапольда Стафа і Марыні Паўлікоўскай-Яснажэўскай – паэтаў, такіх усё ж розных па ўспрыняццю свету, але, відаць, характэрных для польскай паэзіі першай паловы XX веку. Шкада, між тым, што Ян Чыквін абмежаваўся перакладам толькі аднаго верша кожнага з тых творцаў. Што ж, магчыма, абмежаваная прастора кнігі, а, можа быць, і густ перакладчыка не дазволілі яму прадставіць больш тэкстаў тых паэтаў на беларускай мове. Натуральна, гэта не закід, але, ведаючы паэтычны

талент Яна Чыквіна, варта ўсё ж выказаць шкадаванне, што Лесьмян, Стаф, Паўлікоўска-Яснажэўска прагучалі па-беларуску толькі адным вершам.

З другога боку, не магу не адзначыць, што ў адборы аўтараў і іх вершаў Ян Чыквін вельмі паслядоўны. У невялікай па аб'ёму кнізе, акрамя згаданых вышэй паэтаў, знаходзім такіх карыфеяў польскай паэзіі як Юліян Тувім, Яраслаў Івашкевіч, Уладзіслаў Бранеўскі, Ян Лехань, Юліян Пшыбась, Станіслаў Рышард Дабравольскі, Чэслаў Мілаш, Ян Твардоўскі, Тадэвуш Ружэвіч, Міран Белашэўскі, Віслава Шымборска, Збігнеў Гэрберт, Тадэвуш Новак, Малгажата Гіляр, Анджэй Бурса, Ежы Гарасымовіч, Станіслаў Грахоўяк, Галіна Пасьвятоўска, Эдвард Стахура, Рышард Крыніцкі, Адам Загаеўскі, Ева Ліпска, Станіслаў Бараньчак і інш. Маём тут уласна па сутнасці ўсе значныя ў польскай паэзіі XX веку імёны. Вядома, Ян Чыквін выяўляе свае эстэтычныя сімпатыі (і мае на тое права), але незалежна ад таго стараецца даць беларускаму чытачу агульны воблік польскай паэзіі XX веку, перакладаючы на мову нашых суседзяў паэтаў, можа, менш вядомых, але ж якія таксама фарміруюць панараму польскай паэзіі мінаючага веку.

Знаходзім у кнізе Яна Чыквіна (і хочацца тое асабліва падкрэсліць) паэтаў, што жывуць у маім горадзе і рэгіёне (Стэфан Полам, Юзэф Яцэк Роек, Адам Сакалоўскі, Тамара Болдак-Яноўска). Асабліва вартасны пераклад верша Тамары Болдак-Яноўскай – паэтка, укаранёнай у беларускі этнас, дарэчы, жыхаркі

Ольштына, але “духам” прысутнай на Беласточчыне, пэаткі, якая дзякуючы універсальнасці сваіх паэтычных уяўленняў ужо трывала ўпісана ў культуру польска-беларускага памежжа. Як мяркую Ян Чыквін, з’яўляючыся беларускім паэтам, які жыве ў Польшчы, мабыць, дасканала разумее гэтае суіснаванне розных, але як жа блізкіх між сабою культур. Можа быць, якраз таму ў прэзентаванай кнізе найбольш увагі нададзена паэзіі Чэслава Мілаша.

Цяжка мне ацэньваць гучанне польскай паэзіі на беларускай мове. Знаючы, аднак, паэтычны талент Яна Чыквіна, яго эстэтычны густ, яго перакладчыцкія магчымасці, магу з поўным перакананнем сказаць, што

адбылася надзвычайная падзея. Польская паэзія стала даступнаю беларускаму чытачу. Пэўна ж, Ян Чыквін не з’яўляецца тут якімсьці адкрывальнікам (бо ж і раней перакладалі нашых паэтаў на беларушчыну), аднак вось у такім складзе беларускамоўны чытач хіба дасюль не сустракаўся з польскай паэзіяй (і з той, несумненна, вялікай, амаль класічнай, і з той, якая ніколі “не гучала” па-беларуску). Адным словам, паэзія не ведае межаў і хай гэтая кніга перакладаў Яна Чыквіна стане адкрытаю брамаю для беларускага чытача ў Эдэм паэзіі польскай.

Валенты Пілат

З ліста Масея Сяднёва Яну Чыквіну:

Вялікі дзякуй за ліст, за прысланую мне Вашу кнігу перакладаў з польскай паэзіі XX ст. Прыгожа назвалі Вы сваю кнігу – “Лісце срэбнай таполі”. Польская паэзія “кароткага, – як Вы пішаце, – XX ст.” уяўляецца Вам “выносіста-стройнай, серабрыста-дрыжачай таполяй з бліскуча-звонкім лісцем пад ветрам, на якой усё ж кожны лісцік – са сваёй іскрынкай, адмецінай”. Дык я, дарагі перакладчык, і пачаў атрасаць гэтую таполю, надта ж ураджайную ў Вас – на ёй жа бо польская паэзія “кароткага XX стагоддзя” размясцілася аж пяцьдзесят чатырма аўтарамі-лісцікамі, пачаў шукаць у гэтых аўтараў-лісцікаў іхнай “іскрынкі, адмеціны”, інакш кажачы, пачаў чытаць Вашу кнігу перакладаў, пасцігаць тое, што дасюль было для мяне нечым неіснуючым, закрытым. Дык вось, дарагі Ян, Вашая кніга ўвяла мяне ў царства польскай паэзіі, паводля Ваішых перакладаў я ўлавіў рытміку яе, дух, некаторыя ейныя асаблівасці. А Вы ж вялікі, тонкі знаўца гэтай паэзіі і Вам, думаецца, удалося перадаць з адной мовы ў іншую тое, што, здавалася б, нельга перадаць – патаемны чар паэзіі, паэтычнага твору. Нялёгка было мне, чужыніцу, прадзірацца праз дэбры паэтыкі польскіх аўтараў, але Ян Чыквін, дасканалы знаўца і майстра ад гэтай паэтыкі, навучыў мяне абыходжанню з гэтай мудрагелістай паэтыкай, разумець яе і атрымаваць урэшце эстэтычнае задавальненне, бо ж польская паэзія сваім “мадэрнізмам” можа і адштурхнуць цябе, непросвеченнаго.

Калі ж гаварыць пра “іскрынкі, адмеціны”, пра аўтараў, як пра індывідуальнасцяў, як асобаў, дык нягледзячы на іх індывідуальныя адмеціны, пра іх можна сказаць, што яны адным мірам мазаны: акцэнтацыя на

недасканаласці свету, калупанне ў балячках гэтага свету, нат смакаванне гэтымі балячкамі, песімізм, адмаўленне, а не цверджанне, паэзія крызісу і дэкадансу. А мо яна якраз і прываблівае гэтымі ўсіма рысамі? Гэта ж і балячкі славуэтага экзістэнцыялізму.

Але найлепшую характарыстыку польскай паэзіі ХХ ст. Вы самі далі ў сваёй прадмове да перакладнай кнігі, і я адмаўляюся ад свайго цверджання, як некаваліфікаванага цверджання. Вы гаворыце сцісла і трапна: у польскай паэзіі ХХ ст. “люструюцца складана-супярэчлівыя перажыванні асобы, драматызм уласнага лёсу, іматлікія грамадска-палітычныя калізіі, метафізіка гісторыі ды наогул чалавечага універсуму”. І далей: усё гэта “павышала духоўна-эмацыянальны ды інтэлектуальны ўзровень”, узбагачала “адчуваннямі іматфарбнай і зменлівай палітры прыгожлага”. Добра сказана. Думаецца, любы пераклад, самы дасканалы, не можа даць “адчування іматфарбнай і зменлівай палітры прыгожлага”. Ваш пераклад дае такое адчуванне, таму што гэта пераклад-суаўтарства, а не проста пераклад, гэта пераклад паэта паэтам, што праз сваю здольнасць сумеў удыхнуць дух, задуму аўтара твору. У гэтым сэнсе Ваш пераклад дае і “адчуванне іматфарбнай і зменлівай палітры прыгожлага”.

17.11.1999, Глен Коў, ЗША

Па два бакі расколіны

**Сакрат Яновіч, Запісы веку,
Бібліятэчка Беларускага
літаратурага аб’яднання
”Белавежа”, Беласток 1999**

Чарговая новая кніга Сакрата Яновіча, выпушчаная тым разам у серыі Бібліятэчкі беларускага літаратурага аб’яднання “Белавежа”, выйшла з кампетэнтным літаратуразнаўчым каментарыем. Беларускае даследчыца, а заадно і рэдактар “Запісаў веку” Галіна Тычка ў пасляслоўі дае вывераны абагульняльны допіс да “запісаў” гэтага адметнага і пладавіта-шумлівага беларускага пражанка Польшчы.

У творчасці Яновіча можна не толькі заблытацца, але й зубы паламаць на ёй. Невыпадкова і Г. Тычка таксама заўважае, што “такая проза патрабуе і адпаведна ўдумлівага чытання”. А справа ў тым, што яна, тая творчасць, неаднародная ні

жанрава, ні стылістычна. Засяроджаная на канкрэтыцы і нацыянальнай праблематыцы, яна ўспрымаецца як матэрыя моцна насычаная, моцна згушчаная, аднак у той жа час здаецца і разрэджанай, таму што ў вобразна-ідэйных выказваннях аўтар не падымае яе ў духоўныя сферы: яна развіваецца не ўвысь, а гарызантальна, трымаецца ў асноўным мясцовай глебы, нізкай бытавой народнай плыні. Прычым гарызанталь Яновіча мае выразную форму круга: пісьменнік зноў і зноў вяртаецца да таго самага ці вельмі падобнага, ён як бы не можа “выпісацца”. Ягонья тэксты, напісаныя ім у розныя гады, ствараюць уражанне своеасаблівай “надбудовы” на ранейшыя яновічаўскія старыя тэмы. Вось, такім чынам, і ўзнікае адчуванне неардынарнасці гэтай творчасці ў цэлым.

Гэтую творчую з’яву, літаратурны феномен Яновіча можна

справаваць упарадкаваць і зразумець стасуючы метада “шырокага захвату”, як гэта чыніць, скажам, праф. Ул. Гніламёдаў, калі ён канстатуе, што Яновіч – гэта “паэт, прэзаік, эсіст, публіцыст (...), гісторык, культу-ролаг, сацыёлаг, псіхолаг, філосаф (...) і яшчэ, і яшчэ”. А можна больш абгрунтаваным і, пэўна, надзейным метадам: шляхам скурпулёзнага літаратурна-навуковага аналізу спрабаваць выявіць творчыя дамінанты пісьменніка.

Г. Тычка выдзяляе ў творчасці Яновіча тры сутнасныя, вузлавныя моманты. Як большасць даследчыкаў прозы гэтага пісьменніка, яна таксама не сумняваецца, што менавіта “у лірычных мініяцюрах асабліва яркая выяўляецца мастакоўская самабытнасць С. Яновіча”. Затым яна, па-свойму глыбока разгадаўшы вобразна-стылявы почырк аўтара “Самася”, слухна заўважае: “Пісьменнік стварыў свой свет, сваю гратэска-абстрагаваную рэальнасць беларуска-беластоцкай тутэйшасці”. І ўрэшце трапна выяўляе яшчэ адну рысу ўсёй творчасці Яновіча: “Усе гэтыя глыбінныя спрадвечныя пытанні быцця пісьменнік прапускае праз прызму асабістага жыццёвага вопыту, светаўспрымання, свайго індывідуальнага чалавечага “я”.

Гэта значыць, што думку пісьменніка вядзе не столькі логіка жыццёвых фактаў, колькі логіка аўтарскіх ўяўленняў пра жыццё. Бытавыя характарыстыкі падзей не існуюць як самастойны аб’ект мастацкага адлюстравання – яны цесна ўвязаны з пазіцыяй аўтара. Патомкі гогалеўскага Хамы Брута, “дзеравенскага” дамарослага філосафа, самі распаўядаюць свае дзівосныя прыгоды, неймаверныя гісторыікі. У творах Яновіча ён сам, аўтар, гаворыць пра сваіх персанажаў, і гэтым здымае з іх драматызм. Застаецца “свая гратэска-абстрагаваная рэальнасць...”, месцавая смехата і грубы гумар, іронія, трагікамічнасць. Акрамя, вядома, лірычных мініяцюр, у якіх сам пісьменнік стаіць у цэнтры твора, з’яўляецца ягоным героем, прычым апаэтызаваным непасрэдна-эмацыянальна альбо ўскосна лірычнымі абставінамі.

“Запісы веку”, як і ранейшыя творы Яновіча, выяўляюць яшчэ адну мастакоўскую адметнасць – праз творчасць гэтага пісьменніка бяжыць выразная расколіна, што аддзяляе імжа створаны свет любоўна-карыкатурны ад свету настальгічна-прыгожага. І ў той раздвоенасці, падаецца, увесь цымес Яновіча-празаіка.

Іскры таленту і знакі павагі

**Nadzieja Artymowicz, Łagodny czas.
Wybór i opracowanie Tadeusz
Karabowicz, Ośrodek Brama
Grodzka Teatr NN, Lublin 1998**

**Надзея Артымовіч,
Адпывае спакойнае неба,
Праграмная рада тыднёвіка „Ніва”,
Беласток 1999**

У красавіку г. споўнілася круглая дата паэтычнага дэбюту Надзеі Артымовіч. Напярэдадні гэтага значнага для самой паэткі дый усяго беларускага літаратурнага асяроддзя ў Польшчы юбілею прыхільнікі яе творчасці выпусцілі ў свет два вышэйназваныя зборнікі. Як трэба меркаваць, апублікавалі іх у якасці своеасаблівага падарунку ёй і сво-

е часовага знаку павагі да арыгінальнага таленту гэтай “белавежанкі”.

Вершы Н. Артымовіч беспамылкова распазнаюцца з першага радка, з некалькіх паэтычных фраз, з пару ўстойлівых для яе метафар, параўнанняў і эпітэтаў, з чорна-белых кантрастаў, жоўта-шэра-сініх фарбаў, з характэрнай для яе скразной монатэматыкі і таго светабачання, якое завецца катастрафічным, што ўпершыню заўважыў і трапна сфармуляваў адносна яе Ян Чыквін (гл. артыкул: “І дзверы зрабіліся сцяной”. Катастрафізм у лірыцы Надзеі Артымовіч – у кн.: “Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа”). Н. Артымовіч адкінула эстэтычную “мову Муз” і гаворыць “моваю проста-чалавечнаю”, нават не ачышчанаю ад дыялектызмаў, паланізмаў, шматлікіх плеаназмаў і звычайнай спразаізаваанасці радка, а то і “нехайнасці” пісьмовага маўлення, чым таксама ж адлюстроўвае шматпавярховыя, не толькі экзістэнцыяльныя, узроўні нашага агульнага “катастрафізму”. Не карыстаецца яна і знакамі прыпынку – апошнія па закону адной з пільняў польскай паэзіі, той, якая выкарыстоўвае цалкам “вызвалены” з эстэтычных норм і катэгорый верш *zdaniowy* дзеля перадачы “камунікатаў” аб безвыходнай сітуацыі прыватнай асобы ў разбітым, як ёй здаецца, свеце; асобы, якая паглыбілася ў сябе, адпрэчваючы поўнацю соцыум.

Катастрафізм гэтай “белавежанкі” таму якраз і цікавы, і прыцягальны (як кожная зрэшты чужая бяда: няхай здарыцца дзе-небудзь няшчасны выпадак, а колькі зараз зывак збяжыцца паглядзець з захапленнем тое “здэрэнне”), што ён – не літаратурная, філалагічная гульня ў складанне

вершыкаў, а сапраўдная, аўтэнтычная перажытая і, мабыць, перажываемая драма, у якой слова паэта і дзея ягонага жыцця – адзін суцэльны клубок, адно непадзельнае цэлае.

Гэтых колькі слоў агульнай характарыстыкі тычацца ўсёй “трагічнай” лірыкі Н. Артымовіч, напісанай у 70 – 80-х гадах. У 90-х такіх тэкстаў ужо амаль зусім не прыбавілася. І два апошнія зборнікі гэта ў асноўным перадрук таго, што было ў ранейшых кнігах паэткі. Такім чынам, сёння можна сказаць, што “катастрафізм” Н. Артымовіч застаўся ў яе старых берагах і з той самай прапорцыяй “хімічных” элементаў. Ён названы крытыкай і асвоены пачуццямі чытачоў, да яго прывыклі прыхільнікі паэткі, перасунуўшы ейны катастрафізм з прасторы экзістэнцыяльнай у чыста эстэтычную.

Зборнік “Лагодны час” – двухмоўны. І вось гэтае двухгалоссе тут найбольш уражвае: кожны беларускі верш амаль даслоўна “глядзіцца” ў лютэрку польскага перакладу. Усе тэксты – пераважна вынік не творчага перастварэння (нават у такіх выдатных майстроў, як В. Варашыльскі і Е. Літвінюк), а – калькіравання, прычым слова ў слова. Магчыма, асудзіў іх на літаральнасць піэтэт перад прызнанай паэткай. У шматлікіх месцах з гэтай прычыны выразна “кульгае” польская стылістыка, з’яўляюцца звычайныя граматычныя, лексічныя і фразеалагічныя памылкі (гл. нпр. с. 25, 27, 43, 61, 73, 79). Дзякуючы “люстэркаваму” перакладу прыгожую польскую мову перакладчыкі перапрацавалі ў нейкую “крэсавую” пальшчызну.

Што й гаварыць – цікава ўсё гэта! Тым болей, што само сабою напрошваецца пытанне: ці беларуская стылістыка так блізкая польскай, што

ажно тоесная ёй (і можна перакладаць слова ў слова), ці, можа, гэта якраз беларускія вершы Н. Артымовіч выказваюцца такой менавіта “сакавітай крэсавай” польскай стылістыкай...

Зборнік “Адплывае спакойнае неба” адметны тым, што гэта не інакш як выбранае паэты. Ён, гэты зборнік выбранага, мог бы быць і таўсцейшы па аб’ёму і з такім самым вынікам танчэйшы: вершы Н. Артымовіч не клічуць адзін аднаго, яны “самотныя”, амаль кожны з іх – гэта твор аўтаномны, некаж замкнёны ў сабе. Гэткая рэдкая рыса самадастатковасці тэкстаў дазваляе ставіць іх у адвольным храналагічным парадку, у адвольным месцы кнігі, пад адвольнаю назваю – і нічым не парушаць унутраную цэльнасць такога зборніка. “Адплывае...” таму прыклад.

Варта пры тым заўважыць, што і “лагодны час”, і “спакойнае неба”, што вынесены ў назвы зборнікаў, – гэта далёкія ідэалы, этычна-эстэтычныя арыенціры ў паэтычным свеце Н. Артымовіч, якіх яна шукае, якія ёй прасвечваюцца, бо ў дагэтуляшніх вершах, вершах “катастрафічных”, непасрэдна ў змесце іх няма, яны адсутнічаюць, застаюцца па-за тэкстам.

Аднак такая творчая ўстаноўка, калі ідэал вынесены па-за матэрыяльную прастору паэтычнага твора ніколі не памяннае вартасці лірыкі. Паэзія Н. Артымовіч якраз моцная і сугестыўна ўздзейлівая сваімі цёмнымі месцамі і распачнымі глыбінямі.

*Б. Ск.
Брэст*

Жыццю радкамі верша памагаць

**Жэня Мартынюк, На парозе,
Бібліятэчка Беларускага
літаратурага аб’яднання
“Белавежа”, Беласток 1999**

Лірычнай гераіні Жэні Мартынюк трэба як бы няшмат: “Адно выбегчы на сустрэчу/ новага дня / памаліцца / за наша жыццё”. Трэба, каб цвілі кветкі, купаліся у сонечным праменні, каб не зналі смаку горычы слабейшыя... Яна не спаборнічае, не гуляе ў хованкі з наканавам, а сумленна, даверліва кладзе сцэжку свайго жаночага лёсу скрозь радасць, слодыч, боль, горыч. Радкі Жэні Мартынюк арганізуюцца ў паэтычную матэрыю светлай усёпрабачальнасцю, верай у трыумф дабрый:

Мой казачны свет
краіна мрой
я каралева

я чарадзейка
у маімуладанні
зла ні кропелькі
дабратаю
можна захліснуцца.

Ціхай удзячнасцю за само жыццё, як найвялікшы дар чалавеку, прасякнуты вершы Жэні Мартынюк, сабраныя ў першым яе зборніку “На парозе”, што пабачыў свет летась дваццаць сёмаю кнігаю ў серыі бібліятэчкі “Белавежа”. Радок паэтэсы відавочна нясе ў сабе станоўчую энергію, хоць, пэўна ж, вельмі часта ён народжаны тужлівым – смуткам расчаравання, здрады, вечнай ростані:

Гуляю ў хованкі
сама з сабою
дзе праўда дзе мана
перакуліўся свет
уверх нагамі
абяцанак спакуслівых

адной не ўзняць

праўда як мазоль
з доўгім каранішчам

Аднак душа тут прымае горкія непазбежнасці чалавечага лёсу як належнае, абавязкова спадарожнае чалавечаму шляху на зямным падворку. Прымае сцішана-мудра, чым і перамагае спакусы таленту, заўсёдна падцерагаемага гардыняю, уяўнай перавагаю над нібыта шэрым штоднём. Ф. Іскандэр вельмі слушна неяк сказаў: “Слова паэта валодае таемнай, містычнай уладай над ім і ягоным лёсам”. Сапраўды, творчасць можа быць і выйсцем, выратаваннем і – пасткаю, дрыгваю. Аказваецца, лягчэй чалавеку космас асвоіць, чым змірыцца са сваім наканаваннем,

абмежаваным тут рыскамі нараджэння і смерці. Увогуле, колькі іх, таленавітых радкоў, прасякнутых бунтам адмаўлення, віруе ў прасторах часу! І хто ведае, хто вымерае, якія “чорныя дзіркі” ўтвараюць яны ў “ноасферы” ці біясферы, а галоўнае – у душах чытачоў... Паэтва ж вызваленне ад унутранага збытку мусіць гарманізаваць лапкі сусвету ў ім самім з Сусветам агульным, каб найперш памагаць жыццю.

Унутраны збытак Жэні Мартынюк – якраз светлы, жыццядайна стваральны.

Г. Т.
Бельск Падляскі

- 7 красавіка 1999** – рэгістрацыя ў Ваяводскім судзе ў Беластоку Згуртавання Villa Sokrates, Крынкі.
- 14 і 15 жніўня 1999** – Беларускі Трыялог у Крынках
- 16 – 19 кастрычніка 1999** – Сакрат Яновіч прыняў удзел у Masurische Gespräche (Mrągowo)
- 18 лістапада 1999** – творчы вечар у Варшаве Алены Аніцэўскай і Яна Чыквіна (у цыкле штогадовых сустрэч „Супольнасць у культуры”)
- Сакавік 2000** – трыццацігоддзе паэтычнага дэбюту Надзеі Артымовіч
- Сакавік 2000** – з’явіўся нулявы нумар перыёдыка Villa Sokrates – „Annus Albaruthenicus”
- 4 сакавіка 2000** – Сакрат Яновіч ушанаваны за дасягненні ў творчасці і грамадскай дзейнасці ўзнагародай Człowiek Sukcesu ў Ломжы.
- 23 сакавіка 2000** – аўтарскі вечар у Саюзе беларускіх пісьменнікаў у Мінску Віктара Шведа (з нагоды 75-годдзя з дня нараджэння)
- 23 сакавіка 2000** – Віктар Швед атрымаў ганаровую грамаду Саюза беларускіх пісьменнікаў (з нагоды 75-годдзя з дня нараджэння)
- 23 сакавіка 2000** – на беларускім дзяржаўным радыёвяшчанні гадзінная передача, прысвечаная творчасці Віктара Шведа
- 23 сакавіка 2000** – Віктар Швед атрымаў ганаровую грамаду Згуртавання беларусаў свету „Бацькаўшчына” (з нагоды 75-годдзя з дня нараджэння)
- 1 красавіка 2000** – літаратурны семінар „Белавежы”, прысвечаны 75-годдзю з дня нараджэння Віктара Шведа
- 25 мая 2000** – творчая сустрэча Яна Чыквіна у Саюзе беларускіх пісьменнікаў у Мінску
- 22 – 25 мая 2000** – Алесь Барскі, Янка Жамойцін, Ян Чыквін прынялі ўдзел у III Кангрэсе МАБ (Міжнародная асацыяцыя беларусістаў) у Мінску
- Чэрвень 2000** – Сакрат Яновіч ушанаваны ўзнагародай Włókityn Laur за пашырэнне талерантнасці ў Польшчы
-

У 2000 годзе споўнілася

*75 гадоў Віктару Шведу
70 гадоў Алесю Барскаму*

Вішнем нашых калег!

Новыя кнігі „белавежцаў”

1. Надзея Артымовіч, Адпывае спакойнае неба, Беласток 1999
2. Лісце срэбнай таполі. З польскай лірыкі XX стагоддзя. Выбраў і пераклаў Ян Чыквін, Беласток 1999
3. Жэня Мартынюк, На парозе, Беласток 1999
4. Сакрат Яновіч, Запісы веку, Беласток 1999
5. Беларускія пісьменнікі Польшчы II пал. XX ст., Беларускі кнігазбор, Мінск 2000
6. Сляза пякучая Айчыны. Творчы партрэт Яна Чыквіна, Беласток 2000

7. Z Sokratem Janowiczem rozmawia Jerzy Chmielewski. Nasze tysiąc lat, Orthdruk, Białystok 2000
8. Wiktor Szwed, Lata wiatr skrzydlaty (z białoruskiego przełożył autor), Orthdruk, Białystok 2000
9. Wiktor Szwed, Śmiech nie grzech, Orthdruk, Białystok 2000

5 чэрвеня 2000 г.
памёр

Міхась Шаховіч
беларускі паэт

ТЭРМАПІЛЫ

выдае

Беларускае літаратурнае аб'яднанне "БЕЛАВЕЖА"

*Publikacja ukazuje się dzięki pomocy finansowej
Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*

Да ведама аўтараў

Рэдакцыя прымае да разгляду праявічныя творы аб'ёмам не болей 5 друкаваных аркушаў (прыблізна 120 стр. машынапісу), паэтычныя да 200 радкоў, артыкулы да 2 друкаваных аркушаў. Рукапісы не вяртаюцца.

Аўтары нясуць адказнасць за свае матэрыялы ў адпаведнасці з законам аб друку Польшчы.

Апублікаваная матэрыялы неабавязкова адлюстроўваюць пункт погляду рэдакцыі часопіса.

Адрас: 15-420 Białystok, Pl. Uniwersytecki 1

Skład komputerowy: Mariusz Śliwowski, "Prymat" Białystok, ul. Św. Rocha 10 lok. 105
Druk: Offset-Print, Białystok, ul. Broniewskiego 14

Малонак М. Купавы